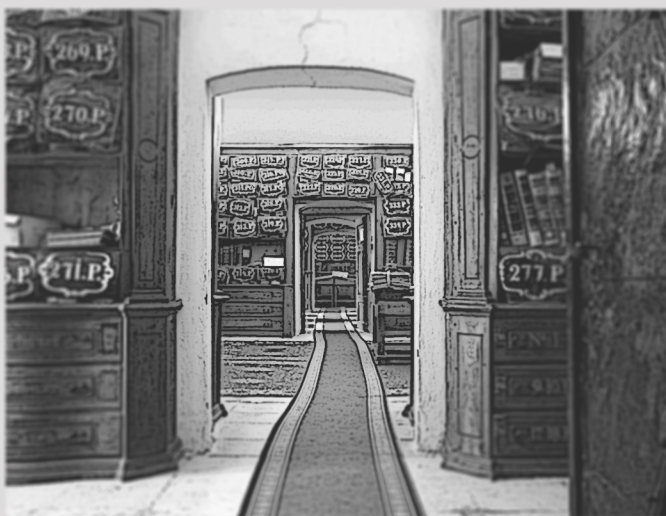

LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV

Új folyam

III.

LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV

ÚJ FOLYAM

III.

Miskolc, 2021

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN
MEGYEI LEVÉLTÁRA

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI LEVÉLTÁRÁNAK KIADVÁNYA

Szerkesztette:
Kis József

Szakmai lektor:
Kunt Gergely

Nyelvi lektor:
Bodnár Krisztián, Bodovics Éva

Borító:
Kurucz Ádám

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára
3525 Miskolc, Fazekas u. 2.

Felelős kiadó: Kis József

ISSN 2677-0555

TARTALOM

Bodnár Tamás: Egy borsodi középnemesi család emelkedése és hanyatlása. A Szini család.	5
Kiss Lajos: Alaghy János, Némethi Ferenc és a Serédyek kapcsolata	31
Oláh Tamás: Zempléni források Kassa és Eperjes kuruc blokádjához II. „Úgy elveretem, hogy több leszen a gatyába, mint a tarisznyába”, avagy csicseri Orosz Pál elmagyarázza Zemplén vármegyének a vetési pátenst	47
Bodnár Krisztián: Dókus László, Zemplén vármegye első követe az 1832–36. évi diétán (2. rész)	75
Bodovics Éva: Az 1872-73. évi kolera Borsod vármegyében	95
Lengyel Ákos: Komáromi városi bandérium működése az első Csehszlovák Köztársaság alatt	113
Belicza György: A Vay-úti telepen élők társadalmának vizsgálata az ínségakciós források tükrében	126
Hatvaniné Nánási Zsuzsanna: Az Avasi Kilátó építési naplója. „Minden magyar turista jöjjön el évenként egyszer az Avasra”	152
Kis József: Az 1956-os forradalom a Matyóföld fővárosban	167
Számunk szerzői	186

BODNÁR TAMÁS

EGY BORSODI KÖZÉPNEMESI CSALÁD EMELKEDÉSE ÉS HANYATLÁSA A SZINI CSALÁD

A Szini család, amint neve is mutatja, a Torna megyei Szinből vette eredetét. Felmenőik már az Árpád-korban Borsod megye Tornához közel eső peremvidékén, Szalonma falu környékén voltak birtokosok. A familiából a 15. században többen megyénk vezető rétegében foglaltak helyet, és a következő évszázadban legnevesebb tagjuk, Szini Rafael országosan ismert pártfogókkal rendelkezett és komoly birtokadományokban részesült. Utóbbiak ellenére, a török által fejlődésében ellehetetlenített országrészen a család a 17. század elejére kihalt. Jelen tanulmány elsősorban a család Borsod megyére vonatkozó történetét kívánja ismertetni.

Az egykori Borsod megyében több olyan kis- és középnemesi családot találunk, amelyek már a középkorban és a 16-17. században jelentőségre tettek szert, a későbbiek folyamán azonban eltűntek. Ezek sok esetben a vármegye közigazgatásában vettek rész és alispánok, szolgabírák vagy esküdtek voltak, esetenként a jelentősebb várak, Eger, Szendrő, Ónod, Diósgyőr tisztikarához tartoztak, vagy ha nem is töltötték be vezető szerepet, akkor is a possessionatus nemesség tagjaiként szerepeltek. Ezek közül a családok közül többen kihasználta a török megjelenését követő anarchiát, és családjuk pályájának íve emelkedni kezdett, de sokuknak éppen ez a válságos időszak lett a veszte. A felfelé mutató karrierek megtörttek a fogságba esett családtagok kiváltása miatt elzalogosított birtokok bevételeinek hiányából bekövetkezett nélkülözések miatt. Ugyancsak egyes, a középkorban még népes famíliák kihalásához vezetett a fiú örökösök hiánya, minek következtében a leányágak örökölték a szétaprózódó vagyont. Egy tipikus felemelkedő, majd a fentiek miatt szinte a semmibe, a feledés homályába vesző, nem borsodi eredetű, de Borsodban is birtokos család történetével ismerkedhetünk meg a továbbiakban.

A megelőző években néhány alkalommal már foglalkoztam a borsodi birtokos középnemesség néhány érdekesebb és kiemelkedő családjával a Levéltári Évkönyv és a Herman Ottó Múzeum Évkönyvének az oldalain.¹ A Móré, Hatvani, Basó, Ományi családok után most a Szini család történetével próbálom megismertetni a tisztelt olvasót, kikről a fennmaradt adatok töredékes és nagyon csekély mennyiségben találhatók levéltárainkban.

A Szini család egy ősi, a Tekes rokonságából származó família, melynek távolabbi rokonai a Tornai és Ládi családok, közelebbiek a Jószafeői Tekesek és a Szalonmaiak. Engel Pál „Középkori magyar genealógia” című művében a család mind az öt ágának² leszármazását feldolgozta a 15. század végéig, a 16. század elejéig.³ Jelen munkában csak a Jószafeői Tekes, Szalonmai és Szini családok leszármazását, illetve főként az utóbbi családtörténetét próbálom feldolgozni, elsősorban a Borsodvármegye levéltárában található adatokra támaszkodva.

¹ Bodnár, 2006a: 159-179.; Bodnár, 2006b: 23-49.; Bodnár, 2007: 197-227.;

² Tekes, Jószafeői Tekes, Tornai, Ládi és Szalonmai családokról van szó.

³ Engel, 2001. Tekes, Jószafeői Tekes, Tornai, Ládi és Szalonmai család.

A Szini család 1430 körül egy tömbben bírta Torna megye délnyugati egyharmad részét a következő helységekkel: Teresztenye, Petri, Szín, Dobódél, Varbóc, Fekete-fűz, Domolaháza, Kisfalu, Szilice, Borzova, Jósavfő, Ardó.⁴

A Sziniek őse, Tekes fia István (1267-1279) kucsói bán, esetleg fiai építették Solyomkő várát,⁵ mely ma Szlovákiában, Jablonca területén, a Ménes és a Torna patak völgyfői közt található, a várnak is nevet adó Solyomkő sziklán. A vár első említése 1386-ból származik, amikor kétfelé osztották, a Jablonca felé eső részét a Szalonnai, míg a Kisfalu felé eső részét a Jósavfői és Szini családok kapták.⁶ A vár bő egy évtized múltán elveszítette jelentőségét, 1399-ben már mint romot említik.⁷ Az oklevélben tulajdonképpen Szalonnai Lóránd fia István és ennek fiainak birtokbecslését találjuk. A benne felsorolt birtokok egy része Borsod megye területén feküdt és a 17. századig a család kezén marad. A birtokrészek a következők voltak:

- Zsadány Zemplén megyében egy fatemplommal.
- Szalonna falu Borsod megyében, egyköves malommal a Bódván, erődített nemesi kúriával, melynek kőfala mellvédekkel fogazottan erősített, kőtemploma torony nélkül.
- Meszes Borsod megyében, kőtemplommal.
- Martonyi Borsod megyében, fatemplommal és mellette a Szűz Mária tiszteletére szentelt Háromhegyi pálos kolostorral.
- Perkupa Torna megyében, kőtemplommal és fatoronnyal.
- Dobódél Torna megyében, fatemplommal.
- Varbóc Torna megyében, fatemplommal.
- Szín Torna megyében, kőtemplommal és toronnyal.
- Petri és Domolaháza Torna megyében.
- Jósavfő Torna megyében kőtemplommal, torony nélkül, kétköves malommal, egy puszta malommal és egy hámmal.
- Ardó Torna megyében fatemplommal.
- Kutya (Kisfalu) Torna megyében egy puszta álló várral, melynek neve Solyomkő.
- Fekete-fűz és Szilice Torna megyében egy nemesi kúriával és egy torony nélküli kőtemplommal. Borzova torony nélküli kőtemplommal.
- Királyi Gömör megyében fatemplommal, kétköves malommal a Sajón. Recske szintén Gömörben fatemplommal.⁸

A Szalonnai Tekeseknek egyenesági leszármazottai a 15-17. században a Szininek nevezett család volt.⁹ Bizonyára a Tekes rokonság alapította a Martonyi melletti Háromhegyi pálos kolostort.¹⁰ A feltételezést erősíti, hogy a monostor fennmaradt oklevelei közül több a Tekes család kolostornak történt adományaival kapcsolatos. Háromhegy legrégebbi adománylevele 1341-ből származik, három oltárát viszont

⁴ Csoma, 1897: 564.

⁵ Engel, 1996: 414.

⁶ HU-MNL-OL-DL 64104.

⁷ Zs. O. I. 6095.

⁸ HU-MNL-OL-DF. 220290.

⁹ Az az ág pedig, amelyik a 14. század első harmadától Engel Pál szerint „Szini”-nek neveztetik, a 15. század végére kihalt.

¹⁰ F. Romhányi, 2000: 43.

csak 1411-ben szentelte fel az egri püspök, pusztulása pedig 1550 körülre datálható.¹¹

A Tornai uradalom a 13. század végén került a Tekesek birtokába. Tekes fia László fia János a birtokról 1314-ben már Tornainak nevezte magát.¹² A családnak az 1427-es portális összeírás szerint az alábbi birtokok voltak a kezében:

Torna megyében:

Szini István birtokai:

Ardó¹³ 18 porta

Borzova 30 porta

Dobódél 7 porta

Domolaháza 5 porta

Feketefűz 7 porta

Jósvafő 21 porta

Kisfalu¹⁴

Petri 16 porta

Szilice 16 porta

Szín 20 porta

Teresztenye 2 porta

Varbóc 15 porta

Szini István fia, Szalonnai Imre birtokai:

Perkupa 21 porta

Szín 11 porta

Szini István fia, Szalonnai János birtokai:

Szín 11 porta

Gömör megyében:

Szini István birtoka:

Királyi 19 porta

Szini István fia, Szalonnai Pál birtoka:

Recske 8 porta¹⁵

A Sziniek nevét 1428-ban is megemlítik Torna kapcsán, amikor a jászói konvent előtt Szini István fia Imre, Jósvafői János fia György, Szalonnai László fia István és

¹¹ DAP 1. 182.

¹² A. O. III. 745.

¹³ Ma puszta Szilice mellett.

¹⁴ Ma puszta Szilice mellett.

¹⁵ Engel, 1989: 83, 89, 145-147.

János fiai György és Péter amiatt tiltakoztak, hogy Zsigmond király a fenti Szini Istvánt, Jósvafői „Nagy” Jakabot és „Nagy” Fülöpöt, valamint Szalonnai Loránd fia Jánost, azaz az Imre rokonait, fogságban tartotta. A fogságon kívül a Tornára vonatkozó okleveleiket tőlük elvette és a vár birtokáról őket erőszakkal lemondatta.¹⁶ Nem tudható pontosan, minek a következtében történt ez a családra nézve szomorú eset. Annyit tudunk csupán, hogy Zsigmond király 1426-tól mintegy két éven keresztül a Délvidéken tartózkodott, és a család férfitagjai is valószínűleg részt vettek az ottani hadműveletekben. Az okleveleiket viszont bizonyára nem vitték magukkal, hanem valamelyik megerősített birtokukon, talán éppen Tornán őrizték. Az aulában való jelenlétük azért feltételezhető, mert Szini Imre apja, István 1389-1392 között mint királynéi ajtónálló volt jelen az udvarban.¹⁷ Majd ugyanő 1392-ben mint királynéi relator volt az aula tagja.¹⁸

A család neve néhány évtized múltán egy per kapcsán bukkan elő Borsod megye törvényszéke előtt. Szini György egy lovat szeretett volna vásárolni Kazai Kakas Zsigmondtól 1453-ban. A 40 aranyat érő lovat 5 arany foglaló ellenében próbaképpen elvitte, de mivel szerinte az nem volt megfelelő, visszaadta Kakas Zsigmondnak. Utóbbi azonban a foglalóban nála hagyott 5 aranyat nem adta vissza a meg egyezés szerint, mivel Szini a lovat tönkretette, és ezzel több mint 5 arany kárt okozott neki. Az ügy a megyéről a királyi kúria elé került, amely Kakast marasztalta el.¹⁹ Ugyanebben az évben Szini János fia, György perelte Tonai Szilvesztert Torna vár és tartozékai, Ruzska, Barka, Udvarnok, Áj, Almás, Újfalu, Meggyes, Bakó, Kápolna, a gömöri Rás, a borsodi Szentjakab, Köbli, Viszló, Debréte, Rakaca, Szentistván, az abaúji Pamlény, Ináncs, Encs, valamint a zempléni Bénye és Szegi bírokok iktatásának ellentmondása miatt. Az alperes szerint a birtokrészek őt illették, aminek bizonyítását az országbíró elrendelte.²⁰

A borsodi Szalonna faluban a 15. században is találkozunk a Sziniek nevével. 1464-ben Pataki Mihály és Jósvafői Tekes panaszolták, hogy Szini Péter a faluban egy jobbágyukat csúnyán megverte.²¹ Öt év múltán ugyancsak Péter és felesége, Affra, valamint fiaik, János, Mátyás és István az itt fekvő Új rét nevezetű rétet kaszáltatták le „hatalmasul”.²² A faluban 1478-ban Szini János és Mátyás a Csetnekiektől foglaltak el erőszakosan egy holdnyi szántóföldet, ami miatt a két testvérnek a királyi személyes jelenlét előtt kellett megjelenni.²³

Korábban, 1466-ban két családi birtokosztály is történt. Szuhai Jakó János, Szini Lóránd fia László lányának, Ilonának férje egyfelől, másfelől Szini György és Péter együttesen vallották, hogy Jakó János Szini Györgyöt, Pétert, Ilonát és ennek anyját, Katalint hitbér, jegyajándék és leánynegyed ügyében Perkupa, Varbóc, Szín, Dobódel, Jósvafő, Szilice, Feketefűz, Korotnokardó és Petri Torna megyei, Recske és Királyi Gömör megyei, Zsadány Zemplén megyei, Meszes Borsod megyei birtokok

¹⁶ HU-MNL-OL-DL 70847.

¹⁷ Zs. O. I. 1272., HU-MNL-OL-DL 7742.

¹⁸ Zs. O. I. 2541.

¹⁹ HU-MNL-OL-DL 90005, 90006.

²⁰ HU-MNL OL DL 16758. Ezek a birtokok hellyel-közzel a teljes Tornai uradalmat takarják.

²¹ HU-MNL-BAZML-XV.61. Szalonna 1464.

²² HU-MNL-BAZML-XV.61. Szalonna 1469.

²³ HU-MNL-OL-DL 18095.

miatt, illetve Lóránt fia László bizonyos javaiért perbe fogta. A perben viszont választott bírák révén sikerült megegyezniük. A birtokrészek mellett említett javak 60 ménesbeli ló, egy 50 arany értékű ló, 300 disznó, 50 marha (ökör és tehén), 100 kepe gabona, ezüstneműek (poharak, kupák, kanalak), ruhák és egy perkupai rét, voltak.²⁴

A másik osztály egy részről Jósmafői Tekes János és Tekes György fiai János, valamint István, más részről Hedvig asszony, aki Tekes Dénes fia Miklós lánya, Gewn-i Miklós felesége volt, továbbá Jósmafői Tekes Simon lánya és Nathafalusi Csontos Pál felesége, Potenciána között jött létre a Tekes Dénes fiai néhai Miklós és Simon részei után őket megillető hitbér, leánynegyed és nászajándék tárgyában. A kérdéses birtokok a következők voltak: Perkupa, Varbóc, Szín, Dobódél, Jósmafő, Szilice, Recske, Királyi, Zsadány, Meszes, Szalonna, Martonyi. Az egyezség értelmében az első fél a másodiknak átadta Petri falu felét a benne álló malom felével, valamint négy jobbágytelket Szilice faluban.²⁵

Az 1467. év családi összefogást eredményezett, mivel Szapolyai Imre és István megpróbálták Mátyás királytól megszerezni a Tornai uradalmat. Ezért Szini János két fia, György és Péter, valamint összes gyermekeik, illetve Jósmafői Jakab fia János és Tekes István fia György fiai tiltották mind Mátyás királyt az eladományozástól, mind a birtok felkérőit a birtokbavételtől.²⁶

A családon belüli birtokfoglalások azonban ezek után is folytatódtak. A következő esztendőben Szini Péter és György fiai, valamint Szalonnai Kelemen deák és ennek felesége, Erzsébet, a szintén Szini György lányának, Ilonának, aki ekkor Csetneki András özvegye, a Szalonna-birtokon lévő Eresztvény erdejét irtatták ki. Az erdő helyét gabonával ültették be, és a termést a kilenced megfizetése nélkül hordatták el. Ezt a földet „Pabar” névvel illették. Ezenkívül nem voltak hajlandók a szalonnai házból, istállóból, malmokból, szántóföldekből és rétekből az Ilona asszonynak járó részt kiadni. Kelemen ráadásul elfoglaltatta jobbágyaival az itt fekvő rétet, amelyet le is kaszáltatott.²⁷ Ezzel ez a per még nem ért véget, hanem évekre elhúzódott. Először a nagy testvéri közösség állt ellen Ilona asszonynak, és a törvényesen kijelölt királyi birtokbaiktatókat is elűzték, ami miatt a királyi kúria komoly büntetésben marasztalta el őket.²⁸ Majd Ilona asszony és fiai foglaltak el túl nagy területet, illetve vittek el három ökröt, 100 kepe zabot, valamint egyik jobbágyukat ló oldalára kötözve megverték, ami miatt a Sziniek tiltakoztak Borsod megye előtt.²⁹ Az ökrök elhajtása a másik részről sem sokáig váratott magára, ráadásul a négy, ígástól elhajtott ökör közül a Sziniek kettőt le is vágtek.³⁰

1469-ben Szini Péter és felesége Affra, valamint fiaik, több környékbeli nemessel kirabolták Csehi István nemest, aki a Semseiek familiárisa volt.³¹ Egy másik évtizedes pereskedés 1471-ben kezdődött, amikor a Tekes fiak családfői tiltakoztak Tor-

²⁴ HU-MNL-OL-DL 64414.

²⁵ HU-MNL-OL-DL 83773.

²⁶ HU-MNL-OL-DL 70935.

²⁷ HU-MNL-OL-DL 16704, 16718.

²⁸ HU-MNL-OL-DL 16855.

²⁹ HU-MNL-OL-DL 64434.

³⁰ HU-MNL-OL-DL 64440.

³¹ HU-MNL-OL-DL 85133.

nai Szilveszter és fiainak adományára ellen, akik Torna várát és a hozzá tartozó uradalmat János egri püspöknek és Henrik egri ispánnak adták.³²

A 15. század hetvenes éveiben újabb gondok adódtak a család leányai hitbérének és jegyajándékának kiadásával. Nádasdi András ugyanis nem volt hajlandó felvenni azt az összeget, amellyel a Sziniek megkínálták a nagyanysját, Szini László leánya, Juszta után neki járó részből.³³

Ellentétbe kerültek a Háromhegyi kolostor remetéivel is, ami miatt Borsod megye tartott vizsgálatot 1474-ben. Szini Mátyás, Szini Péter özvegye Affra és Szini György fia Jób kérte a vizsgálatot, mert a Keresztelő Szent János (!)³⁴ monostor pálos barátai Szalonna faluban a „Szentmargitasszony földét” és egyéb irtásos rétjeiket elfoglalták.³⁵ Két évvel később a Szini család előbb említett tagjai voltak kénytelenek a Martonyi kolostornak átengedni Martonyi faluban hét jobbágytelket, egészen addig, míg ki nem fizettek a szerzeteseknek ötvenöt aranyforintot. Ebből tízet már az oklevél keltekor átadtak a remetéknek.³⁶

Szini János és Mátyás unokatestvérük, Ilona gyermekeinek, Csetneki Lászlónak, Jánosnak és Miklósnak okoztak kárt 1478-ban Szalonnán, amikor is a károsult egyik jobbágya özvegyének itteni szőlőjét disznóikkal lelegeltették és letaposatták. Másik itteni jobbágyukat pedig tíz évvel korábban, mikor szénáját gyűjtötte, fegyveres kézzel rátámadva, súlyosan bántalmazták.³⁷ Ezenkívül Szalonnán a Földes Kelemen kúriájának kertje mellett egy holdnyi nagyságú területet hatalmasul felszántottak, és onnan az ekés jobbágyot elkergették.³⁸ Egy másik, 1478-ban kelt oklevél elárulja, hogy Szini Jánosnak és Mátyásnak Szini Mihály a mostoha testvére volt.³⁹

Ugyancsak 1478-ban elzálogosították a jászói prépostnak, Nagybossenyői Bertalannak Jósavató, Korotnakardó, Szilice, Varbóc, Perkupa, Dobódel Torna megyei és Zsadány Zemplén megyei birtokrészeit.⁴⁰ Néhány év elteltével szerencsés örökség érte a három fivért, Szini Jánost, Mátyást és Mihályt, ugyanis Jósavatói Tekes István a nádor előtt vallotta nekik, egyenesági örökös hiányában, a saját és elhunyt János testvére birtokait.⁴¹

A család első, Borsod megyei viszonylatban is kiemelkedő tagja Szini János fia, György volt, aki 1474-ben Borsod megye egyik szolgabírája lett.⁴² Ezt követően Szini Györgyfia, Jób,⁴³ akinek korábbi megyei tevékenységét ugyan nem ismerjük, 1491-ben, még ha rövid időre is, ő töltötte be Borsod megyében az alispáni tiszteletet.⁴⁴ A családnak a megyei előjárók közötti részvételéről még egy bizonytalan adatunk van, miszerint 1560-ban Szini Rafael Borsodban az alispán. Az adat Borovszkytól

³² HU-MNL-OL-DL 70951.

³³ HU-MNL-OL-DL 64445.

³⁴ A Martonyi kolostor védőszentje a Boldogságos Szűz volt.

³⁵ HU-MNL-OL-DL 64446.

³⁶ HU-MNL-OL-DL 64453.

³⁷ HU-MNL-OL-DL 18097.

³⁸ HU-MNL-OL-DL 18095.

³⁹ HU-MNL-OL-DL 18093.

⁴⁰ HU-MNL-OL-DL 18112.

⁴¹ HU-MNL-OL-DL 64467.

⁴² HU-MNL-OL-DL 64446.; C. Tóth et al. 2017: 87.

⁴³ Jób testvére pedig Ilona volt.

⁴⁴ HU-MNL-OL-DL 66738.

származik,⁴⁵ de ennek forrását sajnos nem sikerült megtalálni. A fent említett Szini Jób 1497-ben Csabai Kovács Istvánnal, Mátyás király egykori kapitányával különbözött össze a Torna megyei Petri falu kapcsán. Itt Jób egyik jobbágya elfoglalta Kovács Istvánnak egy üresen álló jobbágytelkét, illetve egy másik jobbágyától Jób a maga számára szedette be a borkilencedet.⁴⁶ 1506-ban már Kovács István vejének, Horváth Gergelynek jobbágyaival szemben követtek el hatalmaskodást a Sziniek famulusai.⁴⁷ Szini Jób három évvel később már elzálogosította Horváth Gergelynek Petri falubeli birtokait tíz aranyforintért,⁴⁸ Szilicében pedig két jobbágytelket nyolc aranyért.⁴⁹ Az ellenségeskedés 1523-ra sem ért véget, amikor Szini István azt állította, hogy megállapodott Horváthtal, miszerint ennek jobbágyai szabadon áttelepülhetnek az ő birtokaira, de mint az üggyel foglalkozó oklevél elmondja, erről Horváth Gergelynek nem volt tudomása.⁵⁰

A 15-16. század fordulója után több jogügyletük is volt a pálosokkal. Szini Ferenc 1497-ben eladta a gombaszegi pálosoknak borzovai részét, 1500-ban pedig Jób adta el itteni tulajdonát a remetéknek 200 aranyért,⁵¹ amiért Miklós pálos generális perjel Szini Jóbót, a feleségét Hedviget és fiaikat, Andrást, Balázst, Bálintot, Györgyöt és Miklóst a rend lelki jótéteményeinek részesévé tette.⁵² Amikor 1524-ben a zempléni Zsadány birtokrészt Szini Tamás a néhai György nevében is a pálosoknak akarta adni, kiderült, hogy azt már öt vagy hat éve a Terebes mezővárosi pálosok elfoglalták.⁵³ 1517-ben ugyanis II. Lajos király engedélyével Szini Jób fiai, György és Tamás, valamint Jób fivére, a néhai Ferenc, Zsadány fele részét, három népes és egy néptelen jobbágytelket nagyanyjuk lelki üdvéért és 100 forintért már a pálosokra ruházott.⁵⁴

A 16. század elején a Sziniek több kisebb-nagyobb birtokrészüket vetették zálogba. Perkupai Szini Jób 1508-ban Szín falu két jobbágytelkét 8 forintért Meszes plébánosának zálogosította el, melyet utóbbi a halálakor a martonyi Háromhegyi pálosokra hagyott. A Sziniek ezt tőlük csak 1514-ben tudták kiváltani.⁵⁵

1511-ben Szini Jób fia, György és fiverei, Tamás, Gergely és Jób 5 forintért Szádvár várnagyának, rokonuknak, Kapy Miklósnak zálogosították el meszesi birtokrészeiket.⁵⁶ György pénzzavarban lehetett, mert a következő éven Korotnokon két néptelen jobbágytelket vetett zálogba a körtvélyesi plébánosnak.⁵⁷ 1519-ben és 1520-ban Színben lakó polgároknak zálogosított el Szini Tamás kisebb értékű részeket Perkupán. Egy elpusztult házat három és fél aranyért, illetve egy rétet három

⁴⁵ Borovszky, 1909: 62.

⁴⁶ HU-MNL-OL-DL 83981.

⁴⁷ HU-MNL-OL-DL 84038.

⁴⁸ HU-MNL-OL-DL 84059.

⁴⁹ HU-MNL-OL-DL 84061.

⁵⁰ HU-MNL-OL-DL 84151.

⁵¹ HU-MNL-OL-DL 16954.

⁵² HU-MNL-OL-DL 46521.

⁵³ HU-MNL-OL-DL 64594.

⁵⁴ HU-MNL-OL-DL 22832.

⁵⁵ HU-MNL-OL-DL 64526, 64504.

⁵⁶ HU-MNL-OL-DL 64521.

⁵⁷ HU-MNL-OL-DL 64522.

és egynegyed aranyért.⁵⁸ Egy évvel később a három unokatestvér, Szini István és Tamás, valamint Kapy Miklós, megegyeztek abban, hogy Kapy Miklós átadja a Sziniek nála őrzött okleveleit, míg a másik kettő cserébe kiadja a leánynegyedek Kapynak. Az idegen kézben lévő birtokokat pedig együttesen követelik vissza, és az utóbbi szabadon választhat malomhelyet magának ezeken a birtokokon.⁵⁹

Szini Jób fia György pecsétlenyomata, 1512
(HU-MNL-OL-DL 64522)

A fámiliának egy ága Mezőcsáton és annak északnyugati előterében jutott birtokokhoz az 1510-es évek közepén. A borsodi ág legjelentősebb tagja Szini Rafael volt, aki feltehetően 1500 körül születhetett. Nevét évtizedek múltán is emlegették, egykori birtokait róla nevezték el. Apja Szini István, testvérei Boldizsár és István voltak. Rafaelt először 1514-ben említik meg egy oklevélben. Ekkor II. Ulászló király Homokszentiványi Keresztes András nevű mezei kapitányát beiktatta azokba a birtokokba, amelyek már egyébként is a nevezett őseinek a birtokában voltak, azokért az érdemeiért, amelyeket különösen a legutóbb, a hűtlen parasztok ellen folytatott hadi vállalkozásban szerzett. Ebben az adománylevélben Szini Rafael, akit ekkor emődinek neveztek, mint az egyik adományozott terület birtokszomszédja tűnt föl.⁶⁰

A család Mezőcsáttal kapcsolatos birtolástörténete áttételeesen 1515-ben kezdődik, amikor Csáti Recski István özvegye, Anna, valamint Szini Jób fia, Szini György a néhai Szini Ferenc fiai, István, László és Rafael nevében az ellen tiltakoztak, hogy Osgyáni Bakos Lajos az ő Torna megyei birtokaikat el akarta idegeníteni.⁶¹

⁵⁸ HU-MNL-OL-DL 46541, 64555.

⁵⁹ HU-MNL-OL-DL 64552.

⁶⁰ Tóth, 1990: 152, 153. HU-MNL-OL-DL 292807.

⁶¹ HU-MNL-OL-DL 71137.

Rafael és István bizonyosan Ferdinánd pártján álltak a két király vetélkedésében a mohácsi csata után. Az is szinte biztosra vehető, hogy ott voltak Mohácsnál, illetve Nicolaus Salm oldalán, amikor az 1527. szeptember 27-én Tokajnál szétszórta János király seregét. Feltehetően ezért, és a Szent Koronának tett egyéb hű szolgálataikért megkapták a felségárulás miatt elmarasztalt Bayoni Benedek birtokrészeit Ferdinánd királytól 1527 decemberében. Borsodban Csátot, Szabolcsban az előzőhöz közel fekvő Egyeket és Zámot, valamint Biharban Hódost, Henhidát, valamint Kovácsi részeit és jobbágyait kapták adományul.⁶² Birtoklásuk Csáton a parasztháborút megelőző esztendőkre nyúlhat vissza, amit bizonyítani látszik, hogy előnévként már ekkor is a „Chath”-i predikátumot használták.

1545. november 12-én I. Ferdinánd király parancslevelet adott ki a leleszi konventnek, amelyben arra utasította, hogy iktassa be csáti Szini Rafaelt és Istvánt a magvaszakadt Thathol Mihály birtokaiba.⁶³ A rákövetkező év augusztus 23-án a király Oláh Miklós ajánlására kérte a konventet, hogy iktassa őket ezekbe a Máramaros megyei jószágokba, melyek hét településének feküdtek.⁶⁴ 1547. október 10-én azonban Dolhay Imre tiltakozást nyújtott be a Szini testvéreknek a magvaszakadt Thathol Mihály birtokaiba történő beiktatása ellen,⁶⁵ amiből egy hónap múlva már per bontakozott ki.⁶⁶ A Dolhayak olyan jól érveltek igazuk mellett, hogy 1549-re az országbíró beidéztette a Szini testvéreket, és kérte, hogy mutassák be a királyi bíróság előtt a birtokadományról szóló okleveleiket.⁶⁷ A per végül mindkét fél részére elfogadhatóan végződött, mert 1550-ben Szini Rafael és István eladta Dolhay Imrének örökjogon 350 forintért a nekik adományozott, korábban a magvaszakadt Thathol Mihály kezében levő birtokokat.⁶⁸

Oláh Miklós ajánlása több szempontból is érdekes. A későbbi egri püspök (1548-1553) ugyanis 1528-tól Mária királyné mellett mint tanácsos Flandriában tartózkodott egészen annak 1542-ben bekövetkezett haláláig.⁶⁹ Szini Rafaelról és családjáról ebben az időszakban nem esik szó, ami lehetséges, hogy a források hiányosságával magyarázható, vagy véletlen egybeesés csupán, de még az is elképzelhető, hogy Rafael a Németalföldön tartózkodó Oláh kíséretéhez tartozott. 1546-ban, a királynak írt ajánlás idején, Oláh Miklós a zágrábi püspöki széket foglalta el.⁷⁰

⁶² HU-MNL-OL-A 57. 1. kötet, 12.

⁶³ HU-MNL-OL-P 1960. 104. No. 1. Az adományozó oklevélben az eredeti szöveg szerint István Rafael testvérének a fia. „nepotis euisdem ex fratre” HU-MNL-OL-P 1960. 104. No. 2. Dr. Gyulai Éva szíves fordítása.

⁶⁴ HU-MNL-OL-P 1960. 104. No. 5/1. 546.08.23

⁶⁵ HU-MNL-OL-P 1960. 104. No. 5.

⁶⁶ HU-MNL-OL-P 1960. 104. No. 4.

⁶⁷ HU-MNL-OL-P 1960. 104. No. 11/1.

⁶⁸ HU-MNL-OL-P 1960. 104. No. 10.

⁶⁹ Sugár, 1984: 243.

⁷⁰ Sugár, 1984: 246.

I. Ferdinánd király parancslevele a leleszi konventnek,
csáti Szini Rafael és István birtokba iktatásáról 1545-ben
(HU-MNL-OL-P 1960. 104. No. 2.)

1546-ban a jászói konvent tanúskodta, hogy Geszthy Gergely előttük megjelen-
vén megvallotta, hogy jelen szükségében 200 forintért elzálogosítja Karancsondy
Benedek részére Szinyén található részbirtokát, melynek neve „Zynyraffay reez”,
illetve Meszesi porcióját, melyet a zálogba adó korábban cserélt el Szini Rafaellel.⁷¹
1553-ban az egyik ősi borsodi birtokon, Szalonnán volt jószágga Szini Rafaelnek és
testvéreinek, Antalnak és Györgynek, de mellettük még 9 birtokosa volt a falunak.⁷²

1676-ban Csatóházi Mór Anna, néhai Kubinyi Dánielné, Geszten adott zálogba
egy telket és egy szőlőt. Ennek a Mór Annának nagyanyja volt Szini Ilona, Mór
István ónodi kapitány felesége, illetve dédapja volt a sokat emlegetett Szini Rafael.⁷³
A zálogos szőlőt „Szini Rufai szőlőnek” nevezték egykori birtokosáról.⁷⁴

A királyi kegy azonban nem volt állandó, mindig a hűséges alattvalókkal szem-
ben gyakorolta az uralkodó. Felségárulás miatt Rafael és testvére István Királyi,
Alsórecske és Felsőrecske birtokaikat, rokonuk Szini András pedig Zubogy, Teresz-
tenye és Szín részbirtokát 1556. szeptember 17-én veszítették el.⁷⁵ Feltételezhetjük,
hogy részt vettek Bebek Ferenc megmozdulásában 1555 novemberében, amikor az
fegyverrel kívánt utat nyitni Izabella királynénak Lengyelország felőli hazatérését
elősegítve, de vereséget szenvedett. Izabella visszatérése azonban a Sziniek notázta-
tása után egy hónappal mégiscsak bekövetkezett.

⁷¹ HU-MNL-OL-P 1960. 32. No. 1.; HU-MNL-BAZML-XV. 61. Meszes. 1546.

⁷² HU-MNL-BAZML-XV. 61. Szalonna, 1553.

⁷³ Bodnár, 2006: 176.

⁷⁴ HU-MNL-BAZML-XV. 15. nr. 129, 130.

⁷⁵ HU-MNL-OL-A 57. 3. kötet, 346, 347.

Az 1556. évi januári országgyűlés hűtlenség vádja miatt megidézte Bebekéket, ahová azok nem mentek el. Bebek Ferenc ezt azzal indokolta, hogy Ferdinánd nem képes az országot megvédeni, ezért elpártolásukat a végső veszedelem indokolta. Az országgyűlés hűtlenség bűnében elmarasztalta és „levelesítette” Bebek Ferencet, fiát, Györgyöt és minden szolgálkat és cinkosaikat.⁷⁶ Az ítéletet végrehajtani azonban nem lehetett, mert ekkorra már Kelet-Magyarország leggazdagabb földesurai, Perényi Gábor, Perényi Ferenc, illetve Tárczay György Izabella és János Zsigmond pártján álltak. Bebek Ferencet azonban 1558. szeptember 1-jén Izabella hívei meggyilkolták, minek következtében a Szini család 1559-re már újra Ferdinánd híve volt, mert amellet, hogy a korábban kezükön lévő, ősi családi birtokaikat megtarthatták, a király csáti Szini Rafaelnek és öt további társának hűségükért cserébe összesen 14 települést adományozott Solt és Bács megyében.⁷⁷ Ezt valószínűleg a megelőző évi, Pethő János kassai kerületi főkapitány⁷⁸ mellett tett szolgálataikkal érhatték el. Pethő ugyanis ott volt a szikszói vásáron rajtaütő törökök megverésénél, illetve az Izabella párti Némethy Ferenc által védett Tokaj és Szerencs ostrománál.

Egy évtizedekkel későbbi, 1589-ben keletkezett bírói ítéletből derül ki, hogy Szini Tamás, Antal és Jób testvérek voltak. Az ítélet melletti tanúkihallgatás mind-egyiknek egy-egy gyermekét említi, Tamásnak György, Antalnak János, Jóbnak pedig Anna (Pap Istvánné) nevű gyermekét. A dokumentum tárgya Meszes, Perkupa, Martonyi, Szalonna, Szín és Varbóc osztatlan részbirtokok sorsa, amelyet őseiktől örököltek.

A család Torna megyei és a borsodi határszélen álló Szalonna, Martonyi és Meszes birtokainak fejlődésére, az ezekből származó jövedelmek alakulására nagy hatással volt Fülek várának sorsa. A Bebekek várát 1554. július 16-án vették be a törökök, és az itt kialakított szandzsák központjából 39 éven keresztül igyekeztek minél nagyobb területet hódoltatni a királyi Magyarországból. A szandzsák keleti határai Borsod megye területére is kiterjedtek, és így érintették a Sziniek fent említett birtokait is. A Fülekről ebbe az irányba történő török előretörés egészen a vár 1593. november 27-én történt visszafoglalásáig fennállt.⁷⁹

1564-ben György kénytelen volt Meszest, Perkupát, Színt és egyéb családi jószágokat 125 forintért zálogba vetni a Színen lakó Szini Albert deáknak.⁸⁰ György a pénzen török fogságba esett feleségét szabadította ki. Ezzel a váltságdíjjal függhet össze, hogy Szini Jób és gyermekei, Mihály és Anna (Basó Ambrusné) a szalonnai részeit, valamint egy fél malmot ugyancsak Szini Albertnek adtak zálogba.⁸¹ Albertről annyi tudunk még, hogy 1572-ben már bizonyosan nem élt, mert ekkor Torna megye közgyűlésén özvegyének neve szerepelt.⁸² Az elzálogosított részeket ugyanilyen nagyságú összegért később Zolthay Máté váltotta vissza, aki ekkor Szini Anna férje volt. A három testvér után maradt porciók 1589-re mind Pap alias Fegy-

⁷⁶ Corpus Juris Hungarici 1556. XXIV. tc.

⁷⁷ HU-MNL-OL-A 57. 3. kötet, 689. 1559. február 3.

⁷⁸ Pálffy, 1997: 272.

⁷⁹ Hegyi, 2019: 15.

⁸⁰ HU-MNL-BAZML-XV. 61. Meszes 1564.

⁸¹ HU-MNL-BAZML-XV. 61. Szalonna, 1564.

⁸² Tóth, 1997: 258.

verneky Istvánné, Szini Annára⁸³ szálltak, ugyanis a fent említett Tamás fia Györgynek, aki 1568-ban már néhai volt,⁸⁴ nem maradtak utódai.

Antal birtokának sorsára így emlékszik vissza egy, ebben az ügyben kihallgatott tanú: „Minket Szini Antal bírt. Amikor meghalt, felesége Naprágyi Jakabhoz ment. Tőle elfoglalta hatalmasul Balogh Menyhárt közel tíz esztendőre. Csetneki Pálnak vetette zálogba, náluk volt hét esztendeig. ... Utóbb került vissza Jánoshoz. [Szini Antal fiához.] Amikor ő meghalt úgy marada asszonyomra, [Szini Annára] mert nem volt közelebb való vér”. Szalonnán egyetlen jobbágytelket bírtak, annak is jobbágyát, egy Kontsoll Simon nevű embert a törökök levágták és fejét vették a mezőn. Meszesen szintén nem sok részük, csak két jobbágytelkük volt.⁸⁵

1562. szeptember 10-én a füleki bég nagyszámú lovassal Szendrő vidékét kereste fel, és itt három falut, Perkupát, Jabloncát és Szalonnát, fölétetett és lakosait elhajtotta.⁸⁶ Több megyei levéltári dokumentum foglalkozik ezzel az 1562. évi török betöréssel, elsősorban a Bebek György elfogása után történt eseményekkel. A törökök amint említettük, Perkupát is feldúlták ekkor, és innen a Szini család több tagját, többek között egy Erzsébet nevű kisleányt is elraboltak. A gyermek csak évekkel később szabadult ki a fogságból, és annyira megváltozott, hogy saját nővére is megkérdőjelezte kilétét.

A törökdúlás és az ennek következtében kibontakozó családi birtokper a korabeli dokumentumokban jól soron követhető. A per tárgya tulajdonképpen az volt, hogy Martonyi egy részét elfoglalta Pap Istvánné Szini Anna, ami miatt perbe idézték Pribék Miklósné Szini Erzsébetet. A tárgyalás közben aztán érdekes részletek derültek ki a Szini család tagjainak török fogságát illetően. A perbeli tanúkihallgatás szerint, mely 1595-ben zajlott, Szini Erzsébetet az édesanyjával, Szini Jóbnéval és testvérével, a szintén gyermekkorú Mihállyal abban az esztendőben rabolták el, amikor Bebek Györgyöt elfogták Balog vára alatt.⁸⁷ Bebeket Hasszán füleki bég megbízásából egy bizonyos Husszein nevű pribék csalta lépre, aki magyar néven korábban Török Ferenc volt.⁸⁸ Vele együtt számos főrangú ember került itt a törökök kezére, köztük Mágócsi Gáspár, Rákóczi György, Hangonyi György és még mások.

Perkupay János, ófelsége Szendrő várbeli darabontja így emlékezett vissza a szerrinte harminc esztendővel korábbi eseményekre, amikor ő is még csak tizenhat éves volt: Kisasszony nap [szeptember 8.] tájban „rabolták el” a törökök Perkupát. Az

⁸³ Szini Anna férjeit lásd a függelékben!

⁸⁴ HU-MNL-BAZML-XV. 61. Meszes 1568.

⁸⁵ HU-MNL-BAZML-IV. 501-d. XVIII. I. 40.

⁸⁶ Borovszky, 1909: 103., Szalay–Wenzel, 1868: 375. (Verancsics levele Rüsttem budai pasának)

⁸⁷ Az átnézett szakirodalom több eltérő időpontot ad meg erre vonatkozóan. Forgón Mihály: Gömör-Kishont vármegye nemes családai, Kolozsvár 1909. 99. o. szerint 1560-ban. Borovszky: Gömör-Kishont vármegye, 1903. Magyarország városai és vármegyéi 360. oldala szerint ugyancsak ekkor fogták el és öt évig raboskodott. A Pallas lexikona szerint 1562-ben. Borovszky – Sziklay: Abaúj-Torna vármegye és Kassa I. köt. 1896. Magyarország városai és vármegyéi 360. o. szerint 1562-ben fogták el és két évig raboskodott. Turul. 1906/1. Sárközy Imre: A Nádasdi Sárközy család c. írása szerint 1562-ben ejtették foglyul. Mikó Imre: Sepső Laczkó Máté krónikája, 1-126. Erdélyi Történeti Adatok III. Kolozsvár, 1858. szerint 1563. június 22-én. Az elfogadható dátum 1562, mivel Bebek György még 1561-ben, és elfogása előtt 1562-ben is több hadjáratban vett részt Felső-Magyarországon.

⁸⁸ Borovszky, 1903: 597.

elrabolt személyek közül özvegy Szini Jóbnét Basó Ambrus⁸⁹ [aki ekkor Szini Anna férje volt] kiváltotta fiával, Mihállyal együtt, de Szini Erzsébetet odahagyják veszni.

Szini Erzsébetet hosszú évekig nem váltották ki a fogságból, ezért egy másik tanú az asszony arcán található jegyek alapján azonosította később az egykor elrabolt leányt. Emlékezett, hogy mikor szolgáló volt a Szini családnál, „két jegy vala a szemem felett, egyik a vak szemén, és egy a szeme haján felül.”

György Mihály szalonai jobbágy, aki egykor a falu bírása volt ezt tette hozzá a történethez: „Filekre jártam be az törökhöz, akkor kért engemet Pap István, hogy híre nélkül be ne mennék Filekre, hanem hogy hírt vigyek neki. Bejövék Szendrőbe hozzája, és monda az felesége [Szini Anna, akinek ekkor a férje már Pap István volt]: Jó Mihály bíró azért hívatálak, hogy ha bemész Filekre, mert énnekem vagyon ott egy atyámfiám.” A szöveg további része töredékes, de kiderül belőle, hogy a bírónak a török megszállta várban sikerült kapcsolatot teremtenie az elrabolt leánnyal. Még ajándékokat is vitt Mihály bíró neki.⁹⁰ Ez utóbbi eset viszont már jóval a rablás után történhetett, mert mint utóbb kiderül, az ellopott leány egészen kis gyermek volt, amikor a törökök elvitték. Amikor Fülek várát visszafoglalták a töröktől, Pap István keresni kezdte a többi török között sógornőjét, Szini Erzsébetet. Meg is találta és kivezette a keresztények közé a táborba

Szini Anna és Erzsébet között a pereskedés 1596-ban is tovább folyt. Anna ugyanis, bizonyára a megromló kapcsolatuk miatt, nem akarta elismerni, illetve megkérdőjelezte, hogy Fülek felszabadulásakor, 1593-ban hazakerült asszony a húga lett volna.

Szini Anna azonban később meg szerette volna kapni a Meszes, Martonyi, Szalonna birtokokból az állítólagos hűgának juttatott részeket, ezért követelte, hogy Erzsébet bizonyítsa a leszármazását, és holmi Hatvanból menekült törökhöz hasonlította.⁹¹

Erzsébet erre azzal védekezett, hogy korábban nővére még a török megszállta várban is tartotta vele a kapcsolatot, és mikor megszabadult, a fenti községek birtokjogának őt megillető részébe szabadon bevezette, és megengedte a közös jövedelmek beszedését. Mire Anna válasza az volt, hogy amikor ő a birtokokat fel akarta osztani, Erzsébet a saját házában rárontott, megverte és kiűzte onnan, ami miatt terhes lévén, el is vetélt. Ez utóbbi vád azonban később végérvényesen hamisnak bizonyult.

Anna férje, Pap István a következőket adta elő vallomásában: Amikor elfoglalták Fülek várát, akkor mindkét nembeli sok törököt felszólítottak, hogy legyenek keresztények, többek között Szini Erzsébetet is. Erre azonban az asszony azt mondta, hogy ő nem akar áttérni, mivel ő már török hitvallásban nőtt fel. „Hallottam én magyar vérből születtem, de nem tudom milyen családból és törzsből származom. Hallottam ugyanis a Fülekietől, hogy annyira zsenge korban voltam akkor, hogy két fogamon kívül semmim nem volt még.” Ezek után még mindig maradt a török

⁸⁹ Basó Ambrusnak és Szini Annának egy lánya született, Kata, aki majd később Otrokocsy János felesége lett. HU-MNL-BAZML-IV. 501.I. 5. kötet, 145.

⁹⁰ HU-MNL-BAZML-IV. 501.d. XVII. I. 64.

⁹¹ HU-MNL-BAZML-IV. 501.c. XVIII. VII. 48.

hitvalláson. Másnap Basó Péter szólította a törököket, hogy térjenek át a keresztény hitre. Az ő sűrű nyaggatására jött Erzsébet is a keresztények táborába.

Anna még azzal próbálkozott a perben, hogy ezek a jószágok egykor egy bizonyos Szini György birtokai voltak, aki török fogságba esett, és ezeket a jószágokat elidegenítette Szini Albert deáknak, aki paraszt volt. A jószágokat ő maga és férje saját pénzén vették.⁹² Ezek után kiszállt az alispán, a szolgabíró és az esküdtek Mezesre és Szalonnára, hogy az ügyet helyben vizsgálják felül. A per egészen 1598-ig elhúzódott, amikor Anna már özvegyasszony lett.⁹³ A végső ítélet Szini Erzsébetet az ő jogosan birtokolt józágaiban hagyta.

Szini Rafael nem csak Oláh Miklós, hanem az őt követő Verancsics Antal egri püspök (1557-1569) serviense is volt. Verancsics 1550-től Egerben tartózkodott, amikor 1552. május 25-én mint egri kanonok és a Szent Kereszt oltár rektora,⁹⁴ a szabolcsi papsághoz intézett felhívást, hogy hátralékos illetéküket Szini Rafael nevű tisztjének szolgáltatassák be.⁹⁵

1557-ben a Szini család kénytelen volt megerősíteni csáti nemesi udvarházát, s széles árokkal vetette azt körül. Ennek védelméhez az egri püspök, Verancsics is hozzájárult, sőt amikor arról értesült, hogy a budai pasa Eger vidékének közrefogása céljából négy palánkot tervez, éspedig Jászberénybe, Hevesbe, Csegére és Csátra, ez utóbbi helyen Sziniék erődítményét a főpap latorkerttel vetette körül. Miután 1562-ben a budai pasa útra kelt, hogy a csáti kastélyt elpusztítsa, Verancsics március 20-án Kassa városát sürgette, hogy mielőbb küldje ennek megsegítésére csapatait. A kastély még fennállott egy darabig; 1563-ban, az év első felében Mezei Pál alatt hol három, hol négy katona őrködött itt, kik havonként 2 forint zsoldot húztak. Június havában számuk nyolc embert tett ki, de júliusban újra leolvadtak négyre.⁹⁶ Rafael bizonyára 1569-ig, egri püspöksége végig szolgálta Verancsicsot.

Ott lehetett Egerben az 1552-es ostrom alatt is, de testvére Ferenc biztosan ott volt. Istvánffy Miklós szerint Báthori András hadnagya, Paksy Jakab, valamint Perényi Gábor hadnagya, Viszási Mátyás az egri várból mintegy 200 lovassal megtámadták a táborból legetetés és fahordás végett kiment törököket, többeket elfogtak, s meg is öltek az ellenségből. A megtámadott törökök segítségére siető társaik Viszási és Paksy hadnagyok embereit, köztük Jánosi Miklós, Katics Miklós, Szini Ferenc és Tarjányi Ferenc huszárokat elfogták. Pakst két társával, köztük rokonával, Paksy Jóbbal együtt Konstantinápolyba vitték, mert ők értékes fogolynak számítottak. Ahmed pasa Paksy többi elfogott emberét az ágyúk sáncaira állíttatta úgy, hogy a várbeliek jól lássák, majd – kezeiket, lábaikat és mellkasukat vasdoronggal összetörve – brutális módon kivégeztette a foglyokat.

Szini Rafael egri vitézt 1554-ben Bornemissza Gergely a végrendeletében gyermekei egyik gyámjaként említi,⁹⁷ és tudjuk, hogy még 1558-ban is Egerben szol-

⁹² HU-MNL-BAZML-IV. 501c. XVIII. VII. 70. Jól tudjuk azonban, hogy Albert a család tagja 1560 után, Szini György történetét pedig már előbb megismertük.

⁹³ HU-MNL-BAZML-IV. 501c. XVIII. VIII. 21.

⁹⁴ Sugár, 1984: 263.

⁹⁵ Szederkényi, 1890: 187.

⁹⁶ Borovszky, 1909: 89. Az egykori kastély helye egyelőre nem ismert.

⁹⁷ „Ez Nemes uraimat az Én árváimnak tutorul hagyom és vallom, Először Zárkándi uramat, az Én tisztelendő szerelmes társomat, Figedy Jánost, Lázay István, Az Néhai Horwat Gáspárné asszonyomat, kinek

gált.⁹⁸ Ezek szerint a Színiek Perényi Gábor familiárisai is voltak, amit a Rafael halála után történtek is világosan bizonyítanak.

Az 1570-ben feljegyzett Ónodi urbárium szerint „Színyi Rafael” özvegyének, Ilona anyjának, Ónod városában adómentes háza volt a hozzá tartozó szántókkal és egyéb tartozékokkal együtt.⁹⁹ Rafael halála után, a két testvér, Szini Boldizsár és István, – valamint az özvegy között az özvegy jegyajándéka, illetve öröklött birtokai miatt pereskedés vette kezdetét. Rafael özvegye, Senyey Zsófia nem ment újból férjhez, ezért jogot formált néhai férje vagyonára. Borsod vármegyét kérte, hogy oltalmazza meg őt a birtokokban, mert Rafael korábban már megosztozott a testvéreivel, így a férje után maradt jószágok csak őt illetik.¹⁰⁰ A két fivér azonban ragaszkodott a kifizetéshez, mivel szerintük az ő jószágai nem illetik a női ágat, és ónodi házában figyelmeztették az özvegyet a jegyajándék felvételére, amelyet azonban az nem fogadott el.¹⁰¹ Az említett ónodi kúriát még Rafael szerezte, amiről Rákóczi Zsigmond 1603-ban a következőket mondta el egy tanúkihallgatás alkalmával: emlékszik arra, hogy amikor még néhai Perényi Gábor apródja és fegyverese volt, azt a házat, amelyet most Mór¹⁰² alispán Ónod sáncai között bír, Perényi adományozta Színyi Rafaelnek.¹⁰³ A tanúvallomás helyességét az az 1565-ös panaszlevél is bizonyítja, amelyben Perényi Gábor a királyhoz fordult és Mágochy Ferenc hatalmaskodásai ellen tiltakozott. A levélben ott szerepelt Szini Rafael neve is, mint Perényi embere.¹⁰⁴ Ezek szerint Rafael ekkor a Diósgyőri uradalmat a kezében tartó főúri család familiárisa volt.

A család története az ifjabbik testvér, Szini Boldizsár sorsával folytatható. 1571-ben Eördögh Péter egy Kürt nevű török rabot adott át Szini Boldizsárnak. Meg egyezésük szerint a rab sarca, amely Eördöghnek járt, 250 forint volt, Szini pedig ebből 32 forintot vehetett le magának. A baráti egyezségből per kerekedett, mert Szini Boldizsár két éven át tartotta magánál a törököt, ezenkívül a váltságdíját, ami csak 150 forint értéket képviselt, nem pénzben, hanem egyéb értékekben kapta meg. A „marhából” pedig a legjobb darabokat kiválogatta magának 32 forint érték erejéig, és csak a többi silányabb holmit küldte el Eördögh Péternek. A perben felmerült a szolnoki dezdár¹⁰⁵ is, aki hitlevelet adott Szini Boldizsárnak.¹⁰⁶ A török fogoly miatti per még 1580-ban is folyt.

Az özvegy Szini Rafaelné, Senyey Zsófia és lánya, Szini Ilona (Jánosy Pálné) Csáton is jogot formáltak az atyai örökségre. Ilona 1573-ban birtokában tartotta a csáti atyai jószágokat.¹⁰⁷ Az özvegy és lánya különféle ingóságokat is visszaköveteltek

az Én két leányomat, mint tulajdon önnen szülejeknek ajánlom, hogy gondjokat viselje, Rakolczy Gyergyet, Wernerus Gyergy uramat, Máriásy Pált, Monoky Ferencet, Zyny Raphaelt.” Détsy, 1962: 9.

⁹⁸ Csiffári, 2003: 330.

⁹⁹ HU-MNL-OL U. et C. 112:1.

¹⁰⁰ HU-MNL-BAZML-IV. 501.I. 4. kötet, 150.

¹⁰¹ HU-MNL-BAZML-IV. 501.I. 4. kötet, 101, 127.

¹⁰² Mór István Szini Rafael veje volt, így jutott a 17. század elejére az ónodi kúriához.

¹⁰³ HU-MNL-BAZML-IV. 501.c. XI. III. 7. Latinból fordította Dr. Tóth Péter.

¹⁰⁴ HU-MNL-OL-E 21. 1565.06.08. - a.

¹⁰⁵ Porkoláb. Azaz a szolnoki török börtönőr adott hitlevelet Szini Boldizsárnak.

¹⁰⁶ HU-MNL-BAZML-IV. 501.c. XVII. I. 65., XVIII. I. 96.

¹⁰⁷ HU-MNL-BAZML-IV. 501.I. 4. kötet, 78.

Rafael két testvérétől, többek között egy 100 forintot érő szőnyeget és egy skarlát-vörös felsőruhát.¹⁰⁸ Senyey Zsófia azonban 1575 márciusában már nem volt életben, így a több éves pert róla lezártatták.¹⁰⁹ Leánya, Ilona egymás után négyszer is férjhez ment, Jánosy Pál után második ura 1578 körül Bekény András, harmadik 1588-ban Zolthay Máté volt.¹¹⁰ Ilona a század végén már Móré István alispánnak a felesége, akinek Parasztbikken is maradt némi részbirtoka apja, Radfael után. Egykor apja, „Szini Raffay” meg akarta osztani a Tibótokkal közösen használt itteni földjeit, de erre életében nem került sor. Lánya birtoklásának idején Parasztbikk már pusztán állt, és szinte egész határa gyepes parlag volt, amelyet az szántott, aki akart. A nem helybéli lakosoktól,¹¹¹ akik itt vetettek, sem vettek dézsmát a birtokosok, hogy a török adót könnyebben ki tudják fizetni.

Ugyancsak ebben az évtizedben követeltek vissza egy, még a néhai István által zálogba adott, bizonyos „Sálfirész” nevezetű birtokrészt a Geszthyektől,¹¹² akikkel szintén sok birtokjogi vitájuk volt.

Évkör	Birtokos	Település	Porta/Ft	Zsellér	Pusztá	Új ház	Megjegyzés
1544	Szini Rafael és nemesek	Meszes	6				
1544	Bebek úr		1				
1544	Szini Rafael	Csát	18 Ft	13			
	Szini Mihály		1 Ft				
1546	Szini nemesek	Csát	17,5	12	3		9 szolga, 2 bíró
1549	Szini Rafael	Csát	25,5	20		3	
1564	Szini Rafael	Csát	15,5	4	3		
	Szini Boldizsár		9,5	4	1	1	
	Szini István		5,75	6	4		
1572	Szini Boldizsár	Csát	50				
1574	Szini Boldizsár	Csát	44				

¹⁰⁸ HU-MNL-BAZML-IV. 501.I. 4. kötet, 137.

¹⁰⁹ Tóth, 2008: 211.

¹¹⁰ Illéssy, 1902: 103. Illésinél helytelenül Miklós a keresztnével!

¹¹¹ HU-MNL-BAZML-IV. 501.c. XIV. II. 192.

¹¹² HU-MNL-BAZML-IV. 501.I. 95.

1572	Szini Boldizsár	Örös	5				
------	-----------------	------	---	--	--	--	--

1. táblázat

A Szini család birtokai Borsod megyében a 16. századból fennmaradt

portális összeírások szerint

(HU MNL BAZML XV.32. 123. tekercs.)

Geszten már a 16. század közepétől több szőlőt tartottak a kezükben. A Hegyes hegyen álló szőlőiket, melyet 1566-ban Nagy Jánostól vettek, Szini Rafael és Geszthy Gergely kölcsönösen elcserélték egymással.¹¹³ 1575-ben Szini Boldizsár egy geszti szőlőhegyen lévő szőlőt követelt vissza.¹¹⁴ Újszászy Lőrinc és Tibóth Ambrus egy részről, másrésztől Szini Boldizsár 1579-ben szintén egy geszti szőlőhegyen pereskedtek, melyet Boldizsár egykor Vathay Pétertől vásárolt. A felek abban állapodtak meg, hogy a megyei törvényszék által hozott ítéletet 100 forint bírság terhe alatt elfogadják. Újszászyék keresetüket egy könyvecskében mutatták be a törvényszéken.¹¹⁵ Eszerint a geszti szőlőhegyen Vathay Péternek volt egy szőlője, amely közvetlenül szomszédos a felperes Tibolth Ambrus szőlőjével. Mivel Vathay Péter nem fizette meg a kilencedet, és Tibolth Ambrus tudta nélkül vitette el onnét a bort, ezért a Tibolth-fivérek, akiknek a tulajdonában volt az egész szőlőhegynek a fele, megbeszélték, hogy becsű alapján kifizetik Vathay Pétert, és az így megszerzett szőlőt ezután Tibolth Ambrus fogja műveltetni, hiszen tulajdonképpen egy tagban van az ő ottani szőlőjével. Így tehát intették Vathay Pétert és el is tiltották a szőlő eladásától, s megtörtént a „becsű” is: a szomszédos jámbor bírák és lakosok 170 forintra értékelték azt. Majd a nagyobb igazság és bizonyosság kedvéért kivitték Holczman István szolgabíró és Kovács Péter esküdtet a szőlőhegyre, hogy lássák: a szőlő ott van, és egy tagban van Tibolth Ambrus szőlőjével. Ezután a szőlő árát letették az alispán kezéhez és intették Vathay Pétert, hogy vegye fel azt. Ő azonban miközben a per már folyt, a szőlőt eladta Szini Boldizsárnak. Pedig ezt nem tehette volna, hiszen írott törvény volt arról, hogy a per alatt lévő jószágokat senkinek sem lehet eladni.¹¹⁶ Szini Boldizsár még 1581-ben is birtokos volt Geszten,¹¹⁷ majd birtokait halála után, 1585-ben özvegye, Bojár Katalin, valamint gyermekei, Szini György, Ferenc és Klára örökölték.¹¹⁸

A Sziniek Geszt mellett, Mocsolyáson is bírtak kisebb részeket, Szini Boldizsár itt kért vissza egy rétet 1574-ben a Geszthyektől.¹¹⁹ Emellett a szomszédos Sály, Leányfalu,¹²⁰ Váralja területének egy részére is jogot formáltak. 1573-ban Szini Boldizsár és Újszászy Lőrinc eltiltotta Alsóábrány lakosait Leányfalu pusztá használatá-

¹¹³ HU-MNL-BAZML-XV. 61. Geszt, 1566.

¹¹⁴ HU-MNL-BAZML-IV. 501.I. 167.

¹¹⁵ Tóth, 2019: 78.

¹¹⁶ Tóth, 2019: 83-84.

¹¹⁷ HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 2. kötet, 46.

¹¹⁸ HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 2. kötet, 903.

¹¹⁹ HU-MNL-BAZML-IV. 501.I. 142.

¹²⁰ Ma Sály és Tibolddaróc határában található pusztá faluhely.

tól.¹²¹ 1592-ben pedig Boldizsár özvegye és fia, György osztottak a Tibóthokkal Geszt, Váralja és Leányfalu örökségén.¹²²

A 16. század második felében Szini Boldizsáré a fő szerep a családban. 1568-ban Szini Boldizsár néhai Lórántffy Kristóf gyermekeinek, Lórántffy Zsigmondnak és Lórántffy Péternek a gyámja volt, akiknek az ezüst tárgyai éppen nála voltak zálogban.¹²³

A korábbi nagy birtokközpont, Csát is egyre jobban ki volt téve a Borsodi mezőségen a török portyázásoknak. Borsod megye azon területén feküdt, amely a legvédtelenebb volt, a hódoltatási törekvéseknek legkevésbé tudott ellenállni.

1580-ban Szini Boldizsár eltiltotta a tarjáni, bikki, kürti lakosokat a Csát területén lévő Horgas ér, János ér és Malom ér nevű földek használatától.¹²⁴ Utóbbiból a csáti lakosok fogvatkozására lehet következtetni, akik nem tudták már ekkoriban a szomszédoktól a határukat kellőképpen megvédelmezni. Ugyanekkor Szini István, Boldizsár, Ilona (Bekényné) szintén eltiltották a szomszédokat Burok és Csicske¹²⁵ élésétől.¹²⁶ De őket, illetve csáti jobbágyaikat is tiltották például a százdi¹²⁷ föld határának elfoglalásától.¹²⁸ Emellett azt is tudjuk, hogy Boldizsárnak Kesziben is voltak részei 1573-ban.¹²⁹

Az idegenekkel szembeni közös fellépés mellett a családon belüli erőszakos határfoglalásokkal is találkozunk, mert ugyanebben az évben, 1573-ban Bekény Andrásné Szini Ilona alispánt hívatott a Csát határában Szini Boldizsár által elszántatott és elfoglalt földje ügyében.¹³⁰ Boldizsárt ezért később el is marasztalták.¹³¹

Szini Boldizsár 1581 és 1585 közötti halála után már nem találkozunk a családnak egy kiemelkedő tagjával sem. A csáti birtokot a leányágak örökölték. 1589-ben Móré István és felesége, Szini Ilona, valamint Ilona fiai, néhai Bekény András fia András és Móré fiai Móré László az itteni örökösök.¹³²

Szini Györgyről 1592-ben hallunk legközelebb, amikor özvegy Szini Boldizsárné és György fia elismerték, hogy évekkel korábban Szini Boldizsár¹³³ és Bojár Kata, valamint György fiuk csáti részeit 2200 forintért Gyulay Jánosnak elzálogosították. A zálogosítás oka az volt, hogy Szini György a budai Csonka toronyban sínylődött a török kezében, és a kiváltására kellett ezt a jelentős összeget előteremteni.¹³⁴

¹²¹ Tóth, 2008: 869.

¹²² HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 3. kötet, 137-138.

¹²³ Tóth, 2008: 271.

¹²⁴ HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 1. kötet, 295.

¹²⁵ Egykor lakott, ekkorra elhagyott középkori falvak, melyeknek határa a kora újkorban már Csát határához tartozott.

¹²⁶ HU-MNL-BAZML-IV. 501.c. X. I. 38.

¹²⁷ Százd a 17. században elnéptelenedő, Mezőcsáttal határos falu. Ma Tiszakeszi határában.

¹²⁸ HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 2. kötet, 164.

¹²⁹ Tóth, 2008: 818.

¹³⁰ Tóth, 2019: 3030.

¹³¹ Tóth, 2019: 3316.

¹³² HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 2. kötet, 204-205.

¹³³ Még Szini Boldizsár életében történt, tehát 1580 körül vagy korábban.

¹³⁴ HU-MNL-BAZML-XV. 61. Csát, 1592.

Csát mezőváros birtokosai között ezekben az években ott találjuk Matusznyai Gedeonné Szini Annát és Szini Klárát is.¹³⁵

A legkésőbbi informatív adat a családról az az 1591-ben kezdődött per, amely az igrici makkos erdőről elhajtott disznók miatt folyt éveken keresztül. Az erdőre őrizetlenül is lehetett disznókat hajtani, még a szomszédos, „vidéki” gazdáknak is, de ha makk termett rajta, akkor tilalmas erdő volt, az itt talált jószágot elhajtották, sőt még le is vághattak belőlük. Ez történt a Szini „Bodisár” disznóival is. A per 1597-ig elhúzódott, amikor már Szini Ilona és Soós Gergely között folyt, és a felek a királyi kúria elé vitték.¹³⁶ Az állatbehajtási eset sem volt egyedülálló, a család került ehhez hasonló helyzetbe, amikor 1592-ben Szini Anna (Matusznyai Gedeonné) szolgája behajtotta a szerinte tilosban legelő gelejiek marháit. A tanúk ekkor elmondták, hogy korábban sem Szini „Rafai”, sem „Bódisár”, sem István soha a geleji marhát nem hajtatta be.¹³⁷ Ugyanekkor, 1592-ben özvegy Szini Boldizsárné Bojár Katalin és Szini Ilona megtiltották szomszédos települések lakosainak, hogy Csátnak a Fejéregyházi puszta felé eső Gorzsás nevű részét a jogtalanul használják.¹³⁸

A család egyik utolsó férfi leszármazottja, akit nem tudunk pontosan a családfához illeszteni, Szini István volt, aki Eger 1596-os török ostromakor esett el. Az ellenség által ásott aknákat kutatták a várfalak alatti kazamatákból általuk ásott ellenaknában, amikor egy lőporral töltött üregre rábukkantak, és az felrobbant. A várfalak ugyan nem omlottak le, de Szini és társai ottvesztek.¹³⁹ Szini Ferencet, aki Szini Boldizsár és Bojár Katalin fia volt, 1599-ben említették utoljára.¹⁴⁰

A családról az utolsó feljegyzések a 17. század első két évtizedéből maradtak fenn Borsod megyéből. 1603-ban és 1613-ban Szini Erzsébet (Rácz Mihálynét) idézték, akiről megjegyzik, hogy Szini Jób lánya. 1613-ban már Rácz Mihálynak özvegye és Barakonyi János felesége volt. Ekkor saját pénzen szerzett jószágát, egy meszesi telket vetett zálogba 32 forintért Kolláth István szendrői várkapitánynak.¹⁴¹ 1641-ben Meszesen egy tanúkihallgatásban erre a tanúk úgy emlékeztek vissza, hogy Szini Erzsébet a meszesi Jakab papnak vetette zálogba egy jobbágját, aki innen került Kolláth István kezébe valahogy, de a tanúkihallgatás idején már Kolláth Ferencé volt.¹⁴² 1620-ban Erzsébet már Barakonyinak is az özvegye volt, és Barakony falu porciója miatt szállt vitába volt férje rokonságával.¹⁴³

Szini Boldizsár fiát, Györgyöt utoljára 1607-ben említették, mint a Szederkény melletti Kisfalud birtokosát.¹⁴⁴ Boldizsár lánya, Szini Klára 1591 után ment feleségül Barakonyi Ferenchez, aki 1610-1615 között tornai alispán is volt. Klára 1613-ban

¹³⁵ HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 2. kötet, 678. 1591.

¹³⁶ HU-MNL-BAZML-IV. 501.c. XVIII. VII. 27.

¹³⁷ HU-MNL-BAZML-IV. 501.d. XVII. i. 46.

¹³⁸ HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 2. kötet, 927.; IV. 501.c. X. I. 141.

¹³⁹ Szederkényi, 1890: 2. köt. 294.

¹⁴⁰ HU-MNL-HML-XII. 1. 1. kötet, 5-6.

¹⁴¹ HU-MNL-BAZML-IV.501.l. 3. kötet, 632.; HU MNL BAZML XV. 61. Meszes, 1613.

¹⁴² HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. XVII. I. 26. Egyébként még megjegyzik, hogy Szini Erzsébet (Rácz Mihályné) az Aszalai István anyjának a testvére volt.

¹⁴³ HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 4 kötet, 346.

¹⁴⁴ HU-MNL-BAZML-IV. 501.c. IX. I. 167.

hunyt el, vele a családnak nevet adó Szín település férje rokonaira, a Barakonyiakra szállt.¹⁴⁵

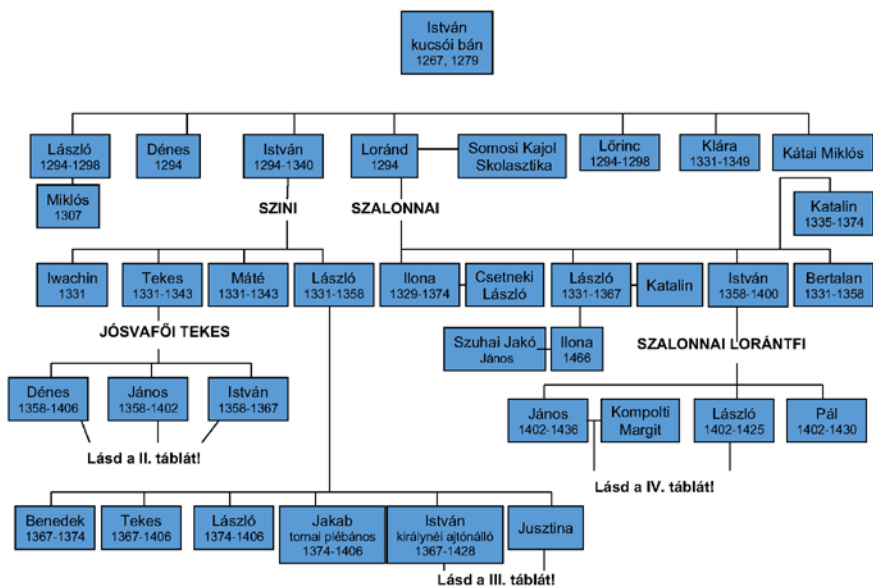
Borsod megyében ezzel a családra vonatkozó adatok elfogytak. A megye központi fekvésű részein, Csáton és Ónodban élő Sziniek, Rafael és Boldizsár, valamint feleségeik és leszármazottaik bizonyára a két mezőváros templomában temetkeztek. Ezek a templomok azonban ma már nem azon a helyen állnak, ahol a 16. században. Az akkor református templomként működő, és középkori előzményekre visszanyúló egyházak a 17. század végére, 18. század elejére elenyésztek, ahogy a Szini család is, a ma fennálló templomépületeket máshol emelték.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Czobor 1911, 2. Barakonyi Ferenc és Szini Klára fia volt az 1611-ben született költő Barakonyi Ferenc. Itt szeretnék köszönetet mondani Koleszár Krisztiánnak, aki felhívta a figyelmemet többek között erre az információra.

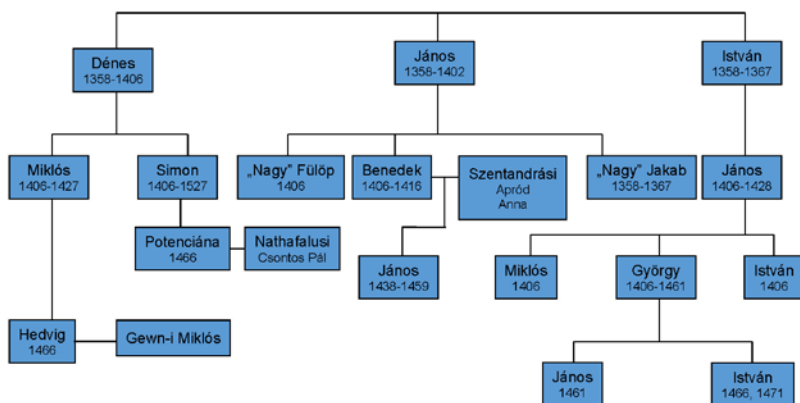
¹⁴⁶ Soós, 1985: 107, 109.

Függelék

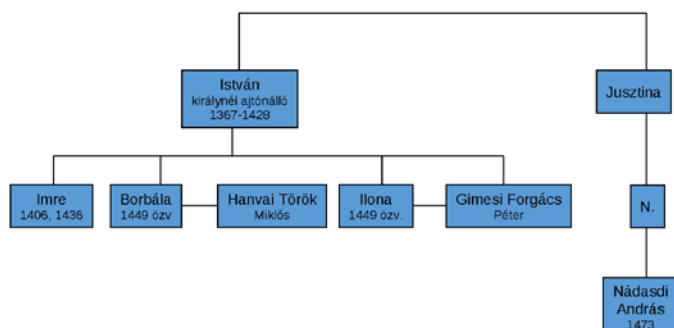
A Szini család leszármazása I. tábla

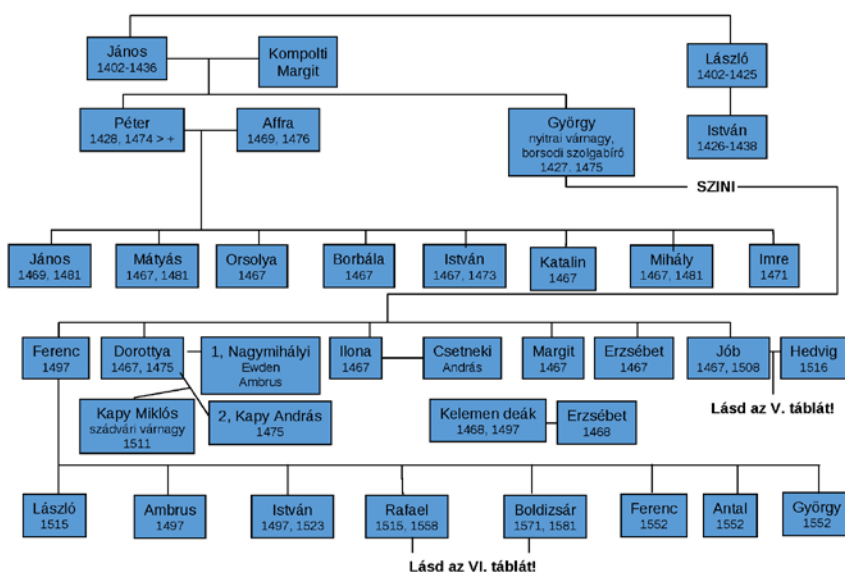
A Szini család leszármazása II. tábla

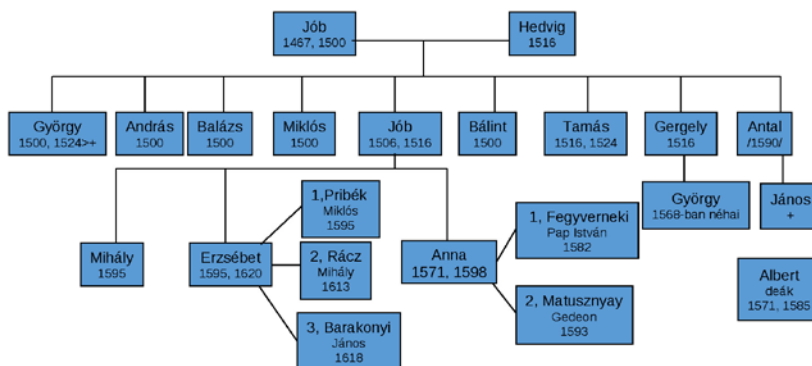
A Szini család leszármazása III. tábla

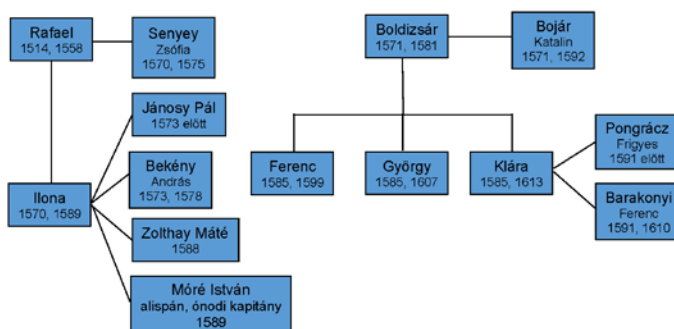
A Szini család leszármazása IV. tábla

A Szini család leszármazása V. tábla

A Szini család leszármazása VI. tábla

Levéltári források

HU MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

IV. 501.a. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek

IV. 501.b. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok – Acta politica

IV.501.c. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Bejegyzett törvényszéki iratok - Acta judicialia protocollata

IV.501.d. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Be nem jegyzett törvényszéki iratok - Acta judicialia non protocollata

IV. 501.l. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Novák József levéltárnok által készített másolatok

XV.32. Gyűjtemények, Mikrofilmgyűjtemény

XV.61. Gyűjtemények, Borovszky Sámuel Borsod megyei helytörténeti kutatócéduláinak gyűjteménye

HU MNL HML = Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára

XII. 1. Egyházi szervezetek, intézmények, Egri káptalan hiteleshelyi levéltára

HU MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

A 57. Helytartótanács, Királyi könyvek

DF Diplomatikai Fényképgyűjtemény

DL Diplomatikai Levéltár

P 588 Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak, Rhédey család levéltára

Forráskiadványok

A. O. III. = Kristó Gyula: Anjou–kori Oklevéltár. III. 1311-1314. Budapest–Szeged, 1994.

Corpus Juris Hungarici = <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>

DAP 1. = Documenta Artis Paulinorum 1. füzet. MTA Művészettörténeti kutatócsoportjának forráskiadványai X. Bp., 1975.

Engel 1989 = Engel Pál: Kamarahaszna összeírások 1427-ből, Új történelmi tár 2., Bp., 1989.

Szalay – Wenzel 1868 = Szalay László – Wenzel Gusztáv (közli): Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptores 19.: Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái 8. Vegyes levelek, 1559-1562, Pest, 1868.

- Tóth 1990 = Tóth Péter: A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Miskolcon őrzött középkori oklevelei. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek 28.) Miskolc, 1990.
- Tóth 1997 = Tóth Péter: Torna vármegye közgyűlési jegyzőkönyveiből. Történelmi közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából/ Új folyam. Miskolc, 1997. 252-261.
- Tóth 2008 = Tóth Péter: Borsod vármegye közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvei I. 1569-1578. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek 51.) Miskolc, 2008.
- Tóth 2019 = Tóth Péter: Borsod vármegye közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvei II. 1579-1581. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek 53.) Miskolc, 2019.
- Zs.O. I. = Mályusz Elemér: Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399). (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 1.) Bp., 1951.

Szakirodalom

- Bodnár, 2006a = Bodnár Tamás: Birtokos nemesség Borsod vármegyében. A Móré család, A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 45., Miskolc, 2006. 159-179.
- Bodnár, 2006b = Bodnár Tamás: Birtokos nemesség Borsod vármegyében. Az Ományi család, Levéltári Évkönyv 14. Miskolc, 2006. 23-49.
- Bodnár, 2007 = Bodnár Tamás: Birtokos nemesség Borsod vármegyében. A Basó és Hatvani családok, A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 46., Miskolc, 2007. 197-227.
- Borovszky, 1909 = Borovszky Samu: Borsod vármegye története a legrégibb időktől a jelenkorig, Bp., 1909.
- Borovszky, 1903 = Borovszky Samu (szerk.): Gömör-Kishont vármegye, (Magyarország városai és vármegyéi) 1903.
- C. Tóth et al., 2017 = C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András: Magyarország világi archontológiája 1458-1526. II. Megyék, Magyar történelmi emlékek, Adattárak, Bp., 2017.
- Csiffári, 2003 = Csiffári Gergely: Az 1552-es egri várvédő hősök névsora, sorsuk és az „egri név”. AGRIA. Az Egri Múzeum évkönyve, Annales Musei Agriensis 39. Eger, 2003. 229-362.
- Csoma, 1897 = Csoma József: Abaúj-Torna vármegye nemes családjai, Abaúj-Torna egyesült vármegyék monographiája. I. kötet, Kassa, 1897.
- Czobor, 1911 = Czobor Alfréd: Barakonyi Ferenc. Történelmi közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa múltjából. 2. évf. 1. sz. Kassa, 1911. 1-8.
- Détsy, 1962 = Détsy Mihály: Bornemissza Gergely deák végrendelete, In: Az Egri vár híradója 4. Szabó János Győző (szerk.). Eger, 1962. 3-14.

- Engel, 1996 = Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. I-II. Bp. 1996.
- Engel, 2001 = Engel Pál: Magyar középkori adattár, Magyarország világi archontológiája 1301-1457, Középkori magyar genealógia, CD-rom, Bp. 2001.
- F. Romhányi, 2000 = F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon, Bp. 2000.
- Hegyí, 2019 = Hegyí Klára: A Füleki szandzsák. Bp., 2019.
- Illéssy, 1902 = Illéssy János: A Mikófalvi Bekény család leszármazása és története. Bp., 1902.
- Pálffy, 1997 = Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században Történelmi Szemle 39/2. Bp., 1997. 257-188.
- Soós, 1985 = Soós Imre: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp., 1985.
- Sugár, 1984 = Sugár István: Az egri püspökök története. Bp., 1984.
- Szederkényi, 1890 = Szederkényi Nándor: Heves vármegye története 2. A mohácsi véstől Egervára elestéig 1526-1596. Eger, 1890.

KISS LAJOS

ALAGHY JÁNOS, NÉMETHI FERENC
ÉS A SERÉDYEK KAPCSOLATA

Némethi Ferenc Tokaj várának kapitányaként és a reformáció helvét irányzatának egyik fontos támogatójaként vonult be a magyar történeti köztudatba. A köznemesi származású katonatiszt pályafutásában jelentős szerepet játszottak különböző mágnás családokkal való kapcsolatai és jelentős politikai fordulatok egyaránt. Tanulmányomban megvizsgálom Némethi kapcsolatát, a 16. századi Magyar Királyság egyik legbefolyásosabb családjával, a Serédyekkel és az ő védőszárnyuk alól feltörekedett, szomszédos regéci uradalom birtokosával, Alaghy Jánossal.

Bevezetés

Némethi Ferenc a 16. századi végvári harcok, illetve katonai konfliktusok egyik jelentős szereplője volt. Személyéről különböző magyar történetírók (például Istvánffy Miklós, Forgách Ferenc) mellett külföldi krónikások is megemlékeztek; ez utóbbiak közé tartozott az I. Erzsébet királynő angol királynő udvarában is megforduló Pietro Bizarri is.¹ Az egyház- és az irodalomtörténészek a róla szóló történeti tanulmányokban a tarcali zsinatok megszervezésében vállalt közreműködő tevékenységéért, illetve zsolnárfordító munkásságáért joggal hangsúlyozzák a protestantizmus történetében játszott meghatározó szerepét,² illetve irodalmi-ezen belül zsolnárfordító-tevékenységét.³ Tokaji kapitányi működéséről Déthsy Mihálynak, illetve Gausz Ildikónak az ottani vár történetével foglalkozó munkái szolgálnak adatokat.⁴ A kapitány pályájáról az eddigi legrészletesebb összefoglalást Szabó Lajos (1908–1996) „*A tarcali zsinatok és a tarcali hitvallás*” című munkájának egy részfejezete nyújtja. Ez utóbbi elsősorban az 1960-as évekig megjelent tanulmányok, cikkek lényegét foglalja össze, levéltári forrásokkal és a korabeli történetírók által közölt adatokkal kiegészítve. Némethi életpályájának átfogó bemutatására vállalkozott még Németh Csaba a 2005-ben, Tokajban megrendezett, Némethi Ferenc munkásságát

¹ Gausz, 2015: 197–198. Az MNL-es útmutató szerint a név és az évszám közé nem kell vesszőt tenned sem a jegyzetekben, sem az irodalomjegyzékben, ezt légy szíves kijavítani.

² Ismeretterjesztő életrajzi összefoglalást közölt róla Dr. Hegyaljai Kiss, 1932. 542–544. Lehet, hogy ebben az esetben is elegendő csak rövidítve hivatkozni erre a műre, és az irodalomjegyzékben feloldani a rövidítést. Egyháztörténeti tevékenységét és bővebb életrajzot Szabó Lajos egyháztörténész, taktaszadai református lelkipásztor írt, amelynek kézírata jelenleg a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában található meg. SRKTGy Kt. 4158.

³ A Szegedi Gergely református prédikátor által összeállított énekeskönyvben Némethi a 44., 71., 77., 144. zsolnárok fordítójaként van feltüntetve. Szabadi, 2005. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/szabadi-nemethi.htm> (letöltés ideje: 2021.08.21.); Szabó, 2005. http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/szaboandras-nemethi.htm#_ftn12 (letöltés ideje: 2021.08.21.)

⁴ Gausz, 2015: 187–206.

bemutató emlékülésen tartott előadásában, amelyet még ugyanebben az évben a *Sárospataki Füzetek* című folyóiratban közöltek (Némethi Ferenc, *Tokaj kapitánya*).⁵

Némethi a katonai és birtokszerző ténykedésében az 1550-es és 1560-as években jutott a csúcra. Tanulmányomban elsősorban azt vizsgálom, hogy ebben az időszakban milyen kapcsolatban állt Alaghy Jánossal és a Serédy családdal. Némethi pályájának jelentős mérföldköve volt ugyanis, hogy Serédy Benedek posztumusz utódjának, Jánosnak a gyámja lett. A gyámság révén pedig sikerült megszereznie a katonailag és gazdaságilag stratégiai jelentőségű Tokaj és az ahhoz tartozó uradalom feletti hatalmat. Ebben az eddig megszületett szakirodalmi munkák mellett kiadott, illetve levéltári forrásokra támaszkodtam. Írásomban a Némethi Ferenc 1556-os pártváltásától az 1565-ben bekövetkezett haláláig terjedő időszakot tekintem át. Felvázolom a kapitány származását és tokaji éveinek előzményeit. Egy rövidebb fejezetben tárgyalom a birtokszomszéd Alaghy János regéci várnaggyal fenntartott kapcsolatát, akivel a pártváltást megelőzően egy szervitori hálózathoz, a Serédy család által irányított érdekcsoportba tartoztak, Némethi azonban feltételezhetően csak rövid ideig.⁶ Némethinek a hálózaton belül betöltött szerepe nem egyértelmű, a különböző történeti munkákban gyakran egymásnak is ellentmondó információkat olvashatunk ezzel kapcsolatban.. Alaghy János szerepe viszont kétségtelen, mivel édesanyja, Serédy Veronika révén erős rokoni szálak kötötték a famíliához. A politikai helyzet alakulása 1556-ban jelentős fordulatokat hoztak a térségben. Az I. Ferdinánd király helyzete az általa felügyelt Erdély és északkeleti részekben a János Zsigmond párti főuraknak, az Oszmán Birodalom agresszív diplomáciai lépéseknek köszönhetően jelentősen meggyengültek. A Szapolyai-házhoz lojális erdélyi vezetés az 1551-ben, a Lengyel Királyságba távozó Jagelló Izabella királyné és János Zsigmond visszahívása mellett döntött.⁷ A királyné 1556-os visszatéréseével a Szapolyai-ház támogatói a maguk oldalára fordították az I. Ferdinánd országrészében birtokokkal rendelkező elit egy részét. A János Zsigmondot támogatók közé került Némethi Ferenc Tokaj birtoklásával jelentős szereplőjévé vált az eseményeknek. A folyamatos katonai offenzívákkal járó pusztítások változást eredményeztek az egykor egy szervitori hálózathoz tartozó Alaghy és Némethi viszonyában. A tokaji prefektus számára János Zsigmond támogatása jelentős karrierépítési lehetőséget jelentett. Tokaj várának és környékének megerősítésével és az I. Ferdinánd pártján maradt nemesek birtokain végzett eredményes portyáival a Szapolyai-ház számára jelentős stratégiai pontot létesített, ezzel komoly nehézségeket okozva a Habsburg-dinasztia híveinek. Bukását végül a politikai események gyors változása, illetve saját elszigetelődése és kompromisszumkésztségének a hiánya eredményezte.

⁵ Németh Cs., 2005. 74-90.

⁶ Illéssy, 1899: 131. Alaghy 1558-ban kelt levelében továbbra is prefektusként nevezi meg Némethi Ferencet, annak ellenére, hogy ekkor már korlátlanul rendelkezett a vár és az uradalom felett. ARSJ 340. Nr. 50.

⁷ Lukinich, 1918: 77-80.

Némethi Ferenc családi háttere és pályafutása 1556-ig

Némethi Ferenc származásával kapcsolatban több tézis is kialakult a szakirodalomban az elmúlt évszázadok során, abban azonban minden szerző egyetértett, hogy Némethi köznemesi család sarja volt. Az 1890-es években a tokaji vár kapitányának életrajzával foglalkozó kutatók Nagy Iván kutatásaira támaszkodva állították össze a Némethi család genealógiáját, amely szerint Ferenc apja egy Zemplén vármegyéből származó köznemes, Némethi György volt.⁸ A György és Ferenc közötti apa-fiú viszony feltételezése azonban nem teljesen helytálló, a családfa egy-két generációs eltérése fedezhető fel Nagy Iván kutatásaiban. Az adatokkal leginkább alátámaszthatónak Czobor Alfréd⁹ és Keresztes Kálmán¹⁰ kutatásai eredményeit tartom, amelyeket Szabó András¹¹ is megerősít. E szerint Némethi Ferenc édesapja az Abaúj vármegye alispáni pozícióját betöltő, a terebesi Perényi család szervitoraként is szolgáló Némethi Miklós volt, így a család a korabeli abaúji köznemesség felső rétegéhez tartozott. Édesanyja, Lucskay Katalin révén a család Zemplén vármegyében is rendelkezett birtokokkal.¹² Biztos ismeretünk csupán a familia nemességének 1548. évi megerősítéséről van; I. Ferdinánd ekkor adományozta Némethinek oroszlános címerét és a zétényi részbirtokait, s Szabó Lajos szerint a zétényi előnevet is ekkor vehette fel.¹³ A címerben egy páncélos kar látható, mely egy pallost emel a magasba. A pallosba egy két lábon álló oroszlán kapaszkodik. Némethi címerét 1558-ban Vilmányi Libecz Mihály említette meg a Benczédi Székely István által írt *Chronica ez világnak jeles dolgairól* című történeti munkájához bevezetesként mellékelt énekében. Vilmányi ott Némethit a csatákban vad, békeidőben pedig a sarjadékait oltalmazó oroszlánként ábrázolja. Szabó Lajos vélekedése szerint Némethi a nemesi cím megerősítését katonai szolgálatainak, illetve a Serédy családdal fenntartott szoros kapcsolatnak köszönhetette, az utóbbinak azonban ellentmond, hogy a nemesség megerősítő oklevél keltezésének az évében, 1548-ban jogi konfliktus zajlott a Némethi fivérek és a felső-magyarországi kapitány között.¹⁴ Némethi Ferenc 1520 körül születhetett Zétényben.¹⁵ Három testvére ismert: Imre, akivel 1553-ban közösen birtokba vették Makó Pétertől a zétényi várat;¹⁶ János nevű fivérét egy 1544-ben keletkezett ítéletlevél említi meg;¹⁷ illetve volt egy Sára nevű húga/nővére, aki a későbbi

⁸ Nagy, 1860: 135-136.

⁹ Czobor, 1938: 74.

¹⁰ Keresztes, 1928: 94.

¹¹ Szabó, 2005: http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/szaboandras-nemethi.htm#_ftn12 (letöltés ideje: 2021.08.21.)

¹² Abaúji birtokaik között volt Kinizs (a forrásban Keneznek van írva) MNL OL A57 3. köt. 514. 1551-ben Alpári Huszár Demeter családjának kihalásából kifolyólag elnyerte I. Ferdinándtól a zempléni Boly települést. MNL OL A57 2. köt. 461.

¹³ SRKTGy Kt. 4158. 57-58.

¹⁴ MNL OL P419 A 42. No 6.

¹⁵ SRKTGy Kt. 4158. 57.

¹⁶ Czobor, 1938: 74.

¹⁷ Keresztes, 1928: 94. A testvéreket 1548-ban együtt idézték be a leleszi konvent elé I. Ferdinánd parancslevelének értelmében. MNL OL P419 A 42. No 6.

erdélyi fejedelem, Rákóczi Zsigmond édesanyja volt.¹⁸ A leánytestvére révén a sógora lett Rákóczi János, aki Likava várának kapitánya, majd 1549 és 1550 között Zemplén vármegye alispánja volt.¹⁹ Sógorának öccse, György és azok unokatestvére, Mihály Bebek György befolyásos tisztjei voltak.²⁰ A rokoni kötelékek révén az összeköttetései éppúgy segíthették előrehaladását, mint a tokaji uradalom adta lehetőségek. A gyámsággal ugyanis a bevételek feletti rendelkezés is együtt járt, amellyel szinte megkötések nélkül gazdálkodhatott. A korban kibontakozó borkereskedelem, Tokaj szerepe a sókereskedelemben, mind potenciális vagyonszerzési lehetőségnek számítottak egy várkapitány számára. Források hiányában azt sajnos nem tudjuk egyértelműen megmondani, hogy az 1550-es évek közepéig Némethi milyen politikai elveket vallott. A pártváltását megelőző időszakban konfliktusba keveredett a felső-magyarországi kapitánnyal, Serédy Gáspárral,²¹ Némethi ugyanis a testvéreivel együtt hatalmaskodást követett el Serédynek, illetve Várady Ambrus özvegyének a birtokain. Némethi azonban az összetűzés ellenére legalább nyolc éven belül²² Serédy Benedek egyik bizalmas embere lett, s e minőségében Tokaj várának prefektusi és várnagyi szerepkörét töltötte be.

Ahhoz, hogy a Serédy család korabeli jelentőségét megérthessük, érdemes röviden felvázolni a történetüket. A köznemesi eredetű Serédy família a korszakban a Magyar Királyság vagyonosabb családjai közé tartozott. A legismertebb tagja Serédy Gáspár volt, akinek az életpályáját a hadakozás és diplomáciai megbízatások jellemezték. 1526-ban még váci őrkanonok volt, majd a mohácsi csatát követően Ferdinánd pártjára állt, aki erdélyi püspökké nevezte ki őt. Az egyházi pályát azonban hamar elhagyta, és a felső-magyarországi hadi vállalkozások egyik kulcsszereplőjévé vált. 1527-től *supremus capitaneus partium regni Hungariae* volt, azaz a korabeli megfogalmazással felsőrészekként megnevezett területek főkapitányi tisztségét viselte.²³ 1536-ban a Szapolyai János pártján álló Czeczey Lénárd elfoglalta Kassát, ennek következtében a Magyar Királyság északkeleti vidékein rendszerezésként váltak a katonai konfliktusok. Ugyanebben az évben Ferdinánd király 40 000 forintért Serédy Gáspárnak zálogba adta Tokaj városát,²⁴ akinek jelenlétét expanzív birtoknövelés jellemezte. (1546-ban egyébként nagyobb uradalmakhoz jutott Nyugat-Magyarország területén is.) A pozsonyi káptalan jegyzőkönyve arról árulkodik, hogy Serédy nem csak a jobbágyokat sanyargatta, de a szentgyörgyi papot is elűldözte.²⁵ Emellett számos más kárt is okozott a katolikus egyháznak, elsősorban birtokszer-

¹⁸ Szabó, 2005: http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/szaboandras-nemethi.htm#_ftn12 (letöltés ideje: 2021.08.21.)

¹⁹ Csoma, 1897: 472. Borovszky, 1905. 438.

²⁰ MNL OL E190 1559_1_2; Rákóczi Mihály 1559-ben Abaúj vármegye alispánja volt. Csoma, 1897. 472-480.

²¹ MNL OL P419 A 42. No 6.

²² A pontos időpont források hiányában sajnos nem kimutatható.

²³ Pálffy, 1997: 272.

²⁴ SRKTGy Kt. 4158.58.

²⁵ Péter, 2006: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pk-papoktemploma.htm> (letöltés ideje: 2021.08.22.)

zési célokból (például 1537-ben leromboltatta az ondi pálos kolostort).²⁶ 1541-ben I. Ferdinánd az ő közreműködésének köszönhetően jelentős diplomáciai eredményeket ért el az Izabella királynét képviselő Fráter Györggyel folytatott tárgyalásokon. Azon év december 29-én, Gyaluban Fráter Györggyel és Petrovics Péterrel előkészítették az ún. gyalui egyezmény aláírását, amely a váradi békeszerződést volt hivatott megerősíteni. Az egyezmény értelmében Erdély és a Magyar Királyság Ferdinánd király „kezében újra egyesülhet”.²⁷ 1550-ben, halálának évében Serédy Gáspár a Magyar Királyság hatodik legnagyobb birtokosa volt.²⁸ A tokaji uradalomhoz, annak környékén több települést csatolt, s e tevékenységét Némethi „regnálása” idején is tovább folytatta.²⁹ Serédy Gáspár feladatait és a család érdekeinek a képviselését a halálát követően testvére, György (az akkori sárosi főispán) vette át. Testvéréhez hasonlóan ugyan ő sem viselt országos jelentőségű katonai tisztséget, mindazonáltal az 1550-es évekbeli szerepvállalása kulcsfontosságú volt.³⁰ A család különböző tagjainak igyekezett megfelelő pozíciókat biztosítani; Alaghy Jánosnak a regéci uradalomról kellett gondoskodnia,³¹ míg unokatestvérére, Serédy Benedekre Tokaj várát és tartozékait bízta.³² Némethi Ferenc szerepe Serédy Benedek 1555-ben bekövetkezett halálát követően értékelődött fel, 1556-ban ugyanis ő vette át a tokaji várat, illetve az ahhoz tartozó, Serédy János örökségét képező birtokok kezelését. Istvánffy Miklós történeti munkája szerint ez utóbbi megbízatást Serédy György,³³ míg Balassa Antal forrásközlése szerint özv. Serédy Benedekné Dobó Zsófia felhatalmazásából nyerte el.³⁴ Az események tükrében tudjuk, hogy az említett felek saját maguk kívántak rendelkezni a gyámság felett. Balassa az érdekellentétből kialakult konfliktus kirobbanásának és a pártváltásnak az okait az özvegy és Serédy György közötti birtokvitákban vélte felfedezni, de az okokról és az összetűzés részleteiről nem beszélt.³⁵ A valós okok feltárásához talán Hodinka Antal, illetve Németh Csaba járt a legközelebb. Serédy Benedek testamentumában a még meg nem született utódja gyámjának Dobó Domokos erdélyi alvajdát, Zsófia nagybátyját kérte fel. Serédy György azonban nem ismerte el a gyámság efféle kijelölését, ezért – hogy érdekeinek érvényt szerezzen – Perényi Gáborral közös támadást próbált szervezni a tokaji javak elfoglalására, ám végül Dobó István tiltakozásának köszönhetően arra nem került sor.³⁶ Serédy György gyámságra hivatkozott jogalapját I. Ferdinánd

²⁶ Németh, 2005: 442. A katolikus egyház intézményei elleni fellépés nem volt véletlen. A korábban jelentős egyházi tisztségeket viselő Serédy Gáspár az 1530-as évekre evangélikus hitre térhetett. Csépfánfalvy, 2015: 390.

²⁷ Pach – R. Várkonyi, 1985: 223-224.

²⁸ Pach – R. Várkonyi, 1985: 384.

²⁹ Németh P., 2005: 442.

³⁰ Serédy György részt vett a Szent Korona 1551-es Bécsbe szállításában, továbbá közreműködött Kassa városának visszavételében is. Balassa, 1860: 456-458. Egy ideig regéci és kassai kapitányként működött. Csépfánfalvy, 2015: 390. A kassai kapitányi tisztség feladatkörét 1559-ben integrálták a felső-magyarországi főkapitány jogkörébe. Pálffy, 1997: 258.

³¹ Illéssy, 1899: 99-102.

³² Kenyeres, 2002: 701.

³³ Istvánffy, 2003: 287.

³⁴ Balassa, 1860: 466.

³⁵ Balassa, 1860: 466-467.

³⁶ Németh Cs., 2005: 75-77.

1555-ben, Augsburgban erősítette meg.³⁷ 1556-ban Dobó Domokos török fogságba került, így a gyámi tisztsége megszűnt, ezért Serédy Benedek özvegye Némethi Ferencet nevezte ki a fia tutorának. Németh Csaba nézetei szerint Dobó Zsófia tudomást szerezhetett egy közelgő oszmán támadásról, ezért a várat, illetve az uradalmat egy tapasztalt katonai vezetőre kívánta bízni.³⁸ Nem tarthatjuk tehát kizártnak azt a lehetőséget sem, hogy Némethi Ferenc e megbízatásból kifolyólag pártolt át a Serédyekhez. 1556 tavaszán ismét fellángoltak a térségben a katonai összetűzések, és miközben a tokaji uradalom kisajátítása előnyökkel járt Némethi számára, úgy tűnt, hogy a korábbi birtokait Zétény várával egyetemben el fogja veszíteni. A bevételeket és a birtoknagyságot tekintve persze a korábbi birtokainak összértéke meg sem közelíthette Tokaj és a hozzá tartozó birtokok értékét.

Némethi a tokaji kapitányi tisztség elvállalása révén fontos politikai és katonai tényezővé vált, talán ennek is köszönhető, hogy házasságot köthetett az előkelő Balassa család egyik tagjával, Zsófiával. Balassa Zsófia annak az Imre erdélyi vajdának volt a lánya, aki az 1540-es évek végén az erdélyi bukását követően I. Ferdinánd királyságában talált menedéket, és Külső-Szolnok vármegyében kapott birtokokat. Az 1550-ben bekövetkezett halálát követően gyermekei a János nevű öccse gyámsága alá kerültek,³⁹ aki 1555 és 1562 között bányavidéki főkapitányként vett részt a közigazgatásban, illetve a hadi vállalkozásokban.⁴⁰ A házasságkötés pontos idejét és helyét nem ismerjük, így csak feltételezhető, hogy erre az eseményre Némethi tokaji tartózkodása alatt kerülhetett sor. Habár erre nincs egyértelmű bizonyíték, a házasság feltételezhetően Dobó Zsófia révén jöhetett létre, aki családja révén rokonságban állt a Balassákkal. Balassa Zsófia gyámja, János főkapitány mellett Némethi rokonságba került Balassa Menyhárttal is, akivel azonban megromlott a viszonya, miután az 1561-ben végleg Ferdinánd pártjára állt. Szabó Lajos Budai Ferenc munkájára hivatkozva azt írja, hogy az 1562-es hadadi ütközetet megelőzően Némethi Ferenc annyira biztos volt a győzelmében, hogy elbizakodottságának jeleként egy selyempárgát mutogatott a seregében, amire Balassát szándékozta „pórázolni”.⁴¹ A kapcsolatukat illetően Balassa Menyhárt sem volt különbség Némethitől. 1565-ben, miután I. Ferdinánd katonái bevették Tokaj várát, amelynek következtében Némethi elesett, Balassa felnyitatta annak koporsóját, mert valamilyen fondorlattól tartott. A koporsóból – miután saját maga is meggyőződött, hogy Némethi nem él – „muszkaországi” drága bőrt akart kicsenni.⁴² Némethinek Balassa Jánossal talán kevésbé volt feszült a viszonya, mint Menyhárttal legalábbis erre utalhat Méliusz Juhász Péter egy megjegyzése, amely egy Balassa Jánoshoz írt levelében olvasható: „Értettem az én kegyelmes és jóakaró, bízott uramtól, dajkámtól és atyai oltalmazómtól, Németi Ferencről több sok jámbortól is a Te Nagyságod jó hírit, nevit”.⁴³

³⁷ MNL OL A 57 3. köt. 272.; 292-293.

³⁸ Németh Cs., 2005: 75-76.; Hodinka, 1992. 127.

³⁹ Gyárfás, 1885: 120-122.

⁴⁰ Pálffy, 1997: 272.

⁴¹ SRKTGY Kt. 4158. 67.

⁴² Istvánffy, 2003: 370.

⁴³ Szabadi, 2005: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/szabadi-nemethi.htm> (letöltés ideje: 2021.08.22.)

Némethi offenzívái tokaji várkapitányként 1559-ig

Az 1551 és 1556 között lezajlott események arra készítették az uralkodót, hogy 1556 nyarán lemondjon Erdélyről. A Porta támadásától tartó erdélyi rendek Izabella királyné és János Zsigmond visszahívása mellett döntöttek. 1556 és 1559 között Izabella hatalma megerősödött Erdélyben. Ezekben az években állíttatta fel az erdélyi kancelláriát, a magasabb pozíciókba pedig bizalmi embereit ültette. Egyesekben azonban felmerült az a gondolat, hogy a királyné épp olyan befolyásolható, mint amennyire Fráter György idején volt, és többen országos hivatalok, rangok és birtokok elnyerését remélték tőle.⁴⁴ Ez a vágy szerepet játszhatott több főúr és nemes átpártolásában is: 1556-ban állt Izabella oldalára – a tokaji uradalom szomszédságában birtokos, kiterjedt birtokokkal és szervitori hálózattal rendelkező – Perényi Gábor, Balassa Menyhárt, Némethi Ferenc, de a királyság keleti részein nagybirtokkal rendelkezők közül mások is így tettek. 1557 áprilisára az Erdélyhez tartozó területek Kassáig terjedtek, hiába harcoltak sikeresen Ferdinánd kapitányai, például Mágócsy Gáspár és Wolfgang Puchaim. Némethi átpártolásával az egész tokaji uradalom átkerült az Erdélyi Fejedelemség birtokába, ezzel pedig katonailag és gazdaságilag kiemelten fontos stratégiai pontot veszített el a királyság. A tokaji uradalmat ellátó területek 1556-ra több vármegyére terjedtek ki: Zemplén vármegyéből Kisfalud, Szegi, Harkány, Szerencs, Ond, Gesztely és Kenéz községek szolgáltak az uradalomnak, Szabolcs vármegyéből Gáva, Szabolcs, Berzék, Tardos, Paszab, Téglás, Miske, Bököny, Hugyaj, Csege, Bass, Viss és Rakamaz települések.⁴⁵ Némethi Ferenc 1556 után is folytatta a birtokainak gyarapítását, s ez volt az egyik oka annak, hogy tovább romlott a viszonya Perényi Gáborral. A tokaji várkapitányi tisztségében Tokaj várát és annak jövedelmeit Izabella királynétól elnyerte.⁴⁶ Szintén 1556-ban, az I. Ferdinánd oldalán maradt Forgách Simon és Telekessy Imre kísérletet tettek Tokaj elfoglalására, de eredménytelenül.⁴⁷ Ezzel párhuzamosan Telekessy csapatai offenzívát indítottak Szatmár várának bevételére is, ám ott is kudarcot vallottak, mivel Báthory István, Balassa Menyhárt és Bebek Ferenc csapatainak sikerült felmentenie az ostromlott erősséget.⁴⁸ Az átpártolás azonban sokaknak többek számára, koránt sem volt annyira kifizetődő, mint Némethi Ferencnek. A Bebekék számára az 1558-ban jegyzett „királyné ellen” irányuló lázadás casus belli-je, a főurak elégedetlenségében kereshetőek.⁴⁹ Az elfogott lázadókon az ítéletet pedig Balassa Menyhárt hajtatta végre, akit ezt követően Izabella tasnádi kapitánnyá nevezett ki,⁵⁰ ezen kívül megkapta Szatmárt és Nagybányát, valamint három vármegye dézmáját, illetve,⁵¹ birtokokhoz jutott Közép-Szolnok, Szatmár és Szabolcs vármegyékben.⁵² Perényi Gábor és Bebek György a lázadás évben állt vissza Ferdinánd oldalá-

⁴⁴ Oborni, 2003: 109.

⁴⁵ Németh, 2005: 442.

⁴⁶ SRKTGy Kt. 4158.59.

⁴⁷ SRKTGy Kt. 4158.64.

⁴⁸ Forgách, 1977: 711.

⁴⁹ Oborni, 2003: 110.

⁵⁰ Istvánffy, 2003: 281-282.

⁵¹ Nagy, 1998: 211.

⁵² Szakály, 1995: 77.

ra.⁵³ Némethi Ferenc rendkívül hasznosnak bizonyult János Zsigmond számára. A pártváltását követően gondoskodott Tokaj megfelelő biztosításáról, majd megtámadta Szerencs mezővárost, és elfoglalta Benedek György ottani ferences apáttól az apátságot. Szerencsen egy erősség felépítésbe kezdett, amely a későbbiekben Tokaj elővédjeként szolgált. Szintén 1556-ban elfoglalta Nagykövesd várát,⁵⁴ ami stratégiai szempontból szintén fontos erődítménynek számított, ugyanis közel helyezkedett Perényi Gábor székhelyéhez Patakhöz. Az erődítményt azonban 1557-ben Telekessy Imre kassai kapitány visszafoglalta. Telekessynek köszönhetően, átlátott vissza I. Ferdinánd pártjára Perényi Gábor. Birtokai ugyanis a kassai kapitány folyamatos támadásainak voltak kitéve.

Némethi az újabb támaszpontok kialakításával egyre több területet tudott ellenőrzése alatt tartani, pusztítani, rabolni.⁵⁵ 1557 novemberében éjszakai rajtaütéssel próbálták visszafoglalni Tokajt Dersffy István kassai főkapitány vezetésével. A várba sikerült behatolniuk, de Némethi ellentámadása megakadályozta a kapitulációt. Némethi üldözni kezdte Dersffy seregeit előbb Göncre, majd Kassára vonultak vissza.⁵⁶ A győzelem után Némethi végigportyázta Borsod és Abaúj vármegyéket. 1558-ban Telekessy egy katonai akciója során elfoglalta Zétény várát és Némethi más környékbeli birtokait, amelyeket I. Ferdinánd végül a győztes hadvezérnek adományozott.⁵⁷ Zétény elfoglalását követően Telekessy támadást indított, hogy lerombolja Szerencs várát, azonban az ostromlókat sikerült visszaverniük a védőknek. Látható, hogy Némethi Ferenc több szempontból is komoly fenyegetést jelentett a szomszédos vármegyék Ferdinánd-párti uraira (köztük Alaghy János regéci várkapitányra is). Sikeres portyákat hajtott végre, az őt megtámadókat visszaverte, s Tokajban tekintélyes méretű katonaságot tudott összpontosítani.

Alaghy János és Némethi Ferenc

Az 1556 és 1558 között lezajlott portyák, illetve pártváltások rendkívül nehéz helyzetbe hozták a Magyar Királyság északkeleti térségének azon birtokosait, akik továbbra is I. Ferdinánd pártján maradtak a térségben. Alaghy János szövetségesei Serédy György, majd pedig Perényi Mihály halálával⁵⁸ elfogytak a térségben. A Ferdinánd által uralt országrészek pénzügyi nehézségek miatt nem tudtak gyors segítséget biztosítani a regéci kapitány felmentésére. Ennek következményeként Alaghy János maga is hatalmaskodásra kényszerült, hogy a várban tartózkodó, közel 250 főből álló lovasságot és a kiegészítő hadtestek zsoldját és ellátását fedezni tudja. Némethi portyái jelentős károkat okoztak birtokain, amelyek szintén zömmel Tokaj-Hegyalján voltak megtalálhatóak. Alaghy helyzetét tovább nehezítette, hogy Regéc várának birtoklásáért cserébe jelentős összeget kellett kifizetnie a Magyar

⁵³ Zoványi, 1921: 412.

⁵⁴ SRKTGy Kt. 4158.64. Nagykövesd vára Serédy Benedek jószágaihoz tartozott, így a gyámság alatt álló Serédy János jogos örökségét képezte. A vár elvesztését követően a birtokokat Benedek testvére, ifj. Serédy Gáspár nyerte el Ferdinánd királytól. MNL OL A 57 3. köt. 519-521.

⁵⁵ Speck, 1904: 119.

⁵⁶ Istvánffy, 2003: 277.

⁵⁷ MNL OL A57 3. köt. 314.

⁵⁸ Komáromy, 1889: 72-73.

Kamarának. Habár rendelkezni kívánt Serédy János gyámsága felett, 1558-ra úgy tűnt, hogy ez kivitelezhetetlen. A gyermek feletti gyámság továbbra is kulcspozíciót jelenthetett a tokaji uradalom birtoklása tekintetében, éppen ezért Serédy János testi épsége rendkívül fontos volt Alaghy számára, ezzel azonban zsarolhatóvá vált. Erről tanúskodik a Némethi Ferenc Kassát is elérő portyája⁵⁹ idején –vagy nem sokkal azt követően –kelt, a tokaji kapitányhoz írt levele. Eszterházy János egy 1880-ban publikált közleményében az említett levelet a két várkapitány közötti szövetség biztosítékként említi,⁶⁰ azonban inkább úgy tűnik, hogy Alaghy alkuba bocsátkozott Némethivel, mintsem hogy szövetséget kötöttek volna. Alaghy János ugyanis kinyilvánította, hogy tovább kívánja hűségével szolgálni Ferdinánd királyt, viszont kompromisszumos megoldásként hajlandó olyan engedményeket tenni, amelyek egy Némethi Ferenc ellen szerveződő hadjárat kimenetelét kétségesse tudja tenni, Némethi javára. Azt azonban nem ígérte meg, hogy az esetlegesen kialakuló katonai konfliktusokban nem vesz részt: „ez ne essen nekem hitem és fogadásom ellen, ha ott leendek de tartozzak erről tized nappal az előtt Némethy Ferenc uramot megtudósítani...”⁶¹ Alaghy a levél egy másik pontján a saját szerepvállalásán kívül azt is felajánlotta, hogy egy esetlegesen felmerülő támadás híreről is tudósítaná Némethit: „ha nem hogy az ő [I. Ferdinánd] több hívével egyetemben Némethy Ferenc uramnak és az ő hozzá tartozó szolgáló embert kergessék ez se essék fogadásom ellen és tartozzam erről is tized napnál az előtt Némethy Ferenc uramat megtudósítanom...”⁶² Az esetleges offenzíva megkezdése előtti tájékoztatás rendkívüli előnyökhöz juttathatta a tokaji várkapitányt, ezzel időt nyerve az utánpótlás és a védekezés megszervezéséhez. Alaghy nézőpontja szerint az ellenségnek a készülő hadműveletekről való tudósítása nem tartozott teljesen az árulás kategóriájába, a levelet kompromisszumkeresésként írta: „...az vitézlő Némethy Ferenc uramnak Tokaj prefektusának az én megmondott atyámfiához Serédy Jánoshoz minden hűséges tökéleteséget és hozzám kiváltképpen való barátságát és jóakarátját ez okáért tőlem én vitézlő Némethy Ferenc uramnak ilyen végzést, hogy ő kegyelmének kész vagyok mindenben egyet értenem, ki az én hűségem ellen mellyel az én fejedelmemnek tartozom nem esik.”⁶³ Alaghy Jánosnak több oka is volt e lépés megtételére: a gyermek feletti gyámság megszerzése és birtokainak megóvása mellett az unokatestvérének, ifj. Serédy Gáspárnak a tértörése miatt is választhatta azt az opciót, hogy Serédy János számára felajánlja birtokainak védelmét, ugyanis Benedek öröksége Tokaj és Nagykövesd tartozékain kívül más vármegyékben található településekre is kiterjedt, mint például a Pozsony vármegyében található Szentgyörgy és Bazin nevű zálogbirtokokra. Ezt a két birtokot 1558 novemberére sikerült megszereznie ifj. Serédy Gáspárnak,⁶⁴ aki ezzel párhuzamosan az Alaghy kezelésében álló regéci uradalmat is szerette volna elfoglalni.⁶⁴ Sokkal árnyaltabb képet kaphatunk a Tokaj-Hegyalján az 1550-es és 60-as években lezajlott konfliktusokról és Némethi Ferenc azokban ját-

⁵⁹ Németh Cs., 2005: 80.

⁶⁰ Eszterházy, 1880: 225.

⁶¹ ARSJC 340. Nr. 50.

⁶² ARSJC 340. Nr. 50.

⁶³ MNL OL A 57 3. köt. 521-525.

⁶⁴ Illéssy, 1899: 131.

szott szerepéről, ha figyelembe vesszük az egyes résztvevők kapcsolatait, illetve családi érdekeiket. Amikor 1560-ra Alaghy helyzete stabilizálódott, és a testvéreivel együtt átvette a regéci vár uradalmának irányítását,⁶⁵ a Némethi Ferencsel kötött egyezség feltételezhetően veszíthetett a súlyából, az értesítések elmaradhattak egy idő után. Bár a levél megléte kompromittáló lehetett Alaghyra nézve, megfelelő biztosítékként is szolgált ahhoz, hogy megtartsa a birtokait, illetve hogy a térséget helyzetét konszolidálhassa. Az Alaghy Jánost ért további támadásokról nem tudunk, de az sem teljességgel kizárható, hogy az 1560-as évek elején kiéleződő katonai összecsapások során Némethi Ferenc a megkötött egyezmény ellenére is megkárosította Alaghy birtokait. 1562-ben Perényi Gábornak rövid időre sikerült ugyan elfoglalnia Tokajt, de a várost 1563-ban Némethi vissza tudta foglalni.⁶⁶ Ugyanakkor Alaghynek új szövetségesre sikerült szert tennie Mágócsy Gáspár személyében, aki 1562-ben megpróbálta átcsábítani a tokaji várkapitányt Ferdinánd király oldalára.⁶⁷ A kísérlet végül annak ellenére is eredménytelenül zárult, hogy Balassa Menyhárt, a Némethi Ferenc szomszédságában kiterjedt birtokokkal rendelkező rokon 1561-ben már pártot váltott. Mágócsy próbálkozása nem tekinthető előzmény nélküli – egyébként talán Alaghy Jánoshoz köthető – kísérletnek, mivel Bebek György, a Rákóczi rokonok ura korábban (1557-ben) már szintén megpróbálta megnyerni Némethit Ferdinánd ügyének, ám akkor ő sem járt eredménnyel.⁶⁸

Némethi Ferenc bukása

1559-re Némethi elvesztette a Ferdinándtól kapott, még meglévő birtokait; Gecsely települést például ekkor adományozta Miksa főherceg Móré Gáspárnak. Szabó Lajos úgy véli, Némethi ezért dúlhatta fel bosszúból Hegyalját és Móré mezőszomszori szőlőit.⁶⁹ Tokajon és várának uradalmain kívül nem maradt több birtok a kezén, területileg pedig fokozatosan elszigetelődött a János Zsigmond által felügyelt hátszázagtól. Némethi gyengülése egyben a Magyar Királyság felől egyre gyakrabban indított támadások következménye is volt. 1561-ben az újonnan kinevezett kassai főkapitány, Pethő János indított hadat Szerencs elfoglalása céljából. A Szerencs alatt összegyűlt táborra Némethi egy éjszakai akció során lecsapott. A váratlan rajtaütés felkészültségről árulkodik. Nem ismerjük bővebben az események hátterét, ezért megerősíteni, de elvetni sem tudjuk annak a lehetőségét, hogy Némethi a megfelelő információk birtokában készülhetett fel az offenzívra, amelyről akár Alaghytól kaphatta az értesítéseket. A támadó sereg Göncre vonult vissza, Pethő maga is sebesülten hagyta el a tábort. Némethi egy esetleges újabb támadástól tartva gyorsan felprédáltatta a tábort. Ágyúkat azonban nem zsákmányolt, így azokat Móré Gáspár (Pethő tábornestere) vissza tudta vitetni Kassára.⁷⁰ A politikai helyzet sem mutatkozott kedvezőnek János Zsigmond, így a hozzá lojális Némethi Ferenc számára

⁶⁵ MNL OL A 57 3. köt. 619-620.

⁶⁶ Gausz, 2015: 189.

⁶⁷ Németh Cs., 2005: 86.; Détshy, 1995: 22.

⁶⁸ Németh Cs., 2005: 78.; Veress, 1901: 450.

⁶⁹ SRKTGY Kt. 4158. 65-66.

⁷⁰ Istvánffy, 2003: 288-289.

sem. A felső-magyarországi kapitányság felállítása szervezettebbé tette Ferdinánd seregeinek jelenlétét a térségben, jelentősen megnőtt az ott állomásozó haderő létszáma.

Az 1556 és 1559 közötti időszakban a várháborúk zajlottak Erdély és a Magyar Királyság között, de közben az oszmán fenyegetés is ott lebegett a harcolók felek feje fölött, csakhogy a törökök konkrét szándékairól egyik hadakozó fél sem tudott semmit. Bornemissza Pál egy 1557-es, Nádasdy Tamásnak küldött levelében arról írt, hogy értesülései szerint az Oszmán Birodalom Erdély bekebelezésére törekszik. A hír Erdélyben is hamar elterjedt, ezért 1559-ben Izabella királyné és a bécsi udvar között tárgyalások kezdődtek. Ferdinánd álláspontja szerint a Szapolyai pártnak meg kellett volna elégedniük Erdéllyel (a Porta kérésére mondott le róla), az azon kívül eső birtokokat viszont át kellett volna adniuk a királyság részére. Ferdinánd később hajlandó lett volna lemondani a tiszántúli területekről, ha Izabella lemondott Máramarosról, amelyek a sóbányák miatt mutatkoztak fontos területeknek. Az egyezség értelmében a Szapolyai-pártnak Munkácsról, Husztról és Tokajról is le kellett volna mondania. Az egyezséghez nagy reményeket fűzött János Zsigmond is, aki Ferdinánd 1551-es ígérete szerint feleségül vehette volna annak egyik leányát, a tervezett szerződés azonban Izabella halála miatt nem jött létre. Ez a nem várt esemény fordulatot jelentett Ferdinánd politikai terveiben, megerősödött az Erdély visszaszerzését célzó politikai elképzelések támogatottsága. Ennek ellenére Ferdinánd megpróbált cserére törekedni: János Zsigmondnak adta volna Oppeln és Ratibor hercegségét, Erdélyért cserébe. Erdélyben ez idő alatt a székelyek és a szászok tartottak attól, hogy a Portának szándékában áll elfoglalni Erdélyt, ezért ők is Ferdinándhoz fordultak. Az oszmánok Tata elfoglalásával megszegték az ideiglenesen megkötött békét, így a bécsi udvarban tovább erősödött a háborút pártoló közhangulat. A király és János Zsigmond mindezek ellenére folytatni kívánta egymással a megkezdett tárgyalásokat, a magyarországi főurak körében pedig elterjedt annak a híre, hogy Szapolyai az egész ország királya akar lenni. További bonyodalmat okozott, hogy olyan elképzelések is születtek, amelyek szerint János Zsigmondot szívesen látták volna a fiú utóddal nem rendelkező II. Zsigmond Ágost lengyel király utódjaként.⁷¹ Balassa Menyhárt a kialakult zűrzavart kihasználva 1561 végén állt vissza Ferdinánd oldalára, s a helyzet átláthatatlanságát csak tovább fokozta a Habsburgok által támogatott Iacob Heraclides moldvai trónkövetelő fellépése. Erdélyt Heraclides trónra lépését követően Ferdinánd két tűz közé szoríthatta volna.⁷² Balassa átállását több főúr is követte, köztük a Perényiek, Sulyok György, Serédy István s János Zsigmond pozíciója is jelentősen megingott.⁷³ Mivel Ferdinánd pártfogolta Heraclidest, János Zsigmond már kevésbé bízott az uralkodóban, ezért felkelést rendelt el Erdélyben. A székelyek, Balassa ösztönzésére fellázadtak uralkodójuk ellen, aminek következtében több évig tartó, nagyobb volumenű hadakozás vette kezdetét.⁷⁴

A bécsi udvarban a „hadszervező” főurakat az erdélyi birtokosok földjeinek átadásával próbálták biztatni. Balassa Menyhárt ezalatt az Erdélyi Fejedelemség terüle-

⁷¹ Oborni, 2003: 110-115.

⁷² Oborni, 2003: 116.

⁷³ Oborni, 2003: 121.

⁷⁴ Nagy, 1998: 211-212.

tein belül szervezkedett, 1562. január 6-án már Nagybányát ostromolta. Ez idő alatt Torda Zsigmond, a Magyar Kamara tanácsosa tájékoztatta Miksa főherceget az Erdélyben lezajló eseményekről. Azt javasolta az uralkodónak, hogy érdemes lenne először Máramaros környékét megszerezni annak gazdasági potenciálja és elhelyezkedésének jelentősége miatt, majd pedig Szatmár, Németi és Nagybánya elfoglalására kellene törekedni. Szóba került Némethi Ferenc átállításának lehetősége is, amivel jelentősen meg lehetett volna könnyíteni a császáriak számára Erdély elfoglalását.⁷⁵ Mint ahogy erről korábban már szó esett, erre tett eredménytelen kísérletet Alaghy János bizalmasa, Mágócsy Gáspár tornai főispán. Némethi Ferenc makacssága és a Szapolyai-házhoz való lojalitása okán felvette a harcot a Magyar Királyság katonai alakulataival. Balassa Menyhárt és Zay Ferenc a csapataik élén folyamatosan támadták a János Zsigmond ellenőrzése alatt álló területeket. Némethit János Zsigmond hadainak főkapitányává nevezték ki, aki ezt követően ura nevében hadat üzent Zay Ferenc felső-magyarországi főkapitánynak. Ezzel párhuzamosan a Porta megbízásából a temesvári pasa Lippa környékén elkezdte összegyűjteni a hadait. Balassa Menyhárt elfoglalta Nagybányát és Szatmárt, majd Hadad várát is Ferdinánd fennhatósága alá juttatta. János Zsigmond 1562 februárjában parancsot adott főkapitányainak (somlyói Báthori Istvánnak és Némethi Ferencnek) Hadad visszafoglalására. A parancsot sikerült teljesíteniük, azonban március 4-én Balassa Menyhért és Perényi Gábor vezetésével megérkeztek a királyi csapatok, hogy ismét birtokba vegyék a várat. János Zsigmond felmentő csapatai ekkor még a hadszíntértől messze, Kolozsmonostornál jártak.⁷⁶ A további parancsok értelmében a kapitányoknak be kellett várniuk a segítségükre érkező csapatokat, Némethi azonban a gyors támadás mellett döntött. Báthori ezt ellenezte, Némethi „bolond felfuvalkodott elméjének köszönhető sietségnek” tartotta az azonnali támadást.⁷⁷ Az elhamarkodott és elbizakodott döntésnek súlyos vereség lett a vége. Némethi csapatainak közel a fele odaveszett, ő maga Keresztessy Kristóffal Szentjobbra menekült, majd innen visszavonult Tokajba. János Zsigmond áprilisban fegyverszünetet kötött Ferdinánddal, Némethinek pedig az elkövetett baklövés ellenére kegyelmet adott.⁷⁸ Augusztus 17-én Ferdinánd és a Porta nyolc évre szóló békében egyezett meg, amelyben a szultán biztosította a János Zsigmond birtokában lévő területek sértetlenségét.⁷⁹ A békét azonban a szemben álló felek hamar felrúgták. 1563-ban Perényi rövid időre elfoglalta Tokaj várát, amelyet Némethi gyorsan vissza tudott szerezni, majd ellentámadásba lendülve az ellenséges csapatokat egészen Füzér váráig űzte. A kudarcot követően Perényi engedélyt kért Ferdinándtól Tokaj megszállására. Szabó Lajos szerint ez lehetett az egyik kiindulópontja az 1565-ben Erdély ellen indított hadjáratnak.⁸⁰ A másik háborús indok Szatmár és Hadad várának 1564-es visszafoglalása és Kassa városának „megvívási” kísérlete. János Zsigmond Zay és Balassa csapatainak

⁷⁵ Oborni, 2003: 118-120.

⁷⁶ SRKTGy Kt. 4158.67.

⁷⁷ Istvánffy, 2003: 312-313.

⁷⁸ SRKTGy Kt. 4158. 67.

⁷⁹ Oborni, 2003: 122.

⁸⁰ SRKTGy Kt. 4158.68.

tevékenységét okolta az ismételt háborús helyzet kialakulása miatt.⁸¹ Oborni Teréz kutatásaiból tudjuk, hogy az uralkodó magyar tanácsosai, köztük a nagy tekintélynek örvendő Oláh Miklós esztergomi érsek 1563-ban azt tanácsolták Ferdinándnak, hogy az Erdélyből történő kivonulás fejében János Zsigmond mondjon le az Erdélyen túli részekről. A két fél között ezt követően ismét intenzívvé váltak a tárgyalások; János Zsigmondot Báthori István képviselte, aki nem tudott megegyezésre jutni a bécsi udvar követségével.⁸² Így végül elkerülhetetlenné vált a háborúskodás kiújulása. 1564-ben Miksa megbízta az új kassai főkapitányt, Lazar von Schwendit bízta meg egy nagyobb offenzíva megszervezésével. A hadjáratban Borsod, Abaúj, illetve Zemplén vármegyék jelentős birtokosai egyaránt részt vettek⁸³ s még az ekkor Perényi Gábor apródjaként működő Rákóczi Zsigmondot is megtaláljuk a nagybátyja ellen felvonuló csapatok soraiban. Az egyesített sereg első célpontjai Szerencs, Tokaj és Szatmár várai voltak. A Schwendi vezérletével a Tokaj és Szerencs ellen felvonuló haderő létszáma 7000 fő, míg a Némethi által vezetett védőké 1500 fő lehetett. 1565. február 4-én Schwendi seregeivel már Tokaj alatt tartózkodott, miközben ezzel párhuzamosan Szerencs ostromát is megkezdték. Az ostromot megelőzően a város határában kanyargó Tisza és a Bodrog folyók befagytak, így a támadók számára megközelíthetőbb lett a vár. Némethi a támadók dolgát különböző lécek töretésével próbálta megnehezíteni. Február 4-én az ostromlók 32 tüzérségi ágyúval löni kezdték a várat.⁸⁴ A kezdeti rohamokat végző csapatok közül jó páran a lécek áldozataul estek.⁸⁵ Némethi szívós védekezésének és a tokaji vár jó felszereltségének köszönhetően február 10-re Schwendi csapatai körülbelül 600 főt veszíthettek el a harcok során. Február 11-én azonban Tokaj várvédői kifogytak a puskaporból, Némethi csapatai pedig a belső erődtoronyba szorultak vissza. A puska hiányát kő- és kődarabok kidobálásával, égő rőzsenyalábokkal és égő fenyőszurokknal a támadókra zúdításával próbálták meg pótolni. Némethi a vár leghevesebben ostromlott pontjain harcolt, hogy példamutatásával és buzdító szavaival biztassa katonáit. Ez okozta a veszét is, mert egy, a homlokába fúródó puska golyó kioltotta életét. Hadnagyai azonban csak másnap közölték az ostromlókkal, hogy a vezérük elesett, és hogy szabad elvonulásért cserébe feladják a várat. Némethi katonái külön kérvényezték, hogy vezérük testét magukkal vihessék és eltemethessék. A holttestet a helyszínen sebtében összeállított koporsóban vitték el Tokajból, s pár nappal később Szentjóbbon zajlott le a temetés. Schwendi csapatainak négy nappal később megadta magát Szerencs vára,⁸⁶ majd a császári seregek elfoglalták Szatmár, Erdőd és Nagybánya erősségeit is.⁸⁷

⁸¹ Istvánffy, 2003: 360-365.

⁸² Oborni, 2003: 123-124.

⁸³ SRKTGy Kt. 4158.69.

⁸⁴ SRKTGy Kt. 4158. 68-69.

⁸⁵ Istvánffy, 2003: 368.

⁸⁶ SRKTGy Kt. 4158.69-71.

⁸⁷ Istvánffy, 2003: 370-373.

Összefoglalás

Némethi Ferenc köznemesi származású katonaember rövid, de annál eredményesebb karriert tudott befutni az 1556 és 1565 közötti zavaros időszakban. Kezdetben, mint Serédy Benedek embere tevékenykedett, ura halálát követően az özvegy bizalmából profitálva meg tudta szerezni a Magyar Királyság egyik gazdaságilag legfontosabb uradalmát, Tokajt, amelyet annak bevételeiből jelentős erődde tudott fejleszteni. A Serédy családdal fenntartott kapcsolatának ingadozásai, politikailag János Zsigmond irányába tett lojalitása, hosszabb távon elszigeteltséget eredményezett. A körülmények hozadécai Tokaj-Hegyaljának nem csak javára, de hátrányára is váltak. Némethi Ferenc pályaképének megvizsgálásával egy olyan katonaember portréját kaphatjuk meg, aki nem feltétlenül volt híve a kompromisszumoknak, ennek ellenére ő maga az ellenfeleit is rá tudta bírni a megegyezésre. Némethi erejét és katonai felkészültségét mutatja, hogy János Zsigmond támogatásának köszönhetően közel 9 évig meg tudta tartani Tokaj várát a Szapolyai-ház fennhatósága alatt, noha 1561 és 1565 között fokozatosan elszigetelődött. Az Alaghy János által felajánlott kompromisszum szintén segíthette őt abban, hogy magasra juthasson. A kérdés alaposabb elemzéséhez ugyan további kutatások szükségesek, az azonban már most is megállapítható, hogy Némethi a lehetőségeit felismerve hadászati téren fel tudta venni a versenyt a Serédy-örökösökkel, akik a Serédy Gáspár és György halálát követően kirobbanó belső ellentétek miatt nem tudták egyben tartani a kiterjedt birtokokból álló örökséget. Ifj. Serédy Gáspár korai halálával és a család férfiágon történő kihalásával az örökség megmaradt része tovább aprózódott. Alaghy János, a Serédy-örökség egyik utolsó várományosa előtt 1558-ra leszűkültek az expanzív birtokterjeszkedési lehetőségek. Hadivállalkozásainak is köszönhetően Némethi Ferenc került előtérbe, aki végül nagyrészt az elszigetelődése miatt bukott el.

Levéltári források

ARSJC = ArhiveleStatuluiJud. Cluj (Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára) 340 Az Eszterházi–Mikó család levéltára

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

A57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii

E21 Magyar Kamara regisztratúrája, Benignae resolutiones

E190 Archivum familiae Rákóczi

P419 Károlyi család nemzetségi levéltára

SRKTGy = Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei

Kézirattár 4158 = Szabó Lajos: A tarcali zsinatok és a tarcali hitvallás. 1962.k.

Szakirodalom

- Balassa, 1860 = báró Balassa Antal: A két Serédy. Korrajz a magyar nemzet multjából. In: Hazánk, 1860. 56-59; 200-211; 453-469.
- Borovszky, 1905 = Borovszky Samu (szerk.): Zemplén vármegye története. Magyarország vármegyéi és városai. Bp. 1905.
- Czobor, 1938 = Czobor Alfréd: Szentesi Póka nemzetsége. Turul, 1938. 3-4. sz. 60-79.
- Csépánfalvy, 2015 = Csépánfalvy Zsolt: A lőcsei Serédy-ház családtörténeti háttere. In: Kováts Dániel (szerk.) Széphalom, Sátoraljaújhely, 2015. 387-397.
- Csoma, 1897 = Csoma József: Abaúj-Torna vármegye nemes családjai. Kassa, 1897.
- Détshy, 1995 = Détshy Mihály: A tokaji vár története. Tokaj Vároستörténeti tanulmányok II. Separatum. Tokaj, 1995.
- Eszterházy, 1880 = Eszterházy János: Adalék a Serédy család történetéhez. Századok, 1880. 3. sz. 223-233.
- Forgách, 1977 = Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. In: Kulcsár Péter (szerk.): Humanista történetírók. Bp., 1977.
- Gausz, 2015 = Gausz Ildikó: Tokaj és környéke 1564-1565 között, avagy elfelejtett „haditudósítók” helyszíni jelentései. Aetas 2015. 3. sz. 187-206.
- Gyárfás, 1885 = Gyárfás István: A jász-kúnok története IV. Bp. 1885.
- Dr. Hegyaljai Kiss, 1932 = Dr. Hegyaljai Kiss Géza: Némethi Ferenc (1520k.-1565) In: Protestáns Szemle. 1932. 10. sz. 542-544.
- Hodinka, 1992 = Hodinka Antal: A tokaji vár története 1603-ig. In: Udvari István (szerk.): Hodinka Antal válogatott kéziratai. Vasvári Pál Társaság Füzetei. Nyíregyháza, 1992.
- Illéssy, 1899 = Illéssy János: Az Alaghy család története. In: Dr. Komáromy András – Pettkó Béla (szerk.): Nagy Iván családtörténeti értesítő I. Bp. 1899.
- Istvánffy, 2003 = Benits Péter (s. a. r.): Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája – Tállyai Pál XVII. századi fordításában. II. (13-24. könyv) Bp., 2003.
- Kathona, 1974 = Kathona Géza: Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből. Bp., 1974.
- Kenyeres, 2002 = Kenyeres István (szerk.): XVI. századi uradalmi utasítások - Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére. II. Bp., 2002.
- Keresztes, 1928 = Keresztes Kálmán: A Rákóczyak. Turul, 1928. 3-4. sz. 43-64.; 87-106.
- Kiss, 1881 = Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Bp., 1881.

- Klaniczay, 1964 = Klaniczay Tibor (szerk.): A magyar irodalom története I. Bp., 1964.
- Komáromy, 1889 = Komáromy András: Forgách Imre naplója. Turul, 1889. 70-78.
- Lukinich, 1918 = Lukinich Imre: *Erdély területi változásai a török bódítás korában 1541-1711. Bp., 1918.*
- Magyar Decretum 1991 = Csorba Csaba (szerk.): Magyar Decretum, kyt Weres Balas a deakbol... Werbwczy Istwan Decretomabol, melyet tripartitomna kneweznek magyarra forditot,...tovabba... a regi Királyok Decretomibol... sze-degeteth. Reprint, Miskolc, 1991.
- Nagy, 1860 = Nagy Iván: Magyarország családai VII. Pest, 1860.
- Nagy, 1998 = Nagy Gábor (szerk.): Magyar história 1526-1608. Debrecen, 1998.
- Németh Cs., 2005 = Németh Csaba: Némethi Ferenc, Tokaj kapitánya. Sárospataki Füzetek, 2005. 2. sz. 74-90.
- Németh P., 2005 = Németh Péter: A tokaji uradalom kialakulása. Századok, 2005. 2. sz. 429-447.
- Oborni, 2003 = Oborni Teréz: A bécsi udvar tervei Erdély visszaszerzésére 1557-1563. Történelmi Szemle, 2003. 1-2.sz. 109-127.
- Pach – R. Várkonyi, 1985 = Pach Zsigmond Pál (főszerk.), R.Várkonyi Ágnes (szerk.): Magyarország története 1526-1686. . I. Bp., 1985.
- Pálffy, 1997 = Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyet-tesek Magyarországon a 16–17. században. Történelmi Szemle, 1997. 2. sz. 257–288.
- Péter, 2006 = Péter Katalin: A pap templomából a gyülekezet templomába vezető út. Egyháztörténeti Szemle, 2006. 2. sz. 93-104.
- Speck, 1904 = Speck János: Tokaj város leírása. Adalékok Zemplén vármegye tör-ténetéhez, 1904. 4-6.. sz. 115-119.; 179-183.
- Szabadi, 2005 = Szabadi István: Némethi Ferenc és a reformáció. Egyháztörténeti Szemle, 2005. 2. sz. 153-157.
- Szabó, 2005 = Szabó András: Némethi Ferenc és más versszerző főnemesek Északkelet-Magyarországon a 16. század második felében. Egyháztörténeti Szemle, 2005. 2. sz. 158-164.
- Szakály, 1995 = Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Bp., 1995.
- Veress, 1901. = Veress Endre: Izabella királyné. Budapest, 1901.
- Zoványi, 1921 = Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp., 1921.

OLÁH TAMÁS

ZEMPLÉNI FORRÁSOK KASSA ÉS EPERJES KURUC BLOKÁDJÁHOZ II.

„ÚGY ELVERETEM, HOGY TÖBB LÉSZEN A GATYÁBA, MINT A TARISZNYÁBA, AVAGY CSICSEI OROSZ PÁL ELMAGYARÁZZA ZEMPLÉN VÁRMEGYÉNEK A VETÉSI PÁTENST

A Kassa és Eperjes 1703–1704. évi kuruc blokádjának idejéből származó, Sátoraljaújhelyen, Zemplén Vármegye Levéltárában őrzött iratokat bemutató forrásközlés-sorozat II. részében ismertetésre kerülő, csicséri Orosz Pál generális által Munkácsi János Zemplén vármegyei alispánnak írott levél születésének katonai hátterét, a két város blokádjának 1704 nyaráig lezajlott eseményeit korábban már röviden ismertettük.¹ Mostani közleményünk egy olyan társadalmi jelenségre, a Rákóczi mellett fegyvert fogó jobbágykatonák tehermentességének problémáira és az erről rendelkező vetési pátens végrehajtásával kapcsolatos nehézségekre kívánja ráirányítani a figyelmet, amely folyamatosan komoly konfliktusokat okozott a Rákóczi-szabadságharc folyamán a különböző politikai és társadalmi csoportokban. A téma gazdag – részben közre is adott – forrásanyaggal rendelkezik és több szaktanulmány is foglalkozott a kérdéssel, ugyanakkor a jelen közleményben bemutatásra kerülő Orosz Pál levél azért érdekes, mert a vetési pátens szabatos „jogszabály-értelmezését” tartalmazza.²

A vetési pátens(ek) jelentősége és a belőlük fakadó társadalmi érdekellentétek

1704 júliusában Orosz Pál az eperjesi blokádban szolgáló Zemplén vármegyei jobbágykatonái érdekében levélben fordult az alispánhoz, közölve vele, hogy egyrészt ne sanyargassák a katonák családjait, másrészt, hogy hogyan kell értelmezni Rákóczinak a jobbágykatonák adómentességére vonatkozó rendeleteit. Levele második felében pedig egy Nagy Ferenc nevű sztárai katona ügyével foglalkozott, akinek feleségén és gyermekén kívül semmi egyebe nem volt és nem is kellett volna adót fizetnie, mégis, ennek ellenére a sztárai bíró már kétszer elhajtatta a marháját. Orosz ezért az alispán által indulatosan megfenyegette a bírót: „ha többször azt cselekeszi, ráküldök, úgy elveretem, hogy bizony több lesz a gatyába mint a tarisznyába.” Írásomban a levél szövegének a közlésén túl azt szeretném egy kicsit

¹ A forrásközlés-sorozat I. része: Oláh, 2021: [online: https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/zempleni_forrasok_kassa_es_eperjes_kuruc_blokadjahoz_i_csicseri_orsz_pal_generalis]

² Szeretném egyúttal azt is megjegyezni, hogy az irat személyes kedvenceim is közé tartozik, amelynek közlését régóta terveztem, mert hangvétele, stílusa „kurucosan” nyers és egyenes, azonban nyelvi fordulatok mégis elegáns, tükrözi a magyar nyelv gazdag képi világát, és egyben nélkülözi a vulgaritást. Ez pedig példa lehetne korunk embere számára arra, hogy az olykor igen eldurvult hangnemű elő beszédben, hogyan fogalmazzon meg súlyos, akár indulatos kijelentéseket, nyelvi humort sem nélkülöző szellemes és választékos fordulatokkal.

körüljárni, hogy milyen társadalmi–politikai folyamatok zajlottak a háttérben, amelyek érthetővé teszik a levél keletkezését.³

A szabadságharc kezdeti szakaszának egyik kiemelkedő fontosságú, a Habsburg-ellenes erők társadalmi bázisának szélesítését, a Rákóczi mellett fegyvert fogó jobbakok adó- és szolgáltatás-mentességét szabályozó rendelete volt a később többször megújított és módosított vetési pátens. Gyakorlati végrehajtása azonban sok ellenállásba ütközött nemcsak a szabadságharc kezdetén, de később is. Hogy milyen nehézségeket jelentett a kuruc hadvezetés számára a rendelet be nem tartása és hogy hogyan léptek fel ezzel szemben, arra jó példa a most bemutatásra kerülő 1704-es jogszabály-értelmező levél csicseri Orosz Pál⁴ generális-főstrázsamestertől a kassai és eperjesi ostromzár parancsnokától, illetve egy másik, hasonló korú rendelkezés Buday István⁵ generális-főstrázsamestertől, aki a Kassa és Eperjes blokádjával egy időben zajló szatmári ostromzár parancsnoka volt.⁶

A Rákóczi-szabadságharc kirobbanásának egyik oka a magyarországi és erdélyi jobbágyság-parasztság társadalmi állapotukkal szembeni elégedetlensége. Ez abból fakadt, hogy a paraszti társadalom jelentős része úgy érezte, hogy a török elleni háború lezárása utáni „rendszerátalakítás” nem hozta el számukra a létbiztonságot, a társadalmi mobilitás, a felemelkedés lehetőségét. A Magyar Királyság és Erdély politikai és hadügyi rendszerének a török elleni visszafoglaló háború 1699-ben történt lezárását követő átalakítása több jelentős társadalmi változást hozott magával. A Magyar Királyság és Erdély belsejében lévő végvárrendszer stratégiai okokból teljesen érthető és logikus felszámolása, vagy a császári-királyi hadsereg korábbiakhoz képest más jellegű hadkiegészítési és alkalmazási rendszere a magyarországi és erdélyi militarizált társadalom széles tömegeit, a végvári szolgálatot teljesítő vitézlő rend nagy részét, a magánföldesúri hajdútelepek, illetve más, magánföldesúri, vagy vármegyei katonai szolgálatot teljesítő csoportokat azzal fenyegette, hogy katonai szolgálataikra már nem lesz szükség és egy számukra kedvezőtlenebb, nagyobb terhekkel járó jobbágyparaszti függésbe kerülnek. Korábbi szerzett jogaik elvétele sok helyütt el is indult a 17–18. század fordulóján. Így például 1702-ben Esterházy Pál nádor kapta meg a török alól felszabadított Bihar vármegyei, az erdélyi fejedelmek által kiváltságolt ún. kishajdúvárosok jelentős részét, amelyek a későbbi derecskei uradalom részei lettek. A török elleni visszafoglaló háború és az azt követő néhány békeév nagy állami terhekkel is járt az ország lakossága számára (katonatartás, fuvarozás, gratuitus labor – várrombolási és várépítési munkák), ráadásul az Udvari Kamara által a Magyar Királyság esetében 1698-tól a korábbi évi 2 millióról évi 4 millió forintra emelt, míg az Erdélyi Fejedelemség esetében évi 1 millió forint készpénzben kivetett nagymértékű adó is óriási terheket jelentett. Emellett az is kiélezte a jobbágy-

³ HU-MNL-BAZML-IV.2001.p. (Lajstromozatlan, évrendezett vegyes közgyűlési iratok. 13. csomó. 16–18. század. 18. század. Csicseri Orosz Pál generális-főstrázsamester levele Munkácsi János Zemplén vármegyei alispánnak. Nagyida, 1704. július 5.)

⁴ Heckenast 2005: 318–319.; Mészáros 2006: 28., 77–78., 123–124.; Oláh 2010: 229–250.

⁵ Heckenast 2005: 82.; Mészáros 2006: 28., 69., 123–124.

⁶ R. Várkonyi 1980: 11–31.; Köpeczi – R. Várkonyi 2004: 177–178., 190., 200.; lásd továbbá a jobbágyságnak családjainak adóztatása, sanyargatása tárgyában született folyamodványokat is tartalmazó forrásgyűjteményt: Esze 1955., a parasztság adózásáról lásd: Bánkúti 1966/1967: 263–280.; pl. a jobbágyságnak adóterheire vonatkozó nógrádi forrásokat lásd: Szirácsik 2004: 200–202.; Szirácsik 2005: 127–128., 149.

földesúri ellentéteket, hogy a nemesség a korszak agrár- és hadikonjunktúráját kihasználva növelte a jobbágyságot terhelő szolgáltatásokat. Mindezen szolgáltatás- és adóteher-növekedés miatti panaszok vissza is tükröződnek a falusi és mezővárosi jobbágyság panaszleveleiben.⁷

Az ebből a Habsburg-hatalommal szembeni elégedetlenségből táplálkozó, felsőmagyarországi, tiszántúli, erdélyi fejedelemségbeli parasztokból és kisnemesekből megszerveződő „népi kurucság” mozgalma, valamint a Lengyelországban bujdosó Habsburg-ellenes főúri-köznemesi rendi szervezkedés vezetői, II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós között 1703 elején végül létrejött az a szövetség, amelyre alapozva megindulhatott a Rákóczi-szabadságharc 1703 május végén a tiszaháti zászlóbontással. A szövetség alapját az az ígéret képezte, hogy a haza szabadságáért fegyvert fogó jobbágyság a földesúri terhektől való mentességet, örökös szabadságot nyernek – egyénileg, vagy községenként, mint a hajdú kiváltsággal bíró települések – megnyitva előttük ezáltal a társadalmi felemelkedés, a mobilitás lehetőségét.⁸

A tiszántúli hadjárat során, a szatmári ostromzár idején, 1703. augusztus 28-án adta ki a fejedelem a Rákóczi-szabadságharc egyik legjelentősebb alapokmányát, a vetési pátenst, majd alig egy hónappal később, szeptember 29-én az ezt megismétlő és megerősítő szatmári pátenst. Ezekben szabályozta az otthonmaradó jobbágyság kötelességeit, egyben mentesítette a mellette fegyvert fogó jobbágyságot és házuk népét a földesúri és közterhek alól. Kibocsátásukat szükségessé tette, hogy a

⁷ Az adó- és szolgáltatási terhek miatti íródott zempléni panaszlevelekre példaként lásd: HU-MNL-BAZML-IV.2001.p. (Mondy Miklós által rendezett iratok. 1. csomó. No. 151. a. A sztropkói mészárosok panaszlevele Zemplén vármegyéhez, amelyben beszámolnak „nagy kárvallásukról”. A városba beszállított „Laitman bizonyos számú Németekkel, kiknek szükségekre minden nap húst kellett vágnunk nem kicsiny kárunkkal, mivel esztendő forgása alatt háromszáz Marhát megolvén, minden Marháának veséjét, vese pecsenyét, és két lábát magának szerette, kiért semmit sem fizetett”, amelyet annak idején a számadásba nemzetes Munkácsi János felírt. Ezenkívül a „furir” (élelmezési altiszt) is minden marhából négy-négy font húst szedett, amelyért eddig nem kaptak semmilyen fizetséget. Kéri a vármegyét, hogy nagy kárukat orvosolja, mert a marhát hitelben kellett megszerezni, amely miatt most is adósságban vannak, de nem tudják honnan kifizetni. Az utóiratban bejelentik azt is, hogy a hadnagy helyére Sztropkóra beszállított főstrázsamester („Oberstbachmaister”) hasonlóképpen „hetvenkét marha után vesepecsenyét veséstől, két lábával szedett”, amelyért semmilyen fizetséget sem kaptak, „noha ugyan talán azon becsületes Tiszt megfizetett volna, de Pataki Uram engedte el, kinek semmi közi nem volt hozzá”. Kéri a megyét, hogy e panaszukat is orvosolja. sine dato [1700. augusztus 5. előtt], No. 151. b. Sárospatak város lakosságának kérelme Zemplén vármegyéhez, amelyben felpanaszolja, hogy sok terheik miatt megnyomorodtak és kéri a megyét, könnyítsenek nagy terheiken, hogy megmaradhassanak. A vármegye legutóbbi mádi gyűlésén tett ígérete alapján kéri, hogy hozzájuk továbbra is maradjanak jóindulattal. „Mostanában Meltóságos Paczik és Szolári Gyenerális Uraink ó Nagyságok Lovas és Gyalog népes Companiai, egyik hat, másik tizenegy napok alatt nem kicsiny kárral és sok költségünkkel nálunk Quartelyozván,” annyira meggyaláztattak és kimerítették, a lakosság nagyobb része elhagyni kényszerül a várost, ha nem segíti őket a Vármegye. Végezetül kéri a vármegyét, a német hadak ellátását vonják le portiójukból. sine dato [1690-es évek?]; HU-MNL-BAZML-IV.2001.p. (Mondy Miklós által rendezett iratok. 2. csomó. No. 183. Gesztely tanácsának és lakosságának panaszja Zemplén vármegyéhez az őket terhelő szolgáltatások miatt. é. n. [1703]); a témára vonatkozó szakirodalom: Bánkúti 1966/1967: 263–264.; Czigány 2020: 449–452.; Cserei 2004: 339.; Erdély története II. 1988: 889–896.; Esze 1954: 285–316.; Esze 1955: 6–14.; Folia Rákóciana 9/1. 2004: 90–231.; Hőgye 2000: 111–118.; N. Kiss 1989: 47–56.; Kovács 2002: 29–36.; Köpeczi – R. Várkonyi 2004: 123–130.; Magyar 1980: 59–77.; Magyarország története 4/1. 1989: 96–156.; Oláh 2008: 216–220.; Pálffy 2021: 15–19.; Papp 1998: 32–36.; Rácz 1969: 142–190.; Wellmann 1980: 33–40.

⁸ Balogh 2003: 10.; Esze 1954: 285–316.; Kovács 2002: 36–38.; Köpeczi – R. Várkonyi 2004: 130–165.; Magyarország története 4/1. 1989: 162–178.; Rácz 1969: 160–161.; R. Várkonyi 1958: 222–231.

brezáni szövetségkötést követően 1703 júliusától a módosabb nemesség is fokozatosan csatlakozott Rákóczihoz, így megoldást kellett találni arra, hogy hogyan könnyítsék a fegyvert fogó jobbágykatonák és családjaik terheit anélkül, hogy elidegenítenék a szabadságharctól a nemességet. Nem könnyítette meg Rákócziék dolgát, hogy a kuruc hadakba beállt jobbágyok korábbi, felgyülemlett sérelmeik miatt gyakran támadták meg és fosztották ki a nemesi udvarházakat és kastélyokat, ráadásul – ahogy a vetési pátens említi – a felkelők között sok volt az olyan fegyelmetlen, csak a saját szakállára hadakozó, zsákmányolni vágyó fegyveres, akik „kuruc nevezet” alatt kóboroltak, fosztogattak. Ezért sem meglepő, hogy a parasztfelkelésnek induló szabadságharc előtt a nemesség sok esetben a környező erősségekbe húzódott és kivárt. A kilengések megakadályozására és a katonai fegyelem megszilárdítására adta ki a fejedelem 1703. július 24-én a gyulaji kiáltványát, augusztus 17-én a vetési táborban kelt rendeletét, majd szeptember 7-én a szabadságharc első kuruc katonai szabályzatát, az *Edictum Militare*-t.⁹

A katonai fegyelmi problémákkal szembeni fellépéssel párhuzamosan Rákóczi a vetési és a szatmári pátensekben fejtette ki azt is, hogy mit is értett a jobbágykatonák földesúri és közterhek alóli mentességén, körülírva, hogy kikre vonatkozik és pontosan milyen engedményeket tartalmaz. A szabályozás hiánya ugyanis – amint a vetési pátens bevezető soraiból is kiderül – nagy bizonytalanságot és zavarokat okozott, mivel nem csak a fegyvert fogott, hanem az otthon maradt jobbágyság is tömegesen tagadta meg a földesúri szolgáltatások megadását 1703 nyarán–őszén. Ezért vált szükségessé, hogy rendeletben határozzák meg a hadbavonult jobbágyok és az otthon maradtak kötelezettségeit, amely egyúttal világos is határvonalat emelt közéjük.¹⁰

A vetési és szatmári pátensek bevezető sorainak célja egyértelműen a nemesség megnyugtatása volt, ugyanis rögzítették a jobbági szolgáltatásokon alapuló feudális társadalmi-termelési viszonyok érvényességét. Csupán a rendelet második felében esett szó a szabadságharc egyik tömegbázisát nyújtó katonának állt jobbágyok védelméről. A pátensben Rákóczi elítélte és törvénytellenesnek tekintette azt, hogy az ország jobbági jogállású lakosai („jobbágy, napos, zsellér, taxás, árendás állapotban lévő akármely lakosok”) tömegesen tagadták meg a különféle földesúri szolgáltatások és közterhek megadását (napszám, taxa, tized, egyéb cenzusok). Kimondta továbbá azt is, hogy a szabadságharcnak nem a fennálló társadalmi viszonyok gyökeres felforgatása a célja, hanem az „idegen nemzet”¹¹ által elrontott, letiport szabadság helyreállítása. Emellett megerősítette és megparancsolta, hogy büntetés terhe alatt köteles minden helység, vagy személy, aki „jobbági, napos, taxás, árendás” állapotú, saját jogállásának megfelelően engedelmeskedni a földesurak tisztjeinek, megadni az előírt földesúri szolgáltatásokat és rendes adókat. Ez alól csak azok él-

⁹ HU-MNL-OL-G 16 (1. doboz. I.2.a. Fejedelmi pátensek 1703–1704. No. 20. II. Rákóczi Ferenc pátense a „Jobbágyságrul”. Szatmár alatt lévő tábor, 1703. szeptember 28.); AR III/I. 1978: 304–318.; Balogh 2003: 27., 68–69.; Esze 1951: 30–119.; Esze 1954: 306.; Folia Rákóciana 9/1. 2004: 224–231.; Kovács 2002: 38–39.; Köpeczi – R. Várkonyi 2004: 163–179.; Magyarország története 4/1. 1989: 177–180.; R. Várkonyi 1958: 222–231.; R. Várkonyi 1980: 14–16.; Wesselényi 1983: 26–28., 55–57.

¹⁰ Balogh 2003: 68–69.; Esze 1951: 110–115.; Esze 1955: 14–17.; Kovács 2002: 39–43.; Köpeczi – R. Várkonyi 2004: 177–178.; Magyarország története 4/1. 1989: 179–180.; R. Várkonyi 1980: 15–17.

¹¹ azaz a „német”, vagyis a Habsburg-államhatalom

veztek kivételt, akik táborába vonultak és vele együtt fegyver fogtak a haza szabadságáért.¹²

Ez, a csak néhány közbevetett sorban kifejtett rendelkezés alkotja a vetési és szatmári pátensek második nagy egységét és képezte az alapját Rákóczi jobbágypolitikájának, amely a haza szabadságáért fegyvert fogott jobbágyokat, feleségeiket és gyermekeiket, azaz a katona szűkebb családját mentesítette mindenfajta, a rendelet bevezető részében említett földesúri szolgáltatások és közterhek megadásától. Pátenseivel a fejedelem nem csak mentesítette a katonáskodó jobbágyokat és hozzátartozóikat a szolgáltatások és adók megadása alól, hanem oltalma alá is vette őket, megparancsolva, hogy mindenki, akit illet, tartsa meg rendelkezését és oltalmazza a jobbágykatonákat és családjukat. Végezetül a pátens záró része szintén jobbágyvédelmi rendelkezést tartalmaz, azonban ez már az otthon maradtakra vonatkozik és a nemesség felé fogalmazza meg az a fejedelmi parancsot, hogy jobbágyaikat, illetve napszámos, taksás és árendás embereiket ne terheljék meg az eddig megszokottakon túl további földesúri adókkal és járadékokkal, hanem elégedjenek meg az addig kapottakkal.¹³

A két pátensben foglalt köztehermentességet azonban Rákóczi kénytelen volt szűkíteni, ugyanis az 1704 januárjában a hadsereg ellátása céljából portálisan kivetett élelmiszeradó megadásában a jobbágykatonák családjainak – „otthon maradt házok népe, atyafiai és cselédi” – is részt kellett vállalni, amit az előző évi rossz terméseredmények miatti rossz anyagi helyzete, és ebből következően az otthon maradt gazdálkodó jobbágyok terheinek mérséklése indokolt. Érthető módon ez a rendelkezés a jobbágykatonák családjait kedvezőtlenül érintette. A fejedelem azonban azzal érvelt, hogy a katonák, ha nem a táborban, hanem otthon lennének, gondoskodniuk kellene a maguk élelmezéséről, továbbá az otthon maradó parasztság nem tudná egyedül biztosítani a katonaság ellátását. Kiemelte ugyanakkor, hogy a jobbágykatonák családja minden egyéb közszolgáltatástól és teherviseléstől mentes maradt.¹⁴

Az élelmiszeradózásról szóló rendelkezést 1704 tavaszától Rákóczi és tábornokai úgy tűnik, hogy megkísérelték a vetési pátens szellemében alkalmazni. A fennmaradt források között ugyanis találhatók olyanok, amelyek arra utalnak, hogy csak azoknak a jobbágykatonák családjainak kellett az élelmiszeradót megadni, ahol a fegyvert fogott gazda nagycsaládi kötelékben élt, azaz a katona testvére, atyja, vagy nagykorú gyermeke gazdálkodott otthon. Azoknak azonban, akiknek nem maradt otthon más családtagja („cselédje”), csak a felesége, nem kellett ezt beszolgáltatni. Ilyen módon, a vetési pátenssel összhangban szabályozta a jobbágykatonák családjának közteher- és ennek részeként élelmiszer-beszolgáltatási kötelezettségét a szatmári blokád irányító Buday István 1704. április 28-ai Szabolcs vármegyének küldött levelében, vagy június 6-ai pátensében. Utóbbi pátens csak azoknak a jobbágykatonáknak a

¹² HU-MNL-OL-G 16 (1. doboz. I.2.a. Fejedelmi pátensek 1703–1704. No. 20.); HU-MNL-SzSzBML-IV.A.1.b. (Fasc. 4. No. 108. II. Rákóczi Ferenc vetési pátense a mellette fegyvert fogott jobbágyok földesúri szolgáltatások alóli mentességéről. Vetési tábor, 1703. augusztus 28.); Balogh 2003: 68–69.; Kovács 2002: 39–40., 44.

¹³ HU-MNL-SzSzBML-IV.A.1.b. (Fasc. 4. No. 108.); Balogh 2003: 68–69.; Kovács 2002: 39–40.

¹⁴ AR I/I. 1873: 290–291.; Esze 1955: 149–150.; R. Várkonyi 1980: 18–19.

családjait kötelezte az élésadásra, ahol nagycsaládi kötelékben éltek, vagyis a fegyvert fogott gazda férfitörzse (atyja, bátyja, öccse) otthon maradt és gazdálkodott. Ellenben ott, ahol a „Vitézlő rendek közül” csak a feleség maradt otthon, ott a katona családja semmilyen teherviseléssel és élelmiszeradóval nem tartozott, míg a jobbágyok kötelesek voltak földesuruknak mindenfajta szolgálatot teljesíteni. Buday utasításaihoz hasonlóan értelmezhető Orosz Pál egy hónappal későbbi – most ismertetésre kerülő – leírata is, amikor kimondja, hogy: „*Primo. Akinek csak felesége Gyermeké vagy otthon és egyéb Atyjafia nincsen, az semmit absolute adni nem tartozik, és nem is ad, sem pénzbeli vagy egyéb fizetésbe, adózásba, úgy szerezésbe is assistálni ne kényszerítsék.*”¹⁵

II. Rákóczi Ferenc 1704. augusztus 30-án Borsod vármegyéhez intézett rendelete is foglalkozott a jobbágykatonák családjaik élelmiszeradó-beszolgáltatásával. Ebben Szederkény¹⁶ fegyvert fogott lakosainak panasza nyomán megtiltotta, hogy a vármegye az élelmiszeradón kívül más közterhek viselésére kötelezze a katonáskodó jobbágyok családait: „Mint hogy penig közönségesen kiadott resolutionk¹⁷ szerint valakik hadainkban viselik a Nemes Ország szolgálattját, azoknak cselédgyeket az egy élésadáson kívül mindennemű impositioktól resolváltuk immunitáltatni.”¹⁸ A szederkényiek ügyében kiadott utasításhoz hasonlóan rendelkezett Rákóczi a Deák Ferenc ezereskapitány alatt szolgáló katonák panasza nyomán 1704. október 27-én Nógrád vármegyének kiadott rendeletében, amelyben ugyancsak megtiltotta, hogy az élelmiszeradón kívül más adóval, katonatartással terheljék azokat a katonának állt gazdákat, akiknek maradtak otthon „cselédjeik”, azaz családtagjaik (háznépük). Rákóczi ez utóbbi, Nógrád vármegyének szóló rendeletét – bár nem fogalmaz olyan egyértelműen, mint Buday István, vagy Orosz Pál rendeletei – R. Várkonyi Ágnes úgy értelmezte, hogy az élelmiszeradót csak a nagycsaládi kötelékben élő gazdáknak számító katonák családjaiknak kellett megadni.¹⁹

A vetési és szatmári pátens, valamint ezek megújításai II. Rákóczi Ferenc társadalmi érdekegyesítési törekvéseit fejezte ki, mivel megpróbált velük egyszerre kedvezni mind a jobbágyoknak, mind a nemeseknek. Emiatt azonban az érintett társadalmi csoportok egyike sem volt, és nem is lehetett maradéktalanul elégedett a bennük leírtakkal. A katonának állt jobbágyok egy része csalódásként élte meg, hogy a katonaszabadság elnyerése iránti vágyuk nem teljesedett be. Az otthonmaradt jobbágyok ugyanakkor azért kerültek szembe fegyvert fogott társaikkal, mert így az ő adó- és szolgáltatási terheik növekedtek és ezért ők azt kérték, hogy a katonáskodó

¹⁵ HU-MNL-BAZML-IV.2001.p. (Lajstromozatlan, évrendezett vegyes közgyűlési iratok. 13. csomó. 16–18. század. 18. század. Csicséri Orosz Pál generális-főstrázsameszter levele Munkácsi János Zemplén vármegyei alispánnak. Nagyida, 1704. július 5.); Adalékok II. Rákóczi Ferenc felkeléséhez Szabolcsvármegye levéltárából. II. (1909): 280.; AR I/I. 1873: 325.; Esze 1951: 113–114.; R. Várkonyi 1980: 18–20.

¹⁶ Rákóczi ónodi uradalmához tartozó Sajó-Hernád melléki hajdútelepülés. Esze 1955: 30–31., 174–175., 410–412.; Rác 1969: 128., 132., 158–159., 162–163., 168.

¹⁷ (lat.) rendeletünk

¹⁸ (lat.) mindennemű adókvetéstől mentesíteni rendeltük/kinyilvánítottuk

¹⁹ A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai 1703–1704. 2004: 196–197.; Szirácsik 2004: 200–202.; Szirácsik 2005: 127–128.; R. Várkonyi 1980: 20.

társaik családjai nagyobb részt vállaljanak a települések terheinek viselésében, mert ők egyedül ezeket nem bírják el.²⁰

Ez az érdeellentét, sőt szembenállás a „szabad” állapotú katonaparaszti rétegek és a kizárólag gazdálkodásból élő jobbágyok között nem volt újkeletű, korábban is voltak feszültségek az egy településen élő, de különböző jogállású paraszti rétegek között. Erre világít rá a Sajó-Hernád melléki hajdútelepülésekhez tartozó Zemplén vármegyei Gesztely lakóinak egy, a levél szövege alapján feltehetően 1703 első feléből, de talán még a szabadságharc kirobbanása előttről származó levele. Ebben arról panaszkodnak, hogy a településen élő „szabad emberek” semmivel, még csak „egy tyúktojás adásával” sem segítik a helység teherviselésre kötelezett lakóit, akiket nagyon megnyomorított az elmúlt 1702. esztendőben a pataki vár lerombolására és a tokaji vár építésére elrendelt munka, amely kiváltképp aratás idején jelentett nagy terhet a jobbágyoknak. Gesztelyre ugyanis mindig annyi szekerezést és gyalogszerezést vetettek ki, mint a nála tehetősebb helységekre, ezért kérték a megyét, hogy könnyítsen terheiken.²¹ A levélben említett „szabad emberek” feltehetően azok lehettek, akiknek ősei mint hajdúk telepedtek le az 1607–1608. évi „második hajdúfelkelés” után Gesztelyen. Ráczy István kutatásai arra mutattak rá, hogy az ilyen magánföldesúri hajdúk mint szabadmenetelű katonaparasztok az esetek nagy részében csak katonai szolgálattal, illetve a 17–18. század fordulóján taksafizetéssel tartoztak földesuraiknak, ellenben mentesítve voltak az állami és egyházi adó megadása, így a gratuitus labor alól is. Ez a kiváltságuk viszont – a levél tanúsága szerint – feszültségeket szült közöttük és a településen élő többi, a földesúri szolgáltatások mellett állami és egyházi adó fizetésére is kötelezett jobbágy között. (Az ilyen magánföldesúri hajdúknak kerültek veszélybe egyébként sok helyütt a korábbi, széleskörű, a jobbágyokhoz képest nagyobb szabadságot nyújtó kiváltságai a török kiűzése után, amely miatt lelkesebben fogadták a Rákóczi-szabadságharc kibontakozását.)²²

A földbirtokosok (nemeselek, egyháziak, szabad királyi városok) ugyanakkor azért voltak elégedetlenek a vetési és szatmári pátensekkel, mert általuk elesetek jobbágyaik egy részének szolgálatától, amely miatt csökkent a jövedelmük. Az említett érdekkülönbségek végül is a különböző politikai érdekcsoportok, társadalmi rétegek közötti konfliktusokhoz vezettek a szabadságharc folyamán (jobbágykatonák → ← kuruc politikai elit, jobbágykatonák → ← földesurak, kuruc politikai elit → ← nemesség, jobbágykatonák → ← otthonmaradt jobbágyok).²³

A vetési és szatmári pátens kiadását követően sok konfliktus keletkezett annak végrehajtásával, betartásával kapcsolatosan. Mivel a jobbágykatonák vagy kevesellték az abban megfogalmazott engedményeket, vagy ezeket az engedményeket földesuraik nem akarták számukra megadni, így panaszaikkal részben katonai eljáróikat, részben a fejedelmet keresték meg, amint ez a fennmaradt forrásokból látható. Pa-

²⁰ Bánkúti 1966/1967: 264.; Bánkúti 2002: 65.; Kovács 2002: 35–45.; Köpeczi – R. Várkonyi 2004: 164–165., 177–178., 190., 199–200., 230–236., 246–250.; R. Várkonyi 1980: 15–18., 22–29.

²¹ HU-MNL-BAZML-IV.2001.p. (Mondy Miklós által rendezett iratok. 2. csomó. No. 183.)

²² Gesztelyt a Rákóczi-szabadságharc idején is a Zemplén vármegyei „hajdúvárosok” között tartották számon. Oross 2013: 132–134.; Ráczy 1969: 33., 126–141., 160–178.

²³ Bánkúti 1966/1967: 264.; Bánkúti 2002: 65.; Esze 1955: 14–16.; Kovács 2002: 39–45.; Köpeczi – R. Várkonyi 2004: 177–178., 190., 199–200., 230–236., 246–250.; R. Várkonyi, 1980: 11–31.

naszaik – amelyre fentebb már utaltam – egyfelől abból adódtak, hogy a köz- és földesúri terhek alóli mentesítés csak a jobbágyságnak szűkebb családjára, feleségére és gyermekeire terjedt ki, vagy ha nőtlén volt, akkor csak magára a katonának állt jobbágyra. Ugyanakkor az engedmények a velük egy telken, „egy kenyéren” élő, de otthon maradt többi családtagra (szülők, testvérek) már nem voltak érvényesek, amit a jobbágyság erősen sérelmeztek, mivel szerették volna elérni, hogy ezek a könnyítések terjedjenek ki a velük egy háztartásban élő nagycsalád tagjaira is. Ezzel szemben a földesúr, a vármegye és az otthonmaradt falusi és mezővárosi közösségek gyakorta közösen léptek fel a mentességet nyert katonacsaládok ellen, amikor mindenfajta földesúri szolgálatra, adófizetésre akarták őket kényszeríteni, sőt azzal is megfenyegették a jobbágyság családjait, hogy kiűldöztetik őket telkükről, ha nem vállalnak a részét a földesúri és közterhek viselésében.²⁴

Ezek a sérelmek oda vezettek, hogy a jobbágyság lelkesedése, harci morálja és ezzel összefüggően harcképessége csökkent, szolgálatukat egyre kedvetlenebbül látták el, gyakoribbá váltak a szökések, a katonák hazatérése a hadból, amelyek veszélyeztették a kuruc hadműveletek eredményességét is. A feszült helyzet csillapítása érdekében II. Rákóczi Ferenc és a különböző kuruc főtisztok és tábornokok a különböző vármegyéknek, illetve vármegyei tisztviselőknek szóló rendeletekben utasították a megyei hatóságokat a vetési pátenst rendelkezéseinek betartására és a jobbágyság családjainak védelmére, retorziókkal fenyegetve az utasításaik ellen vétőket.²⁵

A vetési pátensek alkalmazása

Buday István generális levele Zemplén vármegyéhez

A fejedelem és a magas rangú tisztek által kiadott utasítások ellenére gyakran előfordult, hogy a vetési és szatmári pátenstben foglaltakat megszegték. A rendeletek megsértésére utaló forrásokkal Zemplén Vármegye Levéltárában is találkozhatunk, amelyekből most kettőt közlünk.

Az időben korábbi és rövidebb levél a Rákóczi hadai számára sok nehézséget és veszteséget hozó, de végül 1704–1705 fordulójára sikerrel záruló Szatmár blokádjának idején született 1704 május végén. Küldője Buday István generális-főstrázsamester, az ostromzár parancsnoka, míg címzettje Zemplén vármegye volt. A levél szerint panasszal fordultak hozzá a táborában lévő zempléni hadak, hogy a vármegye ugyanolyan mértékben akarja „közadóval” terhelni, adóztatni a katonák háza népét és cselédjeit²⁶ – név szerint a leleszi, bacskai, királyhelmeci és (lelesz-)pólyáni katonák háza népét, mint az otthon lakó jobbágyokat. Emiatt ezek a Bodrogközéből való katonák el akarták hagyni a hadakat és haza akartak térni, amely megengedhetetlen lett volna az ostrom közepette. Buday István ezért figyelmeztette a vármegyét, hogy orvosolja a katonák panaszait, tartsa magát a fejedelem rendelkezéseinek és ne terhelje úgy a katonák családjait, mint az otthon lakókat, mert ha

²⁴ Esze 1955: 14–19., 124., 132–134., 149–152., 251–256.; R. Várkonyi 1980: 14–31.

²⁵ Esze 1955: 10–24., 124., 132–134., 149–152., 251–256.; Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 199–200., 204., 235–236., 246–250.; A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai 1703–1704, 2004: 196–197.

²⁶ családtag, a háznép tagja, esetleg gyermek

elmennek a hadból és ez hátráltatja a „Nemes Ország” és Rákóczi szolgálatát, azért a vármegyét terheli a felelősség.²⁷

Buday lépése nem volt egyedülálló, ugyanis ő Rákóczi tábornoki karának azon tagjai közé tartozott, aki 1704-ben Szatmár ostromzárának parancsnokaként, több ízben is a jobbágykatonák védelmére kelt. Nemcsak Szabolcs vagy Zemplén vármegyét figyelmeztette Rákóczi jobbágyrendeleteinek a betartására, de 1704 tavaszán, nem sokkal a fent ismertetett levele előtt Ugocsa vármegyét egyenesen hadbíróssággal fenyegette meg, ha nem tartják be a vetési és szatmári pátentst. Máramarosba és a környező vármegyékbe pedig – Rákóczi parancsára – kiküldte hadbíróját, Kajdi Istvánt, hogy folytasson le vizsgálatot azon földesurak ellen, akik nem akarják megtűnni a jobbágykatonák feleségét és házuk népét a maguk telkein. 1704. június 6-án kiadott, a jobbágykatonák családjainak adózásáról szóló pátenséről pedig fentebb már szoltunk bővebben.²⁸

Orosz Pál „jogszabály-értelmező” levele Munkácsy János zempléni alispánhoz

Buday István mellett tábornoktársa, Kassa és Eperjes blokádjának parancsnoka, csicséri Orosz Pál generális-főstrázsamester is közbenjárt a jobbágykatonák érdekében egy személyesebb hangvételű levélben „sógor uránál”, Zemplén vármegye alispánjánál, Munkácsi/Munkácsy Jánosnál²⁹ 1704 júliusában.³⁰

A megszólítás és a levél hangvétele miatt érdemes megemlíteni, hogy jelenleg ismereteink alapján azt ugyan nem tudjuk, milyen jellegű „sógorság” állt fenn Orosz Pál és Munkácsi/Munkácsy János között, mivel nem ismert a két család közötti rokonsági kapcsolat, de elvileg ez nem vérségi, hanem valamilyen házassági (affinális) rokonság lehetett. Annyi tűnik ugyanakkor bizonyosnak, hogy Orosz Pál első felesége, körtvélyesi vagy felsővadászi Rákóczi Borbála révén lett birtokos Zemplén vármegye akkori nagymihályi(-homonnai) járásának Ondava-menti falvaiban: pl. Málca,³¹ Petrik,³² Szalók,³³ Szuha,³⁴ Márk,³⁵ továbbá Rákóc,³⁶ Morva³⁷ és Körtvélyes.³⁸ Munkácsynak szintén voltak ezen a vidéken birtokai a 17–18. század fordulóján, így – Oroszhoz hasonlóan – Málcán, Petriken és Márkon, valamint ezeken kívül

²⁷ HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. (Iratok. Fasc. 217. No. 152. Buday István generális-főstrázsamester, a szatmári ostromzár parancsnoka levele Zemplén vármegyéhez, a jobbágykatonák családjainak adóztatása miatti panasz ügyében. Szatmári tábor, 1704. május 27.); Szatmár blokádjáról lásd: Mészáros 2018b: 155–163.; Oláh 2020: 38–40., 63–74.

²⁸ Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. II. (1909): 280.; AR I/I. 1873. 325.; Esze 1951: 113–114.; R. Várkonyi 1980: 18–20., 25., 28–29.

²⁹ Heckenast 2005: 294.

³⁰ HU-MNL-BAZML-IV.2001.p. (Lajstromozatlan, évrendezett vegyes közgyűlési iratok. 13. csomó. 16–18. század. 18. század. Csicséri Orosz Pál generális-főstrázsamester levele Munkácsi János Zemplén vármegyei alispánnak. Nagyida, 1704. július 5.); az alispánoknak a kora újkori adóügyi és katonai igazgatási feladatokban való részvételéről lásd: Schramek 2011: 121.

³¹ szlovákul Malčice, ma Szlovákia

³² szlovákul Petrikovce, ma Szlovákia

³³ szlovákul Slavkovce, ma Szlovákia

³⁴ 1904-től Zemplénszuha, szlovákul Suché, ma Szlovákia

³⁵ szlovákul Markovce, ma Szlovákia

³⁶ szlovákul Rakovec nad Ondavou, ma Szlovákia

³⁷ szlovákul Moravany, ma Szlovákia

³⁸ 1904-től Alsókörtvélyes, szlovákul Nižný Hrušov, ma Szlovákia

Kisráskán,³⁹ Nagyráskán⁴⁰ és Hegyiben⁴¹ rendelkezett birtokokkal, sőt egy 17. század végi összeírás szerint neki és Orosz Pálnak Málcán egyaránt volt „residentia”-ja, így, mivel birtokszomszédok voltak, bizonyosan ismerték egymást.⁴²

Orosz Pál levele, amelyet egy „jogszabály-értelmező” vagy „végrehajtási” utasításnak is tekinthetünk, részletesebb, mint Buday István fentebb bemutatott levele, ugyanakkor hangvétele lényegesen határozottabb. Orosz fellépésére – hasonlóan Budayéhoz – azután került sor, hogy egy, az eperjesi blokádban szolgálatot teljesítő tiszt, Rákóczi János főhadnagy panasszal fordult hozzá. Rákóci vagy morvai Rákóczi János⁴³ a fejedelemmel távoli rokonságban, míg Orosz Pállal atyafiságban állt, zempléni és ungi birtokos és lovassági tiszt (századparancsnok) volt. A Bogát-Radvány nembeli Rákóczi család rákóci előnevet viselő köznemesi ágának sarjaként, testvérével, a családnak nevet adó, Zemplén vármegyei Rákócon lakó Pállal együtt 1704-ben az eperjesi blokádban szolgált, méghozzá az eddig ismert források többsége szerint 1704 tavaszán ugyanabban az ezredben, Luby György (korábban Szemere László) lovasezredében. Rákóczi János személyesen jelent meg előljárója előtt és beszámolt neki a hadak Zemplén vármegye elleni panaszaikról, arról, hogy miket tett velük szemben a vármegye. Bár a levél nem részletezte ezeket a panaszokat, de egyértelműen arról volt szó, hogy a vármegye nem tartotta be Rákóczinak a jobbagykatonák tehermentességéről szóló parancsát, annak ellenére sem, hogy ezt megkapta a vármegye, sőt ő maga is többször megírta, hogy „a Vitézlő Rendeknek házak népét ne sanyargassák” és Rákóczi, valamint az ő parancsa ellenére ne terheljék.⁴⁴

³⁹ szlovákul Malé Raškovce, ma Szlovákia

⁴⁰ szlovákul Veľké Raškovce, ma Szlovákia

⁴¹ szlovákul Kopčany, ma Szlovákia

⁴² HU-MNL-BAZML-IV.2005.a. (N. Loc 121. No. 45. Nobilium possessorii Conscriptio. 1697., N. Loc 122. No. 71. Nobilium mixtum cum Ignobilibus Conscriptio 1707. A Nagymihály-homonnai járás nagymihályi kerülete dikális összeírása., N. Loc 122. No. 74. Nobilium Conscriptio taxatio 1707. Benne: a. Nomina Magnatum Nobilium ita et Parochum utriusque Religionis, in Processu Nagymihályiensi existentes. s.d. [1707]. A Nagymihályi(-homonnai) járás nemeseinek és papjainak összeírása, é. n. [1707 körül]); Keresztes II. 1928: 87–106.; Mészáros 2018a: 114–118.; Morvay Judit: házassági rokonság, affiniális rokonság In: Magyar Néprajzi Lexikon II. 1979. 500.; Morvay Judit: sógor., Uő: sógorság. In: Magyar Néprajzi Lexikon IV. 1981. 462–463.; Oláh 2010: 239–245.

⁴³ Rákóczi János életrajzát lásd: Mészáros 2018a: 119–125.

⁴⁴ HU-MNL-BAZML-IV.2001.p. (Lajstromozatlan, évredezett vegyes közgyűlési iratok. 13. csomó. 16–18. század. 18. század. Csicséri Orosz Pál generális-főstrázsamester levele Munkácsi János Zemplén vármegyei alispánnak. Nagyida, 1704. július 5.); HU-MNL-BAZML-IV.2005.a. (N. Loc. 121. No. 63. Nobilium mixtum cum Ignobilibus Conscriptio. 1705., N. Loc 122. No. 74/a., R. Loc. 145. No. 160. Rakoczianae militiae consumptio in stativis 1703. /Valójában 1705./) – Ez az 1703–1705 közötti, a zempléni települések hadellátási kiadásait összesítő irat Rákóczi Jánost és Pált kompániás hadnagynak írja. Rákóczi Jánost hol Luby György, hol sóvári Soós János hadnagyaként, az 1705. évi adatok pedig ifj. szalai Barkóczy Ferenc lovasezredének kapitányaként említik. Az iratban azonban nem említik azt, hogy Rákóczi János mikor szolgálhatott Soós János ezredében, 1704 áprilisa, vagyis Zemplén vármegye – Mészáros Kálmán által közölt – katonai összeírása előtt, amikor már Luby György ezredének századparancsnoka, vagy később, 1704 nyarán vagy esetleg késő őszen–telén, amikor Kassa és Eperjes bevétele után a két ezred levonult Erdély felé, a szatmári ostromsereghez. Amennyiben Rákóczi János 1704 április előtt szolgált Soós János ezredében, akkor ő feltehetően Szatmár blokádja alól vonult át az ezreddel együtt Eperjeshez és került át a Luby-ezredhez, ugyanis Soós János ezredének egy 1704 első felében, de talán inkább már Eperjes alatti állomásozásakor készült, igaz sérült, hiányos összeírásban nem szerepel a neve. Továbbá az 1704 tavasza előtti Soós János-ezredben teljesített szolgálatra utalhat az is, hogy egy 1704 áprilisá-

E miatt Orosz Pál levele második felében részletes leírást ad arra vonatkozóan, hogy milyen mértékű mentességek és kötelezettségek vonatkoznak a jobbágynak családjaira. Ez a levél – akárcsak Buday István 1704. április 28-ai vagy június 6-ai rendeletei – két csoportra osztotta a jobbágyságot a tekintetben, hogy vagy csak a feleségeik és kiskorú gyermekiek maradtak odahaza, vagy nagycsaládi kötelékben éltek, azaz maradtak otthon olyan munkaképes korú férfi családtagok is, aki tovább folytatták a gazdálkodást:⁴⁵

1. Akinek csak a felesége és a gyermeke maradt otthon és egyéb férfi családtagja („atyjafia”) nincsen, az semmilyen adót nem köteles adni és nem is ad, továbbá nem lehet sem pénzbeli sem másfajta adózásra, illetve szekerezésre, fuvarozásra kényszeríteni.

2. Azoknak a jobbágyságnak, akiknek az apja, vagy a munkaképes korú fia otthon maradt és gazdálkodott, azok a családok felesben kötelesek segíteni, azaz minden adónak a felét tartoznak megfizetni, azonban őket sem lehet fuvarozással, szekerezással terhelni.

Orosz Pál „jogszabály-értelmezése” a fejedelem és a saját korábbi parancsaira való hivatkozással tiltja a jobbágyságot „kiscsaládjának” mindennemű adóztatását és szolgáltatásokra kényszerítését, különös tekintettel a szekerezésre (forspont), amely nagy terhet jelentett a jobbági társadalom számára. A 17–18. század fordulóján ugyanis a haderő-, a hadianyag- és hadélelmezési szállításokat általában a vármegyék által összegyűjtött szekerekkel oldották meg. Erre vonatkozó adatok mind a császári hadsereg, mind a velük szemben álló magyar és erdélyi konföderáció hadereje tekintetében igényeiről szép számmal maradtak fenn. A másik fontos pont, hogy a nagycsaládi kötelékben élő jobbágyság számára is könnyítést jelentett ez a Zemplén vármegye számára kiadott tábornoki utasítás, mivel nekik az adónak csak a felét kellett fizetni, továbbá őket sem lehetett szekerezésre kényszeríteni. Azaz a nagycsa-

ban összeírt nagymihályi (szlovákul Michalovce, ma Szlovákia) katonánál, Borbély Dávidnál ezt írták: „Rákóczi János seregében jár, Szatmár alól hazajövé, otthon lakik.” Rákóczi Pálról ugyanakkor ebből az 1705. évi hadellátási kimutatásból is kiderül, hogy ő már 1703 őszén kuruc hadnagy, méghozzá Szemere László Bátfát ostromló seregében, ugyanis Feketepatak községénél (1904-től Felsőfeketepatak, szlovákul Čierne nad Topľou, ma Szlovákia) a következőket említik: „Bartfa Városának megvétele után Kalnási András, Rakoczi Pál más Hadnagyokkal együtt 800 magával negyed napig kotyavetýzván nálók erogaltanak:...” 1704-ben Luby György lovasezredének hadnagyaként említik, bár egy helyen róla is azt írják, hogy Soós János hadnagya, ez azonban inkább tévesnek tűnik.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389. Eredeti okmányok. III. kötet. 1704. III. b. Tekintetes Nemzetes Fő Kapitány Sóvári Soós János uram lovas és gyalog ezere katonáinak száma így következik. é. n. 224–234. fol., Rákóczi Ferencz hadseregében Sóvári Soós János Kapitány alatt szolgált lovas és gyalog katonák összeírása. é. n. 235–244. fol.; ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 1707: 142/pol/1707. Rákóczi János, a Barkóczy-lovasezred főhadnagyának számadása. (Benne Rákóczi Ádám nyugtája. Szécsőpolyánka, 1705. március 1.); Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. IV. C. 1704: 2/per/1704. Róth János, az eperjesi ostromzárból szolgáló katonaság főhadbíztosának utalványa. Kisszeben, 1704. március 29. (Az iratban említett tiszt: nemzetes Rákóczi Pál), 4/per/1704. Róth János, az eperjesi ostromzárból szolgáló katonaság főhadbíztosának utalványa. Kisszeben, 1704. március 29. (Az iratban említett tiszt: nemzetes Rákóczi János hadnagy); Keresztes I. 1928: 43–64.; Keresztes II. 1928: 99., 101.; Mészáros 1999: 112–238.; Mészáros 2018a: 114–125.; Oláh 2014: 163–164.

⁴⁵ Adalékok II. Rákóczi Ferenc felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. II. (1909): 280.; AR I/I. 1873: 325.; Esze 1951: 113–114.

ládi kötelékben élő jobbágykatonák, ha nem is érték el a teljes adó- és szolgáltatásmentességet, de lényeges könnyítéseket kaptak.⁴⁶

Hogy ebben a levélben nem Rákóczi egyik tábornoka adott hangot önkényes szabályértelmezésének, azt látszik igazolni a kassai és eperjesi blokád parancsnokságával 1704 augusztusában megbízott, a kuruc katonai elit egyik legelőkelőbb tagjának számító gróf Forgách Simon⁴⁷ tábornagy, Borsod vármegyei főispán pátense, amelyet 1704. szeptember 17-én adott ki a fegyvert fogottak családjainak adózása tárgyában, és amelyet – a blokád előtt irányító – Orosz Pál küldött meg Borsod vármegye számára. Ebben arról rendelkezett Forgách, hogy akik személyesen fegyvert fogtak Rákóczi mellett és a mezei hadakban szolgálnak, azok minden teherviseléstől, szolgálattól és fizetéstől mentesek, míg azok, akik nem személy szerint szálltak hadba, hanem maguk helyett fiukat vagy atyafiaikat küldték a táborba, azok másokhoz képest arányosan a felét fizessék a terheknek, és ami rájuk esik, azt a háza szükségére meg kell adniuk. Ugyanakkor Borsod vármegye tudtára adta, hogy a „Vitézlő Rend” panaszaiból értesült arról, hogy a katonák otthon maradt családtagjait a vármegye igen erősen sanyargatja, mindenféle szolgálatra és adófizetésre akarja kényszeríteni, amelyek miatt a „Vitézlő Rend” elkedvetlenedik a katonai szolgálat folytatásától. Ezért utasította a vármegyét, hogy ne sújtsa a személy szerint hadba vonultak háza népét adófizetéssel és szolgálattal, mivel az ilyen családok mentességgel bírnak. Ugyanakkor azoktól a családoktól, ahol a családfő maga helyett a fiúgyermeket, vagy a férfirokont („atyjafia”) küldte a hadba, a megye ne merészeljen másokhoz – t. i. az otthonmaradt jobbágyokhoz – képest a kirótt kötelezettségek felénél többet beszedni, mert ha megsértik a pátensét és az ilyen „helytelenségek” miatt a „Nemes Ország” szolgálata kárt szenved, azért a vármegye lesz a felelős.⁴⁸

Forgách pátense tehát, ha kissé más formában is, de szintén megerősíti, hogy a vitézlő rend tagjai közül a személyesen hadbavonultak mentesek mindenfajta adófizetéstől, míg a nagycsaládi kötelékben élőknel, ahol maradt otthon olyan férfi családtag, aki folytatja a gazdálkodást, ott a családnak az adók és szolgáltatások felét kell megadni. Mentességük pedig azért is jogos és igazságos – fejtegeti Forgách –, mert az életüket az „Ország” megmaradása érdekében nem féltik feláldozni. Forgách ezen érvelése párhuzamba állítható a nemesi rend adómentességének Werbőczy Tripartitumában is megfogalmazott ideológiájával, vagyis azzal, hogy a nemes nem kötelezhető adófizetésre, mivel a vérével adózik: „És ez féle fizetésekből mindenestől ki vétettek az nemesek és csak hogy tartoznak az országnak oltalmairt vitézkedni”.⁴⁹

⁴⁶ A kuruc hadsereg 1704-es évi hadműveleteihez kapcsolódó hadellátási és fuvarozási kötelezettségekre, illetve a cs. hadsereg 17–18. századi előfogat-szükségeinek biztosítására vonatkozóan lásd pl.: Bánkúti 1966/1967: 264–266.; Bánkúti 2002: 67–68.; Oláh, 2008: 223.; Oláh 2020; A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai 1703–1704, 2004: 164–166., 169–171., 176–181., 203–205., 213–216., 226–234., 242–250.; Schramek 2011: 28., 54–56., 87., 89–90., 146–148.

⁴⁷ Heckenast 2005: 148–149.; Mészáros 2006: 27–28.; 74.

⁴⁸ A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai 1703–1704. 2004: 203–205.; Oláh 2020: 63–65.

⁴⁹ Tripartitum I. rész. Titulus IX. Nemeseknek fő és kiváltképpen való szabadságokról. In: Magyar decretum, 1991.; A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai 1703–1704. 2004: 203–205.; R. Várkonyi 1980: 25.

Visszatérve Orosz Pál leveléhez, annak záró részében a tábornok Nagy Ferenc panaszával foglalkozott, akit a kuruc hadakba Sztárából⁵⁰ beállt és Eperjes alatt szolgáló férfiak között említettek Zemplén vármegye 1704 áprilisi katonai összeírásában. Nagy Ferenc, akit a generális személyesen is ismert, a feleségével és gyermekével élt otthon. Mivel a levél alapján neki rajtuk kívül semmije sem volt – és talán nem is maradt otthon olyan férfi családtagja, aki a gazdálkodást folytatni tudta volna –, ezért Orosz szerint nem volt adófizetési kötelezettsége, ennek ellenére a sztárai bíró már kétszer elhajtatta a marháját. Orosz ezért indulatosan megfenyegette az alispánon keresztül a bírót: „ha többször azt cselekeszi, ráküldök, úgy elvertem, hogy bizony több lészen a’ gatyába mint a tarisznyába.”⁵¹

A sztárai bíró megfenyegetése azért érdekes, mert Orosz üzenete – még ha sajátos hangnemben is fejezte ki magát – a fejedelmi politika végrehajtása bizonyítékának tekinthető, ugyanis Rákóczi parancsolta meg híveinek a vetési pátensben, hogy a mellette fegyvert fogott és ezért tehermentességet kapott jobbágyságot, valamint azok feleségét és gyermekeit oltalmazza. A fejedelem ebből fakadóan a vetési pátens kiadását követően, 1703–1704 folyamán több ízben is rendelkezett arról, hogy folytassanak le vizsgálatot azokkal a falusi bírakkal és vármegyei tisztségviselőkkel szemben, akik megsértik a jobbágyságra vonatkozó rendelkezéseit. Ennek során a helyi katonai parancsnokok – mint Buday István generális Szatmár blokádja idején – akár fegyveres erőt is igénybe vehettek, sőt a vétkeket haditörvényszék elé is állíthatták. Orosz Pálnak a sztárai bíró elleni fellépése tehát nem tekinthető egy kuruc tábornok önkényeskedésének, mivel eljárására felhatalmazta a vetési pátens, továbbá párhuzamba állítható azzal az utasítással, amelyet Rákóczi adott tábornoktársának, Buday Istvánnak 1704 tavaszán, hogy járjon el a vetési rendelkezéseket megsértők ellen.⁵²

Összegzés

Buday István és Orosz Pál generálisok Zemplén vármegyével szembeni fellépése 1704-ből is alátámasztja, hogy II. Rákóczi Ferenc jobbágyrendeletei sok érdeksérellemmel jártak, betartatásuk pedig nem volt könnyű feladat. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a fejedelemnek az a döntése, amely a katonáskodó jobbágyok számára adózási kedvezményeket adott és ezzel lehetőséget adott számukra egy kedvezőbb szabadparaszti-katonaparaszti állapot elérésére, nem tekinthető egyértelműen egy, a 17. századból visszamaradt korszerűtlen fejlődési iránynak. Éppen ebben az időszakban, a 17–18. század fordulóján hozta létre ugyanis a Habsburg-kormányzat a karlócai békével létrejött új déli államhatáron a Katonai Határőrvidéket, amely egyrészt Bécshez hű, állandóan bevethető ütőképes katonai erőt biztosított már a Rákóczi-szabadságharc idején is, másrészt zömmel délszláv nemzetiségű

⁵⁰ szlovákul Staré, ma Szlovákia

⁵¹ Mészáros 1999: 195.

⁵² AR I/I. 1873: 88.; Balogh 2003: 68–69.; Esze 1955: 18–19.; R. Várkonyi 1980: 22–29.

társadalma földesúri terhektől mentes, kiváltságolt szabad katonaparaszti állapotban élt.⁵³

A nemesi származású tisztek és tábornokok többször konfliktusba keveredtek osztályos társaikkal, mivel a jobbágykatonák adták a hadsereg személyi állományának a gerincét, így fegyverben tartásuk nemcsak a fejedelem és kormányzóköre, hanem a kuruc tábornoki és tisztikaron belül Rákóczi leghívebb politikai támogatóinak számító tábornokok és főtisztek számára is fontos volt. Amennyiben ugyanis a jobbágykatonák arról értesültek, hogy földesuraik és a vármegye hatósága – mint tette azt Zemplén vármegye is – családjukat sanyargatták, leromlott a harci kedvük, sőt haza akartak térni. Ezek a jelenségek bomlasztották a fegyelmet, lerontották a katonai morált, és veszélyeztették a hadműveletek sikerét. Ebből következően a jelenségek ellen a hadsereg vezetésének fel kellett lépni. Talán az sem merész feltételezés, hogy a kuruc hadseregben, a „Vitézlő Rend” tagjai között is létezhetett egyfajta testületi érdekközösség, szolidaritás, amelyet testületi szellemként („esprit de corps”) lehet is jellemezni. Azaz a jobbágyszármazású katonák, valamint a nemesi származású tisztek és tábornokok közötti viszonyt nem kizárólag a társadalmi helyzet, a jobbágyszármazás viszony határozta meg, hanem megfigyelhető egy másik viszonyrendszer is, az egy közösséghez, testülethez tartozás érzése, amely érthetővé teszi, hogy Rákóczi nemesi származású hívei a tisztikaron belül miért léptek fel a jobbágykatonák védelme érdekében osztályos társaikkal szemben. Orosz Pál generális ráadásul – Buday Istvánhoz hasonlóan – a kuruc katonai vezetés azon tagjai közé tartozott, aki a szabadságharc kezdetétől több alkalommal is felemelte a szavát a jobbágykatonák érdekében, a hadsereget bomlasztó jelenségek ellen.⁵⁴

Orosz Pál levele ugyanakkor – hasonlóan a Rákóczi-szabadságharc más forrásaihoz – éppen a generális által megfenyegetett sztárai bíró eljárása kapcsán arra is felhívja a figyelmet, hogy nemcsak a földesurak kerültek szembe katonákkal állt jobbágyaikkal, hanem a jobbágyszármazású társadalom sem támogatta egységesen a jobbágykatonák adó- és szolgáltatásmentességét. Rákóczi ugyanis politikai és katonai céljai elérésének támaszaként tekintett a vitézlő rendre, és ezért jobbágyszármazású tagjainak komoly könnyítéseket nyújt az állami és földesúri terhek megfizetése terén. Amíg ezek a rendelkezések a jobbágykatonák számára lehetőséget kínáltak a társadalmi felemelkedésre, addig az otthon maradt és gazdálkodással foglalkozó jobbágyok esetében ezek azt jelentették, hogy nekik kellett megadni a kieső adófizetők helyett is azt a többletterhet, amely így rájuk hárult az állami és földesúri szolgáltatásokból.

⁵³ N. Kiss 1989: 52–54.; Magyarország története 4/1. 1989: 97–98., 152–156., 177–180.; Rácz 1969: 183–190.; Wellmann 1980: 38–39.

⁵⁴ Érdekes adalék, hogy Zemplén vármegye Levéltárában fennmaradt Orosz Pálnak egy 1703. október 19-én kelt utasítása Tokaj ostromának idejéből, amelyet ekkor már személyesen Rákóczi irányított, ezért feltételezhető, hogy ez az utasítása már összefüggött a vetési pártus alkalmazásával. Ebben Orosz Pál azt közli Zemplén vármegye varannói(-sátoraljaújhelyi) járásának egyik esküdtjével, hogy tekintsen el Céke falu (szlovákul Cejkov, ma Szlovákia) élelmiszer-beadási kötelezettségétől, mert lakói többségükben Rákóczi mellett fogtak fegyvert és négy lakosnál nem maradt több otthon, akik nem tudják megadni a rájuk kivetett „limitációt”. HU-MNL-BAZML-IV.2001.p. (Mondy Miklós által rendezett iratok. 2. csomó. No. 182. Csicseri Orosz Pál utasítása Zemplén vármegye varannói(-sátoraljaújhelyi) járása egyik esküdtjének. Tokaj alatt, 1703. október 19.); Bánkúti 2002: 67.; Clausewitz 1917: 148–149.; Hadtudományi lexikon 2019: 1090.; Kovács 2002: 45.; Köpeczi – R. Várkonyi 2004: 179–180., 328–332., 339–340.; Oláh 2010: 245–246.; R. Várkonyi 1980: 16–18., 27–29.

A vetési pátens és annak későbbi változatai tehát az otthon maradt jobbágyok számára hoztak hátrányos változást, így nem is véletlen, hogy ezek a jobbágyok, szembekeverülve osztályos társaikkal, a közülük származó katonákkal, több esetben is a földesurakkal közösen léptek fel a katonacsatládokkal szemben.⁵⁵

A függelékben bemutatásra kerülő levelek tehát arra szolgálnak bizonyságul, hogy Rákóczi törekvése a Habsburg-ellenes harc széles körű társadalmi támogatottságának megteremtésére még a szabadságharc felívelő szakaszában sem nem volt zökkenőmentes, komoly érdeksérelmekkel járt együtt és ezek a konfrontációk még azokon a felső-magyarországi területeken is gyakoriak voltak, ahol a legnagyobb tömegbázisa volt a Rákóczi-szabadságharcnak.⁵⁶

⁵⁵ Esze 1955: 16–17.; Kovács 2002: 41–42., 63.; R. Várkonyi 1980: 28–31.

⁵⁶ Kovács 2002: 63.

Függelék

1. Buday István generális-főstrázsamester, a szatmári ostromzár parancsnoka levele Zemplén vármegyéhez, a jobbágykatonák családjainak adóztatása miatti panasz ügyében. Szatmári tábor, 1704. május 27.

Illustrissimi, Reverendissimi, Admodum Reverendi, Spectabiles Magnifici, Perillustres ac Generosi Domini Domini Colendissimi observandissimi.⁵⁷

Salutem Servitiorumque meorum paratissimam Commendationem.⁵⁸ Panasz-képpen jelentik Nagyságtoknak Kegyelmeteknek Vármegyéjéből itt lévő Hadak, hogy a Tekintetes Nemes Vármegye mindenekben úgy aggraválja⁵⁹ s erőlteti a Communis Contributiora⁶⁰ a cselédjeiket⁶¹ s Háza népeket, mint az otthon lakosokat, úgy mint a Leleszkiek,⁶² Bacskiak,⁶³ Helmecziek⁶⁴ és Polanjiak⁶⁵ cselédjeit: Kire nézve el is akarnak a Hadból menni, kiből Kegyelmes Urunk ő Nagysága s a Nemes Ország szolgálata mely hátramaradást szenvedni fog a Tekintetes Nemes Vármegye /s nem más:/ fog nagy számadást adni. Azért a Tekintetes Nemes Vármegyének praevie⁶⁶ akarám intimálnom,⁶⁷ ezt remedeállja⁶⁸ s Kegyelmes Urunk ő Nagysága irántok kegyelmesen kiadott Parancsolatához alkalmaztassa magát s ne aggraválja úgy, mint az otthon lakosokat, mert ha elmennek s itt a Nemes Ország s Kegyelmes Urunk ő Nagysága szolgálata praepedeáltatik⁶⁹ amiatt, nem tudom hogy fog adni számot. In reliquo Praetitulatus Dominationes Vestras ad vota⁷⁰ diu⁷¹ salvus⁷² et incolumis⁷³ inpervivere⁷⁴ desiderans maneo.

Praetitulatum Dominationum Vestrarum

Datum in Castro ad Szatthmar⁷⁵ positus 27. Maj 1704.⁷⁶

Servus obligatissimus

Stephanus Budaý mp.⁷⁷

⁵⁷ (lat.) Méltóságos, Főtisztelendő, Nagytiszteltű/Tisztelendő, Tekintetes, Nagyságos, Nemzetes és Vitézlő Urak, igen tisztelt és leginkább becsült Urak!

⁵⁸ (lat.) Üdvözlétemet és legkézségesebb szolgálataim ajánlását.

⁵⁹ aggraválja (aggravo, lat.): terhel, súlyosbít, zaklat, gyötör

⁶⁰ (lat.) (communis contributio) közadóra

⁶¹ családtag, a háznép tagja, esetleg gyermek

⁶² szlovákul Leles, ma Szlovákia

⁶³ szlovákul Bačka, ma Szlovákia

⁶⁴ szlovákul Kráľovský Chlmec, ma Szlovákia

⁶⁵ Leleszpólyán, 1904-től Bodrogmező, szlovákul Poľany, ma Szlovákia

⁶⁶ praevie (lat.): megelőzőleg, előbb, eleve

⁶⁷ intimálnom (intimo, lat.): tudósítanom, tudatnom, közlőnöm

⁶⁸ remedeálja (remedeo 2, lat.): helyrehozza, orvosolja

⁶⁹ praepedeáltatik/praepeáltatik (praepeio 4, lat.): megakadályoztatik, meggátoltatik

⁷⁰ ad vota (votum, lat.): kívánságaik szerint

⁷¹ diu (lat.): sokáig

⁷² salvus 3 (lat.): ép, sértetlen, egészséges

⁷³ incolumis, e (lat.): egész, egészséges, ép, sértetlen

⁷⁴ helyesen inpervivere (inpervivo, 3, lat.): megélni, élélni

⁷⁵ 1715-től Szatmárnémeti, románul Satu Mare, ma Románia

⁷⁶ (lat.) Kelt a szatmári (Szatmárhoz helyezett) táborban, 1704. május 27-én.

Fasc. 217. Nro. 152.⁷⁸

Hátirat:

Fasc. 217.

N°. 152.⁷⁹

Jelzet: HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. Fasc. 217. No. 152.

⁷⁷ (lat.) Egyébiránt kívánom, hogy fent címzett Uraságtok kívánságaik szerint sokáig épségben és egészségben éljenek, maradok Fent címzett Uraságtoknak leglekötözetettebb szolgája, Buday István saját kezűleg.

⁷⁸ Kazinczy Ferenc kézírásos levéltári jelzete.

⁷⁹ 18. vagy 19. századi levéltári jelzet.

Illustrissimi Praeclarissimi Almo³ Principi N^{ro}
 Magis Reverendi ac Illi Domini Domini Poloni³ Alti³
 salutem servitiom³ m³ Paratissima Comendationem.
 Pann³ h³ten j³h³ntik N^{ro} h³ntet³ Várgy³é³bul it³ le³v³
 H³aduk, hogi a T. N. Várgy³é³ mindeneke³ ugi aggraváltja s
 ex³ot³eti a Com³unis Contribut³ion³ a csele³dgyek³et s. H³ada né
 Peke³et, min³ a³ oshon lakosokat, ugi min³ a³ a csele³dgyek³et
 P³aus³tiak³ Helme³er³g³iek³ és Polg³ar³ok³ csele³dgy³et. H³ise
 or³isue³ elis akarnak a H³ad³bul min³ni, h³ib³z³ h³l³ms³ Urunk
 ő N³g³a s. a T. N. Várgy³é³ h³ol³g³alatt³ja on³lt³z³ s³atra maradt³z³
 h³en³ad³ni fog³ a T. N. Várgy³é³ s. s. n³m³ mas³ s³ fog³z³ nagy³
 s³amod³z³ adm³. Az³it a T. N. Várgy³é³nek P³uit³ aka³
 ram in³imálnom, est remediált³ja s. h³l³ms³ Urunk cö
 N³g³a in³im³tok h³l³ms³en h³i ad³atott³ P³arancsolatt³ja h³z
 alkalm³at³ta mag³at s. né³ aggravált³ja ugi, min³ a³
 oshon lakosokat, mest³ h³a el³mon³ot³ s. it³ a T. N. Várgy³é³
 s. h³l³ms³ Urunk ő N³g³a h³ol³g³alatt³ja P³at³ent³at³ik
 a mi³lt³ n³m³ tudom³ hogi fog³ adm³ h³amer³. In re
 l³ig³no P³at³ulatat³ D³u³ones V³as ad³rota diu h³ul
 Tus s. Involunt³ Intervinere s. h³iderans m³reco
 Pr³atitulat³ In³ac³um³ }
 V³as
 Dat³ h³z³ ad³ h³ad³g³u³
 V³as 27. Maj³ 1704
 Sereny³ Obligat³io³
 István Budaj
 Fasc. 217.
 No 152.

1. kép

Buday István levele Zemplén vármegyéhez. Szatmári tábor, 1704. május 27.

2. Csicseri Orosz Pál generális-főstrázsamester levele Munkácsi János Zemplén vármegyei alispánnak. Nagyida, 1704. július 5.

Ajánlom mint kedves Sógor Uramnak Kegyelmednek köteles szolgálatomat.

Az Eperjesi⁸⁰ Bloquádából⁸¹ lévő főhadnagy Rákóczi János Uram⁸² maga személye szerint előttem Compareálván⁸³ Quaerulose⁸⁴ az hadak ~~iránt~~⁸⁵ mellett⁸⁶ panaszkodik hogy a' Tekintetes Nemes Zemplény Vármegye, az hadak iránt minemű panaszokat és egyszersmind actusokat⁸⁷ is perpetrál,⁸⁸ holott pedig a' Tekintetes Nemes Vármegye kegyelmes Urunk parancsolatját, is vette, és én is a Nemes Vármegyének sokszor megírtam, hogy az otthon maradott hadviselő Rendeknek házok népét ne sanyargassák, és kegyelmes Urunk úgy az én parancsolatom ellen ne aggravallyák.⁸⁹

Primo.⁹⁰ Akinék csak felesége Gyermeke vagyon otthon és egyéb Atyjafia nincsen, az semmit absolute⁹¹ adni nem tartozik, és nem is ad, sem pénzbeli vagy egyéb fizetésbe, adózásba, úgy szerzésbe⁹² is assistálni⁹³ ne kinszericsék.⁹⁴

Secundo.⁹⁵ Akinék vagy Atyja vagy fia itthon vagyon Gazdaságot űz, tartozik in medietate succurálni;⁹⁶ felét minden adózásnak megadni, de azt is szekerezéssel vecturával,⁹⁷ absolute untatni ne merészeljék a' Lakosok, fele fizetést tartozik adni. Nagy Ferencet⁹⁸ pedig a' kit magam is ismerem, hogy semmije a' feleségénél gyermekénél egyéb nincsen, holott semmit épen egy pénzig is fizetni nem tartozik, a' Sztárai⁹⁹ bíró már kétszer is a' marháját elhajtatta, megmondja kegyelmed édes Sógor Uram a' Sztárai bírónak, ha többször azt cselekeszi, ráküldök, úgy elvertem, hogy bizony több lészen a' gatyába mint a tarisznyába, Sztárai bíró uram ne bolondoskodjék, eszén járjék, mert olyan esik rajta, hogy bizony harmad napig Istent(?) sem felejtí el. Ezzel kívánom Isten éltesse kegyelmedet jó Egészségben. Nagyida (N. Ida).¹⁰⁰ die 5. Julij. 1704.

⁸⁰ szlovákul Prešov, ma Szlovákia

⁸¹ bloquádából (blokada, lat.): ostromzárból

⁸² Rákóczi János életrajzát lásd: Mészáros 2018a: 119–125.

⁸³ compareálván (compareo, lat.): megjelenvén

⁸⁴ querulose (queror, lat.): panaszképpen

⁸⁵ kihúzott szöveg

⁸⁶ betoldott szó az áthúzott iránt helyett

⁸⁷ actusokat (actus, lat.): cselekedet

⁸⁸ perpetrál (perpetro, lat.): végrehajt, elkövet, megtesz

⁸⁹ aggravallyák (aggravo, lat.): terhel, súlyosbít, zaklat, gyötör

⁹⁰ (lat.) primo: először

⁹¹ (lat.) absolute: teljesen, tökéletesen

⁹² talán szekerezésbe

⁹³ assistálni (assisto/adsisto, lat.): segíteni, segédkezni

⁹⁴ kényszerítsék

⁹⁵ (lat.) secundo: másodszor

⁹⁶ (lat.) felesben segíteni

⁹⁷ vecturával (vectura, lat.): fuvarozással, szekerezéssel, szállítással

⁹⁸ Mészáros 1999: 195.

⁹⁹ szlovákul Staré, ma Szlovákia

¹⁰⁰ szlovákul Veľká Ida, ma Szlovákia

Kegyelmednek
Igaz Atyjafia szolg.
Orosz Pall mp.

Hátirat:

1320

+180

1500¹⁰¹

Perillustri ac Generoso Domino Johanni Munkácsy, Suae Celsitudinis Principalis
Incyli Comitatus Zempliniensis Vice Comiti etc. Domino Affine mihi observan-
dissimo.

Homonnae.¹⁰²

1704¹⁰³

Jelzet: HU-MNL-BAZML-IV.2001.p. 13. csomó.

¹⁰¹ Későbbi betoldás, számolási jegyzet.

¹⁰² Nemzetes és Vitézlő Munkácsy János úrnak, ő hercegi fensége tekintetes Zemplén vármegyei alispánjának, stb. Igen tisztelt Sógor Uramnak, Homonnára (Homonna, szlovákul Humenné, ma Szlovákia)

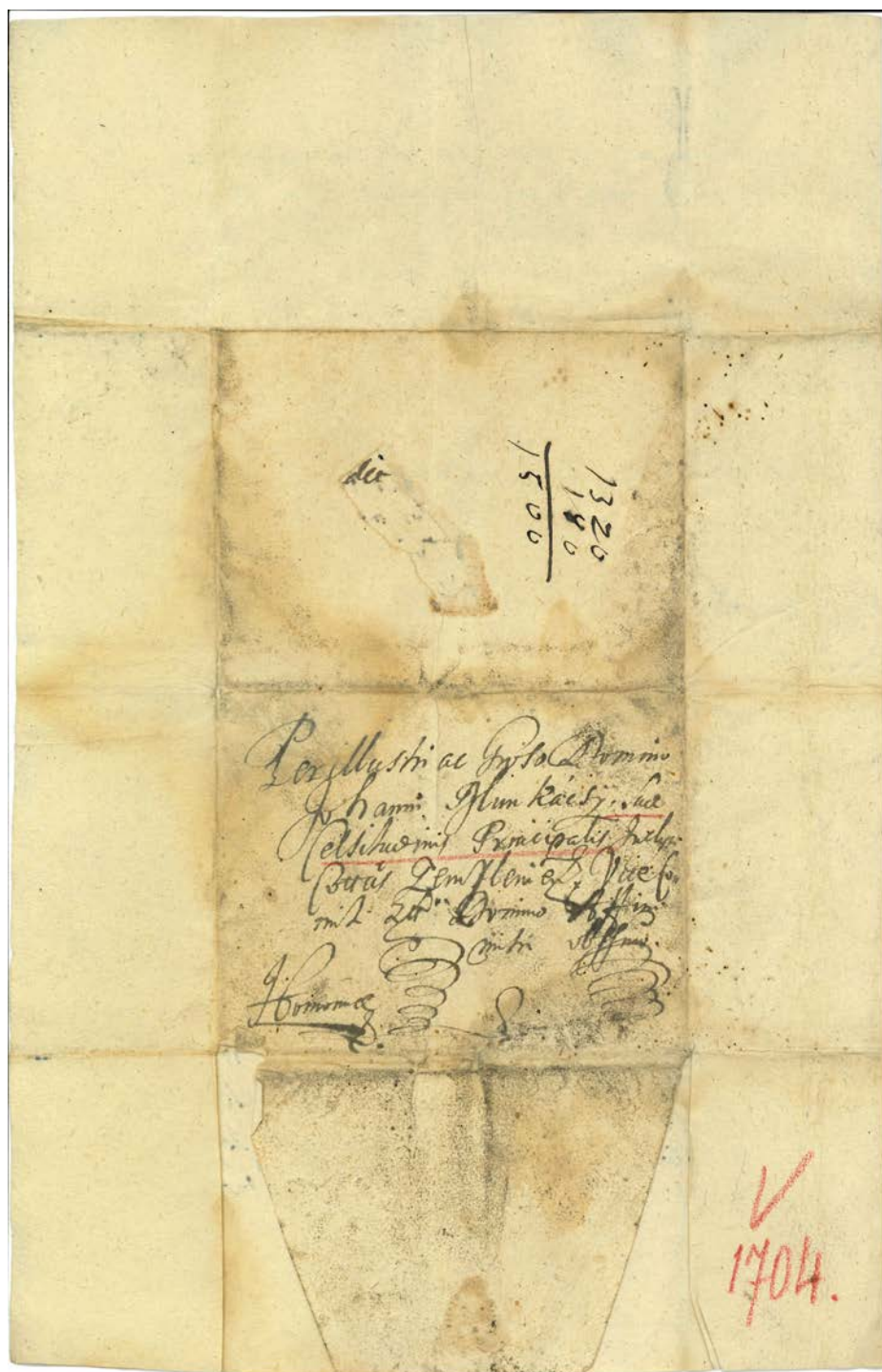
¹⁰³ Dongó Gyárfás Géza feljegyzése.

a' Szarai bñ mer dőzeris a' marhajal' elhij-
tatta, meg mindig a' föld ed' agor lld a' Szar-
vai Dórvit, ha rőbör a' sz. cselekeji, va'
külvöl, úgy el veretén hogy bizony több leje
a' Jagerba mit a' Caribz mja, Szarai
Dórvit is a' belvonditkodgok, s'ha járják
nem úgy an' epit rajta, hogy bizony hatmad
napig is a' földet el. Ez el kívánom du'
eltek. kár a' győstgben. D. M. de 5. July.
i. w. t.

[Handwritten signature]

Jagab Atyepi R. G.
[Handwritten signature]

182.
1741

2-4. kép

Csicseri Orosz Pál generális főstrázsamester levele Munkácsi János Zempléni vármegyei alispánnak.
Nagyida, 1704. július 5.

Levéltári források

HU-MNL-OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
G 16 G 16 II. Rákóczi Ferenc levéltára, I. 2. Munkácson maradt rész

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

IV.2001.b. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai, Szirmay-Kazinczy-féle históriai iratok – Acta Politica

IV.2001.p. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai, Vegyes közgyűlési iratok

IV.2005.a. Zemplén vármegye adószedőjének iratai, a. Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok – Acta perceptoralia et comissariatica

MNL SzSzBML = Magyar Nemzeti Levéltár, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár

IV.A.1.b. Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok (Acta politica)

OSZK Kt. = Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

Fol. Hung. = Folia Hungarica

1389. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Eredeti kéziratok és másolatok. I–XXXII. kötet. Eredeti okmányok. III. kötet. 1704.

ŠAP = Štátný archív v Prešove (Eperjesi Állami Levéltár)

Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789.

Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy.

Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. Administratívne písomnosti (1602–1789) B. Administratívne spisy – Acta politica - Politischen Akten (Közgyűlési iratok) (1603–1789). b. Spisy.

Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. IV. C.

Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. IV. Daňové písomnosti (1601–1789). C. Daňové spisy – Acta perceptoralia (1688–1789)

Szakirodalom

Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcsvármegye levéltárából. II. (1909) = Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcsvármegye levéltárából. Közl.: Zimmermann Rezső. Második közlemény. In: Történelmi Tár. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerk.: Komáromy András. Új folyam. 10. (1909) (4. sorozat. 10. kötet.) Bp., 1909. 269–306.

AR = Archivum Rakoczianum

- AR I/I. 1873 = II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival 1703–1712. Közli: Thaly Kálmán. Első kötet. (1703–1706.) (Archivum Rakocianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Első osztály: Had- és belügy. Szerk. Thaly Kálmán. I.) Bp., 1873.
- AR III/I. 1978 = II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. Fordította: Vas István. A tanulmányt és a jegyzeteket írta: Köpeczi Béla. A szöveget gondozta: Kovács Ilona. (Archivum Rákócianum. III. osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc művei. I. Sorozatszerk. Hopp Lajos és R. Várkonyi Ágnes) Bp., 1978.
- Balogh 2003 = Balogh István: II. Rákóczi Ferenc Szabolcs és Szatmár vármegyékben (1703. július–október). (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények. 30. Sorozatszerk. Nagy Ferenc.) Nyíregyháza, 2003.
- Cserei 2004 = Cserei Mihály históriája. In: Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükör I. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. (Millenniumi magyar történelem. Források. Sorozatszerk. Gyurgyák János, Póty János.) Bp., 2004. 338–375.
- Esze 1955 = Kuruc vitézek folyamodványai 1703–1710. Összeállította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: Esze Tamás. Bp., 1955.
- Folia Rákócziana 9/1. 2004 = Szirmay András feljegyzései 1680–1713. 1. köt. 1680–1704. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a mutatókat készítette: Kincses Katalin Mária. (Folia Rákócziana 9/1. Szerk. Mészáros Kálmán, Molnár Sándor) Vaja, 2004.
- Hőgye 2000 = Hőgye István: Zempléni adatok a kuruc mozgalom történetéhez. In: Hegyaljai felkelés 1697. Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára. Szerk. Tamás Edit. (Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek. 36. sz.) Sárospatak, 2000. 111–118.
- Magyar decretum 1991 = Magyar decretum, kit Weres Balás a deákból, tudni illik a Werbőczy István Decretomából, melyet tripartitomnak neveznek, Magyarra fordított. Szerk. és az átírást készítette: Csorba Csaba. Miskolc, 1991.
- Mészáros 1999 = Mészáros Kálmán: Zemplén vármegye katonai összeírása 1704-ben. In: Zemplén népessége, települései. Tanulmányok Németh Gábor emlékére. Szerk. dr. Tamás Edit (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 37.) Sárospatak, 1999. 112–238.
- Oláh 2021 = Oláh Tamás: Zempléni források Kassa és Eperjes kuruc blokádjához I. Csicseri Orosz Pál generális levele a kassai németek pányi portyájáról. In: Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár honlapja. Érdekes iratok rovat. Közzétéve: 2021. augusztus 16. https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/zempleni_forrasok_kassa_es_eperjes_kuruc_blokadjahoz_i_csicseri_orosz_pal_generalis (Hozzáférés: 2021. november 26.)
- A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai 1703–1704. 2004 = Emlékkülés a Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Akadémiai Bizottságának székházában 2004. május 26-án. – A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod,

- Gömör-Kishont és Zemplén vármegyékből 1703–1704. Összeállította: Bánkúti Imre. Szerk. Dobrossy István. Miskolc, 2004.
- Szirácsik 2004 = A nemes vármegyének kezéhez... II. Rákóczi Ferenc levelei és Nógrád vármegyei visszhangjuk. Összeállította, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket készítette: Szirácsik Éva. I. kötet. (1703–1705). (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 44. Sorozatszerk. Tyekvicska Árpád.) Salgótarján, 2004.
- Szirácsik 2005 = „Rákóczy Levelek”. Nagy Iván Rákóczi-kori iratmásolatainak regesztái a Nógrád Megyei Levéltárból. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Szirácsik Éva. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 46. Sorozatszerk. Tyekvicska Árpád.) Salgótarján, 2005.
- R. Várkonyi 1958 = R. Várkonyi Ágnes: Bercsényi Miklós pátense a fegyverre kelt jobbágyok felszabadításáról 1704 tavaszán. In: Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye. 92. (1958) 1–4. sz. 222–231.
- Wesselényi 1983 = Wesselényi István: Sanyarú világ. Napló 1703–1708. I. 1703–1705. Közzéteszi: Magyarai András. Bukarest, 1983.
- Felhasznált irodalom
- Bánkúti 1966/1967 = Bánkúti Imre: A parasztság és nemesség adózása a Rákóczi szabadságharcban (1703–1711). In: Folia Archeologica XVIII. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Szerk. Fülep Ferenc. Bp. 1966/1967. 263–280.
- Bánkúti 2002 = Bánkúti Imre: A kuruc függetlenségi háború gazdasági-pénzügyi alapjai. In: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Szerk. és az előszót írta: Czigány István. Bp., 2002. 65–97.
- Clausewitz 1917 = von Clausewitz, Carl: A háborúról. Magyarra fordította, észrevételekkel és magyarázatokkal ellátta: Hazai Samu. Bp., 1917.
- Czigány 2020 = Czigány István: Rendi felkelés Magyarországon. A Rákóczi-szabadságharc. In: Magyarország hadtörténete. II. Az oszmán hódítás kora 1526–1718. Szerk. Mészáros Kálmán. Bp., 2020. 447–484.
- Erdély története II. 1988 = Erdély története. II. kötet. 1606-tól 1830-ig. Szerk. Makkai László – Szász Zoltán. (Erdély története három kötetben. Főszerk. Köpeczi Béla.) Bp., 1988.
- Esze 1951 = Esze Tamás: II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata. In: Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye. 85. (1951) 1–2. sz. 30–119.
- Esze 1954 = Esze Tamás: II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. In: Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye. 88. (1954) 2–3. sz. 285–316.
- Hadtudományi lexikon 2019 = Hadtudományi lexikon. Új kötet. Főszerk. Krajnc Zoltán. Bp., 2019.
- Heckenast 2005 = Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: Mészáros Kálmán. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 8. Sorozatszerk. Glatz Ferenc) Bp., 2005.

- Keresztes I–II. 1928 = Keresztes Kálmán: A Rákóczyak. In: Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye. 42. (1928) Első közlemény. 1–2. füzet. 43–64., Második, befejező közlemény. 3–4. füzet. 87–106.
- Kovács 2002 = Kovács Ágnes: Társadalmi célok–társadalmi támogatottság. In: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Szerk. és az előszót írta: Czigány István. Bp., 2002. 29–64.
- N. Kiss 1989 = N. Kiss István: A végvári katonaparasztság szerepe és sorsa a felszabadító háborúban Délnyugat-Magyarországon. In: Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686–1699). Szerk. Bodó Sándor – Szabó Jolán. (Studia Agriensia 8.) Eger, 1989. 47–56.
- Köpeczi – R. Várkonyi 2004 = Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. (Millenniumi magyar történelem. Életrajzok. Sorozatszerk. Gyurgyák János, Póto János.) Bp., 2004.
- Magyar Néprajzi Lexikon II. 1979. = Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk. Ortutay Gyula. II. köt. F – Ka. (Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk. Ortutay Gyula) Bp., 1979.
- Magyar Néprajzi Lexikon IV. 1981. = Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk. Ortutay Gyula. IV. köt. Né – Sz. (Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk. Ortutay Gyula) Bp., 1981.
- Magyari 1980 = Magyari András: A Rákóczi-szabadságharc társadalmi feltételeinek kialakulása Erdélyben. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1980. 59–77.
- Magyarország története 4/1. 1989 = Magyarország története 1686–1790. 1. köt. Főszerk. Ember Győző, Heckenast Gusztáv. (Magyarország története tíz kötetben. 4. rész.) Bp., 1989.
- Mészáros 2006 = Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerk. Veszprémy László) Bp., 2006.
- Mészáros 2018a = Mészáros Kálmán: A Bogát-Radvány nembeli Rákóczi család nemesi ágának történetéhez. In: Mészáros Kálmán – Seres István – Török Péter: A fejedelem szolgálatában. Életrajzi és családtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Szerk. Kovács Eleonóra – Mészáros Kálmán. Bp., 2018. 114–125.
- Mészáros 2018b = Mészáros Kálmán: Gombástól Majtényig – A kuruc kor harcai Szatmár vármegyében (1670–1711). In: A történeti Szatmár vármegye II. Szerk. Reszler Gábor. Nyíregyháza, 2018. 134–171.
- Oláh 2008 = Oláh Tamás: „Tokaj Vég Várának” utolsó évei. In: II. Rákóczi Ferenc az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulóján. Szerk. Tamás Edit. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei. 53. sz.) Sárospatak, 2008. 210–227.
- Oláh 2010 = Oláh Tamás: Csicseri Orosz Pál útja a kuruc generálisfőstrázsamesterségig. In: Emlékkönyv Barta János 70. születésnapjára. Szerk. Papp Imre, Angi János, Pallai László. Debrecen, 2010. 229–250.

- Oláh 2014 = Oláh Tamás: Adalékok Sáros vármegye Rákóczi-szabadságharc kori katonai archontológiájához. Bártfa helyőrségparancsnokai. In: Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Ed. Peter Kónya. Prešov, 2014. 154–190.
- Oláh 2020 = Oláh Tamás: Tokajtól Szatmárig. A Rákóczi-szabadságharc hadműveletei a Tiszántúlon és térségében 1704-ben. In: Levéltári Évkönyv. Új folyam. II. évf. Szerk. Kis József. Miskolc, 2020. 28–88.
https://mnl.gov.hu/sites/default/files/bazml/evkonyv_2020.pdf (Hozzáférés: 2021. november 28.)
- Oross 2013 = Oross András: A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése. (Fons Könyvek. 4. Szerk. Sarusi Kiss Béla) Bp., 2013.
- Pálffy 2021 = Pálffy Géza: Egy elbukott, mégis sikeres függetlenségi mozgalom – A Rákóczi-szabadságharcról hosszabb történelmi távlatban. In: Rákóczi emlékönyv. Szerk. Bódvai András. Bp., 2021. 15–29.
- Papp 1998 = Papp Klára: Biharország jobbágynépe. A magánbirtok és jobbágysága a XVIII. században. (Csokonai História Könyvek. Sorozatszerk. L. Nagy Zsuzsa – ifj. Barta János) Debrecen, 1998.
- Rácz 1969 = Rácz István: A hajdúk a 17. században. (Magyar történeti tanulmányok II. Acta Universitatis Debreceniensis De Ludovico Kossuth Nominatae Series Historica VIII. 1969. Szerk. Szendrey István) Debrecen, 1969.
- Schramek 2011 = Schramek László: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül. (Előmunkálatok Pest Megye Monográfiájához 7.) Bp., 2011.
- R. Várkonyi 1980 = R. Várkonyi Ágnes: A vetési pátensek. A jobbágyságharc védelme és tehermentesség Rákóczi államában. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1980. 11–31.
- Wellmann 1980 = Wellmann Imre: A népesség sorsa a szabadságharc idején. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1980. 33–58.

BODNÁR KRISZTIÁN

DÓKUS LÁSZLÓ, ZEMPLÉN VÁRMEGYE ELSŐ KÖVETE

AZ 1832–36. ÉVI DIÉTÁN

(2. RÉSZ)

Dókus László tekintélyes Zemplén vármegyei köznemesi családból származó tisztviselő volt, aki 1808-tól fontos vármegyei tisztségeket töltött be: tiszti (fő)ügyész, vármegyei főjegyző, majd 1831-től első alispán volt. Ez utóbbi minőségében választották meg 1832-ben a megye országgyűlési követének. A tanulmány korábban megjelent első része az előzményeket tekintette át, az anyautasítások megfogalmazásáig. Jelen folytatás az 1832 decembere és 1835 februárja között történetekre összpontosít, Dókus diétai munkásságát mutatja be, illetve azt tárgyalja, milyen reakciókat adott erre Zemplén vármegye nemesi közössége.

Bevezetés

Miután 1832 őszén Zemplén vármegyében is lezajlott az országgyűlési követek megválasztása, és az anyautasításokat is megfogalmazták, Dókus Lászlónak és Szirmay Antalnak immár a diétán kellett bizonyítaniuk, hogy érdemessé váltak a megyei nemesi közösség által tanúsított bizalomra. Az alábbiakban azt vizsgálom, általában milyen „szerepelvárásokat” támasztottak a megbízók egy-egy követtel szemben, s hogy jelen esetben Dókusnak mennyiben sikerült ezeknek megfelelnie. Mennyire volt aktív az üléseken, milyen politikai „nyelveket”, érvkészletet használt mondani-valója alátámasztására, s hogyan értékelték a teljesítményét a megyei rendek? Dókus számára milyen eredménnyel zárult ez a diétai részvétel? Sajnálatos módon azzal kapcsolatban nincsenek adataink, hogy ő maga hogyan élte meg ezt az időszakot, ugyanis a család levéltárában csak csekélyszámban találhatóak Dókus Lászlóhoz köthető személyesebb hangvételű, magánjellegű iratok (néhány levélen kívül a végrendelete tekinthető ilyennek). Ebből kifolyólag azt nem elemezhetjük, hogy magánemberként milyen véleményt formált erről a helyzetről, csupán azt, hogy az általa „eljátszott” szerep mennyiben vágott egybe a küldői által támasztott elvárásokkal; azaz a személyt ez esetben csak a szerepén keresztül vizsgálhatjuk. Ezzel kapcsolatban arra a kérdésre is választ keresek, hogy egy korabeli diétai követ milyen mértékben kényszerült „magára öltetni” ezt a szerepet, milyen mértékben függött az őt kiküldő közösségtől, illetve annak elvárásaitól, egyáltalán: a követ országgyűlési működéséből vajon magáról az adott személyről kapunk-e képet, vagy inkább arról a közösségről, amelyet képviselt? A szerepelmélettel foglalkozó szakirodalom¹ mellett a tanulmány elkészítésében jelentős mértékben támaszkodtam a különböző politikaelméleti, illetve a politikai beszédet mint konstrukciót tárgyaló munkákra,² de éppen ennnyire hasznosnak bizonyultak a korabeli politikai beszédmódokat/nyelveket vizsgáló tanulmányok, monográfiák³ is. Természetesen fontos támpontokat nyújtott a

¹ Például Krappman, 1980; László, 1998.

² Dobszay 2008; Szabó, 1998; Szabó, 2016.

³ Debreczeni, 2009; Míru, 2015; Takáts, 1998; Takáts, 2007; Völgyesi, 2013.

köztörténeti,⁴ a jogtörténeti⁵ és az országgyűlésekkel foglalkozó irodalom⁶ is. Az elsődleges források terén zömmel a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltárának Sátorajaujhelyi Fióklevéltárában őrzött iratokból (közgyűlési jegyzőkönyvek, iratok, országgyűlési dokumentumok) merítettem, de felhasználtam korabeli, illetve később publikált dokumentumokat (országgyűlési jegyzőkönyvek, Kossuth Lajos *Országgyűlési Tudósítások* című munkája, Kölcsey Ferenc írásai) is.

Dókus László diétai működése

A Zemplén megyei követek 1832 novemberétől kezdődően készülődtek a pozsonyi utazásra, és már az országgyűlés megnyitása előtt néhány nappal meg is érkeztek. Kölcsey Ferenc Országgyűlési naplójából tudjuk, hogy december 12-én Dókus László és Szirmay Antal már a diéta helyszínén voltak: „Még követtársaim közül nem láték mást, mint Péchy Ferenczet Álmosdon, Bőthy Ödönt Pesten, amazt Pest, ezt Bihar vármegye követét; és még a zempléni párt Dókus Lászlót, és Szirmay Antalt”.⁷ A 16-án megnyílt országgyűlés rövidesen nekifogott a munkálatoknak, és a december 22-én megtartott kerületi ülésen megválasztották a kerületi napló jegyzőit, illetve censorait, azaz a napló szövegét tartalmilag vizsgáló és jóváhagyó személyeket (ez utóbbi tisztség egyik viselője Dókus László lett).⁸ Ekkor született meg a döntés arról is, hogy a Nyitra vármegyei Otskay Ignác mellett Dókus fogja egy héten át betölteni a kerületi ülés egyik elnökének⁹ tisztségét is.¹⁰ Ugyancsak ekkor nyilatkozott meg első ízben Dókus, a zempléni első követ; ezen alkalommal javasolta a censorok számának gyarapítását.¹¹

Dókus összes diétai felszólalását, illetve az azokra adott válaszokat nem követhetjük nyomon, csupán néhány érintett téma¹² jelzésértékű felvillantására van lehetőség. 1833. január 7-én felszólalt az úriszék kérdésében, később a sőügyben, a kerületi naplókönyveknek a vármegyékhez való eljuttatása témájában, a vallási ügyben, a közrendűeket érintő kérdésekben (legelő-elkülönítés, füstpénz, robot, a jobbágyi tartozások örökös megváltása, békebíróság, a jobbágy személyi jogai stb.),¹³ a föl-

⁴ Erdmann, 1989; Gergely, 1980; Kecskeméti, 2008a.

⁵ Eckhart, 2000; Sági, 1963.

⁶ Dobszay, 2019; Kecskeméti, 2008b; Pálmány, 2011; Révész 1968; Szijártó, 2010.

⁷ Kölcsey, 2000: 10. Természetesen az is lehetséges, hogy Kölcsey – visszahúzódó alkat lévén – csak kevesekkel találkozott azok közül, akik már jelen voltak Pozsonyban. Kölcsey jellemére például Hegedüs 1995. <https://mek.oszk.hu/01100/01149/html/kolcsey.htm> (Utolsó letöltés: 2021. december 1.)

⁸ A *Hazai s Külföldi Tudósítások* 1833. január 2-i számában közölt, 1832. december 24-ről szóló hír szerint 23-án választották meg a censorokat. *Hazai s Külföldi Tudósítások*, 1833. január 2.: 3. Később, 1833. május 18-án Dókus ismét censor lett, s vele együtt követtársa, Szirmay Antal is. Jegyzőkönyv 1832/33a, 436.

⁹ A kerületi üléseken minden alkalommal 2–2 követ elnökölt, akiket hetente választottak.

¹⁰ Kossuth, 1948: 22–23. Pálmány Béla szerint december 28-án lett Dókus a kerületi ülés elnöke. Pálmány, 2011: 676.

¹¹ Kossuth, 1948: 25–26.

¹² Az országgyűlési követek és az őket a diétára küldő rendek – jelen esetben Dókus László és Zemplén vármegye nemesi közönsége – viszonyáról a későbbiekben még szó esik, azonban itt is elmondható, hogy a követeknek elvben szigorúan ragaszkodniuk kellett küldőik utasításaihoz, magánvéleményüknek szinte egyáltalán nem adhattak hangot.

¹³ Kossuth, 1948, passim.

desúri monopóliumok ügyében, a kilenced kérdésében, a megyei törvényszékről folytatott vitákban, a katonai törvényszékek témájában,¹⁴ a városi ítélőszékek ügyében, a vásári bíróságok kapcsán, a fiscus (a királyi kincstár) örökösödésének kérdésében, a nemtelenek bírhatási jogát illetően, az ősiségnek a szabad királyi városokban való meghonosítása tárgyában, a főpapok végrendelkezési jogának ügyében, a különböző hitbizományi fajták eltörlésének kérdésében, a közös uradalmak felosztására vonatkozóan, közbirtokossági kérdésekben, a tizedet illetően, a jobbágyság tűzifa-ellátásával kapcsolatban,¹⁵ az irtások tárgyában, illetve a földesúr és a jobbágy közötti úriszéki ügyekben.¹⁶ Dókus László 1835 februárjáig (az újabb Zemplén vármegyei tisztújítás megtartásáig) volt megyéjének követe, s végig aktív maradt;¹⁷ ez alól csak néhány olyan alkalom jelentett kivételt, amikor – otthoni tevékenységeinek ellátása céljából – „szabadságra” ment (például 1833 őszén).

Azt, hogy Dókus az országgyűlési beszédeiben milyen érvekészletet, politikai nyelveket használt, leginkább a jegyzőkönyvekben közölt szövegei alapján rekonstruálhatjuk, az egyes politikai beszédmódok azonosításához pedig a cambridge-i eszmetörténeti-kontextualista iskolához közel álló magyar eszmetörténészek (például Takáts József) által alkotott tipizálás lehet a segítségünkre. Amint azonban arra Miru György is felhívta a figyelmet, „[a]z egyéni nyelvhasználatban sosem tisztán jelennek meg az egyes politikai nyelvek vagy azok variánsai [...]. [...] a politika szereplői összekapcsolják, egymásra vonatkoztatják az egyes politikai nyelveket, vagy módosítják fogalmi készletüket, az egyes fogalmak jelentését, esetleg az egyik nyelvből a másikba helyezik azokat át.”¹⁸ Ennek megfelelően nem a Dókus megnyilatkozásaiban felbukkanó politikai nyelvek egymástól való éles elhatárolása a cél, sokkal inkább annak feltérképezése, milyen beszédmódokat alkalmazott az érvelésében, és ezek milyen módon ötvözödtek egymással.

A korszak kutatói egyetértenek abban, hogy több beszédmód is felbukkant a korabeli diskurzusban, ám eltérő súlyozással. Debreczeni Attila a 18. század végére vonatkozóan a republikanizmus nyelvét, illetve a tudós hazafiság beszédmódját különböztette meg. Az előbbi a közösség elkülönültségét hangsúlyozta, és annak eredeti állapotban való megtartását célozta meg (éppen ezért jellemző vonása volt a korcsosulás és a hanyatlás hangoztatása), ezzel szemben az utóbbi emberiség és a nemzet fokozatos tökéletesedésének elképzelését vallotta.¹⁹ Dénes Iván Zoltán a liberális-konzervatív törésvonal mentén osztotta fel a politikai beszéd terepét. Úgy vélekedett, hogy míg az ellenzéki liberálisok az alkotmányos nemzet nyelvét ötvözték a csinosodás nyelvével, és nyitottak voltak a republikanizmusra is, addig a konzervatívok az ősi alkotmány nyelvének a rendteremtés irányába átértelmezett válto-

¹⁴ Kossuth, 1949a, passim.

¹⁵ Kossuth, 1949b, passim.

¹⁶ Kossuth, 1959, passim.

¹⁷ Sándor Pál egyenesen „dinamikusként” jellemzi őt. Sándor, 1977: 29.

¹⁸ Miru, 2015: 10. Dókus szövegeinek legalább vázlatos áttekintése azért is lehet érdekes, mert ma is aktuális Dobszay Tamás majdnem másfél évtizeddel ezelőtt megfogalmazott kijelentése, miszerint „[a] másod-, harmadvonalbeli szereplők megnyilatkozásai mindaddig kevesebb figyelmet keltettek [...]”. Dobszay, 2008: 115.

¹⁹ Debreczeni, 2009: 68. Debreczeni egy másik írásában említi, hogy bár a két beszédmódot gyakran egymással párhuzamosan használták, a republikanizmus volt az elsődleges; Debreczeni, 2001: 533–535.

zatát használták, amelybe időnként átemelték a felvilágosult kormányzás nyelvének elemeit is.²⁰ Szűcs Zoltán Gábor az ősi alkotmány és a republikanizmus beszédmódja mellett a sztoikus szabadságfogalom köré épült nyelvet különböztette meg, amely egyrészt a korszak magyar politikájáról alkotott tacitusi értelmezésből, másrészt az iskolai műveltséganyagból táplálkozott.²¹

Takáts József négyféle politikai nyelvet különböztetett meg a rendiség korszakában: a republikanizmust, az ősi alkotmányra való hivatkozás nyelvét (egyébként ezt tartotta a legtöbbször által használt beszédmódnak, de egyúttal azt is hangsúlyozta, hogy ez gyakran vegyült a republikánus nyelvvel), a felvilágosult kormányzás, valamint a kulturális nacionalizmus nyelvét.²² A republikanizmust mint beszédmodot a politikai elit és a közvélemény egésze jól ismerhette az iskolából. Ez a „nyelv” a haza ügyét mindennél előbbre valónak tartotta, értelmezésében a szabadság azonosává vált a politikai közösség ügyeiben való részvétel lehetőségével. A republikánus gondolatrendszer szerint a közösség elveszítheti a szabadságát, ha (erkölcsi) romlásnak indul. A republikanizmus ellen-beszédmódjaként értelmezhető a csinosodás/csiszoltóság/pallérozódás nyelve, amely a nemzetet nyelvi-kulturális egységként fogta fel.²³ E gondolatrendszer szerint az emberiség története azonos a vadságból a civilizáltság állapotába való fejlődés történetével, s ezt az utat ugyanúgy megtehetik az egyes népek, emberek stb. is. A csinosodás állapotában élő ember olyan társas lényvé vált, akit kifinomult modor jellemez, aki együttműködik a társaival, aki józanul gondolkodik, és aki tevékenyen él.²⁴

1790 után vált hivatkozási alappá az „ősi alkotmány”, amely egy jövőorientált beszédmód létrejöttével járt együtt. Célkitűzésként fogalmazódott meg ugyanis az uralkodó által rendszeresen megsértett alkotmánynak épségben való átadása a későbbi nemzedékek részére. Habár a 19. század elején a nemesi elit körében ismert volt a felvilágosult kormányzás nyelve, mégis kevesen beszéltek. E beszédmód a közboldogság elérését tűzte ki célul, aminek alapját a jó törvények, az előítéletektől mentes és képzett ész, a megfelelő közigazgatás és a nép felvilágosítása jelentette volna. Miru György szintén négy beszédmodot mutatott ki a magyar rendiség utolsó évtizedeiben: a régi alkotmányosság nyelvét, a republikanizmust, a felvilágosult kormányzás beszédmódját és a csinosodás nyelvét.²⁵ Völgyesi Orsolya meglátásai szerint az 1832–36. évi diétán a „polgári törvények vitájában az ősi alkotmányra való hivatkozás mellett [...] már jelen voltak a republikánus beszédmód és a természetjogi érvelés bizonyos elemei is [...]”.²⁶

²⁰ Dénes, 2008: 46.

²¹ Szűcs, 2009: 437–438., 458–459.

²² Takáts, 1998: 668–686.

²³ Takáts, 2007: 14–20. Takáts József később finomította az elképzeléseit, s úgy vélekedett, hogy a csiszoltóság nyelve nem ellentéte, csupán korrekciója és/vagy kiegészítése volt a republikanizmusnak; Takáts, 2013: 150. Többek között Cieger András is felhívta a figyelmet azonban arra, hogy az ősi alkotmányra való hivatkozás éppen úgy legitimációs eszközzé válhatott a kiváltságok és a fennálló rend fenntartásában érdekelt konzervatívok, mint a „haza és haladás” programját valló liberálisok érvrendszerében, azaz „állagörző” és újító elképzeléseket egyaránt alátámasztottak ezzel a beszédmóddal; Cieger, 2009: 49–50.

²⁴ Takáts. 2013: 151–152.

²⁵ Miru. 2015: 17–28.

²⁶ Völgyesi. 2013: 423.

Dókus az első hosszabb beszédét az 1833. január 11-i kerületi ülésen tartotta meg. Ebben az úgynevezett sorrendi vitához²⁷ kapcsolódva visszautalt az 1825–27. évi országgyűlésre, ahol a rendek úgy ajánlották meg az adót, hogy „a nemzeti gyarapodás, és közboldogság öregbítettessenek”.²⁸ A jobbágyi telkek haszonvételének eladásáról szóló vitákban (július 23.) szintén a „közhhaszon” fogalmával érvelt: „több kezek által a Jobbágyi telkekhez tartozó földek jobban miveltethetnek, s az adózókra, és az egész Közönségre inkább kiáradó haszonnal tartathatnak; s ha ez kedvező, és jóltévő az adózókra – azoknak jóltévő következeit, minél többekre kívánja kiárasztatni [...]”.²⁹ 1833. augusztus 1-jén, az írtványok kérdésében a köz javát sajátos módon összekapcsolta a köznemesség egy részének érdekeivel: „a köz áldozatokat – ha azoknak helye lenne – közössen, és egyenlően az egész Hazában, s mindenekre hasonló mértékben ki terjedő módon kellene tenni, és ki terjesztetni, – mellyekben vetélkedjenek bár a Törvényhatóságok Követjei ki adott utasítások szerint egy más-sal; ezek célra vezetőleg úgy tellyesíthetők, ha a tulajdoni sajátság is mindenkor szentül és sérthetetlenül fen tartatik”.³⁰ Ez utóbbi megnyilvánulása jól jelzi a köznemesség jelentős részének a társadalmi megrázkódtatásoktól – illetve saját társadalmi, politikai, anyagi stb. pozícióinak megrendülésétől – való félelmét is. „A magánjog bonyolult viszonyrendszerét érintő beavatkozás ugyanis csaknem minden esetben összefüggésben volt a tulajdonnal való szabad rendelkezéssel, valamint az ősiség kérdésével is, sőt közvetve vagy közvetlenül magával az »ősi alkotmány-nyak«.”³¹

Ahogy az elvárt volt a rendi korszak követeitől, beszédeiben Dókus is jórészt megbízóinak kívánságait tolmácsolta. Azonban arra is találunk példát, amikor önálló véleményének adott hangot. Ez az eset fordult elő például 1833. július 24-én, amikor „a szólló Követ saját észrevételét is abban terjeszti elő, hogy a víz áradások, vagy más viszontagságok miatt el pusztult telkek kitörültetésére nézve, ezen szó helyett: *a mennyiben*, tétessen ki világosan: hogy csak azon részben törültessen ki,

²⁷ A sorrendi vita a kormányzat és a rendek „erőpróbája” volt egy bonyolult játszmában. Az uralkodó előterjesztése az úrbéri kérdések megvitatását szorgalmazta elsőként, majd a törvénykezési operátumokét. A magyar ellenzék komoly dilemma elé került: ha enged az uralkodói óhajnak, akkor elismeri a kormányzat irányító szerepét, ugyanakkor a jobbágyviszonyok tarthatatlansága az ide vágó kérdések mielőbbi megtárgyalását tette indokolttá (jóllehet a megyei követek zömmel a kereskedelmi munkálatok elsőbbségével való megvitatására kaptak utasítást). Végül az országgyűlés alsótáblája megállapodott egy köztes megoldásban, amely szerint elsőként az úrbéri ügyeket tárgyalják, de azokat csak a kereskedelemügyi és adóügyi tárgyakkal együtt terjesztik majd fel szentesítésre. Gergely 1980, 719–720.; Velkey 1999, 72–73. Az alkudozásnak azonban a rendi dualizmus kereteinek szétfeszítésében is szerepük volt: „a rendek megpróbálták a rezerválták (ezen belül a gazdaság, különösen a harmincadvámok, továbbá az oktatás- és egyház-ügy) szabályozását az uralkodóval közösen gyakorolt, a rendi dualizmus modellje szerint kétpólusú törvényhozás hatáskörébe vonni, s a két fél között zajló »diaetalis tractatus« (egykorú kifejezéssel: viszonyos érintkezés) kölcsönös alkufolyamatába beilleszteni”. Völgyesi 2013, 404.

²⁸ Jegyzőkönyv 1832/3a, 77.

²⁹ Jegyzőkönyv 1832/3b, 275.

³⁰ Jegyzőkönyv 1832/3b, 435.

³¹ Völgyesi. 2013: 406. Hasonlóan fogalmaz Míru György is: „A történeti alkotmány és az egész magyar jogrendszer *szokásjogi* alapú volt. [...] Az alkotmány, a szokásjog egyszerre foglalta magába a mai közjogi és magánjogi normákat. A privilégiumok rendszere nem volt elkülöníthető ebből a szempontból, vagyis az alkotmány a társadalom egész szervezetére kiterjedt és szabályozta azt.” Míru, 2015: 19. Kiemelés az eredetiben – B. K.

mellyben haszonvehetetlenné lett”.³² A saját vélemény kifejtése azonban kivételes esetnek számított Dókus országgyűlési felszólalásaiban (is); e beszédeibe rendszerint beépítette a zempléni rendekre, illetve azok akaratára való hivatkozást.³³

Az országgyűlési felszólalások a mindenkori követek szónoki tudásának megcsillogtatását is lehetővé tették, s mivel nem létezett házszabály, s az íratlan szabályok sem állítottak fel akadályt egy-egy felszólaló elé, így azok elvben bármilyen hosszsan beszélhettek. Azért is lehetett nehézkes a mondanivaló eljuttatása a célközönséghez, mert az országos üléseken az alsótáblai követek egyetlen nagy ülésteremben foglaltak helyet, a diéta többi résztvevőjével együtt. A teremben hosszanti irányban elhelyezett három asztalnál ültek a káptalanok követei, az egyháziak, a távollévő főrendeket képviselő személyek, a vármegyei, illetve a városi követek, valamint a szabad kerületek küldöttei.³⁴ Az egyes diétákon rendszerint több százan gyűltek össze (a vármegyék 2–2 követe, a szabad királyi városok, illetve a káptalanok követei, az őket kísérő írnokok, továbbá a joggyakornokok stb.), ezért a gyakran hangoskodó tömegben könnyen elveszhetett a szónok hangja. A követek a 19. század elejétől egyre gyakrabban szólaltak fel magyar nyelven, jóllehet például még az 1832–36. évi diéta jegyzőkönyveit olvasgatva is fel-felbukkannak latin nyelvű szövegrészek.³⁵

Noha Zemplén vármegyét időnként szokás „kuruc” mentalitású, ellenzéki beállítottságú törvényhatóságnak tekinteni,³⁶ az 1832–36. évi országgyűlésen inkább az „ingadozók”, a változó álláspontú megyék sorát gyarapította.³⁷ Dókus László a diétai megnyilvánulásaiban is ennek a „középutas” politizálásnak adott hangot; beszédeiben küldöinek sajátos érdekei tükröződtek, és a szövegekből jól látható, mely kérdésekben milyen álláspontra helyezkedett Zemplén vármegye. Az úrbér kérdésében például végig „ellenzéki” nézeteket vallott,³⁸ az úriszék kérdésében azonban miközben el kívánta választani egymástól a megyei közigazgatást és a bíraskodást, az „engedetlen” jobbágyok megbüntetését javasolta, azaz a köznemesség érdekeit igyekezett védeni.³⁹ Ugyancsak a *bene possessionati* (azaz a jómódú köznemesség) érdekei tükröződtek abban a javaslatban is, amelyet Dókus 1833 augusztusában terjesztett elő a jobbágyok bormérése kapcsán: „Küldői [...] midőn a korcsmáltatást mindenkor a Földes Urnál kívánják megtartatni, szándékjokat oda terjesztik; hogy azon adózó Községek, mellyek a bor mérés használásában voltak, más általok jobban használható engedmény által szinte jobb karban tétessenek”.⁴⁰ Mivel a borkereskedelem a zempléni – főleg a tokaj-hegyaljai – köznemesség egy részének jelentős

³² Jegyzőkönyv 1832/3b, 304. Kiemelés az eredetiben – B. K.

³³ Például: „Küldöinek ki jelentett értelmében [...]”, Jegyzőkönyv, 1832/3c, 41.; „Küldöinek útását abban nyilatkoztatta ki [...]”, Jegyzőkönyv 1834, 198.

³⁴ Kérészy, 1906: 28–29. Egyes adatok szerint éppen 1833 januárjában változtatták meg az alsótáblán az ülésrendet; a papság a Királyi Tábla tagjainak fenntartott hely mellé került, a vármegyei követek pedig a papság helyét foglalták el. Kumlik é. n., 42.

³⁵ Sokáig a latin nyelvűség volt az uralkodó a diétákon, míg később, az 1790-es évektől kezdődően egyre inkább a magyar nyelv lett az elsődleges (de nem kizárólagos) nyelv; a váltásra lásd Dobszay 2019, 303. skk.

³⁶ Például Erdmann. 1989: 8.

³⁷ Gergely. 1980: 725.

³⁸ Erdmann. 1989: 65.

³⁹ Erdmann, 1989: 71.

⁴⁰ Jegyzőkönyv 1832/3c, 18.

bevételeül szolgált, igyekeztek megvédeni a földesúri bormérés elsőbbségét. (Maguk a Dókusok is érintettek voltak e kérdésben, Sátoraljaújhelyben a nagyobb szőlőbirtokosok közé tartoztak.)⁴¹ Zichy Antal az 1890-es évek közepén publikált visszaemlékezésében Dókus nevéhez kötött egy jelentős indítványt: „Azon év [1834 – B. K.] július havában, az igazságügyi reformjavaslatok [...] tárgyalatván, a Végrendelet czíme alatt [...] Dókus, Zemplénmegye követe, fölhozza az akkor még gyéren emlegetett népnevelést. Törvénybe kívánja igtatni, hogy a főpapok, káptalanbélielk stb. szerzeményeikről egészen szabadon ne rendelkezessenek, hanem azok egy negyedét a népnevelés fundusára hagyni tartozzanak.”⁴² Míg azonban Zemplén vármegye rendi közössége e téren kevésbé látszott elzárkózni a közrendűek támogatása elől (amiben szerepet játszhatott az is, hogy az egyháziak vagyonának kezelésekor nem a köz-, illetve kisnemesség jussai forogtak kockán), az irtásföldek kérdésében például úgy vélekedett, hogy minden irtás a földesúr tulajdona, amivel az országgyűlési többség elképzeléseihez csatlakozott.⁴³

A felszólalások, illetve a korábban már említett cenzori feladatok ellátása mellett Dókus egyéb formában is részt vett az országgyűlés munkájában. 1833. február 16-án bevásárolták abba a küldöttségbe, amely az uralkodópár előtt Bécsben kívánta leróni a hódolatát;⁴⁴ 1833. december 2-án,⁴⁵ illetve 1834. május 26-án tagja lett annak a választmánynak, amely az *izzeneteket* vitte át⁴⁶ a főrendekhez.⁴⁷

Mind a korabeli forrásokból, mind a később keletkezett történeti feldolgozásokból tudunk arról, hogy a diéták idején igen élénk társasélet zajlott a követek körében. Az utókor azonban főként az első vonalhoz tartozó liberális politikusokra figyelt (és rendszerint jóval több írásos emlék is áll rendelkezésre velük kapcsolatban), így jórészt ennek a körnek a „mindennapjairól” vannak ismereteink. Gyakran tartottak megbeszéléseket valamelyik követ lakásán, kávéházakban, esetleg szabadtéren, de különböző bálokon, ebédeken is volt lehetőség az informális értekezésekre.⁴⁸ Dókus László politikai „hitvallásáról” nincsenek egyértelmű ismereteink, az országgyűlési követsége alatti magánéletéről sem tudunk, azonban egyes cselekedetei – például az 1830-as évek elején besúgóvá történt beszerzése⁴⁹ –, illetve karrierje (1836-tól kezdve a Királyi Táblán, majd a Hétszemélyes Táblán volt ülnök, illetve bíró, az 1850-es évek elején pedig az eperjesi kerületi főtörvényszék elnöki tisztét töltötte be) alapján arra következtethetünk, hogy udvarhű, „konzervatív” személyiség volt. Azt azonban a kutatás jelenlegi szakaszában nem tudjuk pontosan megállapítani, ő vajon mennyire kapcsolódott be a társaséletbe (bálókba, ebédekbe, kirándulásokba stb.). Az 1832–36. évi diéta időszakából eddig egyetlen magánlevelet is-

⁴¹ Erre vonatkozóan például Bodnár 2017.

⁴² Zichy, 1894: 65.

⁴³ Erdmann, 1989: 76.

⁴⁴ Jegyzőkönyv 1832/3a, 134.

⁴⁵ Jegyzőkönyv 1834, 7.

⁴⁶ Az országgyűlések idején a két tábla külön ülésezett, ezért volt szükség arra, hogy egymással küldöttségek útján érintkezzenek.

⁴⁷ Jegyzőkönyv 1835a, 227.

⁴⁸ Erdmann. 2011: 257., 261. Erdmann Gyula arra is felhívja itt a figyelmet, hogy a „rendi kormánypártnak” is voltak hasonló összejövetelei; *uo.*: 259.

⁴⁹ Barta István szerint Dókust 1831 elején szervezhette be Mailáth Antal főispán. Barta, 1966: 44.

merünk Dókustól, melyet 1834. március 30-án írt Teleki (III.) Józsefnek. Azonban ebben az esetben sem az országgyűlési tevékenységéről, élményeiről esik szó, hanem rokona, Barkasy Imre érdekében ragadott tollat, akit szeretett volna a szuperintendenciális ágensi hivatalra jelöltetni.⁵⁰ S. Sándor Pál kutatásai alapján tudjuk, hogy egy 1834. augusztus 29-én kelt titkosrendőri jelentés szerint „[a] konzervatív párt [...] egy komolynak látszó együtttest látszik képezni [...] Mint tevékeny résztvevők eddig a következők ismeretesek: mindkét árvai követ, Vitéz és Pattay, majd a jelenleg hiányzó lipthói Platthy Ócskay és Bentsh Nyitrából, Németh Pozsonyból, mindkét győri, mindkét turóczi, Benitzky Zólyomból, mindkét fehértvári, Szél Vashól, mindkét mosoni, Vitéz Abaújból, Pogány Beregből, mindkét sárosi, Jékelfalussy Szepesből, Petrovay Ungból... Dókus Zemplénből, Aczél Aradból, Bene Csongrádból, Ravazdy Biharból [...]”.⁵¹

A történeti kutatások eddig még nem vizsgálták behatóan, hogy az egyes diéták időszakában a társaséletben milyen életkorú követek vettek részt, szívesebben voltak-e jelen a rendezvényeken a fiatalabb követek, mint az idősebbek, kialakultak-e például azonos nemzedékekhez tartozó vagy földrajzilag közel eső területekről érkezett személyek „magánkörei”. Dókus László a viszonylag idősebb korosztályhoz tartozott a követek között (1786-ban született),⁵² ami elvben megnehezíthette a fiatalabb korcsoportokhoz való közeledést, de nem zárta ki automatikusan a közösségi programokon való részvétel eshetőségét. Ugyanakkor viszont Dókus a végzettsége, illetve betöltött pozíciója alapján nagyon is jól beleillett a diétai közegbe, hiszen „[a] megyék 1832 decemberében jellemzően a helyi közeletben megbecsült és a megyei adminisztrációban is kellő rutinnal rendelkező, jogvégezti és a jogot ismerő választott tisztségviselőket (első- és másodalispánokat, főjegyzőket, főszolgabírákat) vagy a legtekintélyesebb táblabírákat bízták meg a képviseléssel”.⁵³

Dókus országgyűlési ténykedése – úgy tűnik – viszonylag kevés figyelmet kapott a kortársak körében, hiszen csekély azon elsődleges források száma, amelyek az ő diétai munkásságát érdemben említene, illetve értékelnék. Mindenesetre ő azon korszereplők közé tartozott, akiket egy ismeretlen szerző érdemesnek tartott megemlíteni az 1832–36. évi diétáról szóló gúnyversében. A költeményben Dókusnak –

⁵⁰ HU-MNL-OL-P 654-III-37-45. Dókus László Teleki (III.) Józsefnek, 1834. március 30.

⁵¹ Sándor, 1948: 101. Az idézett jelentés további kutatásokra is ösztönözhet, hiszen eddig a történetírás viszonylag kevesebb figyelmet fordított általánosságban véve a „konzervatív” személyiségekre, módszertani nehézségek okán pedig elsősorban közülük is zömmel néhány, az első vonalhoz tartozó egyén életútját ismerjük részletesebben. Így például a mikrotörténelem megszületését megelőzően kevesebb lehetőség nyílt az első vonalbeli aktorok személyiségének, munkásságának stb. megismerésére, hiszen addig a történetírás jórészt a „nagy személyekre” figyelt.

⁵² Völgyesi Orsolya a „késő ötvenes és hatvanas éveit taposó generáció” tagjai közé sorolja Dókust; Völgyesi, 2017: 89., 19. jegyzet. A zempléni követ azonban „csak” a negyvenes évei végén járt ekkoriban: a sátorlajújhelyi református egyházközségnél található anyakönyv szerint 1786. április 15-én keresztelték meg. Érdekes módon Kecskeméti Károlynak a magyar liberalizmusról írott könyve is az idősebb követekre hozza egyik példaként Dókust, akit 57 évesnek tart az országgyűlési pályája elején. Kecskeméti 2008a, 306. Dókus Lászlónak azonban nem ez volt az első diétai tapasztalata: 1805-ben már országgyűlési követ volt, igaz, akkor „csupán” egy távollévő főrendet, Luzsinszky Alojz özvegyét helyettesítette. Diarium, 1805: XVII.

⁵³ Völgyesi, 2017: 88. Takáts Sándor is úgy vélekedett, hogy az alispáni pozíciót betöltő követek között sok volt a képzett ember és a kitűnő szónok, és hogy ekkoriban az országgyűlésen és a megyei életben az alispánok játszották a vezető szerepet. Takáts, 1980: 84.

akit a szerző nevesít is – mindössze két sor jut: „A mi óhajásra gerjeszt, / Az egyedül a kedves hon”;⁵⁴ a szöveggörnyezetből azonban nem derül ki, hogy a költő gúnynak szánta-e ezeket a sorokat. Ennél sokkal többet mondanak – és éppen ezért jóval érdekesebbek is – a titkosszolgálati jelentések. Az országgyűlések tartama alatt rendkívüli jelentőségre tett szert az udvari titkosszolgálat. A besúgók jelentései rögzítik az egyes napokon történt eseményeket, de rendszerint csak címszavakban tájékoztatják az olvasót (például arról, hogy mely képviselők milyen kérdésben nyilatkoztak meg), ezért a politikai nyelvek elemzésére vagy a követek társaséleti tevékenységének bemutatására kevésbé alkalmasak, csupán más szempontok alapján történő vizsgálatra használhatóak (például az egyes követek aktivitásának mérésére).⁵⁵ A jelentéseket elkészítő személyek szinte mindenről beszámoltak, ami az egyes követekhez kapcsolódott (magaviselet, pártállás, magánélet, társas kapcsolatok), ugyanakkor a bécsi titkosrendőrség nem alkalmazott erőszakos eszközöket.⁵⁶ Noha Erdmann Gyula szerint Dókus László ellenzéki követ volt,⁵⁷ talán inkább hihetünk a titkosszolgálati jelentéseknek (még akkor is, ha tudjuk, hogy e források is kritikával kezelendők), amelyek „jóérzelműként”, azaz udvarhű követként írják le őt. Az S. Sándor Pál által említett, a követek pártállását taglaló titkos jegyzékben is jobboldaliként szerepelt Dókus.⁵⁸ Az 1839–40. évi országgyűlés alkalmával készült jellemzésben ezt olvashatjuk róla: „Országbírói ítélőmester, 50 év körüli (65),⁵⁹ protestáns, nőtlen, nem jelentéktelen vagyonnal, jórangú. Alapos jogi ismeretekkel bír, sok éles elmével és ítélőerővel rendelkezik, egyébként is szigorú becsületesség hírére élvezi. Az 1832/36-os országgyűlésen mint Zemplén vármegye I. alispánja és követe, utasításait szigorúan követve, ott, ahol az ellenzék szellemében voltak megfogalmazva, csak röviden és motiváció nélkül hozta szóba – amit neki Kossuth, aki őt szemmel tartotta, nagyon rossz néven vett. Amikor azonban semmi szigorú utasítása nem volt, mindig a jó ügy mellett nyilatkozott [...] Egyébként a legjobb hírt és tiszteletet élvezte, és néhány szónoklata az országos üléseken nem maradt befolyás nélkül.”⁶⁰

⁵⁴ Gúnyszó 1886, 393. Thallóczy Lajos sajnálatos módon minden bevezető, illetve kommentár nélkül közli a művet, így nem tudjuk, ki lehetett az a fűzfapoéta, aki néha csupán kétsorosokban, néha hosszabb (de döcögős rímekkel, köznyelvi, néha a durvaság hatását súroló stílusban megírt) versekben mondta el véleményét néhány követről.

⁵⁵ HU-MNL-OL-I 50-90-132. Az 1833. év első hónapjait felölelő első három téka alapján azt láthatjuk, hogy Dókus sok kerületi és regnicolaris ülésen aktív volt, illetve sokszor került a jelentéseket elkészítő személyek látóterébe.

⁵⁶ Eckhart, 2000: 200. Sas Andor meglehetősen nagy jelentőséget tulajdonított a besúgóknak; megállapításai szerint nem csupán a diétai résztvevőket figyelték meg, hanem például a pozsonyi polgárokat is a nyilvánosság helyszínein. Sas 1973, 207.

⁵⁷ Erdmann, 2014: 93., 66. jegyzet. Erdmann nem hivatkozik semmilyen forrásra ezen állításának igazolására, talán az egyes törvényhatóságok által kidolgozott követutasítások szellemiségéből próbál következtetni a követek „pártállására”, holott nem bizonyítható, hogy az egyes küldöttek feltétlenül azonosultak az utasítások eszmeiségével, világnézetével.

⁵⁸ Sándor, 1948: 168.

⁵⁹ Vélhetően Pálmány Béla „helyesbítése”, a szöveg azonban ezt nem jelzi.

⁶⁰ Pálmány, 2011: 885. Pálmány Béla azonban e kötet egy másik helyén tévesen említi Dókust Borsod vármegye követeként. Pálmány, 2011: 675. A besúgott Dókus helyzete azért is érdekes, mert – amint azt korábban említettem – ő maga is jelentett az udvarnak, jóllehet arról nincs információnk, hogy e tevékenységét az országgyűlés idején is folytatta-e. Pálmány Béla Kecskeméti Károlyra hivatkozva írja, hogy

Természetesen felvetődhet a kérdés, hogy az országgyűléseken előadott szónoklatokból következtethetünk-e egyértelműen egy követ valódi „pártállására”, politikai „világnézetére”. Mivel a követnek alapvetően a küldői óhaját kellett tolmácsolnia, ezért viszonylag szűkebb mozgástere nyílt a saját nézeteinek kifejtésére. Ráadásul a lassan kikristályosodni kezdő ideológiai alapú politizálás mellett a rendi politikai kultúra eredendően a sérelmi ellenzékiiségre⁶¹ épült – amely önmagában véve is feltelezett egy, az udvarral szemben felvett „ellenzéki” pozíciót –, csak némi megszorítással lehet párhuzamot vonni a követek „párthovatartozása” és a diétákon általuk előadott sérelmek, kívánalmak, javaslatok stb. mögött húzódó szándékok ideológiája között. Ahhoz tehát, hogy helyes képet kapjunk, fel kell(ene) tárnunk az egyes követek teljes pályafutását, s ezért is kérdőjelezhető meg Erdmann Gyula fentebb idézett kijelentése, miszerint Dókus ellenzéki követ lett volna. A válasz megadásához közelebb kerülhetünk azáltal is, ha megvizsgáljuk a követek és küldöik kapcsolatát (jelen esetben Dókus Lászlónak és a zempléni rendeknek a viszonyát).

Dókus László kapcsolata Zemplén vármegye rendjeivel

Amint arról fentebb már szó esett, a rendi országgyűlések követei – eltérően a modern parlamentek képviselőitől – viszonylag csekély önállósággal rendelkeztek a véleménynyilvánítás terén. 1848-ig a követutasítási rendszer volt a meghatározó, amelyben a követek Dobszay Tamás kifejezésével élve a megyéjüket annak sajátos viszonyaival jelenítették meg.⁶² A 14–16. század folyamán létrejött követutasítási rendszer függő viszonyt alakított ki a követek és a küldöik között: a diétákon a követeknek a különböző utasítások szellemében kellett eljárniuk, esküt kellett tenniük az alkotmány (azaz a nemesi kiváltságok) megvédésére, tevékenyen részt kellett venniük az országgyűlési üléseken, rendszeres időközönként jelentéseket kellett beadniuk az őket a diétára küldő közösségnek, amely akár vissza is hívhatta őket. Ily módon a követeket bizonyos értelemben „eszköznek” tekinthetjük, akik az otthon maradt nemesség „meghosszabbított karjaiként” egyfajta közvetítői szerepet töltek be, s nem rendelkeztek valódi erővel.⁶³ Érdekes azonban kicsit közelebbről is megvizsgálni a függőségi viszony kérdését, hogy árnyaltabb képet kaphassunk.

összesen 32 reformkori követ volt a korabeli titkosügynökök között, közülük 4 vármegyei, 13 városi, 3 egyházi küldött, valamint 12 olyan követ, aki távollévő főrendet képviselt. Pálmány, 2013: 357. Pajkossy Gábor az országgyűlési rendőrség 30–40 informátoráról beszél. Pajkossy 2014, 171. És habár Dókus valóban az 1830-as évek második felétől töltött be országos jelentőségű tisztségeket, mégsem nevezhetjük Szűcs Zoltán Gábor szavaival élve „az 1832/36-os országgyűlés árulójának”, hiszen nem jelenthetjük ki teljes bizonyossággal, hogy 1836 előtt liberális elveket vallott volna. Szűcs, 2009: 433., 19. jegyzet.

⁶¹ Az újabb kutatások is egyre inkább azt hangsúlyozzák, hogy a rendi országgyűlések feladata a nem annyira a törvényhozás volt, mint inkább az adók megajánlásáról folytatott vita levezénylése, illetve a sérelmek orvoslása. Szijártó, 2010: 36. Ez a reformkorban annyiban módosult, hogy a liberális reformerek igyekeztek a diétákon a polgári átalakulást elősegítő törvényjavaslatokat elfogadtatni, de az országgyűlés továbbra is alapvetően a rendi dualizmus két központja által folytatott hatalmi küzdelem terepe maradt. Kecskeméti Károly az alsótábla vonatkozásában hangsúlyozta azt a kettősséget, miszerint egyrészt az egy, a kormányzati befolyástól mentes egyeztető, illetve tanácskozó fórum volt, másrészt az államszervezetbe beépült törvényhozó szerv; Kecskeméti, 2008b: 229.

⁶² Dobszay, 1996: 14. A követek és a megyék viszonyára részletesebben lásd Révész, 1968: 148–178.

⁶³ Sági, 1963: 213–216.

A legújabb kutatások szerint a rendek éppen ekkor, az 1830-as évek elején kötöttek meg leginkább a követek kezét, amivel egyrészt a köznemesség érdekeit akarták megvédeni a kormányzat befolyásától, másrészt annak is elejét kívánták venni, hogy a követ ne a közösség érdekei szerint járjon el az országgyűlésen.⁶⁴ A rendi önkormányzatok ugyan szoros kapcsolatban álltak az országgyűléssel, illetve az azon részt vevő követekkel, de ezt a kapcsolatot nem nevezhetjük sem egyoldalúnak, sem dinamika nélkülinek: nem csupán a rendek juttatták el a kívánalmaikat a diétára, hanem visszafelé is zajlott az információáramlás, s a követek is formálhatták a nekik adandó utasítások tartalmát azáltal, hogy beszámoltak a küldőiknek az országgyűlési viták során a többi követ részéről felmerült ellenvetésekről, javaslatokról. Ebből tehát kiderül, hogy a követek nem voltak teljes mértékben az őket kiküldő rendek „kiszolgáltatottjai”, sőt, jelentős hatással bírtak az otthoniakra. Hiszen a követeknek rendszeresen tájékoztatniuk kellett az otthon maradókat, és a diétákon felmerülő újabb kérdések esetén pótutasításokat kellett kérniük az őket küldőtől. Dobszay Tamás megállapításai szerint mindez pedig azt is jelentette, hogy információikkal bizonyos mértékben ők is alakíthatták a törvényhatóságukban élő politizáló köznemesi csoport nézeteit. Azaz habár a követutasítási rendszer meglehetősen merev szisztémának tűnhet, a valóságban változékony viszonyt létesített, hiszen egyrészt folyamatos kommunikációt követelt meg, másrészt a követek különböző módokon – például a jelentéseik tartalmával, fogalmazásmódjával, de alkalmanként akár a közgyűléseken való személyes jelenlétükkel is – befolyásolhatták a megyei rendek nézeteit. Ennek fényében az is megállapítható, hogy az országgyűlési követek egyszerre voltak részesei mind a megyei, mind az országos politikának, annak ellenére, hogy némelyikük akár több száz kilométernyi távolságban volt Pozsonyban a vármegyéjétől.⁶⁵

A levéltári iratok alapján azt mondhatjuk, hogy a két zempléni követ, Dókus és Szirmay rendszeresen, olykor egészen sűrűn tájékoztatták Zemplén vármegye rendjeit.⁶⁶ A későbbiek folyamán is nagyjából hetente elkészítették a jelentésüket (nem melleleg részletesen beszámoltak az országgyűlésen törtétekről, az ott váratlanul felmerült kérdések kapcsán pedig szabályosan kikérték a küldőik véleményét), amelyek viszonylagos gyorsasággal el is jutottak Zemplénbe. Úgy tűnik, a zempléni mágnási, illetve köznemesi réteg politizáló szegmense elégedett volt a kiküldött követek munkájával, hiszen már az 1833. február 26-i közgyűlésen jegyzőkönyvbe iktatták: „Egyébbaránt az Ország Gyűlési Követeknek, ezen Ország Gyűlési Tanácskozások folyamatya alatt, közönséges [azaz általános] várakozásnak tökéletesen meg felelő, és a Köz Jónak elő mozdításába tapasztaltt Hazafiui buzgóságokat és munkálkodásokat hálás részvétellel vévén s tapasztaltván a Megye Rendei a Haza boldogsága öregbitését ezentúl is hasonló bizodalommal szivekre kötik”.⁶⁷

⁶⁴ Dobszay, 2019: 127.

⁶⁵ Dobszay, 2010: 1–2.

⁶⁶ Az első követjelentésüket ugyanis 1832. december 20-ról kezdték, a másodikat 21-ről, a harmadikat 28-ról; mindhármát az 1833. január 8-án megtartott megyei közgyűlésen tárgyalták a rendek. HU-MNL-BAZML-IV.2001.g.-22. 1/2246/1833., 2/2247/1833., 3/1/1833. 2r–4v.

⁶⁷ Uo., 241/225/1833. 106r.

A zempléni rendek elégedettsége többek között abban is megnyilvánult, hogy 1833 szeptemberében hozzájárultak Dókus átmeneti „szabadságolásához”. Míg Kossuth Lajos Országgyűlési Tudósítások című munkájából csak azt tudjuk meg (november 21-i kelettel), hogy „Czinderi⁶⁸ és Dókus több heti othon léttök után szerencsésen meg érkeztek”,⁶⁹ a levéltári források e téren bővebb információkkal szolgálnak. Dókus László 1833. augusztus 24-i keltezésű levelében kérvényezte a szabadságolását, amelyet szeptember 4-én tárgyalt a közgyűlés. „Dókus László [...] azt jelenti bé a Megyének hogy azon szabadsággal, melyel már csak nem minden Megyének Ország Gyűlési Követi éltek, mind addig az Urbéri Törvény Czikkelyek felett tartott Országos Tanácskozások közben élni nem kívánván, a mennyiben reményli, hogy a jövő October Honapnak Középe tályán olyan idő szakaszt nyerhet mellyben el tavozásával leg kevesebbet veszthetne hazi környülmenyeinek rendbe szedése végett néhány hetekre a Megyébe vissza térni szandékozna abba a bizodalomban lévén, hogy ez eránt a Megye Rendeinek, annál kevésbé lesz észre vétele, minthogy Követ Társa az ideig ott fent fog maradni.” E kérésre a közgyűlés a következőképpen reagált: „ebéli szándékát a Tekéntetes Úrnak. hogy a jövő October közeppe tályán házi környülményeinek rendbe szedése végett egynehány Hetekre a maga helyén ki nyerendő szabadság mellett haza térni kívánna nem csak méltónak, de igazságosnak is találván örommel [sic!] várják a Tettes [Tekintetes] Urat Kebe-lünkbe tapasztalt haza fiúi buzgósága tellyes bizodalmat nyujtván nekünk ara [sic!], hogy a Tekintetes Úr, a Köz jóért öromest [sic!] tévén minden áldozatot, bár melly becses, és hasznos lenne ithonlétte is, oda, a hol a nemzet köz boldogsága meg alapítása a Tettes Úrnak jelenlétét s munkás bé folyását inkább meg kívánja sietni fog vissza”.⁷⁰

A fentiek alapján arra következtethetünk, hogy a zempléni rendek (vagy legalábbis azok, akik közülük politizáltak, illetve akiknek a véleményét a hivatalos iratok kifejezték) elégedettek voltak a követeik működésével, s hogy Dókusnak a vármegyében való jelenléte is kívánatos volt a számukra. Végül bő két éves követi tevékenységét követően Dókus leköszönt e tisztségéről, habár azt nem tudjuk, hogy külső vagy belső kényszer(ek) hatására döntött-e így.⁷¹ 1835 februári lemondását követően a helyét Lónyay Gábor foglalta el a diétán, aki Zemplén vármegyében az ellenzék egyik jelentős alakja volt.⁷² Erdmann Gyula úgy vélekedett, hogy „[a] kormány szempontjából nyilván kívánatos volt, hogy az ellenzéki Zemplénben, hol Lónyayék az örökváltság átmeneti megbuktatását követő ellentámadásuk óta ismét

⁶⁸ Czindery László, Somogy vármegye követe.

⁶⁹ Kossuth, 1949: 411. A hazamenetelhez egyébként az országgyűlés elnökségének engedélye volt szükséges. Dobszay, 2019: 63.

⁷⁰ HU-MNL-BAZML-IV.2001.g.-23. 1432/1418/1833. 273r-v. Ugyanígy pártolták Dókus 1834. augusztus 27-én benyújtott kérelmét is: HU-MNL-BAZML-IV.2001.g.-27. 1502/1326/1834. 119r.

⁷¹ Max Weber egy helyütt úgy vélekedett, hogy a politikus különböző kényszerek és érdekek bonyolult összjátékának engedelmeskedik: „[...] az engedelmeskedés módját a valóságban a félelem és a remény igencsak erős indítékai határozzák meg [...], s ezen túl még a legkülönfélébb érdekek”. Weber 1998, 158. Szabó Márton Murray Edelmant idézve hasonlóképpen fogalmazott: a homo politicus magatartását nem politikai eszmék irányítják, hanem elvont nézetek, hitek, félelmek, remények, vágyak, szerepelvárások, társadalmi normák stb. Szabó 1998, 111.

⁷² Erdmann, 1989: 16. skk.

erőteljesen hallatták hangjukat, megbízható s elkötelezett embere vezesse a pótutatisításokat küldő közgyűléseket”.⁷³ Természetesen nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy a kormányzat szerette volna, ha Dókus inkább Zemplén vármegyében tevékenykedik tovább, ám az a szempont is megfontolásra érdemes, hogy talán maguk a vármegyei rendek is örültek volna annak, ha ő marad a törvényhatóság első alispánja. Az 1835. február 18-án megtartott tisztújításon ugyanis közfelkiáltással ismét megválasztották őt, méltatva az addigi érdemeit.

A levéltári iratok szerint „a minden részről öszve hangzó közönséges felkiáltással és egyetertéssel Nzetes [Nemzetes] és Vzlő [Vitézlő] Dokus László eddig volt Első Allispány ujabban is elválasztatott [azaz megválasztatott] [...]”.⁷⁴ Dókus ugyanakkor kijelentette, hogy „ambator az Ország Gyűlési Követséggel lett meg biztatásat leg diszessebbnek tárgya⁷⁵ [sic!] az ebben töltött hosszassabb idő után mind az által követségi Palyájátul le’endő fell oldoztatását kérni azon esetben előre el tökéllette, mi helyest az Ország Gyűlésén a most visgalatt, és az országos végső el intézés alatt lévő Targyakon kívül [i.e. kívül] más Országos Munkallatok fognak elő fordulni [...]”.⁷⁶ A követi pozícióról való lemondását azzal indokolta, hogy a „Közjónak előmozdítását az által, ha itt helyben azonnal első Allispányi hivatalomnak terheit és kötelességeit viseléndem, inkább eszközölhetem [...]”.⁷⁷ A megyei rendek elismerték Dókus 27 évi szolgálata során bebizonyított „hűségét és Tiszti buzgoságát”, illetve a követi pályán szerzett érdemeit.

Felmerülhet tehát a kérdés a fentiek alapján, hogy miért választhatta újra az „ellenzéki” Zemplén vármegye a kormányzat elkötelezett emberét, és miért rajzolódik ki a hivatalos szövegekből egy korrekt, a közössége érdekeit végig szem előtt tartó, a kötelezettségeit híven végrehajtó tisztviselő alakja. Elképzelhető, hogy óvatosan kell fogalmaznunk a vármegye ellenzéki jellegével kapcsolatban (hiszen például az akkori másodalispán, Szentiványi Károly is az „udvarhű” emberek közé tartozott),⁷⁸ s az is lehetséges, hogy Dókus elismertsége és elért teljesítménye felülírta a „párthovatartozás” kérdését, azaz például az ő esetében a feltehetőleg aulikus mentalitása nem jelentett akadályt a megyei rendek szemében a különböző pozíciók betöltése során. Erdmann Gyula Dókus és Szentiványi újraválasztását azzal magyarázza, hogy a tisztújítást Mailáth Antal főispán javaslatára a vártnál jóval hamarabb tartották meg, így arra az ellenzék nem tudott felkészülni, több jelentős helyi vezetőjük pedig éppen Pesten tartózkodott.⁷⁹ Mivel azonban keveset tudunk a korabeli zempléni köznemesség politikai megoszlásáról, nem tarthatjuk kizártnak azt a lehetőséget sem, hogy a vármegyében létezett bázisa a „konzervatív” politizálásnak is.

Annai bizonyos, hogy Dókus elismeréseket kapott Zemplén vármegye rendjeitől, azaz elmondható róla, hogy megfelelt annak a szerepnek, amelynek eljátszását a közösség elvárta tőle. Amint azt Szabó Márton megfogalmazta, néhány esettől elte-

⁷³ Erdmann, 1989: 82.

⁷⁴ HU-MNL-BAZML-IV.2001.h.-181.75/1835.

⁷⁵ Vélhetően a jegyzőkönyvi fogalmazványt író személy által elkövetett tollhiba, a „tartja” logikailag sokkal inkább illeszkedik a szövegkörnyezetbe.

⁷⁶ HU-MNL-BAZML-IV.2001.h.-181. 124/1835.

⁷⁷ HU-MNL-BAZML-IV.2001.h.-181. 143/1835.

⁷⁸ Erdmann, 1989: 82–83.

⁷⁹ Uo., 82.

kintve mindig lehet másként is cselekedni, mint ahogyan valaki cselekszik, így ez egyben elköteleződés is a mellett, amit az illető tesz.⁸⁰ Vagyis Dókus országgyűlési követként egyrészt vélhetően tartotta magát az esküjéhez, illetve a követekre vonatkozó szerepkövetelményekhez, másrészt azonban elképzelhető az is, hogy a saját érdekeitől vezéreltetve is ragaszkodhatott a rá bízott feladatok pontos elvégzéséhez (a vármegyei rendekkel való ellentét ugyanis törést okozhatott volna a karrierjében).⁸¹ Ahogyan arra Lothar Krappman rámutatott, „[a]z elvárásokkal szemben a távolságtéremelés lehetősége a merev normákon és a társadalmi elnyomás mértékén túl függ attól is, hogyan sajátította el az egyén a szerep-normákat”.⁸² Ha Dókus László pályafutásán végigtekintünk, akkor azt láthatjuk, hogy minden, általa betöltött funkció esetében elismeréssel nyilatkoztak róla, vagyis vagy sikerült alkalmazkodnia a vele szemben támasztott elvárásokhoz, vagy ezek a szerepelvárások illeszkedtek a saját identitásához, meggyőződéséhez. Források hiányában azt nem tudjuk vizsgálni, hogy ő maga a saját identitása „épségének” érdekében fontosnak tartotta-e a kiszabott köteleességek teljesítését, de vélelmezhető, hogy a követi státusz Dókus ezen életszakaszában a „helyzeti énképének” egy fontos eleme volt,⁸³ hiszen azokban az években egy országos szintű megbízatás vállalásával élvezhette egy közösség bizalmát. László János szerint „a társadalmi struktúrában elkülönített pozíciók, s a hozzájuk tartozó normák empirikusan léteznek, az emberek eszerint viselkednek és ítélik meg egymást [...], de korántsem bizonyos, hogy a kutató által valamely kategóriába besorolt személy önmagát ugyanígy definiálná-e, vagy a vele egy adott helyzetben kapcsolatba kerülő személyek [sic!] egyetérténe-e a definícióval”; továbbá „a szerepviselkedés megértéséhez egyfelől meg kell ismerni az egyénnel szembenálló, a szerepelvárásokban megnyilvánuló objektív normákat és a helyzet egyéb objektív feltételeit, [...] másfelől a [...] szubjektív helyzet- és szerepdefiníciót”.⁸⁴ Dókus László esetében sajnos nem tudjuk nyomon követni, milyen „szubjektív helyzet- és szerepdefiníciót” teremtett magának, azt viszont láthattuk, hogy a közösség által megszabott normáknak meg tudott felelni.

Igy tehát végeredményben sikeresnek tekinthetjük a diétai szereplését, hiszen a Zemplén vármegyei rendek elégedetten nyilatkoztak a munkásságáról, és 1835-ben újra megválasztották a megye első alispánjának. Abból a szempontból is eredményes volt Dókus országgyűlési ténykedése, hogy vélhetően a kormányzat szemében is megerősödött az elismertsége, hiszen 1836-ban a vármegyei szolgálatból kilépve a Királyi Tábla ülnöke lett. Dókus László az országgyűlési üléseken tevékenyen részt vett, az országgyűlési naplók tanúsága szerint rendszeresen felszólalt az üléseken,

⁸⁰ Szabó, 2016: 77.

⁸¹ Bizonyos értelemben tehát mind a rendek, mind Dókus társadalmi tőkét kovácsolt ebből a helyzetből, kölcsönös bizalomra tudtak építkezni. „Ha A megtesz valamit B-nek, és bízik abban, hogy B ezt a jövőben viszonzni fogja, akkor ez A-ban elvárást ébreszt, B-ben pedig azt a kötelezettséget, hogy nem szabad elveszítenie ezt a bizalmat.” Coleman, 1998: 19.

⁸² Krappman, 1980: 158.

⁸³ Pataki Ferenc használta a „helyzeti énkép” fogalmát Ralph H. Turner nyomán; ez egy konkrét helyzetben aktualizált identitás. Pataki ugyanakkor Peter J. Burke kutatásait hasznosítva azt is megemlítette, hogy egy meghatározott kategóriához vagy pozícióhoz kötött szerepidentitás sok más szereppel is kapcsolatban áll, s az egyén szerepidentitásai hierarchikusan szerveződnek. Pataki, 1982: 197., 231.

⁸⁴ László, 1998: 11.

gyakran hosszabb beszédek is tartott, s utasításaihoz híven mindig védte küldőinek érdekeit. Beszédeiben ő is a saját korában általánosan ismert politikai nyelveket beszélte, érvkészlete főként a republikánus beszédmód szótárából származott. Habár a rendi képviselő szabályai szerint követként bizonyos mértékben függött az őt a diétára eljuttató rendektől, a viszonyuk harmonikus maradt (a megyei rendek mindig hozzájárultak Dókus hosszabb szabadságolásához, az iratokban, dokumentumokban nincs nyoma annak, hogy bármiféle kritikát, feddést fogalmaztak volna meg vele szemben). A vármegyei érdekek védelmével, a követjelentések rendszeres elküldésével, az utasításokban megfogalmazott vélemények szigorú megtartásával teljesítette a rendek által vele szemben teljesített követelményeket, arra vonatkozóan azonban nincsenek adataink, hogy vajon „csupán” a külső kényszereknek engedelmeskedve „játszotta-e el” az országgyűlési követ „szerepét”, vagy a saját meggyőződésével is összeegyeztethetőnek találta ezt a szerepet, és nem okozott „törést” az identitásában. Az elvben szigorú követutasítási rendszer okán az egyes követek országgyűlési ténykedéséből, beszédeiből jobbra csupán az őket a diétára küldő közösség nézeteiről kaphatunk képet, az egyes követek világnézetéről nem.

Dókus László 1835-re vármegyei karrierjének csúcspontjára ért. Több mint 25 éves pályafutás után eljutott arra a pontra, amelyet még a *bene possessionati* tagjai közül is csak meglehetősen kevesen közelíthettek meg. A fontosabb vármegyei pozíciók száma ugyanis meglehetősen alacsony volt, míg a vármegyékben élő tehetősnémesek száma aránylag nagy, ezért csupán kevesen juthattak el például az első alispáni hivatalba. Akik viszont elértek eddig a tisztségig, azok jó eséllyel lehettek országgyűlési követek is. Dókus László életútjának vármegyei szakasza tehát a tekintetben tipikusnak mondható, hogy első alispánként követi minőségben eljutott egy diétára, ugyanakkor azonban a tekintetben szabálytalannak tűnik, hogy Dókus a tiszti ügyészi pozíció betöltésével kezdte a karrierjét (a tiszti ügyész ugyanis a vármegye legmagasabb rangú tisztviselői közé tartozott). Ha Dókus vármegyén kívüli karrierjét vizsgáljuk, szintén találhatunk benne tipikus és atipikus elemeket. Dókus ugyanis az 1832–36. évi diétát követően a kormányzattól függő hivatalokat vállalt, és ez nem volt egyedülálló eset – ismert példa Ragályi Tamás karrierje, aki szintén ezen országgyűlés után lett királyi táblai, majd hétszemélyes táblai bíró⁸⁵ –, ugyanakkor a rendszerint valamilyen alacsonyabb vármegyei pozícióban (legfeljebb az alispáni hivatal betöltésében) végződő köznemesi életutakhoz képest magas tisztségeket viselt a pályája végén. Ez a karrierív egyben arra is felhívhatja a figyelmet, hogy habár egyes korszereplők pontosan megfeleltek a velük szemben támasztott szerepelvárásoknak – s részben ennek is köszönhetően fokozatosan feljebb tudtak lépni a ranglétrán –, mégis lehettek „szabálytalanságok” az egyes életutakban. S Dókus László személye jó példa lehet arra, hogy a Felső-Tisza vidéki, a szakirodalomban általában ellenzékinek tartott protestáns köznemesi tömeg mellett létezett egy ugyancsak protestáns, de inkább az udvarhoz közelebb álló köznemesi réteg is, amely azonban a történeti kutatásokban mindeddig viszonylag csekély figyelmet kapott. Mindez annak a fontosságát jelzi, hogy érdemes a rendi társadalom második vonalához tartozó aktorok

⁸⁵ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-cletrajzi-lexikon-7428D/r-775E4/ragalyi-tamas-7765C/> (Utolsó letöltés: 2021. december 2.)

életpályáját lehetőség szerint minél alaposabban feltárni, hiszen ennek révén számos, a történettudományban meggyökeresedett nézet is felülvizsgálható.

Levéltári források

HU-MNL-BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára

IV.2001. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai

g. Közgyűlési és megyei közigazgatási jegyzőkönyvek

h. Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok

HU-MNL-OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

I 50 = Kabinettsarchiv. Hungarica aus der Privatbibliothek S.M. Franz I. Az 1832/36. évi országgyűlés. Felülvizsgált és ideiglenes jelentések

P654 = A Teleki család gyömrői levéltára

III. sorozat. Családtagok iratai (1689). 37. tétel. Teleki (III.) Józsefhez írt levelek

Forrásközlések:

Diarium 1805 = Diarium Comitiorum Regni Hungariae a [...] Francisco Secundo in [...] Posoniensem [...] in diem 13^{am} Octobris Anni 1805. Posonii, Typis Georgii Aloysii Belnay, 1805.

Gúnyszó 1886 = Gúnyszó az 1832/3 országgyűlésére. (Közli Thallóczy Lajos) Hazánk. Történelmi Közlöny. 5. Szerk. Abafi Lajos. Aigner Lajos, Bp., 1886. 392–395.

Jegyzőkönyv 1832/3a = Felséges I. Ferencz[től] [...] Posony szabad királyi városába 1832. esztendőben, Karácson havának 16. napjára rendeltetett magyar országgyűlésének jegyző könyve. I. Nyomtatott Belnay, Landerer és Wébernél, Pozsony, 1832/3.

Jegyzőkönyv 1832/3b = Felséges I. Ferencz[től] [...] Posony szabad királyi városába 1832. esztendőben, Karácson havának 16. napjára rendeltetett magyar országgyűlésének jegyző könyve. II. Nyomtatott Belnay, Landerer és Wébernél, Pozsony, 1832/3.

Jegyzőkönyv 1832/3c = Felséges I. Ferencz[től] [...] Posony szabad királyi városába 1832. esztendőben, Karácson havának 16. napjára rendeltetett magyar országgyűlésének jegyző könyve. III. Nyomtatott Belnay, Landerer és Wébernél, Pozsony, 1832/3.

- Jegyzőkönyv 1834 = Felséges I. Ferencz[től] [...] Posony szabad királyi várossába 1832. esztendőben, Karácson havának 16. napjára rendeltetett magyar országgyűlésének jegyző könyve. VI. Nyomtatott Belnay, Landerer, Schmid és Wébernél, Pozsony, 1834.
- Jegyzőkönyv 1835a = Felséges I. Ferencz[től] [...] Posony szabad királyi várossába 1832. esztendőben, Karácson havának 16. napjára rendeltetett magyar országgyűlésének jegyző könyve. VIII. Nyomtatott Belnay, Landerer és Wébernél, Pozsony, 1835.
- Jegyzőkönyv 1835b = Felséges I. Ferencz[től] [...] Posony szabad királyi várossába 1832. esztendőben, Karácson havának 16. napjára rendeltetett magyar országgyűlésének jegyző könyve. IX. Nyomtatott Belnay, Landerer, Schmid és Wébernél, Pozsony, 1835.
- Kossuth 1948 = Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások. I.(Magyarország újabbkori történetének forrásai) (Kossuth Lajos összes munkái I.) S. a. r. A Kelet-európai Tudományos Intézet Történettudományi Intézetének Munkaközössége. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1948.
- Kossuth 1949a = Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások. II.(Magyarország újabbkori történetének forrásai) (Kossuth Lajos összes munkái II.) S. a. r. A Kelet-európai Tudományos Intézet Történettudományi Intézetének Munkaközössége. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1949.
- Kossuth 1949b = Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások. III.(Magyarország újabbkori történetének forrásai) (Kossuth Lajos összes munkái III.) S. a. r. A Történettudományi Intézet Munkaközössége. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1949.
- Kossuth 1959 = Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások. IV.(Magyarország újabbkori történetének forrásai) (Kossuth Lajos összes munkái IV.) S. a. r. Barta István. Akadémiai Kiadó, Bp., 1959.
- Kölcsey 2000 = Kölcsey Ferenc: Országgyűlési napló. S. a. r. Völgyesi Orsolya. Universitas Kiadó, Bp., 2000. (Kölcsey Ferenc minden munkái. Országgyűlési írások I.)

Szakirodalom:

- Barta 1966 = Barta István: A fiatal Kossuth. Akadémiai Kiadó, Bp., 1966.
- Bodnár 2017 = Bodnár Krisztián: Adatok a csabai Dókus család hegyaljai szőlőbirtoklásának történetéhez. Agrártörténeti Szemle, 58 (2017), 1–4. sz. 157–171.
- Cieger 2009 = Cieger András: Alkotmányosság és hazafiság. Magyar Szemle, 18 (2009), 11–12. sz. 43–66.
- Coleman 1998 = Coleman, James S.: A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In: Tőkefajta. A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Szerk. Lengyel György – Szántó Zoltán. Aula Kiadó, Bp., 1998. 11–43.

- Debreczeni 2001 = Debreczeni Attila: Nemzet és identitás a 18. század második felében. Irodalomtörténeti Közlemények, 105 (2001), 5–6. sz. 513–552.
- Debreczeni 2009 = Debreczeni Attila: Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában. Universitas Kiadó, Bp. 2009.
- Dénes 2008 = Dénes Iván Zoltán: A nemzet, a civilizálódás és a rend programja. In: uő: Szabadság – közösség. Programok és értelmezések. (Eszmetörténeti könyvtár 9.) Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, h. n. [Bp.] 2008. 44–93.
- Dobszay 1996 = Dobszay Tamás: Rendi választás és képviselő Magyarországon a 18–19. században. In: Állami és egyházi igazgatás Magyarországon a 19. és 20. században. (A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára VIII.) Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara – Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1996. 7–15.
- Dobszay 2008 = Dobszay Tamás: „Szokjon gyapjas fülök az ezután már gyakrabban hallható igazság szavához”. A politikai élet verbális közegének átrendeződése a reformkorban. Századvég, Új folyam, 47. sz. (2008), 113–150.
- Dobszay 2010 = Dobszay Tamás: Kommunikációs csatornák a megyék és a diéta között a reformkorban. Jogtörténeti Szemle, 12 (2010), 4. sz. 1–7.
- Dobszay 2019 = Dobszay Tamás: A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848). (A magyar országgyűlések története) Országgház Könyvkiadó, Bp., 2019.
- Eckhart 2000 = Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok) Szerk. Mezey Barna. Osiris Kiadó, Bp., 2000.
- Erdmann 1989 = Erdmann Gyula: Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–1836. Szerk. Csorba Csaba. Kazinczy Ferenc Társaság – Borsod–Abauj–Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 1989.
- Erdmann 2011 = Erdmann Gyula: Ünnepségek, összejövetelek, szabadidős programok Pozsonyban az 1839–1840-es országgyűlés alatt. In: História mezején. A 19. század emlékezete. Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére. Szerk. Deák Ágnes – Völgyesi Orsolya. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2011. 255–264.
- Erdmann 2014 = Erdmann Gyula: Szabadság és tulajdon. Az 1839–40. évi országgyűlés története. (Az Országgyűlés Könyvtára. Parlamenti értekezések) Országgyűlés Hivatala – Argumentum Kiadó, Bp., 2014.
- Gergely 1980 = Gergely András: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830–1840). In: Magyarország története 1790–1848. (Magyarország története tíz kötetben 5/2.) Főszerk. Mérei Gyula, szerk. Vörös Károly. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980. 2. 669–787.
- Hegedüs 1995 = Hegedüs Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka. Trezor, Bp. 1995.
- Kecskeméti 2008a = Kecskeméti Károly: Magyar liberalizmus 1790–1848. (Eszmetörténeti könyvtár 10.) Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2008.

- Kecskeméti 2008b = Kecskeméti Károly: A régi rendszer utolsó évtizedei. In: Jean Bérenger – Kecskeméti Károly: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Napvilág Kiadó, Bp., 2008. 181–284.
- Kérészy 1906 = Kérészy Zoltán: Rendi országgyűléseink tanácskozási módja. Jogi történeti tanulmány. K. n., Kassa, 1906.
- Krappman 1980 = Krappman, Lothar: Az identitás szociológiai dimenziói. Az interakciós folyamatokban való részvétel szervezeti feltételei. (Szociológiai füzetek 21.) Szerk. Léderer Pál, ford. Fleischer Julia, Sebes Anna. Oktatási Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya, h. n.[Bp.], 1980.
- Kumlik é. n. = Kumlik Emil: Adalékok a pozsonyi országgyűlések történetéhez (1825–1848). Stampfel Hugó, Pozsony, é. n.
- László 1998 = László János: Szerep és szerepelmélet. A szerepfogalom határai és külső szerepkonfliktusok. In: uő: Szerep, forgatókönyv, narratívum. Szociálpszichológiai tanulmányok. Scientia Humana, Bp., 1998. 9–23.
- Miru 2015 = Miru György: Az alkotmányozás politikai nyelve 1848–49-ben. (Hogyan beszéltek?) L'Harmattan, Bp. 2015.
- Pajkossy 2014 = Pajkossy Gábor: Kormányzati informátorhálózatok a reformkorban. In: Kémek, ügynökök, besúgók. Az ókortól Maig. Mediawave Alapítvány – Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Szombathely, 2014. 169–179.
- Pataki 1982 = Pataki Ferenc: Az én és a társadalmi azonosságtudat. Kossuth Kiadó, Bp., 1982.
- Pálmány 2011 = Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825 – 1848. Argumentum Kiadó – Országgyűlés Hivatala, Bp., 2011.
- Pálmány 2013 = Pálmány Béla: Országgyűlési követek, a reformkori politikai elit. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. Szerk. Dobszay Tamás et al. Országgyűlés Hivatala, Bp., 2013. 355–371.
- Révész 1968 = Révész, László: Die Anfänge des ungarischen Parlamentarismus. (Südosteuropäische Arbeiten 68.) Verlag R. Oldenbourg, München, 1968.
- Sas 1973 = Sas Andor: A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig 1818–1848. Madách, Bratislava, 1973.
- Sándor 1948 = S. Sándor Pál: A jobbágykérdés az 1832/36-os országgyűlésen. K. n., Bp., 1948.
- Sándor 1977 = Sándor, Pál: Deák und die Frage der Hörigen auf dem Reichstag der Jahre 1832–1836. (Studia historica 127.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1977.
- Sápi 1963 = Sápi Vilmos: Az országgyűlési követek helyzetének főbb kérdései a reformkori átalakuláskor. Jogtudományi Közöny, 18 (1963), 4. sz. 213–220.
- Szabó 1998 = Szabó Márton: Politikai tudáselméletek. Szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív-diszkurzív értelmezések a politikáról. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas Kiadó, Bp., 1998.

- Szabó 2016 = Szabó Márton: Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába. Osiris Kiadó, Bp., 2016.
- Szijártó 2010 = Szijártó M. István: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. Balaton Akadémia Kiadó, Keszthely, 2010. 2. kiad.
- Szűcs 2009 = Szűcs Zoltán Gábor: „Reménységtől s félelemtől szabad lélek”. Diszkurzív politológiai esettanulmány Kazinczy Ferencről és a működő rendi alkotmány korának politikai kultúrájáról. Irodalomtörténet, 90 (2009), 4. sz. 428–461.
- Takáts 1980 = Takáts Sándor: Földváry Gábor és Pálffy Fidél. In: uő: Kémvilág Magyarországon. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1980. 84–90.
- Takáts 1998 = Takáts József: Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején. A keret. Irodalomtörténeti Közlemények, 102 (1998), 5–6. sz. 668–686.
- Takáts 2007 = Takáts József: Modern magyar politikai eszmetörténet. Osiris Kiadó, Bp., 2007.
- Takáts 2013 = Takáts József: A csinosodás politikai nyelve. In: „Politica philosophiai okoskodás”. Politikai nyelvek és történeti contextusok a középkortól a 20. századig. Szerk. Fazakas Gergely Tamás – Miru György – Velkey Ferenc. Debreceni Egyetem, Debrecen. 2013. 149–160.
- Velkey 1999 = Velkey Ferenc: A magyar liberalizmus születése. In: Polgárosodás és szabadság (Magyarország a XIX. században). Szerk. Veliky János. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1999. 61–89.
- Völgyesi 2013 = Völgyesi Orsolya: Ősi alkotmány és törvényhozói szabadság. Versengő politikai nyelvek a polgári törvények vitájában az 1832–1836-os országgyűlésen. Történelmi Szemle, 55 (2013), 3. sz. 401–424.
- Völgyesi 2017 = Völgyesi Orsolya: Vármegyei követek az 1832–1836. évi országgyűlésen a titkosrendőri jelentések tükrében. Korall 70 (2017), 84–108.
- Weber 1998 = Weber, Max: A politika mint hivatás. (Ford. Wessely Anna) In: uő: Tanulmányok. (Osiris könyvtár. Szociológia) Osiris Kiadó, Bp., 1998. 156–209.
- Zichy 1894 = Zichy Antal: Visszapillantás az 1832–36-diki országgyűlésre. Budapesti Szemle, 77. köt. (1894), 205. sz. 45–66.

AZ 1872-73. ÉVI KOLERA BORSOD VÁRMEGYÉBEN¹

A tanulmány az 1872-73. évi kolerajárvány által kiváltott válsághelyzet megyei szintű kezelését mutatja be a Borsod vármegyei járási közigazgatás működésén keresztül. A helyi szintű járványkezelés vizsgálata olyan helyzetekre és nehézségekre világíthat rá, melyet az országos méretű, többnyire statisztikai kimutatásokon alapuló kutatások nem tudnak bemutatni éppen a választott lépték okán.

Ázsiai hányszékelés, epemirigy, epekór stb. – megannyi elnevezés egyetlen betegségre, a kolerára, amely alapvető élménye volt a 19. század emberének, hiszen nem volt olyan egyén, aki élete során ne találkozott volna vele. Jóllehet még ma is felbukkan a világ egészségügyileg elmaradottabb helyein, mégis a legnagyobb és súlyosabb kolerajárványok a 19. századhoz köthetők. Az Ázsiában honos betegség először 1817-ben érte el Európa határát, ám ekkor a Volgánál tovább nem tudott terjedni. Nem úgy a következő alkalommal, amikor 1830 végére megjelent Galíciában és Moldvában, majd a következő két évben Észak-Amerikát és Afrikát is elvérvé pandémia méretűvé vált. Bár a kolera híre közel egy évvel korábban eljutott Magyarországra, mint hogy maga a betegség felütötte volna a fejét, mégis a kór ismeretlensége miatt csupán a korábbi járványok (leginkább a pestis) során alkalmazott óvintézkedések megtételére futotta a Habsburg-vezetéstől. Az ismeretlen helyzet általános félelmet szült, a korlátozások pedig ingerültséget. Nem csoda, hogy a társadalmi feszültség magasra szökött, s több helyen is felkeléshez, lázadáshoz vezetett. A Sáros, Zemplén, Szepes és Abaúj megyékben kitört felkelést végül báró Eötvös Ignác kormánybiztos fojtotta el kegyetlenül.

A későbbi kolerajárványok idején lehetővé vált, hogy a korábbi tapasztalatokra építve közelebb kerüljenek a kór megismeréséhez és kezeléséhez – orvosilag és közigazgatásilag egyaránt. Amikor 1848-ban a forradalmi lázban égő Magyarországra megérkezett a kolera közeledtének a híre, a magyar kormány egyértelműen a vesztegár ellen döntött, kijelentvén, hogy az tökéletesen hatástalan a kolera ellen, ugyanakkor rémületet okoz és akadályozza a kereskedelmet.² Helyette inkább a kórházi ágyak számának növelésével és a gyógyszerellátás javításával kívántak megbirkózni a járvánnyal. Az 1866. évi kolera olyan gyorsan zajlott le, hogy mire a hatóság léphetett volna, már vége is volt. Július 27-én jelent meg Pesten, októberben tetőzött, novemberre pedig már meg is szűnt, de így is közel 2000 ember életét követelte csak a fővárosban. A járvány kezelését Pest-Budán alapvetően rendészeti feladatnak fogták fel, s állandó egészségügyi bizottmányokat hoztak létre a kerületi alkaptányok elnöklete alatt.³

¹ A tanulmány a NKFI FK 128 978 Tudás, tájkép, nemzet és birodalom projekt támogatásával készült.

² Gortvay 2000, 217.

³ Sipos 1998, 118-120.

Valamennyi járvány közül az 1872–73. évi számított a legsúlyosabbnak, amelyben az is közrejátszott, hogy a kolerával egy időben más fertőző betegségek és éhínség is pusztított az országban. Ez a járvány azért is kitűnik a többi közül, mert ez tekinthető az utolsó középkori típusú demográfiai katasztrófának, ugyanis nemcsak kellő lökést adott a köztisztasági és infrastrukturális fejlesztéseknek, de az orvostudományban is ekkorra születtek meg azok a felfedezések, amelyek együttesen nemcsak a kolera, hanem más járványos betegségek (himlő, tífusz) kiterjedt pusztításainak véget vetettek. Ugyan 1873 után is megjelent időről időre a kolera az országban, de korántsem olyan mértékben és annyi halálos áldozatot követelve, mint korábban.

Tanulmányomban azt kívánom bemutatni, hogy helyi szinten, Borsod vármegyében miképpen kezelte a hatóság a kolerajárványt, valamint az ezzel párhuzamosan jelentkező ínséget és gazdasági válságot, amelynek következtében egy hármasság-helyzet állt elő. A járvány vizsgálatakor a történeti demográfiai megközelítés helyett a közigazgatástörténet kerül most előtérbe némi kitekintéssel a társadalmi és gazdasági következményekre. Ehhez elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában megtalálható alispáni és szolgabírói jelentéseket, törvényhatósági bizottsági iratokat és egyéb kapcsolódó levéltári forrásokat használtam fel.

Kolera a láthatáron – az első intézkedések

Amikor 1872 nyarán néhány évnyi szünet után ismételten megjelent a kór Magyarországon, még keveset tudtak róla, s ez az ismeretlenség volt az, ami a kolerát övező félelmet leginkább gerjesztette és fenntartotta. Az elmúlt járványok tapasztalatai alapján az némileg világossá vált (1. táblázat), hogy van valamilyen kapcsolat a szennyezett ivóvíz és a megbetegedések között, de sokáig kétségbe vonták a betegség ragályos voltát: úgy vélték, hogy emberről emberre nem terjed, de ha mégis, az a szennyezett ruhanemű miatt történik. Az ismerethiány következtében a járványra adott reakciók nem mindig voltak megfelelőek, gyakorta előfordult, hogy olyan megelőző és kezelési módszerekhez folyamodtak, amelyek máskor – többnyire a pestis idején – már „jól beváltak”. Ezek között említhetjük az alkoholfogyasztást vagy a füstölést, amelyek a külső-belső fertőtlenítést voltak hivatottak biztosítani.⁴

A továbbélő, elmaradott módszerek ellenére azért a korábbi járványokból tanultak is elődeink. Különösen igaz ez a járványhelyzet kezelésére, azaz a bonyolult közigazgatási gépezet működésbe hozására és hatékony működtetésére. A régebbi kolerajárványok során kikísérletezett válságkezelési mechanizmus már 1871-ben életbe lépett, amikor novemberben az akkori belügyminiszter, Tóth Vilmos felhívta a figyelmet az Oroszország galíciai határainál megjelent járványra, s még ebben az évben kijelölték a védekezés irányítását gyakorló bizottmányt. A következő év augusztusáig azonban nem volt szükség tényleges intézkedésre. Amikor viszont a járvány elérte az Osztrák-Magyar Monarchia határát, beindították a közigazgatási gépezetet: 1872. augusztus 26-án a belügyminiszter kiküldte a kidolgozott kolerautasítást a

⁴ A további megelőző praktikák és gyógymódok között szerepel a meleg öltözködés, az ecetes vízzel való mosakodás, mértékletes étkezés és a megerterhelő, valamint erjedő ételek fogyasztásának mellőzése.

törvényhatóságoknak.⁵ Szeptemberben pedig a járvánnyal szembeni helyes magatartásra való felkészítés érdekében közzétették a belügyminiszteri felkérésre készült „*Népszerű oktatás a cholera járvány tárgyában*” című tájékoztatót, amelyet amellet, hogy minden törvényhatósághoz eljuttattak, a sajtóban is leközltek.⁶ Ebből megtudhatták az emberek, hogy milyen tünetekkel jár a kolera, hogyan kell ellene védekezni, és miként kell a megbetegedetteket kezelni. A nyolc pontba szedett rövid ismertető több olyan elemet is tartalmazott, amelyeket a korábbi kolerajárványok idején, vagy még korábban, a pestis megjelenésekor is jónak láttak a lakossággal közölni.

Ahogy teltek a napok, egyre aggasztóbb hírek érkeztek a határvidékekről, illetve az országban szórványosan előforduló megbetegedésekről. Mindezek ellenére adminisztratív szinten egészen novemberig nem történtek lényeges lépések a járványkezelés terén a megyében. Ekkor azonban felállították a Borsod megyei koleraügyi bizottságot Kun István elnökle alatt, amellyel párhuzamosan Miskolcon is létrejött a koleraügyi bizottság a korábbi rendőri szakosztályból. Ez utóbbi a város 11 kerületének megfelelően 11 albizottságra oszlott, a hatékony és gyors intézkedés végett pedig hamarjában teljhatalommal ruháztatott fel.⁷

1. táblázat
Kolerajárványok Borsod vármegyében

	1831	1855	1866	1872-73
Járvány-sújtotta helységek száma	162	53	3	(153) ⁸
Megbetegedések száma	15677	1250	810	12123 (7942)
Halálozások száma	6964	533	243	4148 (2786)

Forrás: J. Frater 1980, 8.

Az ekkor 195 037 fős lakosságú⁹ megye mindössze 8 hatósági és 24 magán gyakorló orvossal, illetve egy gyógyintézettel, a miskolci nyilvános közkórházzal nézett a járvány elébe.¹⁰ A gyógyító személyzet számát tekintve nem kérdéses, hogy miért inkább a megelőzésre helyezte a megyei tiszt főorvos a hangsúlyt a gyógyítás helyett (egyébként az ország más részein is hasonlóan tettek). Ezzel az infrastrukturális ellátottsággal ugyanis kevés remény mutatkozott a tömegesen megbetegedettek szakszerű ápolására, majd felgyógyulására. A megelőzés legfontosabb eszközének a

⁵ Sipos 1998, 121-122.

⁶ A Borsod. Miskolci Értesítő (továbbiakban Borsod) című helyi lap 1872. szeptember 12-én közölte.

⁷ HU-MNL-BAZML-IV.1902.c. 314/1873. 1872. nov. 1-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁸ A zárójelben szereplő számok az alispáni iratokból származnak. HU-MNL-BAZML-IV.803.b. 537/1873.

⁹ 1870. évi népszámlálás, 1871. Az időről időre közreadott, koleráról készült statisztikai kimutatásokban Borsod megye lakosságaként 167799 fő szerepelt, a települések száma pedig 121 volt, amely ugyancsak nincs összhangban az alispáni iratokban szereplő 182 községgel. HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 4017/1873.

¹⁰ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 4862/1872.

fertőtlenítés kínálkozott, ennek fontosságára hívta fel az alispán figyelmét a megyei főorvos, dr. Bódogh Albert 1872. október végén, még mielőtt egyetlen kolerás esetet is jelentettek volna. Különösen a nyilvános és középületek (iskolák, kórházak, kocsmák, vendéglők, kaszárnnyak, vágóhidak, mészárszékek stb.) esetében tartotta elengedhetetlennek a rendszeres fertőtlenítést.¹¹

Az óvintézkedések fontos eleme volt az emberek mozgásának, gyülekezésének korlátozása is annak ellenére, hogy nem tudták pontosan, miként terjed a kolera emberről emberre. Mindenesetre úgy vélték, hogy a találkozási alkalmak számának csökkentésével – a pestishez hasonlóan – lassítható a járvány terjedése. Feltehetően ezért is javasolta a megyei főorvos, hogy a kávéházak, vendéglők és kocsmák nyitvatartását este 10 óráig engedélyezzék, illetve hogy a kolerabetegeket különválasztva – lehetőleg külön épületben – kezeljék.¹² Ma már tudjuk, hogy a kolera egy bakteriális fertőzés, amely a baktériumot (*vibrio cholerae*) tartalmazó víz vagy élelmiszer elfogyasztásával, illetve a megbetegedett egyén ürülékével vagy hányadékával való érintkezés útján terjed, nem pedig cseppfertőzéssel, mint például a vírusok többsége. Tehát az egy légtérben való tartózkodás révén kevés eséllyel lehetett megfertőződni, hacsak nem ettek-ittak szennyezett dolgot, vagy más úton (például kézfogással) nem került valahogy a baktérium a szervezetükbe.

A korabeli tisztálkodási viszonyokat ismerve érthető a hatóság fokozott elővigyázatossága és szigora e téren. Ugyanakkor az, hogy csupán az említett „szórakozóhelyekre” terjedt ki a nyitvatartási korlátozás, míg más, ugyancsak tömegeknek helyet adó intézményekre (például színház) nem, azzal lehet összefüggésben, hogy a megbetegedést gyakorta összekapcsolták a züllött életmóddal. A túlzott mértékű italfogyasztás, a késői kimaradás, az erkölcstelen viselkedés kiemelt helyen szerepelt a megbetegedés kockázati tényezőinek sorában a korabeli vélekedés szerint. A kolera elleni „Népszerű oktatás” néhány passzusa is összemosta a szegénységet a betegségekre való hajlammal, hiszen a zsúfoltságot és a tisztátalanságot, illetve az ez utóbbi által okozott kigőzölgést a járványok egyik legfőbb okának tartotta.¹³ Sőt ennél is tovább menve a társadalom kevésbé tehető rétegeit erkölcsileg is kifogásolhatóbbnak vélte, amikor arra buzdított, hogy az emberek kerüljék az éjszakázást és a kicsapongást.¹⁴ Azaz a normaszegő életmódot folytatókról is azt tartották, hogy kevésbé tudnak ellenállni a betegségeknek. A korai záróra elrendelése többeket – különösen a nagyvárosi éjszakai élet szereplőit – arra buzdított, hogy nemtetszésüknek írásban adjanak hangot. A kérvények hatására Miskolcon például enyhítettek a szabályokon, s lehetővé tették – a kocsmák kivételével – a kávéházak és vendéglők számára, hogy 10 óra helyett éjjel 12-ig nyitva maradhassanak „a színházat látogató közönség nagyobb kényelmére s hogy a vasúton érkező vendégek is ellátást nyerje-

¹¹ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 4866/1872.

¹² HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 4866/1872.

¹³ Népszerű oktatás... 4. és 5. pont, Borsod, 1872. szeptember 12., 1. Max Pettenkofer német orvos „talaj elmélete” szerint, mely általánosan elfogadott kóroktannak számított a korszakban, a talajban és máshol előforduló organikus anyagok a nedvesség hatására erjedésnek indulnak, s olyan káros kigőzölgéseket (miazma) eredményeznek, amelyek különféle megbetegedésekhez, köztük járványos fertőzésekhez vezetnek.

¹⁴ Népszerű oktatás 5-8. pont, uo.

nek”.¹⁵ Azt azonban kiemelték, hogy amint előfordul az első kolerás megbetegedés, ismét 10 óra lesz a záróra mindenhol.

Ahogy a megbetegedések száma jelentős emelkedésnek indult, az alispán jobbnak látta a vásárokat is betiltani.¹⁶ Ez ellen is többen felszólaltak, köztük a miskolci általános ipartársulat elöljárói, akik a miskolci országos vásár megtartása iránt folyamodtak. Fő érvük éppen az volt, hogy a vasúti közlekedést sem tiltották be, holtott ott zárt térben vannak az emberek, míg a vásárokon szabad levegőn. Ez is arra utal, hogy belélegzés, azaz a káros kigőzölgések által is elkaphatónak vélték a kórt.

Amellett, hogy a vármegye meglehetősen kedvezőtlen egészségügyi adottságokkal rendelkezett a járvány megjelenésekor, az utak rendkívül rossz állapota még tovább rontott a helyzeten, mert nemcsak a megbetegedések híre, hanem az orvosi segítség is lassan, esetleg késve érkezett egyik településről a másikra. A járványkezelést végezetül az is hátráltatta, hogy még a sokadik kolerajárvány után sem voltak képesek az orvosok, sebészek bizonyosan azonosítani a betegséget. A kései vagy rossz diagnózis félrekezelésekhez, illetve a járvány szétterjedéséhez vezethetett, amennyiben nem sikerült idejében megfékezni azt. Ezért is volt fontos az alispán számára – a felsőbb szervek által megkívánt kötelező adatszolgáltatás mellett –, hogy naponta értesüljön az új megbetegedésekről, hetente pedig a települések járványállapotáról.

Hatósági járványkezelés

Az előzetes óvintézkedések nem bizonyultak feleslegesnek, mert amint az utolsóóra is sor került, a kolera megjelent Borsodban is. A legelső bizonyosan kolerás megbetegedést egy Pestről érkezett férfi személyében 1872. november 12-én regisztrálták a megyeszékhelyen, Miskolcon. A 25 év körüli munkásférfi még aznap elhunyt.¹⁷ Ettől az időponttól kezdve a következő év január 29-ig összesen 34 közösségben jelent meg a kolera.¹⁸ A megyei főorvos évnegyedes jelentéséből kiderül, hogy a járvány nem mindenütt jelentkezett egyformán: a legtöbb helyen csak szórványosan lépett fel és néhány esetet követően ki is merült, míg máshol járványos méreteket öltött. Ez utóbbiak között találjuk Mezőkövesd (52 fő), Sajószentpéter (57 fő), Tiszabábolna (132 fő), Edelény (71 fő), Szendrő (49 fő), Miskolc (33 fő), Nyomár (43 fő) és Múcsony (40 fő) településeket, valamint a diósgyőri új vasgyárat, ahol 73 munkás betegedett meg.¹⁹

¹⁵ HU-MNL-BAZML-IV.1902.c. 314/1873. 1872. nov. 8-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

¹⁶ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 5595/1872. Az alispán 1872. dec. 6-án valamennyi vásárt betiltott a megye területén.

¹⁷ HU-MNL-BAZML-IV.1902.c. 314/1873. 1872. nov. 13-i kolerabizottsági jegyzőkönyv. Valamilyen oknál fogva a hivatalos jelentések az első megbetegedést november 14-re teszik, innentől számítják a járvány kezdetét mind Miskolcon, mind pedig Borsodban.

¹⁸ Dr. Bódogh Albert megyei főorvos beszámolója szerint a járvány a következő sorrendben jelent meg a megye egyes településein: Miskolc, Mezőkövesd, Sajószentpéter, Bábolna, Poga, Edelény, Arnót, Szendrő, Sajó-Szőged, Sajóörös, Sajóvamos, Ónod, Szederkény, Tiszakeszi, Ároktő, Belső-Bócs, Szendrőlád, Tiszadorogma, Alsó-Ábrány, Nyomár, Diósgyőri új vasgyár telep. Borsod, 1873. január 2. 1.

¹⁹ HU-MNL-BAZML-IV.803.b. 65/1873.

A tiszabábolnai kiemelkedően magas szám a hatóságok figyelmét is felkeltette, a tiszti főorvos az egri járás felső szakaszának – ahova területileg Tiszabábolna is tartozott – szolgabíróját azzal vádolta meg, hogy nem intézkedett a járvány megfékezésé-
se érdekében. Csizik Kálmán [?], hogy tisztázza magát a vádak alól, terjedelmes le-
vélben számolt be valamennyi intézkedéséről.²⁰ Ebből megtudhatjuk, hogy járási
szinten hogyan működött a járványkezelés. Először is, a szolgabíró utasította a járási
orvost a járvány terjedésének meggátlása érdekében kiadott szabályok azonnali vég-
rehajtására. Az orvos²¹ feladata volt minden reggel végigjárni a házakat, és bejelen-
teni az új betegeket. Másodszor, beszűntette a község határában folyamatban lévő
töltési munkálatokat, ugyanis az első esetek az ott dolgozó helybeli és vidéki munká-
sok között merültek fel. Végrehajtatta a megyei főorvosnak azon utasítását is, hogy
a házakban a sárral betapasztott ablakokat – a jobb szellőzés végett – bontsák ki, és
hogy távolítsák el a felhalmozott élelmiszereket (tök, káposzta stb.), melyekről úgy
gondolták, hogy erjedésük révén közrejátszhatnak a kór terjedésében. Intézkedett
arról is, hogy a halottakat feltűnés nélkül, naponta egyszer temessék el. Ennek szük-
ségességét inkább pszichológiai, mintsem közegészségi okok indokolták, ugyanis a
folytonos harangzúgás és a temetési menetek látványa megviselte a településen élő-
ket. Az intézkedések végrehajtásának sikeressége érdekében a szolgabíró igénybe
vette a helyi lelkész segítségét is, akit arra kért, hogy beszélje rá a betegeket a gyógy-
szerek beszedésére. A tiszteletes minden bizonnyal igen lelkiismeretes munkát vég-
zett, mert a bábolnai lakosok később kérvényezték az alispánnál, hogy a járvány
idején tanúsított helytállásáért részesítsék belügyminiszteri dicséretben.²²

Ez a segítőkészség nem volt elmondható a diósgyőri római katolikus plébános-
ról, aki többszöri megkeresés ellenére is megtagadta a diósgyőri vasgyárban megbete-
gedett munkásoktól „a vallásos végső vigasztalást, s a halottakat keresztyénhez
illőleg eltemetni vonakodik, s egy általában ezt nem is teszi.”²³ A lakosságnak a ha-
tósági intézkedésekkel és a gyógykezelésekkel szembeni ódzkodását több járásból is
jelentették, ami arra utal, hogy az emberek nem bíztak meg maradéktalanul a felülről
jövő segítségben. Az okokról csak találgathatunk, miként a szolgabírák is tették:
voltak, akik hatástalannak vélték, mások attól tartottak, hogy a segítségnek komoly
ára lesz, melyet majd később behajtanak rajtuk. De voltak olyanok is, akik az 1831.
évi kolera emlékét felidézve a hatóságok szándékos mérgezésétől tartottak.

Egy másik szolgabíró jelentéséből pedig azt tudhatjuk meg, hogy a segélyben
nem részesülők számára egy külön épületet jelöltek ki községi ápoldaként minden
községben, melyet az adott község költségén rendeztek be és az egészségügyi bi-
zottság gondozása alá helyeztek. Arról is intézkedett, hogy minden községben leg-
alább egy ápolót fogadjanak fel, akit elláttak a megfelelő utasításokkal. Elrendelte,
hogy a lakószobákat naponta legalább 2 órán keresztül szellőztessék, s fertőtlení-
tsék. Emellett a járás területén beszűntette a búcsújárásokat, a halotti torokat, a hosz-

²⁰ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 5802/1872.

²¹ A forrásból nem derül ki, hogy a járási orvosra vagy egy kirendelt kolera orvosra gondolt a szolgabíró.

²² HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 70/1873.

²³ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 394/1873.

szabb halotti meneteket és a „gyümölcsök élvezését”.²⁴ Ez utóbbi tilalom minden valószínűség szerint a gyomorbetegségek elkerülését szolgálta.

A szendrei járás alsó szakasza szolgabírájának jelentéséből az derül ki, hogy a járás területén valamennyi községben megalakult a kolerabizottság, melynek tagjai végezték a házak ellenőrzését az orvosok helyett. A biztosok egyenként 10-10 házra felügyeltek, s kötelezték a lakókat a lakás földjének (döngölt földből volt ekkoriban a legtöbb lakás padlója), valamint a szemét- és trágyadomboknak vasgáliccal való fertőtlenítésére. A biztosok dolga volt a kolerabetegek bejelentése is.²⁵

A jelentésből arra is fény derül, hogy az enyhe időjárás megnehezítette a hírek továbbítását, ugyanis a sáros, járhatatlan utakon a távolabbi településekről legalább három napba telt, míg a jelentések a szolgabíró kezébe jutottak. Éppen ezért kérte magát felmentetni a járvány állásáról való 24 óránkénti jelentéstételi kötelezettség, valamint a megbetegedettekéről készített kimutatók nyolcnaponkénti beterjesztése alól. Az alispán azonban elutasította a kérelmét, s felszólította, hogy ha nem is naponta, de legalább három naponta küldje el a jelentéseket.²⁶

Hogy ezek a megbetegedésekről számot adó jelentések mennyire voltak megbízhatóak, nehéz megmondani. Néha ugyanis még az orvosoknak sem sikerült biztosan diagnosztizálniuk a kolerás betegeket. Erre jó példa dr. Menner Adolf járási orvos esete, akit az alispán amiatt marasztalt el, mert elmulasztotta jelenteni az 1872. december 5-én Edelényben kiütött kolerát. Az orvos a felelősségre vonásra azzal válaszolt, hogy oly szelíd lefolyásúak voltak ezek a betegségek, s ráadásul mindegyik gyógyulással is végződött, hogy nem merte kolerának nevezni a kórt, csak „cholerinának”²⁷ gondolta. „[Cs]ak felületességről vagy tudatlanságról tanuskodott volna, ha valaki az azonos kimenetelű két kór felismerése között egy perczig se habozott volna. E tekintetben csak a tudományt ismerhetjük el biráinkul” – vélekedett Menner.²⁸ Az itt-ott elejtett utalásokból arra következtethetünk, hogy nem csupán számára okozott nehézséget a veszélytelen lefolyású cholerina és az ázsiai kolera megkülönböztetése, hanem másoknak is. Ráadásul a kevésbé jártas gyógyítók, mint amilyenek a sebészek is voltak, akik minimális egészségügyi tapasztalattal rendelkeztek, már az is gondot okozott, hogy a kolerás betegeket elkülönítsék a többi fertőző betegségekben szenvedőktől.

A járás- és járványorvosok mellett a borsodi tisztiorvos is gyakorta megjelent a megye településein, hogy ellenőrizze az óvintézkedések betartását. Ezért jelentéseiből nemcsak a terjedés irányáról, hanem annak intenzitásáról is képet kaphatunk. A november közepi első eset után előbb lassan, majd december 10-től a hónap végéig intenzívebben kezdett terjedni a kór, majd egy rövidebb visszaesést követően –

²⁴ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 3630/1872.

²⁵ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 6026/1872.

²⁶ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 6026/1872.

²⁷ A *cholerina* a kolera egy enyhébb formája, amely bár szintén hasmenéssel és hányással jár, s akár több napig is tarthat, mégis általában felgyógyulással végződik. Ha mégsem, akkor átmehet *cholera asphyctica*-ba, ahol a hányás és hasmenés bővebb és rendszeresebb, fájdalmas görcsökkal kísérve, az arc beesetté, a végtagok és a nyelv jéghideggé válik, a vérkeringés megváltozik, a pulzus egyenetlen, végül egészen kitapintathatatlanná lesz (innen az elnevezés: *asphyctica* = érelökés nélküli). Korányi 1873, 1H6.

²⁸ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 12/1873.

amikor is jónak látták újból engedélyezni a vásárok megtartását²⁹ – január második felében ismételten erősebben mutatkozott.³⁰ A diósgyőri munkások közé kiküldött koleraorvos, dr. Ernst József is arról számolt be január 21-én, hogy bár pár nappal ezelőtt még úgy tűnt, hogy enyhülni kezdett a járvány, most azonban „nagyobb mérvben dühöng” olyannyira, hogy „bár az igazgatóság és gondnokság e részben a legerélyesebben közreműködik; s a legczélszerűbb egészségügyi szabályokat lépteti életbe, nem vagyok képes az általános pusztítóbb cholera járványt meggátolni.”³¹ A járvány hevesességét Ernst azzal magyarázta, hogy az elmúlt nyáron a váltóláz erősen legyengítette a munkásokat, akik feltehetőleg azóta sem erősödtek meg kellően.

Bár az esetszám és a járvány erőssége csökkenni látszott 1873 elején, az orvosok leterheltsége nem enyhült. A „rendkívüli időjárás, a mely az egészségre a legkedvezőtlenebb mit csak képzelni lehet, más betegségek terjedésére nézve is meghozta a maga rossz következtetéseit”, azaz a kolera mellett más, nem kevésbé veszélyes betegségek is megjelentek.³² Ezek közül a legsúlyosabb a himlő volt, amely jelentősen hozzájárult az év során elhunytak magas számához.

A tavaszi hónapok viszonylag csendesen teltek el, csak szórványosan – illetve bizonyos időszakokban egyáltalán nem – voltak megbetegedések. Ha fel is ütötte a fejét valahol a járvány, nem volt olyan pusztító, mint azt korábban megszokhatták. „[A]zon hitben vagyok – írta az alispán a belügyminiszternek címzett felterjesztésében –, hogy habár egyes cholera betegségek – még folyvást merülnek fel, mint »járvány« meggyénk területén végleg megszűntnek jelezhető.”³³ Az alispán azonban kétszeresen is elhamarkodottan adott hangot reményének. Egyrészt mert, „a m. kir. ministerium intézkvénye szerint a cholera megszűntnek hivatalosan csak akkor tekinthető ha valamely községben vagy megyében az utolsó beteg felgyógyulása vagy elhalálásától számított 15 nap alatt cholera eset nem fordul elő [...]”,³⁴ azaz ha vannak még szórványos megbetegedések, akkor nem szűnt meg a járvány. Másrészt pedig –, de ezt nem láthatta előre –, a nyár beköszöntével megint csak megugrott a betegek száma. „Több községben, hol a járvány már muló félben volt, [...] megbetegülések fordultak elő, sőt cholera betegülések fordultak elő oly községekben is, melyek eddig vészmentesek voltak.”³⁵ Ekkorra már a megye 95 községét érintette a kór, azaz január végétől 61-gyel nőtt a fertőzött települések száma.³⁶ Annak ellenére, hogy a tapasztalat alapján jól ismerték a járványnak azt a természetét, hogy a meleg kedvez a terjedésének,³⁷ mégis némileg váratlanul érte a hatóságokat a kolera kiúj-

²⁹ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 367/1873.

³⁰ HU-MNL-BAZML-IV.803.b. 65/1873.

³¹ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 394/1873.

³² HU-MNL-BAZML-IV.803.b. 65/1873.

³³ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 1471/1873.

³⁴ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 1887/1873.

³⁵ HU-MNL-BAZML-IV.803.b. 460/1873.

³⁶ HU-MNL-BAZML-IV.803.b. 460/1873.

³⁷ „Fokozta az aggodalmakat különösen a junius és julius hónapokban uralkodott rendkívüli forróság, mely a kór terjesztésére köztudomás szerint jelentékeny befolyást szokott gyakorolni.” HU-MNL-BAZML-IV.803.b. 460/1873.

lása. Az ősszel már egyszer életbe léptetett forgatókönyv szerint cselekedtek ezúttal is.

Az alispán felszólította a szolgabírákat, hogy mindent félretéve szakaszukat minél többször járják be, szervezzék újra a községekben a kolerabizottságokat, s szigorúan ellenőrizzék az elrendelt óvintézkedések végrehajtását. Elrendelte továbbá, hogy ahol kitört a járvány, ott ápolókat fogadjanak fel, s a községházánál tartsanak készleten a legszükségesebb gyógy- és fertőtlenítőszerekből. A korábbiakhoz hasonlóan nyomtatott felvilágosító utasítást osztottak szét a lakosok között, betiltották a búcsúkat, a lakmározásokat, a tömeges összejöveteleket és a júliusra eső vásárokat. A négy járásorvos mellé a járásokban lakó tiszteletbeli orvosok közül járványorvosokat rendelt ki az alispán, továbbá a belügyminisztériumtól még három járványorvos kiküldését kérte (a minisztérium végül csak két járványorvost küldött).³⁸

A helyzet súlyosságára és a betegek ellátásából fakadó fizikai nehézségekre hivatkozva a belügyminiszter által megszabott napidíjak kétszeresét, azaz 10 és 6 forintot szavazott meg – saját hatáskörben – a megyei közgyűlés az orvosok és sebészek számára.³⁹ Valószínűleg ugyancsak saját hatáskörben döntöttek arról is, hogy a járvány minél hatásosabb kezelése érdekében a kolera elleni gyógyszereket a megye minden lakosának ingyen szolgáltatják majd a megyei házipénztár terhére.⁴⁰ Azonban sem a közgyűlési jegyzőkönyv, sem pedig a törvényhatósági bizottsági iratok nem utalnak arra, hogy az általánosságban alacsony bevételekkel és jóformán semmi tartalékkal működő megyei házipénztár miből fog erre az előreláthatóan tetemes összegre fedezetet nyújtani. Egy későbbi jegyzőkönyvi bejegyzés azonban azt sugallja, hogy valamiféle állami támogatásban reménykedtek. Ugyanis mindaddig nem kívánták kifizetni a gyógyszerészek által benyújtott koleraorvosság-számlákat, „míg bizonyosságot nem szerzünk az iránt, vajjon a cholera járvány orvoslási költségeinek fedezésére felsőbb helyről mily mennyiségű pénzalap bocsátatik rendelkezésünkre; ami nem sokára várható.”⁴¹

Jóformán még hozzá sem láttak a járványkezeléshez, amikor megállapították, hogy a gyógyszerek árát és az orvosok napidíjait nem fogják tudni a házipénztárból fedezni. Éppen ezért úgy határoztak, hogy felíratot intéznek a belügyminisztérium-

³⁸ HU-MNL-BAZML-IV.803.b. 460/1873.

³⁹ HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 476/1872. A bejegyzésből kiderül, hogy a javaslatot országos szintre akarták eredetileg kiterjeszteni, s ennek érdekében felíratot is intéztek a belügyminiszterhez. Am miután az feltehetően nem hajlott a napidíjak megduplázására (a belügyminiszteri leirat eddig nem került elő, de miután az állam továbbra is az eredeti 3 és 5 forinttal számolt, sejtethető, hogy elutasították a Borsod megyei javaslatot), a közgyűlés többnyire megelégedett a megye területére történő érvényesítéssel. Az 1873. évi augusztusi évnegyedes alispáni jelentésben viszont arról olvashatunk, hogy Kaczauder (vagy Kaczander) Aronnak, a szendrei és szentpéteri járás főorvosának napi 10, a többi járvány és járásorvosnak viszont csak 5 forintot biztosított Bay Bertalan. Így elképzelhető, hogy fedezethiány miatt végül a megye is letett arról a nemes szándékáról, hogy az orvosokat kiemelt bérrel jutalmazza. HU-MNL-BAZML-IV.803.b. 460/1873.

⁴⁰ HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 476/1872. „hogy tehát a járvány folytán megbetegült egyének közül a lehető legtöbbet megmenthessenek a haláltól, de a közérdek szempontjából is elhatározzuk, hogy a cholera járvány tartama alatt a megye öszves községei számára szükségelt s fentebb jelzett orvosi óv gyógyszerek, a megyei házipénztár terhére szolgáltatassanak ki, [...]”

⁴¹ HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 534, 535, 536/1873.

hoz 3000 forint – számadási kötelezettség melletti – utalványozása iránt.⁴² A bejegyzés megfogalmazása, és a későbbi események arra utalnak, hogy ezen összeget a vármegye vissza nem térítendő segély, nem pedig kölcsön formájában kívánta igénybe venni.

A belügyminiszteri válasz azonban gyorsan kijózanította a vármegyei vezetőket, ugyanis Szapáry Gyula határozottan kijelentette, miszerint a kolera ellen tett intézkedésekből felmerülő mindennemű költségeket azon községek kötelesek viselni, amelyek érdekében a hatósági intézkedések tétettek.⁴³ Tehát mindenféle, kolerával kapcsolatos kiadást azok a községek voltak kénytelenek megfizetni, amelyeknek lakossága éppen a járvány miatt keresetképtelenné vált. A belügyminiszter jogalapként a 1871. évi XVIII. tc. 131. §-ára hivatkozott, amely szerint e „szabály” alól csak abban az esetben mentesülnek a községek, ha azok vagyontalanságuk okán nem képesek fedezni a kiadásokat. Ekkor a törvényhatóság, azaz a vármegye joga és kötelessége átvállalni a terheket. S csak legvégső esetben – amikor a törvényhatóság is fizetéseképtelenné bizonyul – történhet meg, hogy az államkincstár segíti ki a bajba jutottakat.

Mondani sem kell, a belügyminiszteri leirat nem részesült örömteli fogadtatásban. „Az állandó választmány véleményének is meghallgatásával, megyénk közönsége a miniszteri rendeletet méltánytalannak és következményeiben igen károsnak is találja s annak végrehajtásához nem járulhat” – fogalmaztak a jegyzőkönyvben.⁴⁴ Visszafogott modorban, de a felháborodottságot éreztetve arra a visszas helyzetre hívták fel a figyelmet, hogy miközben egyrészt a kolera mellett a kedvezőtlen időjárás miatti elszegényedéssel is meg kell küzdeniük, ráadásul maga a belügyminiszter buzdít az özvegyek és árvák megsegítésére, másrészt éppen e segélyre szoruló emberektől próbálják meg behajtani a járvány költségeit. Meglátásuk szerint ez az eljárás bizalmatlanságot eredményezne a hatósági intézkedésekkel szemben, az emberek nem fogadnák el a kormánytól jövő segítséget, amelynek súlyos következményei lehetnek a járvány megfékezésére. Ezért kéri, hogy a költségeket „mint közveszély idején az állampolgárok megmentésére fordított kiadást a közalapról fedezni méltóztassék.”⁴⁵ A minisztérium azonban hajthatatlan maradt, s ismételten megtagadta a megye kérését.⁴⁶

Pedig az összeg valóban nem volt csekély; a pénzügyi szakosztály számításai szerint a gyógyszerek és „hivatalos orvosi fáradozások” számlája 11188 forint 69 krajcárt tett ki.⁴⁷ „Minthogy a magyar királyi belügyminiszterium semmi reményt sem nyújt arra, hogy ezen tetemes kiadás az államkincstárból fedeztethessék, a megye pedig akkor, midőn a kolera elleni óvintézkedéseket elrendelte, határozott ígéretet tön arra nézve, hogy ez intézkedések költségeit nem fogja a községek, vagy a gyógyszereket használó egyesek vállaira hárítani: most már nem mutatkozik más út, mint az, hogy a megye ezen adott ígéretét beváltsa...”, azaz a járvány kezelésének

⁴² HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 534, 535, 536/1873.

⁴³ HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 562/1873.

⁴⁴ HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 562/1873.

⁴⁵ HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 562/1873.

⁴⁶ HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 32/1874.

⁴⁷ HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 33/1874.

költségét államadójuk arányában pótható formájában kivetették a községekre. Ezen intézkedés alól egyedül Miskolc városa élvezett kivételt, mivel már a kezdetektől saját pénztárából fedezte a kolera elleni óvintézkedéseket.⁴⁸ Ezzel pedig némi önállóságra tett szert – legalábbis a járvány idejére – a megyének egyébként alárendelt város. Hogy a rossz aratás miatt is nehéz helyzetben lévő lakosokra ne rójanak még nagyobb terhet, a közgyűlés elhatározta, hogy csak az 1875. évi aratás után fogják kivetni a póthatót.⁴⁹ Emiatt azonban várniuk kellett addig, míg a szükséges összeg beérkezik a pénztárba, s nem tudták kifizetni az egyre türelmetlenebb orvosokat és gyógyszereszeket. Arra tehát nem számíthattak, hogy majd az állam rendezi helyettük ezeket a költségeket, azt viszont nem gondolták, hogy előleget sem kapnak a későbbi adóbefizetés terhére. A belügyminisztérium azonban megtagadta ezt a kérést is, mondván, hogy „tekintetbe véve az ország jelenlegi pénzügyi viszonyait, tekintetbe véve, hogy a megye lakosságára kivetendő kolera költségek ez év folyamán már úgy is befognak szolgáltatni”, az óhaj nem teljesíthető.⁵⁰

A helyzet súlyosságát mutatja, hogy az őszi szakasszal ellentétben 1873 nyarán a kormány kolerabiztosok kinevezése mellett döntött, akiknek feladata a helyi óvintézkedések ellenőrzése volt. Borsod, Gömör és Nógrád megye biztosa a miskolci közkórház orvosa, dr. Popper József lett, aki ezirányú feladatai mellett a miskolci és egri járás főorvosi teendőit is vállalta.⁵¹ A járvány csak a hűvösebb idő megjelenésével kezdett csillapodni, de „minden, úgy orvosilag mind közigazgatásilag kifejtett óvintézkedés dacára megyénk területén egész közelebbi Szeptember közepéig folytonosan szedte áldozatait” – jegyezte meg némi keserőséggel hangjában az alispán november elején.⁵²

A nyár folyamán a korábban említett himlő mellett megjelent a váltóláz, azaz a malária egy formája is, amely egészen az őszi hónapokig aktívan jelen volt a megyében, olyannyira, hogy az alispán miniszteri engedéllyel a koleraorvosokat vetette be a járvány megfékezése érdekében, akiket csak október 15-én mentett fel működésük alól.⁵³ Ugyancsak több községből jelentettek tüdőgyulladásos (tüdőlob) és számarköhögéses megbetegedéseket is.⁵⁴

Az egymás mellett jelentkező súlyos és kevésbé súlyos, ugyanakkor szintén kezelést igénylő betegségek miatt válságossá vált az orvoshiány; a járási szolgabírák folyamatosan járványorvosok kijelölését kérték az alispántól.⁵⁵ „[M]ert az a lehetetlenséggel határos, hogy egy ember 23 községbeli betegeket eláthasson illetőleg orvosolhasson” – fakadt ki a szendrei járás felső szakaszának szolgabírája.⁵⁶ Az emberek és a községek szorult helyzetét látva néhány szemfüles orvos a fuvaron és az 5 forintos napidíjon felül különféle címeken további díjakat szedett a községektől. Mi-

⁴⁸ HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 33/1874.

⁴⁹ HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 12/1875.

⁵⁰ HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 87/1875.

⁵¹ HU-MNL-BAZML-IV.803.b. 460/1873. A másik két borsod megyei járás, a szendrei és szentpéteri járás főorvosa dr. Kaczauder Áron lett.

⁵² HU-MNL-BAZML-IV.803.b. 537/1873.

⁵³ HU-MNL-BAZML-IV.803.b. 537/1873.

⁵⁴ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 3602/1873.

⁵⁵ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 3602, 3630, 3916/1873.

⁵⁶ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 3916/1873.

kor ez az alispán tudomására jutott, figyelmeztette az orvosokat, hogy a községek csupán a fuvar biztosítására vannak kötelezve, egyéb díjakkal nem tartoznak.⁵⁷

A megyeszékhely, Miskolc helyzete a kolera idején

Fentebb már esett róla szó, hogy Miskolc némi önállóságot élvezett a járvány kezelését illetően, mivel vállalta, hogy betegeiről maga gondoskodik. Arról, hogy a megyeszékhely hogyan birkózott meg az 1872–73. évi kolerajárvánnyal, részletesen lesz szó egy hamarosan megjelenő tanulmányomban, ezért most csak nagy vonalakban kívánom ismertetni az eseményeket.

Miskolc mint a legnépesebb megyei település kitüntetett figyelmet élvezett a megyei tiszti főorvos részéről, hiszen pillanatok alatt potenciális járványgócponttá válhatott. „Fő figyelmet érdemel erre nézve Miskolcz városa, itt a legszigorúbb ellenőrzés mellett vétessék foganatba, s büntetés terhe alatt hagyassák meg, az árnyékszékek fertőztelenítésének azonnali megkezdése.” – olvashatjuk a fertőtlenítés fontosságáról írt jelentésében.⁵⁸ Bódogh Albert már a kolera magyarországi megjelenésének első hírértől kezdve aggasztónak vélte a megyeszékhely közegészségügyi állapotát. „Miskolczot csak felületes szemle alá kell vennünk s csakhamar arra a meggyőződésre jutunk, hogy ott az orvos-rendészet legprimitívebb kiválmagainak sem felelnek meg, hogy úgy köz mint magán helyeken a legundorítóbb és legveszélyesebb mértékben hanyagoltatik el mind az a mi a rend, tisztaság, s ezzel együtt járó közegészség legelső követelménye volna. [...]”⁵⁹ Különösen a Pece-patak, a Búza-vásár tér és az ottani vendéglők, a város fő utcáján lévő Három Rózsa vendéglő és az ún. Lengyel-ház, a mészárszékek állapotára, valamint a színházi árnyékszékekből, az utcai szeméthalmokból és a nagyszámú sertéstartásból fakadó veszélyekre próbálta felhívni – alispáni közbenjárással⁶⁰ – a város polgármesterének figyelmét.

Losonczi Farkas Sándor feltehetően kellően tisztában volt az irányítása alatt álló város kétségbeejtő köztisztasági állapotával, mert nem sokkal a megyei tiszti főorvostól érkezett „ajánlás” után megküldte az alispánnak Miskolc város szabályzatát, amelyet a kolera terjedésének meggátolása érdekében alkotott meg a városi tanács. A szabályzat megküldésével nem pusztán tájékoztatni kívánta az alispánt, hanem arra kérte, rendelje el, hogy a Miskolccal szomszédos két községben, Mindszenten és Diósgyőrben is léptessék életbe.⁶¹ A város mindkét településsel szoros kapcsolatban

⁵⁷ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 3622/1873.

⁵⁸ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 4866/1872.

⁵⁹ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 4315/1872.

⁶⁰ Az alispán volt hivatott továbbítani a tiszti főorvos jelentését Miskolc polgármesterének. A jelentéshez csatolt kísérőlevélben röstellését fejezi ki amiatt, hogy ily módon kénytelen beavatkozni a város működésébe: „Jól tudom, hogy ez irányban intézkedni a Tettes városi képviselő testület hatáskörébe tartozik, s tetyességgel nem szándékom a város autonom jogát bármi tekintetben csorbítani amidőn ezen figyelmet érdemlő hivatalos jelentést tudomás és közlő veszélyhez képest teendő intézkedések végett által teszem, s gondoskodó figyelmét – mindnyájunk – különösen pedig miskolczváros [sic!] lakossága érdekében – az abban foglalt javaslatok mielőbbi foganatosítására felhívom.” HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 4315/1872.

⁶¹ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 4925/1872.

állt,⁶² ezért félő volt, hogy behurcolják a fertőzést. Mindszennel kapcsolatban a miskolci polgármester valamelyest tovább ment, mert azt is megjegyezte, hogy „kívánatos, hogy a miskolci cholera bizottság alá legyen rendelve”. Talán a település Miskolccal való összefonódottsága indokolta kérését, de az is lehet, hogy már a közigazgatási beolvasztás kívánalma érhető itt tetten, ami végül 1880-ban be is következett – Mindszent tiltakozása ellenére.

A szabályzat, amely lényegében az 1872. október 31-én tartott tanácsülési jegyzőkönyv kivonata, a következőket tartalmazta.⁶³ Koleraügyi bizottságot hoztak létre a rendőri szakosztály és a helybeli orvos-gyógyszerész egyeslet tagjaiból, melynek elnöke dr. Kocz József, akadályoztatása esetén pedig a rendőrkapitány lett. Egy, a katonasággal közös, de a közkórháztól elkülönülve működő kolerakórházat állítottak fel. Felkeresték a helybeli vasútállomások főnökségeit, hogy a vasúton megbetegedett, de a városi kolerakórházat igénybe venni nem akaró betegek részére legalább egy szobát különítsenek el a pályaudvarokon. Utasították a rendőrkapitányt, hogy nagyobb tételben szerezzen be az árnyékszékek fertőtlenítéséhez vasglicot, és hogy a városi szegények számára helyezzen ki nagyobb edényekben a fertőtlenítő oldatból a város költségén. Ebből az oldatból minden háznál kellett tartani, s kötelezték a háztulajdonosokat és a lakókat, hogy bizonyos időközönként végezzék el a fertőtlenítést. Az udvarokon lévő szemetet – amelynek létét a tiszti főorvos is élesen bírálta – kihordatták a lakosokkal a városból. Elrendelték a katonai laktanyák árnyékszékjeinek kitisztítását is.

Bizonyos tekintetben a megyei határozatnál is szigorúbb intézkedéseket hoztak. A nyitvatartást illetően például anélkül, hogy kiemelték volna néhány vendéglátóhelyet (kávéház, kocsmá stb.), minden olyan nyilvános helyre kiterjesztették az esti 10 órai zárórát, „hol akár étkezés akár társalgás végett is többen összejönni szoktak”, azzal a kitételrel, hogy „a szállodákba érkező útasok számára ezeknek kapui a kijelölt zár órán túl is felnyithatók és felnyitandók.”

Végül érdemes megemlíteni azt az intézkedést, amely a kolerával sújtott helyekről érkező postai küldemények fertőtlenítését érinti. Felkérték ugyanis a helyi postát, hogy „a köztudomásúlag vészlátogatott helyekről érkező csomagokat leveleket és újságokat főorvosunk által adandó útasítás szerint fertőzteleníteni sziveskedjék.” Ebben az óvintézkedésben egy, a pestis idején alkalmazott módszerre ismerhetünk rá.

A járvány társadalmi és gazdasági következményei

Ahogy a járvány egyre gyorsabban terjedt az országban, s az óvintézkedések ellenére folyamatosan növekedett az áldozatok száma, megindult a koleraárvák és -özvegyek központi segítése is. A belügyminiszteri körrendelet meghagyta a vármegyéknek, hogy írják össze azokat a járványban elhunytak után hátramaradt vagyontalan özvegyeket és árvákat, akik nem tudják önerőből fenntartani magukat, s

⁶² Mindszent lényegében Miskolccal területileg összenőve, de 1880-ig közigazgatásilag különállóan létezett, a diósgyőri (vasgyári) munkások pedig tömegesen keresték fel a megyeszékhelyet vásárlásaik alkalmával. HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 4925/1872.

⁶³ MNL-BAZML-IV.809.b. 4925/1872.

ily módon segélyre vannak utalva. Hogy a költségek minél kevésbé terheljék az állami kincstárt, a miniszter az iránt érdeklődött, hogy megoldható lenne-e a segélyezés a megyei árvaszék tartalék tőkéjéből.⁶⁴

A felhívásra a megyei közgyűlés azonnal létrehozta a megyei segélyező bizottságot, melynek feladataként szabták meg, hogy gondoskodjon e nemes cél elérésének módjáról és eszközeiről. A bizottság dolga volt, hogy elbírálja a segélyezendőek ügyét, felkeresse a segélygyűjtés forrásait, ténylegesen lebonyolítsa a segélyezést, különös figyelmet szentelve az árvagyerek magánembereknél vagy intézeteknél való elhelyezésére a miniszteri rendelet utasításai szerint.⁶⁵ A megyei szintű bizottság mellett minden szolgabírói szakasz részére különbizottságot szerveztek az illetékes szolgabíró elnökletével.⁶⁶

A miniszteri rendeletben foglaltak szerint azonnal neki is láttak a segélyek gyűjtésének, de érthető módon a legtöbb községből üresen érkeztek vissza a segélygyűjtő ívek – az embereknek nem volt mit felajánlaniuk, mindösszesen 1273 forint 65 krajcár és 3 darab ezüsthúszas gyűlt be a 475 özvegynék és árvának, valamint a 188 inasnak.⁶⁷ Szerencsés véletlen volt, hogy az új egri érseket, Samassa Józsefet éppen ekkoriban iktatták be a hivatalába, s a későbbiekben is bőkezűnek bizonyuló egyházfi igen jelentős összeggel, 12 000 forinttal támogatta meg a kolera miatt árvaságra jutott gyermekek segélyezését. Ebből az összegből 2500 forintot a megyének, 500-at pedig Miskolc városának juttatott az „elárvult gyermekek között vallás különbség nélkül leendő kiosztás végett”.⁶⁸ A segélyezéshez szükséges összeg fennmaradó részét – miként azt a belügyminiszteri rendelet⁶⁹ lehetővé tette – a koleraköltségekhez hasonlóan az éves adó arányában megyei pótlékkal kívánta a megyei vezetés biztosítani.⁷⁰

Az emberi veszteség mellett a járvány gazdasági problémákat is okozott, mégpedig oly módon, hogy a megbetegedettek és/vagy elhunytak hiányzó munkaerőként jelentek meg – leginkább a mezőgazdaságban. Az elhúzódó járvány ugyanis három, mezőgazdasági szempontból kulcsfontosságú időszakot is érintett: az őszi vetés, a tavaszi vetés és a nyári aratás idejét. Még azok a szerencsésebbek, akik felépültek a kolerából, sem voltak képesek teljes erejükkel részt venni a munkákban, mert a betegség legyengítette őket, a rossz termés miatti élelmiszerhiány, és az 1873. májusi tőzsdekrach hatására érződő „pénzhiány” miatt nem tudták magukat kellően kikúrálni, tápláló étellel felerősíteni. „Mert a rosz aratás, cséplés munka a jobb módok által kevés mértékben alkalmazható foglalkozás hiánya miatt, a munkás osztály napi keresményétől megfosztva aratás alatt nem kereshetett annyit mennyi saját és családja élelmi szükségletére elegendő, és így nincsen azon helyzetben, hogy testét megtámadott betegségektől saját költségén kihozatható, magány orvos igénybe véte-

⁶⁴ HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 560/1873.

⁶⁵ HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 560/1873.

⁶⁶ HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 560/1873.

⁶⁷ HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 30/1874.

⁶⁸ HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 561/1873.

⁶⁹ 1874. évi 3469. sz. belügyminiszteri rendelet

⁷⁰ HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 33/1874.

lével megszabadúlhaszon” – olvashatjuk a szendrei járás alsó szakasza szolgabírójának jelentésében.⁷¹

Az említett rossz termés, melyet a kedvezőtlen időjárás okozott, nem volt általánosnak mondható az országban, Borsodot is csak részben érintette. A cséplések idején benyújtott jelentések arról tájékoztatnak, hogy általában nagyon silány volt az 1873. évi termés, ami nemcsak a minőségében, hanem a mennyiségében is megmutatkozott. Farmoson (ma Egerfarmos) még annyi sem termett, amelyből biztosítani tudták volna az őszi vetéshez szükséges gabonát.⁷² Más községekben pedig, ahol éppen hogy maradt valamennyi vetőmagnak, ott élelemre nem jutott már. „[M]inden nagytás nélkül állíthatom, hogy szakaszom területén a folyó évi termés a zab kivételével olly silány hogy a földművelő osztály ha földjeit bevetette, nem marad annyija hogy házát a folyó év végéig fentarthassa.”⁷³

A hármás csapás – a kolera, a rossz termés és a gazdasági válság – hatására széles társadalmi rétegek maradtak kereseti forrás nélkül. „Ezen ügygel kapcsolatban a közvélemény azon általános nyilvánulásának kell kifejezést adnom, hogy f. 1873 év anyagi csapásai nem annyira a napszámos, mint a kisebb rendű földbirtokos osztályt súlytották, mert az első a jelenleg is magas fokon álló munka bér mellett, képesítve van előteremteni mindennapi kenyerét; de a kisebb rendű földművelő osztály vető mag, kenyérnek való s főleg a bizalmatlanság következtében megingatott hitel, és pénzválság miatt a legnagyobb erőfeszítéssel is alig képes teljesíteni családi és polgári kötelességeit.”⁷⁴ Jelen tanulmány kereteit meghaladná, ha a hármás válság következményeit minden társadalmi réteg esetében megvizsgálnánk, de az eddig feldolgozott forrásokból is látszik, hogy a napszámosokon és földbirtokosokon kívül az iparosokat és kereskedőket is érzékenyen érintette a helyzet. Talán a kolera kevésbé betegítette meg őket jobb életkörülményeik okán, mint a szegényebbeket, de a járvány miatt elrendelt vásárbeszüntetés következtében sokuk megélhetése veszélybe került. Ezért is kérvényezték több alkalommal a vásárok megtartását. Különösen a megyeszékhely, Miskolc lakosságát érintette ez kellemetlenül, hiszen a város fő profilja a kisipar és a kereskedelem volt. „Méltóztatnak tudni – írták a miskolci általános ipartársulat előljárói az alispánnak –, hogy Miskolcz város közönségének két harmada iparosokból áll kiknek egy nagy része, egyedül és kizárólag csak a vásárokon keresi kenyerét, s kiket a folyó év mindennemű csapásaival annyira sújtott, hogy köztük igen sokan így is már csak tengődnek, ha még tőlők éppen az őszi vásárok is eltiltatnak, melyeknek eredményétől némely iparosok egész évi fáradtságuk gyümölcsét reménylik; oly kétséges bonyodalomba jutnak menthetlenül, hogy nem csak hitelöket megóvni, nem csak adójukat leróni, de családjuk fenttartását eszközölni, egyáltalában képtelenek lesznek [...]”⁷⁵

Sajnos nem jártak sikerrel, az alispán elutasította kérelmüket, ahogyan Hesz Miklós és társainak – szintén miskolci iparosok – folyamodványát is, akik a mezőcsáti

⁷¹ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 3602/1873.

⁷² HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 4591/1873. Az egeri járás alsó szakasza szolgabírójának jelentése.

⁷³ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 4591/1873. Az egeri járás alsó szakasza és a sajószentpéteri járás felső szakasza szolgabírójának jelentése.

⁷⁴ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 5075/1873. A miskolci járás alsó szakasza szolgabírójának jelentése.

⁷⁵ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 5484/1872.

vásár megtartása érdekében fordultak Bay Bertalanhoz. Bár a kérvény időpontjában még nem jelent meg a kolera a községben, mivel azonban a környező településeken már jelen volt, az alispán – óvatosságból – nekik is nemet mondott.⁷⁶

A járvány miatt elrendelt korai záróra is a kereskedőket, elsősorban a tágan értelmezett vendéglátóiparban dolgozókat sújtotta leginkább, azaz a nagyvárosok – s itt megint csak Miskolcra kell gondolnunk – lakosait: kocsmárosokat, kávésokat, szállodásokat, fogadósokat, bordélyház-tulajdonosokat. Ez utóbbiak között találjuk Breuer Adolfnét (Karolin Breuer), aki a vármegyeháza melletti Rozmaring utcában üzemeltette – korabeli szóhasználattal – „kéjtanyáját”. „Huszonnégy éve annak, hogy ily üzletem van városunkban, soha ez idő alatt, minden politikai változást vagy a Bach korszakot is ide értve, soha nem adtam okot reá, hogy hatóságom meghívátván, büntessen, - tiszteletben tartám és tartom a rendeleteket, de e jelen intézkedés, azaz üzletemnek éjjeli 10 órakeri becsukása elviselhetetlen; és távol legyen tőlem hogy sérteni akarjak, de ez intézkedés ha a vendéglőkre kávéházakra állhat is, de üzletemre – melyet már magában véve morális szempontból az éj homályának fedni kell, - üzletemre e rendszabály nem alkalmazható, - és ha üzletem ily torkon verve beszüntetik, s vendégeket 10 órán túl elnem fogadhatok, miből fizessem százakra rügő adómat, orvosi díjját, és leányaim élelmét háztartásomat miből fedezzem.” – kérdi a „kéjánya”, majd mintegy nyomatékképpen zárásként még megjegyzi: „a tek.[intetes] bizottság most is meg győződhet – hogy nálam a kényelem lakosztályok tekintetében meg van, és hogy vendégeim válogatottak.”⁷⁷

Az éjszakai élet egy másik szereplője, a zenészként dolgozó Radics Vilmos szerint az elmúlt 20 évben, mióta zenekarával Miskolcon szórakoztatja a városlakókat, „ennyire sérelmes” intézkedés nem történt ellenük, mint most. „A színház 10-11 órakor ér véget s a vendéglő étterme ekkor már sötét, a vasút éjfél felé érkezik s így mi vendéget nem láthatunk, nem találhatunk, kiktől szerezzük meg hát az élet fenntartására szükséges jövedelmet magunknak?”⁷⁸ – teszi fel a kérdést kérelmében Radics, akinek zenésztársaival együtt összesen 114 családtagot kellett eltartaniuk.

Mind a hatósági jelentések, mind pedig az egyéni esetek arra utalnak, hogy az 1873-as év sokak számára rendkívül nehéz időszakot jelentett. Míg a mezőgazdasági területeken az élelmiszer- és vetőmaghiány, valamint a mezőgazdasági munkálatok elmaradása és az általános pénzhiány miatti keresetkiesés, addig a városokban a vásártartások beszüntetése, a szórakozási és utazási lehetőségek erőteljes korlátozása, az élelmiszerhiány és a válság eredményezte „drágaság” okozott gondot. És akkor még a járvány okozta személyes tragédiákról nem is beszéltünk, hiszen ezekről a forrásaink alig beszélnek, csak a számok sejtetik a drámát.

Összegzés

Dr. Bódogh Albert megyei főorvos 1873. szeptember 30-án kelt jelentésében a megye területén megszűntnek nyilvánította a járványt, ezért javasolta, hogy a jár-

⁷⁶ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 6039/1872.

⁷⁷ HU-MNL-BAZML-IV.1902.c. 314/1873. 1872. nov. 8-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁷⁸ HU-MNL-BAZML-IV.1902.c. 314/1873. 1872. nov. 8-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

ványorvosok október közepével fejezzék be a működésüket. Továbbá kérte, hogy az orvosok statisztikai kimutatás céljából küldjék be a részletes adatokat.⁷⁹ Sajnos ezek a járásonkénti beszámolók eddig nem kerültek elő, csupán az összesített adatokat ismerjük. A végelszámolás szerint az 1872–73. évi kolera Borsodban összesen 153 községben jelentkezett, s csak 29 maradt érintetlen. 7942-en betegedtek meg, közülük 5156-an gyógyultak meg, s 2786-an estek áldozatul a kórnak.⁸⁰ Az alispán összességében elismerően nyilatkozott a járványkezelésről,⁸¹ s az iratok is egy viszonylag jól összehangolt, a járvány minden aspektusára kiterjedő hatósági intézkedéssorozatról számolnak be. De miben mérhető a járványkezelés sikeressége? Az áldozatok száma lehet az egyik indikátor (2. táblázat). Összevetve a halálos áldozatok számát más megyék adataival azt látjuk, hogy Borsodban bár magasnak mondható a megbetegedések száma, tehát a terjedést a hatósági erőfeszítések ellenére sem sikerült kellően visszafogni, viszont az elhunytaké elmaradt a többi, élen járó megyéétől, azaz a mortalitás tekintetében jól szerepelt a megye.⁸²

2. táblázat

Az 1872-73. évi kolerajárvány adatai néhány megyében

		Megbetegedések	Halálozások	Mortalitás
1.	Abaúj	12763	5327	41,7
2.	Arad	16061	6092	37,9
3.	Bereg	9529	4957	52,0
4.	Békés	16573	8352	50,4
5.	Bihar	34786	13515	38,9
6.	Borsod	12123 (7942)⁸³	4148 (2786)	34,2 (35)
7.	Heves	22470	9315	41,5
8.	Nógrád	23687	9631	40,7
9.	Pest	17708	8066	45,6
10.	Sáros	12726	5937	46,7
11.	Szatmár	18471	5893	31,9
12.	Szepes	11603	5342	46,0
13.	Zemplén	29518	13896	47,1

⁷⁹ HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 4681/1873.

⁸⁰ HU-MNL-BAZML-IV.803.b. 537/1873.

„Általában úgy a járási tisztviselők, mint a megyei és kirendelt cholera orvos urak, de igen csekély kivétellel a községi előjárók és különösen a lelkész urak is elismerést érdemlő buzgóságot tanúsítottak a járvány elnyomása, a megbetegültek ápolása s gyógyítására tett intézkedések fogantatosításánál. Az általánosságban itt felemlítetteken kívül egyesek is lennének – e közveszélyben tanúsított áldozatkészségükért megnevezhetők, kiknek névszerinti felsorolásától csak is az tart vissza, mert ez által szerénységüket vélem megsérthetni.” HU-MNL-BAZML-IV.803.b. 537/1873.

⁸² A megbetegedések és halálozások eltérő adatai ellenére a mortalitás mértéke közel hasonlóknak mondható.

⁸³ A zárójelben az alispáni évnegyedes jelentésből (1873. nov. 3.) származó adatok szerepelnek. HU-MNL-BAZML-IV.803.b. 537/1873.

Forrás: J. Frater 1980, 7-10.

Ez pedig alighanem azzal magyarázható, hogy az egészségügy mellett a közigazgatás is megfelelően működött, azaz a nagyfokú orvoshiány ellenére is sikerült idejében felismerni és gyógykezelní a betegeket . A járvány gazdasági és társadalmi következményei azonban minden bizonnyal hosszan érezhető terhet róttak a lakosságára, hiszen a megye a költségek fedezése érdekében pótdóval terhelte meg a községeket, ahol a halálozások és megbetegedések miatt kieső munkaerő-, valamint a gazdasági válság következtében előállt munkahelyhiány további nehézségeket okozott.

Levéltári források

HU-MNL-BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

IV.803.a. Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek

IV.803.b. Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési iratok

IV.809.b. Borsod vármegye alispánjának iratai, Közigazgatási általános iratok

IV.1902.c. Miskolc város Képviselőtestületének (Képviselőközgyűlésének) iratai, Közgyűlési iratok

Borsod. Miskolczi Értesítő

Kiadott források

1870. évi népszámlálás, 1871 = A magyar korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos háziállatok kimutatásával együtt. Szerkesztette és kiadja az Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, Pest, 1871.

Szakirodalom

Gortvay 2000 = Gortvay György: A kormány kolerarendeletei. In: Gazda István (szerk.): A szabadságharc egészségügye és honvédorvosai. I. Bp., Piliscsaba, 2000.

J. Frater 1980 = J. Frater Zsuzsa: Az 1855. évi kolerajárvány Magyarországon. Bp., 1980. (Történeti Statisztikai Füzetek 5.)

Korányi 1873 = Korányi Frigyes: Az ázsiai hányszékelésről (cholera asiatica). Bp., 1873.

Sipos 1998 = Sipos András: A kolerajárvány, és ahogy a város válaszol. In: Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda. Szerk. Gyáni Gábor. Bp., 1998.

LENGYEL ÁKOS

KOMÁROMI VÁROSI BANDÉRIUM MŰKÖDÉSE AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG ALATT

A komáromi városi díszbandériumot egy helyi, zárt nemesi társadalmi réteg állította ki. A 19. század elejétől egészen 1918-ig hivatalosan képviselték a várost országos ünnepeken. 1918 után hivatalos szerepüket elvesztették, működésük kulturális térre helyeződött át. A lovasbandérium feladatait 1929-ig ellátták, de bandériumi díszviseletükben 1929 és 1945 között továbbra is felvonultak az ünnepeken, mint a város előkelőségei. Jelen tanulmány azon jelentős eseményeket mutatja be, amelyeken a lovasbandérium 1918 és 1929 között részt vett.

Bevezetés

A Komárom városi nemesi bandérium története a 19. század első feléig nyúlik vissza, ettől az időszaktól kezdve beszélhetünk esetükben egy bizonyos zárt társadalmi rétegről. Néhány nemes felvétetett a komáromi polgárság körébe, azonban ez nem volt általános.¹ Az ebben a zárt nemesi társadalomban élők magukat komáromi szekeresszázadnak nevezték, ennek köszönhetően a díszszázadukat sokszor említették komáromi szekeresszázad- vagy gazda-bandériumként is. A megnevezés eredete ismeretlen (az általuk végzett számos munka közt volt az áru fuvarozás is), annyi azonban bizonyos, hogy a komáromiak esetében ez nem kizárólag egy foglalkozást űző réteget célzó megnevezés. Az 1819. évi nemesi összeírásból kitűnik, hogy az egyes személyek foglalkozásánál néhány nemesnél feltüntetik a „szekeres gazda” szókapcsolatot, azt azonban pontosan nem lehet tudni, hogy ez mit is jelentett, mivel más nemeseknél a fuvarozás, esetleg a kocsis szó volt olvasható foglalkozásként.² A bandériumok 1809 után már csak díszszázadként funkcionáltak, nem volt valós katonai feladatuk. Ezek nem voltak állandó alakulatok, általában csak az ünnepekre álltak össze. Komárom vármegyei központként vármegyei bandériummal is rendelkezett, a városi alakulat általában akkor állt össze, ha jeles esemény történt Komáromban (pl. új főispán beiktatása), vagy nevezetes vendég (hercegpriász, főherceg, császár) érkezett a városba. Amennyiben a fővárosban, esetleg más városban országos ünnepek voltak, a várost a bandérium is képviselte. Emellett egyházi- és városi ünnepeken is részt vettek, mint például harangavatáson vagy az úrnapi felvonuláson.³ Ez azért is olyan fontos, mert a gazdák túlnyomórészt hívó reformátusok voltak, a 19. századtól azonban a városhoz való hűség, az az iránti tisztelet a vallási ellentéteket is leküzdötte. A 19. század első feléből, ahol először külön kiemelik a városi bandérium szerepét, Nádasdy Lipót főispán 1837-es beikta-

¹ Felesküldött polgárok lajstroma 1745-1848, Štátny Archív Nitra, pobočka Komárno.

² Nemesi összeírás, Štátny archív v Nitre, súpisý šľachty, číslo 44.

³ Komáromi Lapok, 35. évfolyam, 51. szám, 1914. június 27, 5. oldal, Egy komáromi specialitás, írta Id. Szinnyei József.

tása volt.⁴ A gazdák számos jeles eseményen részt vettek a város képviselőjében: Ferenc József pest-budai megkoronázásán, a millenniumi ünnepségek során a bandériumok felvonulásán, II. Rákóczi Ferenc újratemetésén, IV. Károly koronázásán. A városban ők fogadták az oda látogató főnemeseket, politikusokat, de az ország királyait (V. Ferdinánd⁵, I. Ferenc József) is. A felekezeti különbségek sem gátolták a zömmel kálvinista gazdákat abban, hogy elvégezzék azt a feladatot, amit a bandériumnak el kellett látnia. A kutatásaim során 1843-ból találtam a legkorábbi írott forrást arra vonatkozóan, hogy a városi bandérium részt vett a helyi úrnapi körmeneten. A felekezetek feletti lokálpatriotizmus egyik legjelentősebb pillanata 1882 júniusában következett be, Simor János hercegprímás Komáromba érkezésekor. A hercegprímás a bérmlás szentségének kiszolgáltatottsága miatt érkezett a városba, ezért a fogadásra összeállt a helyi bandérium. A sorrend a következő volt: „Elöl ment egy antik gerelyes lovas Sebestyén Sándor, utána a nemzeti színű jelvényzászlót vivő lovas (a zászlón e felirat volt olvasható: „Éljen az ország első zászlós ura!”) mellette két lovas kivont karddal. – Ezek képezték az előcsapatot. Azután jött a bandérium.”⁶ Érdekes, hogy a zászlón első számú zászlósúrként a hercegprímást tüntették fel. Az utolsó jelentés után a hercegprímás személyesen köszöntö meg a kálvinista banderistáknak, hogy ezzel emelték a nap fényét, és megjegyezte: látszik, mennyire fontos a városban élőknek a lokálpatriotizmus. Ennek az ünnepségnek a lezajlása is megmutatta, hogy a bandérium több volt egy társadalmilag zárt városi csoport egyszerű gyülekezeténél. A bandérium főkapitányát megegyezéssel az ünnepség előtt nevezték ki. A felvonuló bandérium általános sorrendje a következő volt: elől ment az alabárdos, utána a zászlótartó, mindkét oldalán egy-egy buzogányos, őket követte a kapitány. Utánuk kettes sorban a többi banderista következett. Fennmaradt egy egyházi dokumentum, amelyben a teljesség igénye nélkül felsorolták a bandérium kapitányait, zászlóseit, alabárdosait és buzogányosait. 1840-1850 körül Decsy Sándor volt a kapitány, 1850-től Szarka János, 1860-tól a kapitány Mórocz György, Erdélyi József, a zászlótartó Vörös Mórocz János, az alabárdos pedig Sebestyén Sándor. 1880 körül először Vörös Mórocz János volt a kapitány, zászlótartó Bese János, alabárdos Sebestyén Sándor. A következő kapitány Gulyás Lőrinc volt, a zászlótartó és az alabárdos személye nem változott. 1890-es években Pati Nagy Lajos volt a kapitány, a zászlótartó Bese János, a buzogányos Rácz Dániel. Később volt kapitány Sebestyén Ferenc, Rácz Ferenc, alabárdos volt Pati Nagy Mihály és Sándor, zászlótartó Csukás István és Pati Nagy Mihály.⁷ A 19. század közepén hosszú ideig volt a szekeressgazda bandérium kapitánya a katolikus Nagyszeghi Sárkány Lajos, aki 1848-as nemzetőr százados, a komáromi 2. nemzetőr század századparancsnoka volt.⁸

⁴ Komáromi Lapok, 24. évfolyam, 12. szám, 1903. március 21, 3. oldal, Komáromi Lapok tárczája: Tímárház, írta Id. Szinnyi József.

⁵ Magisztrát mesta Komárno 1839, Štátny Archív Nitra, pobočka Komárno.

⁶ Komáromi Lapok, III. évfolyam, 23. szám, június 10., 1882, Komárom.

⁷ Komáromi Kálvinista Krónika, Komárom, 1965.

⁸ https://epa.oszk.hu/02600/02630/00005/pdf/EPA02630_leveltarosok_lapja_1915_03-04_29-36.pdf; Kiss, 1999.

A komáromi szekeresgazda társadalmi réteg

A szekeresgazda szót a 18. század végétől használták, ebben az időszakból már feltűnik a szó az anyakönyvekben. Későbbiekben az anyakönyvi bejegyzésekben a szülő/házasulandó foglalkozását tüntették fel, ami főleg gazda, földműves, földbirtokos, hajóvontató, hajóács, fuvaros, kertész volt, ritkábban kereskedő. Ebből adódóan, ha a komáromi szekeresgazda társadalmi rétegről beszélünk, a szekeresgazda kifejezés nem a foglalkozást jelenti, hanem a réteg megnevezését. Szinte kizárólag nemesekből állt ez a csoport, viszont volt arra példa, hogy a hű munkást, szolgálót is „maguk közé emelték”. Jó néhány család esetében tudjuk a nemességszerzés időpontját, ugyanis fennmaradtak a nemességigazolások és egyéb nemesi perekkel kapcsolatos iratok. Sok család a Csallóköz nyugati részéről és más vármegyékből települt Komáromba, mivel az eredeti lakóhelyükön már nem tudták gyarapítani a földjeiket.

Amikor kivonult a városi bandérium, akkor lehetett elsőre igazán behatárolni a szekeresgazdák rétegét. A leginkább szembeűő az ilyenkor viselt „díszmagyarjuk” volt, ami egyenruhaszerű látvánnyal kecsgetett. A díszmagyar „hagyományos” elrendezésű volt: mellény, zsinórozott dolmány és mente alkotta a felső részt, a nadrág pedig pantalló szerű, szintén zsinórozott volt. A színe egységesen sötét-kék, szinte fekete volt. A mentét asztrahánprém díszítette. A fejükön kucsmát viseltek, amit szintén asztrahánprémből készült, rajta fácántoll (kezdetben kócsagtollat használtak, de a 20. század elejére a kócsag már alig volt megtalálható a Csallóközben). Ami a gazdákat megkülönböztette, az a ruhán elhelyezkedő ezüstgombok és mentelánc voltak.

A szekeresgazdák egyik fő foglalkozása a hajóvontatás volt, amit komoly szervezettséggel végeztek. Ennek a foglalkozásnak köszönhetően jó néhány család gazdagodott meg, és megalapozta az életét. A város kulcsfontosságú kereskedelmi pont volt a 18. században, de még a 19. század első felében is, annak köszönhetően, hogy a Nyitra, a Vág és a Duna folyók találkozásánál létesült. A 19. század eleji felvirágzásnak köszönhetően Komáromban alapították meg az első magyar hajóbiztosító társaságot; 1807. február 9-én jött létre Cs. Kir. Priv. Assecurans Társaság néven, majd 1808-ban vált magánbiztosítóvá.⁹ Ennek az volt az oka, hogy ekkor a városban 416 gabonakereskedő élt. Voltak köztük olyan módosak is, akiknek 20-25 tölgyfahajója volt.¹⁰ Bécs és Buda könnyen elérhető távolságban volt. A gőzhajó megjelenéséig a hajóvontatás biztos megélhetést jelentett a családoknak. Ez a munka sok veszéllyel is járt, mivel a gazdákat többször érte támadás és rablás, ami nem egy esetben halállal végződött. Fényes Elek szerint a komáromi hajóvontatók a királyság déli határaitól egészen Ulmig vontattak. A hajókat általában egymás mellett, kettesével vontatták, mindig a folyó azon részén, ahol kisebb volt a sodrás. A folyók partján kialakított vontatóutakon haladtak a lovak, ezeket az utakat folyton tisztítani kellett, és karban is kellett azokat tartani. A Komárom közelében, Koppánymonostornál a Duna holt ágán az 1950-es években még látható volt a vontatóút. Két átlá-

⁹ <https://www.dunataj.sk/volt-egyszer-egy-hajobiztosito-tarsasag>.

¹⁰ Gráfik, 2004.

gos tölgyfahajóhoz 5-9 hajós, 2 vontatógazda, 1 kurtulyás, 18-20 hajtó és 30-38 ló kellett.¹¹ A vontatócsoportok családi és baráti alapon szerveződtek, vezetőiket tapasztalat alapján választották, a vontatás komoly szakértelmet és helyismeretet kívánt.

A szekeresgazdák másik jellegzetes pénzkereseti forrása a fuvarozás volt. Komárom, mint kereskedelmi csomópont kitűnő lehetőségekkel szolgált a fuvarozáshoz. A szekeresgazdák egyaránt vállaltak személy- és áru fuvarozást. Az áru fuvarozást más szekerekkel végezték, mivel nagy teher esetén más szekeret volt szükséges használni. Sófuvarozónak is olykor beálltak, akkor viszont állandó fizetést kaptak, sőt még nyugdíjat is, ha kiöregedtek.¹² Egyik különleges árucikk Komáromban a viza volt. A viza halászatának nagy hagyománya volt a városban, amíg ez a tokféle fel tudott úszni a Dunán. A bécsi halmészárszékra, halpiacra a vizákat jórészt Komáromból hordták. Tudni lehet olyan fuvarokról, amik Prágába mentek, Varsóba, de még Párizsba is. A húsa nagyon értékesnek számított, de romlandósága miatt nagy sóhordókba tették a húsukat, hogy tartósabbá tegyék a hosszabb utazásokra.¹³ Ezen kívül más áruk szállításával is átlépték Komárom város határait. Volt, hogy Münchentől, Grazon át egészen Belgrádig is mentek. Nagyobb fuvarjaik közé tartozott a komáromi református templom építéskor elvégzett munka. Az 1785-ben elkezdett templomépítéskor a faanyagot Szerbiából hozták a gazdák, szekérkaravánon. Többek közt bérmentesen vállalták a fuvarozásokat, sőt még a menteláncokat, ezüstgombjaikat is levágták ruháikról, hogy ezzel is támogathassák a templom építését.¹⁴ Ezért sem találunk 1785 előtti menteláncokat, illetve ezüstgombokat. Nagy munkálatok a város területén azonban csak akkor indultak meg igazán, mikor a napóleoni háború alkalmával elindult a komáromi erőrendszer megerősítése, amely során a fuvarozó munkákat jórészt a gazdák vállalták. Később, a 19. század második felében, az árvizek elleni védekezésül töltéseket emeltek, a gazdák szállították a földet és az építési anyagot. A szekeresgazdák jelentős része ennél a töltésépítési munkánál tett szert nagyobb vagyoniára.¹⁵

A szekeresgazdák többsége református felekezetű volt, azonban a vegyesházasságok sem voltak ritka számukra, mégpedig gazdasági okok miatt. A házassági stratégiájuk gazdasági alapon működött. Lovak és földek száma/nagysága (szomszédsága) döntött a szerelem helyett. Egy-egy hajóvontatáshoz több családnak is egyesülnie kellett, hogy megoldják a munkát. A gazdák igyekeztek lefedni a kereskedelem nagy részét, hogy amint tudják, redukálják a széles körű családra (távoli rokoni kapcsolatok is 'játszottak' ilyenkor, elsőfokú, másodfokú unokatestvérek). A hajó legénysége, a vontatók is lehetőleg – ha távoli is – vagy akár a hajó tulajdonosa is, családtagok legyenek.¹⁶ Számos szekeresgazdát találunk a Komáromi Kertész Társulat¹⁷ – ké-

¹¹ Kecskés, 2006: 213.

¹² Kecskés, 2006: 218.

¹³ Alapy, 1933: 78.

¹⁴ Tuba, 1988: 19.

¹⁵ Ing. Farkas Gáspár adatszolgáltatása, Csukás szekeresgazda család leszármazottja, A Komáromi Szekeresgazda Hagyományőrző Egyesület elnöke.

¹⁶ Ilyen volt a katolikus Nagyszeghi (Ákosházi) Sárkány Lajos, aki a bandérium kapitánya volt hosszú időn keresztül az 1850-es években. Ez a Nagyszeghi (Ákosházi) Sárkány család a Kertész Társulat alapítói közt is megtalálható.

sőbb kertész céh – alapítói közt, de a hajóácsoknál, vízimolnároknál is többségben voltak.

A bandérium és a gazdák tevékenysége az első Csehszlovák Köztársaság alatt

1918-1919 – új ország, új viszonyok. Az első világháború befejeztével a komáromi magyar emberek megpróbáltatásai még korántsem értek véget. 1919 elején meglepődve értesült arról a lakosság, hogy a csehszlovák hadsereg megszállni készül a várost. A lakosok májusig békés tiltakozással, sztrájkokkal léptek fel a változások ellen. 1919. május 1-én hajnalban az emberek ágyúdörgésre riadtak fel. A vasúti hídon többszáz magyar katona tört át Komáromba. A támadó alakulatok, miután átjutottak a Dunán, több felé osztódtak szét. Egy részük megkezdte a védők kiűzését a bástyarendszer nyugati szakaszáról, a pozsonyi kaputól egészen a gútai kapuig; másik részük az Erzsébet szigeten maradt. A védők a városig szorultak vissza. A lakosságot ellenőrizték, sajnos pár gyermek áldozatul esett kíváncsiságának. A magyar sereg egyik célja a vasútpályaudvar elfoglalása volt. Leghevesebb harcok a Ferenc József rakparton és a temetők körül bontakoztak ki. A magyar sereg nagy része az Erzsébet szigeten ásta be magát, a Sárkány kápolna mögött. A csehszlovák csapatok egy egész gyalogezredet kaptak segítségül Érsekújvárból. Vonattal egészen a vasúti hídig szállították a csehszlovák katonákat, így bezárult a kör. Délutánra a magyar katonákat körülvették és ezzel a két tűz közé került katonák sorsa eldőlt. Több száz katona elesett, mindössze néhánynak sikerült csak elmenekülnie. Másnap elkezdődött a város bombázása. Legsúlyosabban a Szent András templom sérült, de polgári házak, templomok kaptak találatot. Május 3-án hajnali 3 óra 20 perckor olyan támadás érte a komáromi erődrendszer egyik vonalát, amire már hosszú évszázadok óta nem került sor. A Vág-hídfőt egy gyújtóbomba telitalálta. Ott a csehszlovák csapatok lőszerraktára berobbant és földrengésszerű robbanást idézett. Fényárba borult a város, nappali világosság lett hajnalban. A fehér fény után vörös lángok csaptak fel több méter magasságban. Akkora robbanás volt, hogy szó szerint a Vág-hídfő központi erőd eleme eltűnt. A városban az ablakok nagy része kitört, mindenki azt hitte az ő házába csapódott be egy gránát. 22 komáromi illetőségű esett el, őket hármásával temették el a katolikus temetőben, más katonákat tömegsírba helyeztek el.¹⁷ A városban súlyos harcok dúltak, a magyarok mind az emberélet, mind az anyagiak terén veszteségeket szenvedtek el, s még a statárium bevezetését is meg kellett élniük. 1920-ra oldódott a feszültség a városban, és a kisebbségben maradt magyarság rájött, hogy politikai alapon is meg kellene szerveződnie. Az Országos Magyar Kisgazda Földműves és Kisiparos Párt 1920. évi megalakulása után Komárom kulturális életében, de a szekeresszázadában is fontos szerepet játszott. A párt programja alapvetően szimpatikus volt a komáromi szekeresszázad nagy része számára, mivel a szavazók egyik bázisa református vallású és földműves

¹⁷ Társulatnak a 100 éves fennállása során több megnevezése is volt úgymint: Kertész Társulat (1842), Komáromi Erdemes Kertész Társulat (1902), Kertész céh, Mezőgazdasági kertészek egyesülete Komárom (1940-)

¹⁸ Komáromi Lapok, 40. évfolyam, 16. szám, 1919. május 10., Komárom.

foglalkozású volt. A pártnak két központja volt, Gömör és Komárom. A szekeresszázadok közül többen aktív tagjai lettek a pártnak; közülük Füßy Kálmán vált a leg híresebbé, aki a párt alapító tagja is volt. Füßy Kálmán 1878. április 28-án született Komáromban, szekeresszázad családba. Az 1920-as évektől kulturális vezéralakká nőtte ki magát a szekeresszázadok körében, egészen a második világháború végéig küzdött a magyar századok jólétéért (többek között a Komáromi Szekeresszázad Egyesületnek volt elnöke¹⁹). 1920-tól 1929-ig nemzetgyűlési képviselő, 1929-től 1938-ig szenátor volt, majd a Felvidék Magyarországhoz való visszacsatolása után az országgyűlés behívott képviselője.²⁰

A Gazdanap

1921 tavaszán nagy horderejű ünnepségre, gyűlésre került sor Komáromban, ami Gazdanapként került a köztudatba. A rendezvény megtartását a magyar századok helyzetének drasztikus romlása indokolta, ugyanis a mezőgazdaságot számos csapás érte ebben az időben. A drágaság és a magas adók miatt a századok egyre nehezebben boldogultak, a korabeli csehszlovákiai magyarság jelentős része pedig éppen a mezőgazdaságban és kisiparban dolgozott. Ők úgy gondolták, hogy a csehszlovák kormány nemzetiségellenes céllal kifejezetten őket sújtja a szigorítások és adók által. A gazdasági problémákat teljesen átírták a nemzetiségi problémák is, nem tudták elfogadni az új államot, rendszert, egyszóval a korábbi helyzet megváltozását. Ez a Gazdanap méltóságteljes, ünnepélyes és fegyelmezett keretek között zajlott le 1921. május 29-én. Ezen a napon alakult meg Komáromban az Országos Magyar Gazdaszövetség is, amelyet a csehszlovákiai magyarságot ért gazdasági hátrányok hívtak életre érdekképviseleti szervként. Az Országos Magyar Kisgazda Földműves és Kisiparos Párt felhívására tömegesen érkeztek Komáromba a magyar századok egész Csehszlovákia területéről, hogy elmondhassák panaszukat. Kocsik százai érkeztek a városba, vonatokon is jöttek a századok, a meghívott vendégek pedig négy külön vonattal érkeztek meg. A rendezőbizottság a vonatállomáson üdvözölte a vonattal érkező vendégeket, és a komáromi szekeresszázad bandérium kísérte be őket a református kollégium udvarára. A nagyszámú közönség a Kossuth téren gyülekezett, ahol az emberek sorokba fejlődtek, utána pedig elindultak a városon keresztül a sporttelepre, élükön egy csikós lovascsapattal. A lovascsapat után vonult a gazdátársadalom egy nagy zöld selyemzászlóval. Amerre a menet haladt a házak ablakaiból hangos éljenzés hallatszott. A tömeg létszáma, a korabeli sajtóértesülések szerint a 8-10.000-t is elérte. Jaross Vilmos földbirtokos, a Komárommegyei Gazdasági Egyesület alelnöke vezette a nagygyűlést, amelyen Füßy Kálmán nemzetgyűlési képviselő kérvényezte annak a földbirtokreformmal kapcsolatos határozati javaslatnak a kibővítését, miszerint a magyarlakta vidékeken csak magyar munkások részesülhessenek földbirtokjuttatásban. Fodor Jenő, a Gömör-Nógrádi Gazdasági Egyesület igazgatója hangsúlyozta, a gazdasági szervezkedésnek nemzeti alapon kell nyugodnia, és politikai pártoktól független szervezetet kell kialakítani. Mindezek mellett

¹⁹ Haefler, 1940.

²⁰ <http://adatbank.sk/lexikon/fussy-kalman/>

megalapították a Szlovenszkói és Ruszinszkói Gazdák Szövetségét, elnöknek pedig Szent-Ivány Józsefet jelölték. Szent-Ivány megköszönte a bizalmat és kijelentette, hogy a magyar gazdáknak stabil képviselőt kell biztosítani, párttól függetlenül. A tisztikar kinevezése után Füssy Kálmán átnyújtotta az Országos Magyar Kisgazda Földműves és Kisiparos Párt első zöld selyem-zászlóját Szent-Iváynak, és meleg szavakkal kívánt neki sikert munkájához. Végül Jaross Vilmos köszönte meg a több ezer gazdának a jelenlétet, és egy társas-ebéd után mindenki hazaindult.²¹

A Magyar Búcsú

1921. szeptember 4-én újra megteltek Komárom város utcái az ünneplő tömeggel. Augusztus 20-án már megvolt a programterv, hogyan fog lezajlani az öt komáromi egyesület által szervezett Magyar Búcsú. A helyszín a Gazda utcai sporttelep volt. Gömör, Hont, Nyitra, Pozsony, de még Trencsén megyéből is jöttek magyarok az ünnepségre, s a rendezők egyáltalán nem számoltak ekkora tömeggel. Rendkívüli munka volt a szervezők részéről, hogy a vendégek minden igényét kielégítsék. A hatóságok is készültek az ünnepségre, egy egész osztag nyomozót vezényeltek ki arra, de szerencsére semmilyen zavargás nem történt. A búcsún több bandérium is részt vett, így a városi szekeresgazda bandérium, egy komáromi szekeresgazda ifjából kiállított csikós bandérium és a martosi csikós bandérium. Reggeli órákban már látni lehetett az utcákban külön-külön a lovasokat, de a Kossuth téren kezdtek gyülekezni. A Fehér Ló szálló előtt komáromi és martosi lovasok, illetve magyar ruhába öltözött lányok várták az indulás parancsát. A rendezőbizottság beosztotta és szabályozta a menetet. A helyi lapok így írnak a felvonulásról: „Fél tíz óra mult el, mikor a menet megindult. Elöl hatvan banderista, komáromi szekeres gazdákból, csikósokból és martosi csikósokból, utánuk tíz, szépen felvirágozott lovak által vont, koszorukkal diszitett kocsin magyar ruhás, gyöngyös-pártás komáromi hölgyek ültek, egyik kocsiban cigány zenekar húzta a szebbnél-szebb nótákat.”²² A menet a Kossuth térről indult, majd a Városház, Nádor, Király püspök, Magyar, Gazda és a Megyercsi utcákon keresztül tért vissza kiinduló pontjához. Amerre a menet haladt emberek tömege éljenzte és csodálta a 60 lovasból és több kocsiból álló gyönyörű felvonulást. Az egész ünnepség egyik legnagyobb fénypontja volt a bandériumok és a kocsik menete. A rendezőbizottság körülbelül 4-5.000 emberrel számolt, de már délben jóval felülmúlták a vendégek ezt a számot. A Komáromi Football Club pályáján délre már hatalmas vendégsereg hullámozott. A vidékről érkező vendégek a vasútállomásról azonnal a sporttelepre érkeztek. Délután egy órakor szinte tömve volt a helyszín, a vendégek kis híján ostrom alatt tartották a pénztárat. 5 pénztáros, 5 ellenőr és 4 vizsgáló felügyelte a pénztáraknál a munkát. A polgári ruhák, díszmagyarok tömegében észre lehetett venni csehszlovák katonai egyenruhákat is, az ünnepség ugyanis még a katonák érdeklődését is felkeltette. Két órakor kezdődött a műsor, a gyermekeket játékok és bohócok szórakoztatták, a felnőtteknek pedig amerikai mintára megszervezett árverés, tekeverseny volt szervezve. A búcsú

²¹ Komáromi Lapok, 42. évfolyam, 44. szám, 1921. június 1., Komárom.

²² Komáromi Lapok, 42. évfolyam, 80. szám, 1921. szeptember 6., Komárom.

másik fénypontja a „cigányverseny” volt. Délután 4 órától öt zenekar versenyzett, egy kötelező és két választott nótával léptek fel. A fődíj egy díszoklevél és 1000 korona volt, ezt Komlósi (Kolompár) Lajos érsekújvári prímás és zenekara nyerte. A második helyezett – Lévai Dezső komáromi prímás - dicsérő oklevelet és 500 koronát kapott. A Nyitráról érkező Jónás József és zenekara harmadikként elismerő oklevelet és 300 koronát kapott. A prímásverseny után magyar táncbemutató következett, amelyen a palotástól a körmagyarig mindenféle táncsal örvendeztették meg a közönséget. A nézőket magával ragadta a látvány, ahogy 50 fiatal pár tánca alatt kigyúltak a fények a színpadon. A táncok után Lévai Dezső komáromi prímás és zenekara játszott. A művészi programot a Komáromi Dalegyesület vezényelte karoltva az Érsekújvári Katholikus Kör énekkarával. A művészestélyt követően tánc és mulatság követt, amit csak a felkelő nap sugarai tudtak megfékezni.

A Komáromi Református Ifjúsági Egyesület jubileuma

A Komáromi Református Ifjúsági Egyesület az államváltás ellenére is továbbra is töretlenül működött, s a lelki munka mellett nagy hangsúlyt helyeztek a komáromi magyarság összefogására is. E célból nagy hangsúlyt helyeztek a kulturális élet ápolására, vallásfelekezeti különbség nélkül. 25 éves működésüket méltóképp kívánták megünnepelni. Az 1922. szeptember 17-én tartott díszközgyűlés vendége Balogh Elemér pozsonyi lelkész, a dunáninnyi református egyházkerület érdemes püspöke volt. A Pozsonyból Komáromra délelőtt 11:30-kor érkezett püspök fogadására kivonult a Komáromi Református Ifjúsági Egyesület vezetősége, a lovasbandérium és fehérruhás lányok küldöttsége is. A presbitérium külön küldöttséget is állított, a szekeresszázad pedig a bandériumon kívül is képviseltették magukat egy küldöttségben. Itt is láthatjuk, milyen szoros kapcsolatban állt a szekeresszázad társadalmi réteg a református egyhazzal. Az állomásra megérkező püspököt először dr. Gaál Gyula főgondnok, a Komáromi Református Ifjúsági Egyesület elnöke üdvözölte. Ez után a fehérruhás lányok következtek az üdvözlésben, illetve egy virágcsokrot nyújtottak át a díszvendégnek. Balogh Elemér mélyen meghatva, meglepődve jegyezte meg, hogy nem várt ekkora bizottságot és Isten áldását kérte mindazokra, akik elősegítették az egyesület ezen ünnepségét. Mielőtt a püspök felszállt volna a kocsijára, Pati Nagy László bandériumkapitány tett jelentést neki. Ezt követően a fogadó bizottság tagjai is felültek a kocsijaikra és elindult a festői menet a Kollégium épületéhez. Ott udvarában Varga Sándor lelkész és a szekeresszázad Pati Nagy Sándor algondnok fogadta a vendéget. Balogh Elemér kiszállt kocsijából és még egyszer megköszönte szépen a bandériumnak a díszes menetet és az üdvözlést. A Református Kollégium tanácsstermében fogadta a presbitérium és a szekeresszázad képviselőinek a tiszteletét. A püspök megindító beszédben köszönte meg az egész fogadóbizottságnak a fogadtatást. Délután 3 órakor tartották meg az ünnepélyes díszközgyűlést dr. Gaál Gyula elnökle mellett. Az egyesületi tagokon kívül a városi egyházak képviselői és különböző egyesületek küldöttei voltak jelen. Olyan nagy vendégsereg jött össze, hogy sokan csak a folyosón tudtak várakozni, mivel a tanácssteremben már nem fértek el. A Katholikus Legényegylet és a Katholikus Énekkar zászlókkal vonultak erre az ünnepségre. Az elnöki üdvözlőbeszéd után Jánossy

Lajos komáromi evangélikus esperes lelkész a komáromi evangélikus egyház nevében köszöntötte a jubiláló egyesületet. Utána dr. Alapi Gyula, a katolikus egyházközség elnöke a komáromi római katolikus egyház nevében köszöntötte az egyesületet. Nem maradhatott ki az üdvözlésekből a komáromi zsidó hitközség főabbija, dr. Wallenstein Zoltán, aki kiváló szónoki tehetséggel volt megáldva. Ezek után Konkoly Thege Béla a Református Ifjúsági Egyesület örökös tiszteletbeli elnöke mondott köszönetet. Beszéde után három kislány felszalagozta a megjelent egyesületek zászlóit, amit hatalmas tapssal viszonzottak. A közgyűlésen felkérték Fülöp Zsigmondot (aki 1938 és 1939 között Komárom polgármestere is volt) az egyesület 25 éves történetének megírására. Az alapító tagokat az elnök díszoklevéllel tüntette ki, majd megköszönte minden jelenlévőnek, hogy megtisztelték jelenlétükkel az ünnepi közgyűlést. Az ünnepelés a Dózsa vigadóban folytatódott.²³

Az Országos Magyar Kisgazda, Földmíves és Kisiparos Párt, illetve a komáromi bandérium zászlószentelése

A szekeresgazdák által kiállított városi bandérium, párthovatartozás nélkül bármilyen neves vendéget magas szinten fogadott. Komáromban néhány neves személy kiemelte a bandérium szerepét a város történetében, de nem volt ez gyakori dolog. Egyszerűen a városi bandérium egy magától értetődő „jelenség” volt. A leírásokból tudni lehet, hogy a 19. század első kétharmadában a vármegye állta a költségeket, amik felmerültek a bandérium kiállítása során. A vármegye a 19-20. század fordulójára körülabbahagyta a finanszírozást. A gazdák maguk, illetve a gazda énekar és pár neves komáromi, mint például Foghtüy Dénes, támogatta a bandériumot. Az első világháború lezárásával és az országváltással már egyértelmű volt, hogy a bandérium léte csakis a még városban élő szekeresgazdák kitartásán múlik. Egy gazda kitűnt a többi közül, Füssy Kálmán. Ki lehet jelteni, hogy ő vezetésével tudott az első Csehszlovák Köztársaságban is fennmaradni a bandérium és az a kulturális jelenség, amit a szekeresgazdák képviseltek. 1924 nyarán megjelent a helyi lapokban egy cikk, amely arról tudósított, hogy Füssy Kálmán egy gyönyörű zászlót adományoz augusztus végén az Országos Magyar Kisgazda, Földmíves és Kisiparos Párt komáromi körzetének. A zászlóanyai tisztet Szent Ivány Józsefné vállalta magára. A hatalmas zászlót magát Füssy Kálmánné készítette.²⁴ Az ünnepség közeledtével nem csak a helyi sajtó, de a párt saját újságja – a Barázda – is folyamatosan foglalkozott az eseménnyel, az egyik programtervezetben következőképpen írtak a bandériumról: „1. diszfelvonulás zenekarokkal, lovasbandériummal a komáromi szekeresgazdák világhíres lovascapatával, fehér ruhás lányokkal, a zászlóanyája diszhintójával, helybeli és messze vidékek zászlók alatti küldöttségeivel stb.”²⁵ Az érdeklődést figyelembe véve, már nem népiünnepélynek, de „magyar bucsunak” is nevezték, a zászlószentelést követő ünnepséget. Ám napvilágra került egy hír, ami kiváltóképp a szekeresgazdákat érintette. Erről így szólt a helyi lapokban közölt cikk: „De

²³ Komáromi Lapok, 43. évfolyam, 112. szám, 1922. szeptember 19., Komárom.

²⁴ Komáromi Lapok, 45. évfolyam, 88. szám, 1924. július 22., Komárom.

²⁵ Komáromi Lapok, 45. évfolyam, 90. szám, 1924. július 26., Komárom.

nemcsak a kiskazda és kisiparos párt komáromi körzete kap selyem zászlót, hanem zászlót kap a komáromi szekeres gazdák híres lovas bandériuma is, ez a múltból még megmaradt intézményünk, amelynek láttára a magyar szívek lelkesen feldobognak, a szemek felcsillannak és a lelkek örömmel telnek el, hogy ime a dicső, régi múltból megmaradt ez a szép emlékünkt. Még az idegen is kénytelen elismerni, hogy gyönyörű látvány a komáromi lovasbandérium nyalka lovasain legeltetni a szemet. A komáromiak büszkesége, a komáromi lovasbandérium is kap tehát zászlót, amelyet Füssy Kálmán ajándékozott a bandériumnak és a zászlóanyai tisztet a bandériumi zászlónál Füssy Kálmánné, a képviselő felesége vállalta el. A komáromi banderisták, akik már oly sok fogadtatáson, felvonuláson, ünnepélyen, köztük az 1896-iki budapesti milleniumi diszfelvonuláson is általános tetszést, elismerést arattak, ezentul saját zászlójuk alatt vonulhatnak fel Sebestyén Ferenc daliás kapitányuk vezetése alatt.”²⁶ Ez a nagylelkű ajándék is mutatja, hogy Füssy Kálmánnak mennyire szívügye volt a bandérium és a szekeresgazdák sorsa. Az esemény 1924. augusztus 31-én vasárnap ment végbe. Az Országos Magyar Kiskazda, Földműves és Kisiparos Párt komáromi szervezete megtartotta a zászlószentelési ünnepségét. Bizonyos mértékben országossá vált az ünneplés, még az ország északkeleti végeiből is érkeztek magyar küldöttségek, hogy átadják testvéri üdvözlétüket a komáromiaknak. Pártkülönbség nélkül megjelentek az emberek. A vendégek már augusztus 30-án, szombaton elkezdtek érkezni. Pozsony felől megérkezett Bartal Ferenc a párt komáromi körzetének elnöke, Lukovich Ferenc országos pártigazgató és számos más vezetőségi tag. Szombaton érkezett Szent Ivány József feleségével együtt, akiket díszesen fogadtak a párttagok. Vele érkeztek a keleti vendégek is mint: dr. Korláth Endre nemzetgyűlési képviselő, Egry Ferenc szenátor, dr. Bakó Gábor országos elnök. A vendégek közt volt még dr. Petrogalli Oszkár, a Szövetkezett Ellenzéki Pártok Központi Irodájának losonci központi irodájának igazgatója és dr. Flachbart Ernő a Prágai Magyar Hírlap szerkesztője. Vasárnap reggel már nagy tömeg volt a városban. A vonatokról ezrek szálltak le, a környékbéli falukból pedig kocsikkal, de sokan még gyalog is bejöttek a városba. A város külső képe teljesen megváltozott a tömeg hatására. A felvonuló tömeg a Duna-partra sereglett, ahol a rendezők beosztották a felvonuló menetet. A rendezőség elnökei ifj. Koczor Gyula és Fülöp Zsigmond volt. A menet a Duna-partról indult el reggel fél tízkor. A kijelölt útvonalon zsúfolásig álltak az emberek. Mindenki kíváncsi volt a festői szépségű lovasokra, kocsikra. A helyi sajtóban következőképpen írtak a felvonulásról: *„Az utcákon moraj fut végig, mikor a komáromi szekeresgazdák bandériuma a menet élén a Baross utcából a Nádor utcára bekanyarodott. A kitűnő lovasok élén a délceg kapitány: Sebestyén Ferenc. Nyugodt, büszke arc. Ugy ül a lován, mintha ráöntötték volna. Eleven Colleoni magyar mentében, sastollas kucsmában. Nyomában a harminc lovas ezüstgombos, komoly, sötétkék ruhában, panyókára vetett mentével, fényes ezüst menteláncokkal. Szemet megvesztegető látvány. Mögöttük a vidéki lovasok árvalánybajas pörge kalapban, lobogós ingben és gatyában, nyereg nélkül ülik a lovat. Nem tanultak soha lovagolni, de meglátszik rajtuk, hogy a lóra születtek. Majd az első kocsi gördül lassan tova. Benne ül a zászlóanyja: Szent Ivány Józsefné, aki gyönyörű vadgalambszínnű brokát selyem szoknyát és zöld bársony mentét visel nyusztprémmel szegélyezve, gazdagon díszítve arany sujtással.*

²⁶ Komáromi Lapok, 45. évfolyam, 104.szám, 1924. augusztus 28., Komárom.

Balján Füßy Kálmán ül, mint rendesen, mosolygó arccal. A második kocsiiban ül Füßy Kálmán-né oldalán, aki gránitpiros, hermelinnel szegélyezett bársony mentét visel, Szent Ivány József a párt országos elnöke, amerre haladnak, éljenek hangzanak el. Majd a ruszinszói képviselők következnek, azután a beláthatatlan kocsisorban a többi notabilitások. Véget nem érő sora következik a komáromi magyar lányokkal élükön a magyar nemzeti díszbe öltözött koszorús lányoknak. Viszik a szalagot a zászlóra és minden kézben virág. Majd a vidéki küldöttségek végnélküli sora hömpölyög tova. A menetet zöld zászlók tarkítják, köztük a ruszinszói küldöttség gyönyörű zöldszelyem zászlaja, melyet egy Szemere Bertalan-szakállu szép magyar ember visz, továbbá a losonci, az alsó- és felső gelléri zászlók. Több ezernyi nép vett részt a felvonulásban, amelyhez hasonlót Komárom már hosszú évek óta nem látott. Csupa szín, csupa virág minden a menetben. És alig akar végeszakadni. Mire a menet a Kossuth térre ért, a vége még valahol a Nádor utcán haladt csak. Hozzáértők becslése szerint 5-6 ezer ember vett részt a menetben, illetve az ünnepélyen.”²⁷ A menet a Rozália templom előtti téren ért véget. A templom jobb oldalára sorakozott fel a szekeresgazda bandérium, a bal oldalára a vidéki lovasok. Tűzoltók még kordont is vontak fel, amin belül koszorús lányok és a vidéki küldöttségek álltak. A templom lépcsői előtt egy szépen feldíszített tábori oltár állt. Körülöttük sok ezernyi nép volt jelen. Az oltár egyik oldalán helyezkedtek el Ruszinszói küldöttei zászlójukkal, míg a másik oldalon a szekeresgazda bandérium kapitánya, zászlótartója és tisztjei. Ott voltak a zászlóanyák Szent Ivány Józsefné és Füßy Kálmánné. Ott volt még Jánossy Lajos evangélikus esperes, Gálffy Géza református lelkész, Szent Ivány József, Füßy Kálmán, dr. Korláth Endre képviselők, Egry Ferenc és Ficza József szenátorok, dr. Petrogalli Oszkár, dr. Mohácsy János és még sokan mások. Beszédük után következtek a zászlók koszorúzása. Először a párt, majd utána a bandérium zászlója. Számos város és falu képviselője koszorúzta meg a zászlókat. A koszorúzás után következhetett a szórakozás. A hivatalos ebéd Horváth féle vendéglőben volt meghirdetve, ahol már fél egykor egy ülőhely sem volt. Sokan, akik jelentkeztek a bankettre nem jutottak be. Több mint 500 vendég jelent meg a vendéglőben. Sok üdvözlőbeszéd hangzott el, majd ebéd után táncra perdültek a fiatalok és délutánig táncoltak. Délutánra viszont az időjárás zordra fordult, de ez sem tudta elriasztani a sok ezer vendéget a Gazda utcai sporttelepről, ahol megrendezték a Magyar Búcsút. Óriási sátrakba tömörültek az árusok. Sportversenyek sora szórakoztatta a felnőtteket, a gyermekeknek játékokat árultak. Nagy szenzációt keltett egy mutatvány. A komáromi víztorony tetejéről egy szalmabábut vetettek le a gyepre, ennek a látványosságnak a „halálugrás” nevet adták. Sötétedés után kigyulladtak a villamos lampionok, az emberek nagy öröme és hajnalig ropták a táncot. Még az eső sem tudta elmosni az emberek jó kedvét.²⁸ Ehhez az ünnepséghez tartozik még egy esemény 1925-ből, amikor Füßy Kálmán által az Országos Magyar Kisgazda, Földműves és Kisiparos Párt kitüntette a bandérium tagjait.²⁹ 1925. június 14-én összejövetelt rendeztek. Először is idézzünk a helyi lapok cikkéből, ahol a szekeresgazda bandériumról így írnak: „Komárom messze földön nevezetes díszbandériuma sokszor emelte fényes megjelenésével a komáromi magyarság ünnepélyének méltó-

²⁷ Komáromi Lapok, 45. évfolyam, 106. szám, 1924. szeptember 2., Komárom

²⁸ Komáromi Lapok, 45. évfolyam, 106. szám, 1924. szeptember 2., Komárom

²⁹ Prágai Magyar Hírlap, 134. szám, 1925. június 17., Prága.

ságát és szépségét. Megdobban a szívünk, valahányszor Komárom daliás fiait látjuk paripáikon és a régi dicsőséges idők emlékei rajzanak fel lelkünkben, ha ezüst láncos, ezüst gombos mentéjükben, sastollas süveggel fejükön büszkén vonulnak el előttünk...”. Füssy Kálmán díszoklevelet ajándékozott a bandérium azon tagjainak, akik akkor részt vettek az ünnepségen.³⁰

Az első Csehszlovák Köztársaság ideje alatt gyakran felvonult a komáromi lovasbandérium, amit csak a teljesség igénye nélkül lehet itt közölni. Az utolsó felvonulást azonban mindenképpen ki kell emelni. Bandériumi díszben vonultak ki továbbra is egészen a második világháború kitöréséig, de az utolsó lovas felvonulás 1929-ben történt meg.

A bandérium utolsó felvonulása

1929. szeptember 15-én a komáromi református egyház fényes ünnepséget tartott. A háborúban elvitt harangokat most tudták pótolni. Először a szekeresgazda énekkar vetette fel a gyűjtést az új harangok elkészítéséhez 1924-ben. Az egyház az anyagi gondjai miatt ezt azonban még nem tudta megvalósítani. A következő években viszont sikeres volt a gyűjtés és 1929-re már készen is lettek a harangok. 1929. szeptember 15-én az ünnepre nem csak a református egyház tagjai voltak kíváncsiak, de Komárom városának nagyközönsége is. Felekezeti és társadalmi különbség nélkül mindenki együtt ünnepelt a református hívekkel. A megrendelt harangokat Pati Nagy Sándor, Gazda utcai szekeresgazda házánál helyezték el ideiglenesen. A kocsit és a magukat a harangokat is, a kertészek és a leányegyesület díszítette fel. Az ünnepség reggelén Pati Nagy Sándor házánál gyülekeztek a református egyletek, az egyházi és a városi főméltóságok. A Gazda utcában sorakozott fel a szekeresgazda bandérium is, Sebestyén Ferenc kapitány vezetése alatt. A helyi sajtó így ír a menetről: „Elöl Sebestyén Ferenc daliás alakja, utána a bandérium ezürtláncos, ezüstmombos mentéjű festői csoportja, amely ez alkalommal különösen nagy hatást keltett dőcege magatartásával, a régi szép idők feledhetetlen emlékeit idézve föl a szívekben...”. A menetben elsőnek a gazdák harangját vitték, Vargha János kertész feldíszített négyes fogatán. Másodikként a „Jókai harangot” vitték, ami nagyobb volt az előzőnél. A kocsik mellett bandérium két-két tagja lovagolt, mint díszőrséget képezve azok köré. A menet résztvevői a kollégium udvarán gyülekeztek. Itt a bandérium is rendezte sorait. Ezt követően ünnepi istentisztelet következett és a harangok felavatása.³¹

Összegzés

A komáromi lovasbandérium és a szekeresgazdák az első Csehszlovák Köztársaság alatt a „régidőket” idézték, amelynek a látványa a dualizmus korát juttatta eszükbe. Az országváltás után a kisebbségbe került magyarság bizonytalan helyzetben volt és minden kulturális tevékenység, reprezentálás létfontosságú volt. Ebben a reprezentációban játszott szerepet a komáromi lovasbandérium, majd 1929 után a

³⁰ Komáromi Lapok, 46. évfolyam, 72.szám, 1925. június 16., Komárom.

³¹ Komáromi Lapok, I. évfolyam, 112. szám, 1. oldal, szeptember 17., 1929, Komárom.

bandériumi díszben felvonult szekeresgazdák, akik nem csak Komárom városát képviselték, de a csehszlovákiai magyarságot általában is.

Levéltári források

Štátny archív v Nitre (Szlovákiai állami levéltár, Nyitra)

Nemesi összeírás, Štátny archív v Nitre, súpisý šľachty, číslo 44.

Magistrát mesta Komárno 1839, Štátny Archív Nitra, pobočka Komárno.

Felesküdött polgárok lajstroma 1745-1848, Štátny Archív Nitra, pobočka Komárno.

Komáromi Lapok, 1882-1929

Prágai Magyar Hírlap, 1925

Szakirodalom

Alapy, 1933 = Dr. Alapy Gyula: A csallóközi halászat története, Komárom, 1933.

Gráfik, 2004 = Gráfik Imre: Hajózás és gabonakereskedelem, 62.- 63. oldal, Pannónia Könyvek, Pécs, 2004.

Haeffler, 1940 = Országgyűlési Almanach az 1939-44. évi országgyűlésről, szerkesztette: Haeffler István miniszteri osztálytanácsos a miniszterelnökség sajtóosztályán, Budapest, 1940.

Kecskés, 2006 = Kecskés László: Komáromi mesterségek, kiadta Kecskés László Társaság, Komárom, 2006.

Kiss, 1999 = Kiss Vendel: A komáromi nemzetőrség 1848-ban, Komárom – Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 6. (Tata, 1999).

Komáromi Kálvinista Krónika, Komárom, 1965.

Tuba, 1988 = Tuba Lajos: Ünnepi megemlékezés a komáromi református templom felszentelésének 200. évfordulójának alkalmával, Komárom, 1988.

BELICZA GYÖRGY

A VAY-ÚTI TELEPEN ÉLŐK TÁRSADALMÁNAK VIZSGÁLATA AZ ÍNSÉG-AKCIÓS FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Az 1920-as évek első felében az országban általánosan kedvezőtlen gazdasági és társadalmi állapotok rendezésére a Horthy Miklós kormányzó védnöksége alatt álló országos ínségakció volt hivatott. Az általa megfogalmazott felhívás egy országos gyűjtést kezdeményezett az ínségben szenvedő családok számára. Ez az esemény az állami szociálpolitika első megnyilvánulásaként is értelmezhető. Tanulmányomban ennek a programnak a megvalósítását vizsgálom az 1930-as évek első felében, a Miskolc keleti peremén elhelyezkedő Vay-úti telepen.

Bevezetés

Az 1920-as és 1930-as évek szegénységével foglalkozó egyik legújabb szakirodalom, Balogh–Ebner Márton álláspontja szerint a szegények jövedelmi szempontból történő besorolása nehézségekbe ütközik, ugyanis általában fix jövedelemmel nem rendelkeztek. Megélhetésüket alkalmi munkákból és szociális segélyekből fedezték, ez utóbbiak nominális szinten történő vizsgálata alapján adható meg egyfajta becslés a bevételeikre vonatkozóan.¹ A kutatásnak ez csupán az egyik, lehetséges aspektusa. Egy másikra Szűts István Gergely hívta fel a figyelmet egyik, trianoni menekültekkel kapcsolatos tanulmányában.² A munkahelyüket és otthonukat – ezzel korábbi egzisztenciájukat – elvesztő személyek, a szükséglakótelepeken zajló életet és a marginalizálódást valószínűsíthetően személyes traumaként élték meg. További szempont lehet annak a bemutatása, hogy egy nyomortelep lakossága milyen konfliktusmezőn keresztül jelenik meg egyénként vagy csoportként, továbbá hogyan formálódik egyfajta – gyakran változó összetételű – közösséggé.

A városi vagy akár a vidéki szegényréteg mikroszintű vizsgálatának alap kutatása hazánkban meglehetősen hiányos, mivel az elszórt és töredékes források feltárása és feldolgozása egyrészt hosszabb időt vesz igénybe, másrészt ezek egymással – országos szinten – nem feltétlenül összehasonlítható információkat tartalmaznak.

A Horthy-ínségakció első időszaka 1922–1925 közé tehető, amely a kormányzó Bethlen Istvánhoz intézett nyílt levelében³ tematizálja az I. világháborút követő időszak nehézségeit, amelynek okán kéri a társadalmat az összefogásra, bízta a módosabb polgárokat a szegény sorsúak megsegítésére. Ezt követően levéltári források által igazolható módon több törvényhatósági jogú városban meg is indult kerületek szintjén a városi ínségnyhító bizottságok megalakulása.⁴ Ezek a szervezetek először összeírásokat készítettek a segélyezendő személyekről, majd gyűjtéseket szerveztek számukra. Mindemellett jótékonyági estélyek belépőinek összegét is

¹ Balogh–Ebner, 2018: 288.

² Szűts, 2010: 132.

³ HU-MNL-BAZML-IV.1401.f. 1-2. dob.

⁴ Uo.

felajánlották erre a célja, amelyről a helyi sajtó is beszámolt.⁵ A gazdasági helyzet általános javulásával az 1920-as évek második felében az efféle akciók száma csökkent, majd néhány évre – a levéltári források tanúsága alapján – szünetelt. (A szegények segélyezése a társadalom részéről – a jótékony egyesületek tevékenységét leszámítva – ezen akciót megelőzően alkalomszerű volt, többnyire szervezett városi programokhoz és ünnepekhez kötődött.)

A nagy gazdasági világválság hatása azonban 1930-1931-re Magyarországon is érezhetővé vált. A gazdasági recesszió következményeképpen az alsó társadalmi osztályok számos tagja veszítette el munkáját, amely egzisztenciális válságba sodorta őket. Mind a mezőgazdaságban, mind az iparban tömegessé vált a munkanélküliség. Ez a folyamat pedig szükségessé tette az ínségakció tevékenységének új alapokra való helyezését.

Az ínséges személyeket mind a thj. városokban, mind a településeken név szerint összeírták és ellátásukat a helyi szociális ügyosztály feladatává tették. Segélyezésüket szükségmunkákon való alkalmazással és egyéni kérelmek alapján természetbeni – illetve ritkábban kis összegű pénzbeli – juttatással igyekeztek megoldani.

Az ínségakció tevékenysége – eddigi kutatómunkára alapozott véleményem szerint – országos szinten, a segélyakció „országos” elnevezése ellenére sem értelmezhető, mivel az egyes thj. városokban az ínségesek ellátása eltérő módon, különböző módszerekkel a helyi sajátosságokat minden tekintetben figyelembe véve zajlott. A népesség összetétele, a munkanélküliek és a munkalehetőségek száma alapján a városokban létre kellett hozni a megfelelő szervezetet, amely rendszeresen felügyeli és koordinálja a segélyezést. Bár a vizsgált időszakban levéltári források által igazolhatóan létezett egy országos „ínség alap”, amely a törvényhatósági jogú városok részére évről évre folyósított ínségnyújtás címén különböző összegeket, ezeket évről évre helyi forrásokkal, adóbevételekkel egészítették ki.⁶

Az ínségesek helyzetének vizsgálata kapcsán kiindulási pontom a Városok Kongresszusának 1932-es jelentése, amelyben az ínségnyújtásra a thj. városok 40 pontos tervet, iránymutatást adnak.⁷ Az egyes pontok általános megfogalmazása lehetőséget ad a városoknak az egyéni sajátosságok figyelembevételére is. Országos minta híján két irodalmi háttérrel megalapozott munka születik meg: 1931-ben Oslay Oswald közreműködésével az egri norma, ami a szegénygondozás metodikáját adja meg⁸ és amelyet 1936-ban általánossá is tesznek magyar normaként. Ez a keleti országrészben terjed el, amelyet egy 1935-ös kis füzet mutat be számadatokkal az alföldi városokra nézve.⁹ Másrészt 1933-ban Esztergár Lajosnak jelenik meg a Gyakorlati szociálpolitika című műve, amely az elméleti megalapozottságon túl összefoglalja a helyi szegénygondozás alakulásának és intézményesülésének a történetét is.¹⁰

⁵ Reggeli Hírlap 1924. január 14. 4.

⁶ HU-MNL-BAZML-IV.1412. 36, 37. köt.

⁷ Városok Lapja 1932: A Városok Kongresszusának javaslatai az ínség leküzdésére.

⁸ Csepely – P. Oslay, 1931: Szegénygondozás – Az Egeri Norma

⁹ Szathmáry, 1935: táblázatok

¹⁰ Esztergár, 1933: Gyakorlati szociálpolitika

Jelen tanulmányban az 1933 év telén a miskolci Vay-úti barakktelep lakói által írt a Horthy-ínségakcióra beérkezett kérvények és egyéb források (beadványok, gondnoki jelentések és a helyi sajtóban megjelent cikkek) segítségével a személyes életutak részleges vizsgálatára és a telep szerveződésének bemutatására teszek kísérletet.

A Vay-úti telep kialakulása és a segélykérvények szerkezeti illetve nyelvi sajátosságai

A barakknegyed lakóinak bemutatásához érdemes röviden bemutatni a létrejöttének körülményeit és bővülésének folyamatát.¹¹ A katonai megfigyelőállomást az I. világháború kitörését követően a sebesültek fogadása céljából létesítették, a bulgárkerteszek által művelt föld nyugati részén, ugyanis ez stratégiai szempontból kedvező helynek számított. (Az elsőrendű utak és a tüzérlaktanya közelsége volt ebben a döntő tényező). A kis alapterületű barakkokat ideiglenes céllal rövid idő alatt építettek fel, amelyek kis alapterülettel, favázás szerkezettel, deszkafallal- és padlózattal, illetve félkomforttal rendelkeztek. Többretegű szigetelésüket kívülről kátránypapírral, még belülről olajos papírral oldották meg.¹² A trianoni döntést követően nagyrészt Felvidékről érkező menekülteket ezekben a barakkokban szállásolták el az időközben a város tulajdonába került telepen.¹³

A barakktelep ekkor a város keleti peremén a Vay úttal párhuzamosan a Tüzérségi laktanya közvetlen szomszédságában helyezkedett el. A korabeli Miskolc iparilag fejlett területén a Zsolcai-kapun túli területen. A személy- és vasútpályaudvar közelsége miatt, itt voltak megtalálhatóak a városi közraktárak, a vágóhid- és jéggyár, illetve a sertéshizlalda és a szeszfőzde épülete is. Mindezeket túl pedig a Vay úton a városközpontja felé haladva pedig számos üzem, mint például a Gázgyár, a Borsod-Miskolci Gőzmalom, a Herz Gépgyár, és a Szilágyi és Diskant Gépgyár, amelynek szomszédságában volt a piacter és a Vásárcsarnok. (A város 1936-os térképét lásd az 1. számú mellékletben).

A telep bővítésére két ütemben, 1920-ban és a Speyer-kölcsön felhasználásával 1925-ben került sor. A meglévő „faházak” mellé – a meglévőekre merőlegesen elhelyezkedő üres telekre – először 80 szoba-konyhás, majd ahhoz hasonló 40 „lakást” építettek, így 1926-ra „a kőbarakktelepen 161, a fabarakkokban pedig 60 lakás közel ezer embernek, menekültnek és munkanélkülinek adott nagyon rossz körülmények között lakáslehetőséget.”¹⁴ A faépítményeket a mérnöki hivatal jelentéseinek következtében – amelyek azokat „élet-és tűzveszélyesnek” nyilvánították – több alkalommal is lebontásra ítélték, azonban erre nem került sor. A városvezetés arra határozott, hogy megfelelő lakások hiányában az ott élőket nem tudja máshová, jobb körülmények közé elköltöztetni.¹⁵

¹¹ Részletekbe menő bemutatásra nem vállalkozom, ugyanis a korai történetéről Tarnay Gyula, fejlődésének szakaszairól pedig Dobrossy István számolt be. (Tarnay, 1916; Dobrossy, 1996)

¹² Dobrossy, 1996: 438.

¹³ Az 1920-as évek első felében a katonai és polgári személyek elszállásolásának arányairól a helyi parancsnokság és a városvezetés hosszasan vitatkoztak. HU-MNL-BAZML- IV.1906.b 8772/1925, Szűts 2010: 127-130.

¹⁴ Dobrossy, 1996: 440.

¹⁵ Szűts, 2009: 442., HU-MNL-BAZML-IV.1906.b 16774/1934.

Az elemzést a forrásanyag vizsgálatával folytatva elmondható, hogy a Miskolc város főispáni iratai között fennmaradt 310 kérvény¹⁶ írója közül 1933-ban 142 a Vay-úti telepen élt, közülük 116 lakó kérvényeit dolgoztam fel meg nominális szinten. A beadványok formailag a legtöbb esetben egy ív papírra íródtak,¹⁷ amelynek első – hosszabb szöveg esetén első két – oldalán megtalálható a megszólítással, illetve névvel és keltezéssel ellátott kérelem szövege, a hátoldalon pedig a címzés mellett bal oldali hasábra írta fel az ügyintéző a néhány soros jelentését, illetve az elbírálás eredményét. Ennek jelentősége a kérvényező által leírtak pontosításában, adott esetben helyesbítésében rejlik. Így a „hiányosnak” tekinthető 26 beadvánnyal a vizsgálat során részletekbe menően nem foglalkoztam. Formai szempontból a kérvények közül mindössze 14 készült írógéppel, a többi feltételezhetően a kérvényező kézírásával íródott, amelyre a kérelem szövegének és az aláírásnak az egyező külalakjából következtem.

A beadványok szövegéből – a legtöbb esetben – kirajzolódik a kérvényező családi- és egészségi állapota, jövedelmi viszonya, illetve hosszabb-rövidebb formában szerepelnek a mindennapi megélhetés nehézségei. Ennek mérséklése okán fordult az ínséges Miskolc város polgármesteréhez, vagy éppen az ínségakció védnökéhez: a kormányzóhoz, illetve a feleségéhez. Hátori Péter ezt a szándékot a Kalocsai Érsekséghez beérkezett kérelmek esetében a következőképpen fogalmazta meg: a kérvényezők „valószínűleg sosem tévesztették szem előtt a céljukat, vagyis azt, hogy a segélyről döntő személyt megpróbálják meggyőzni arról, hogy eléggé méltóak, sőt éppen ők a legméltóbbak a segítség odaítélésére.”¹⁸

A kérelmek nyelvezetét vizsgálva valószínűsíthető az ínségesek alacsony iskolázottsága,¹⁹ mely egyrészt összhangban áll a társadalmi státuszukkal, másrészt megnyilvánul a beadványok mintegy 40%-ában fellelhető helyesírási pontatlanságokban. Ezek általában az egybeírás-különírás problematikáját, a megfelelő ragozás hiányát, vagy éppen a magánhangzók és mássalhangzók időtartamának helytelen használatát jelentik. Durva nyelvi hibák pusztán néhány kérvényben lelhetőek fel, amelyek első olvasásra értelemzavaróak is lehettek,²⁰ azonban nem tartom valószínűnek, hogy a döntéshozókat ezek a helytelen szóalakok befolyásolták volna az elbírálás során.²¹ Ebből a szempontból sokkal inkább érdemes szemügyre venni a kérelmek, illetve a jelentések szövegében pirossal aláhúzott részeket, amelyek többnyire a családszerkezetre (elsősorban a gyerekek számára) és a segélyezésük módjára (például: részese-e a kérvényező népkonyhai ellátásban, kapott-e a várostól szükséglakást) vonat-

¹⁶ HU-MNL-BAZML-IV.1901.b. 18. dob.

¹⁷ Ritkábban előfordulnak kisebb méretű vonalas vagy négyzetrácsos lapra írt beadványok is.

¹⁸ Hátori Péter 2018: 745. A kérvények nyelvi és stílusi sajátosságairól bővebben ír a szerző.

¹⁹ Azoknál a kérvényezőknél, akik a vizsgált korszakban bekerültek a miskolci fogház nyilvántartásába, a törzslapjukon elvétele a megjegyzés rovatban rögzítették az elvégzett osztályok számát. Ez többnyire 1-2 elemi volt. HU-MNL-BAZML-VII.101. 25., 28-32., 34., 35., 37., 38., 40., 41.

²⁰ Ilyenek például a „lég fentartás”, amely minden bizonnyal létfenntartásként és az „éhen hallás”, amely pedig éhenhalásként értelmezhető.

²¹ Erre a következtetésre jut a Kalocsai Érsekséghez beérkezett kérvények elemzése során Hátori Péter is. Hátori, 2017. 759.

koznak. Ezeken felül minden esetben, ahol ezek a jelölések tetten érhetők,²² hagyatkoznak a jelentést tevő személy megítélésére, akinek a véleményezése szerint a kérelmező segélyakcióból történő részesítése indokoltnak minősíthető-e, avagy sem.

Az elbírálás menete a beadvány főispáni hivatalba érkezését követően – a forrás tanúsága szerint – a következőképpen zajlott. Egy városi ügyintéző minden esetben a helyszínen nyomozást folytatott, amely során kiderítette az írásos pontos nevét, születési helyét, életkorát, foglalkozását és ezeken felül rögzítette, hogy részesült-e az illető valamilyen állami- vagy családi segélyben, illetve hogy milyen régóta (továbbá milyen okból kifolyólag) volt munka nélkül. Szemrevételezte továbbá a lakás állapotát, és felsorolta annak hiányosságait,²³ végül javasolta a segélyezés megfelelő formáját,²⁴ illetve a legtöbb esetben a kérelmet indokoltnak minősítette. Ennek ellenkezőjére mindössze néhány esetben került sor, amikor egy családon belül többen is kértek segélyezést, amit az egyik családtagnak már kiutaltak, illetve, ha a kérelmező egészséges volt, akkor városi ínségmunkán való elhelyezést javasolt a természetbeni segélyezés helyett. Az előbbire példa a Hankó család esete. A családfő 1933. december 4-én folyamodott segélyért. Munkanélküliként 8 keresetképtelen gyermeket kellett eltartania, írta beadványában, amelyet a nyomozati jelentés is igazolt. Így tüzelőanyagot és tartós élelmiszert is kapott az ínségakció keretén belül. Ugyanazon a napon a lánya is kérelemmel fordult a főispánhoz, melyben indoklasként a következőt írta: „Két piciny gyermekemmel minden kereset nélkül maradtam, mivel az egyik 17 hónapos, a másik pedig csak 2 hónapos.”²⁵ A hatóság megállapította, hogy a vázolt helyzet fennállásának az az oka, hogy Hajdu János, akivel közös háztartásban élt, házatól elzavarta, így apjához kényszerült visszaköltözni. Mindazonáltal bár kérelmét az ügyintéző indokoltnak vélte, külön segélyezésben nem részesült. Az utóbbihoz hasonló esetre mindössze két alkalommal került sor. Ádám András és Nagy János kérelmének jelentésében a személyes adatok felsorolásán túl az ügyintéző pusztán a következő megállapításra szorítkozott: „Nevezett ép, egészséges városi ínségmunka útján volna segélyezendő.”²⁶

A kérvényezők szóhasználatát tanulmányozva megfigyelhető, hogy nehéz sorsuk érzékeltetéséhez a legtöbben a „legnagyobb nyomor” kifejezéssel éltek, amely ilyen formában a folyamodványok mintegy felében fordult elő. Ezt követik gyakorisági sorrendben a „legnagyobb nélkülözés”, „hideg tél” és „mindennapi kenyér” szóösszetételek, melyek közül ez utóbbi valószínűleg nem pusztán szimbolikus jelentőségű, figyelembe véve azt a tényt, hogy a kérelmező többnyire munkanélküli volt, vagy olyan alacsony jövedelemmel rendelkezett, amely ténylegesen megnehezítette számára az élelem, a tüzelőanyag vagy épp a gyerekeinek megfelelő ruházat beszerzését a téli időszak folyamán. A beadványok központi elemeként szerepelt az írásos jelenének – számos esetben közelmúltjának – bemutatása, amelyben az életkörü-

²² A kérvények hozzávetőlegesen 70-75%-a tartalmaz piros színű aláhúzásokat, amelyek minden bizonnyal az elbírálás szempontjából jelentős szövegrészeket emelték ki.

²³ Hiányos volt a legtöbb esetben a kérvényezők bútorzata, ágyneműje és családtagjainak a ruházata. Uo.

²⁴ Az ügyintéző a nyomozás végeztével megjegyezte, hogy leginkább tüzelőre, ruhára vagy élelemre lenne leginkább az írásos kérelem szükség. Uo.

²⁵ HU-MNL-BAZML-IV.1901.b. 753/319

²⁶ HU-MNL-BAZML-IV.1901.b. 812/319 és 834/319

mények nehéz, esetenként már-már elviselhetetlen vonásai jelentek meg.²⁷ Általában ezzel indokolták kérelmük teljesítését, és többen közülük bizodalmukat fejezték ki a főispán „atyai pártfogásában” és „nemes, jó szívében” és ezáltal kérvényük pozitív elbírásában. Érdekes ezzel kapcsolatban Tállas Gyulát idézni, aki szerint az ínségakció üzenete az „hogyan ilyen nyomorban sínylődő nagy, [sic!] aprós gyermekű család megérezze azt, hogy Isten után még most is vannak jó s nemes lelkű emberek”.²⁸ Végül beadványa zárásaként arra a következtetésre jut, hogy emiatt (is) „talán ő a legméltóbb”²⁹ a segélyezésre.

Megjegyzendő továbbá, hogy ameddig 1933 decemberének végén az első szén-szállítmányok megérkeztek a segélyezettekhez, ki-ki belátásának és szükségleteinek megfelelően fogalmazta meg, hogy mire lenne szüksége, a fűtőanyag kiosztását követően viszont kivétel nélkül mindenki a szénsegélyből való részesedést kérte.³⁰

A beadványok szövege tartalmilag is meglehetősen különböző. Egyesek a kérvényező múltjáról vagy jelenbeli életmódjáról szinte egyáltalán nem szolgálnak információkkal. Még mások utalást tesznek arra, hogy családjuk mi módon került – véleményük szerint többnyire érdemtelenül – a jelenben tapasztalt nehéz körülmények közé, melyet részletekbe menően taglálnak és melynek javulását a segélyektől remélik.

Az előbbire egy példa Nagy Lajos kérelme, amely reprezentálva a többi hasonló terjedelmű kérvényt, a következőképpen épül fel. A megszólítást követően formula-szerűen rögzíti a kérést, hogy részesülhessen az ínségakciós segélyezésből. Majd indoklusként felhossa, hogy munkanélküli családfőként négy kisgyermekről kell gondoskodnia, ám a mindennapi élelem beszerezése is gondot okoz számára. Így kérését megismételve tisztelettel, illetve alázattal marad az akció védnökének vagy valamely képviselőjének – jelen esetben a főispánnak – alázatos szolgálja.

Még az utóbbi, és egyben ritkább esetre példa Bálint Mihály, aki kérelmében megemlíti, hogy a világháborúban szerzett betegsége okán nehéz fizikai munkát nem tud végezni, egyéb munkára pedig meglátása szerint nincs lehetősége. Ezt az a körülmény is nehezíti, hogy otthonát el kellett hagynia, mert az a határmódosítást követően egy utódállamhoz került. Ismerteti továbbá, hogy nincs pénze sem élelemre, sem ruházatra vagy tüzelőre, így nyolctagú családját sem képes ellátni. Mivel városi segélyezésben nem részesül, aggodalmát fejezi ki aziránt, hogy családja hideg lakásban vészelve át a telet. Az ügyintézői jelentés helybenhagyta, pusztán helyenként pontosította a kérvényben foglaltakat.

A fentebb leírt példák alapján az a következtetés lenne „helytálló”, hogy a kérelmek hossza arányos az információkban gazdag leírások növekedésével, amelyre azonban számos ellenpélda is akad, amelyek okán ez az összefüggés nem igazolható. Ilyen Aczél János beadványa is, aki miután rögzíti azt a tényt, hogy jövedelem nélküli családfő és hét gyermekét kell eltartania; a nyomorúságuk részletekbe bocsátko-

²⁷ Ez utóbbira vonatkozóan mintegy 28 eltérő kifejezést számoltam össze a kérelmekben.

²⁸ HU-MNL-BAZML-IV.1901.b. 695/319.

²⁹ Uo. Beadványának teljes szövege, néhány társával egyetemben az 2. számú mellékletben olvasható.

³⁰ Az 1933. dec. 22. és 1934. január között íródott kérvények tanúsága szerint.

zó leírásán túl³¹ semmilyen információval nem szolgál a foglalkozásáról vagy lakáskörülményeiről, amelyet a jelentés pótol ebben az esetben.

Mindezen sajátosságokat figyelembe véve az egyes beadványok összevetésekor megfigyelhetők teljes szövegszerű egyezések – mind a felépítés, mind pedig a megfogalmazás tekintetében, annak sajátosságaival és pontatlanságaival egyetemben – illetve a kelezések vizsgálatából az is, hogy a kérelmeket azonos vagy egymást követő napokon adták-e be.³² Ezeknél az eseteknél valószínűsíthető, hogy egy „ötletgazda” segítségével készültek el a folyamodványok, akinek feltételezhetően nagyobb ismeretsége, vagy központi szerepe lehetett a telepiek körében. Nem pusztán az említett eseteknél van lehetőség a pontos lokalizációra, ugyanis a forrásadottságoknak megfelelően a kérelmezők többsége feltüntette a házsört és az ajtószámot is, ahol lakott.³³ Mindezen információkat felhasználva az elemzés során, illetve a barakktelep térképére vetítve kirajzolódik, hogy ezek a kérelmezők szinte kivétel nélkül egymás közvetlen szomszédságában éltek, tehát valószínűleg jól ismerték egymást. Ez a megállapítás ugyan következhet abból, hogy egy zárt – fából készült palánkkal körbevett – telepen egymással párhuzamos sorházakban laktak, azonban itt felmerül a kérdés, hogy vajon mennyire tudtak együttműködni és milyen értelmezési keretek között tekinthetők közösségnek. Ennek vizsgálatát egymástól eltérő források és szempontrendszer segítségével végzem el a következő fejezetekben. Elsőként a folyamodványok szövegének felhasználásával konstruálok meg lehetséges csoportokat, majd a továbbiakban a kapcsolatrendszerek lehetséges megnyilvánulási formái közül mutatok be néhányat.

A barakklakók beadványainak statisztikai vizsgálata, továbbá kategorizálása családszerkezet és foglalkozás alapján

Miskolcon az 1922-ben indult Horthy-ínségakció – amelynek megalakulásáról sajnos egy, a közgyűlési jegyzőkönyvben tett bejegyzésen³⁴ túl egyéb forrás nem maradt fenn – az 1930-as évek első éveiben egyre növekvő szerepet töltött be a lokális szegényréteg segélyezésében.

Ennek keretein belül a kérvényezőik 95%-a jutott tüzelőanyaghoz (többnyire szénhez illetve tűzifához),³⁵ kivételes esetben ruhához. Ekkor többnyire a katonaságtól vagy a rendőrségtől kislejtezett zubbonyokat és bakancsokat osztották szét közöttük. A segélyezésnek ezen formája minden bizonnyal hozzájárult az ínségesek életkörülményének időszakos javulásához – hiszen a többségük számára a mindennapi élelem beszerzése és gyermekeik számára a ruha és cipő biztosítása is komoly nehézséget okozott – azonban a kérvények és a sajtóban megjelent riportok tanúsá-

³¹ Kérelmében a nyomor leírását a következő kifejezések halmozásával teszi érzékletessé: „legnagyobb nyomorúság, nélkülözés, teljes elpusztulás [veszélye], éhező család, kétségbe ejtő helyzet, szerencsétlenség, az élet kálváriája, súlyos, rettenetes gazdasági válságos idő”. HU-MNL-BAZML-IV.1901.b. 577/319.

³² A kutatás során 12 ilyen esetet találtam, amely összesen 26 ínséges lakót érintett.

³³ A beadványok kisebb csoportjánál pusztán a Vay út 20-t., vagyis a nyomortelep „házsámát” jelölték meg lakóhelyként.

³⁴ HU-MNL-BAZML-IV.1903.a. 14. köt.

³⁵ Az egyszeri, vagy ritkábban két részletben történő kiutalás során az előbbiből 3 vagy 5, még az utóbbiból 1 vagy 3 mázsát kaptak a segélyezettek.

ga szerint a fűtőanyag mennyisége – amelyet a tél folyamán be kellett osztaniuk – és a barakklakások állapota miatt a „szobahőmérséklet” fenntartásához hosszabb távon nem bizonyult elegendőnek.

A következőképpen számol be erről egy 1924-es cikk: „Gyenge falaikon keresztülszűvít a szél [...] és a kevés tüzelő alig ad némi meleget a sivár otthonoknak, amelyekben dideregve húzódnak egymáshoz a családtagok.”³⁶ A barakkok egy jelentős része ugyanis fából készült (a Menekült-telepként nevezett, Vay úttal párhuzamosan futó rész), és a tetőzetük³⁷ illetve a szigetelésük sem volt megfelelő. A fűtetlen lakások problémáját az újságcikkeken kívül számos beadvány felveti, azonban Bodolay István kérelmében a város által kiutalt barakklakást egyenesen jégveremhez hasonlítja, amely csak fokozza számára az élet nyomorúságát.

A statisztikai vizsgálatból megállapítható továbbá, hogy a nemek arányát tekintve a kérelmek kétharmadát férfi írta családfenntartóként, a nők közül azonban rendkívül magas az egyedülálló özvegyek száma.³⁸ A barakktelepen a leggyakoribb az 1-3 gyerekes famíliák száma volt (ebbe a kategóriába tartozik a kérelmezők 56%-a), míg a nagycsaládok aránya elenyésző.³⁹ (Az ínséges családok gyerekszámának megoszlását lásd a 3. számú mellékletben.) Ebben szerepet játszhatott egyrészt a szükséglakásokat kiutaló személyek döntése, amely során esetlegesen az előbbi kategóriát részesítették előnyben.⁴⁰ Másrészt a telepen élők⁴¹ akkori helyzetükben nem vállaltak további gyerekeket, ami esetükben egyfajta tudatos családtervezésre is utalhat.

A telepen lakók családszerkezetéről további információkkal szolgál a kérelmekben szereplő „hivatkozási alap” vizsgálata, amely alapján az ínségesek jogot formáltak a segély elnyerésére. A legtöbb esetben a kérvényezők saját, illetve családtagjaik betegségére hivatkoztak, amely megnehezítette vagy teljesen ellehetetlenítette számukra a munkavállalást. A számos kórság közül a leggyakrabban – a korabeli országos adatsorokkal megegyezően⁴² – a tüdőbetegség fordult elő, amelyhez nyilvánvalóan hozzájárultak a telepiek egészségtelen lakáskörülményei. A második helyen a szív- és érrendszeri problémák álltak, majd ezt követően pedig a legtöbb családfenntartó az I. világháborúban elszenvedett sérülései következményeként fellépő hadirokkantságot nevezte meg indokként, amiért nem képes munkát vállalni. Ahogyan életkorukból adódóan az idős házaspárok és özvegyek sem. Ők legtöbbször a családi és az állami támogatás hiánya okán fordultak a városhoz segítyezésért. Az előbbi esetben az a következtetés vonható le, hogy a népkonyhai ebédet, a kegydíjat vagy egyéb szociálpolitikai intézkedést elégtelennek tartották – biztos jövedelem hiányában – a mindennapi szükségleteik kielégítéséhez, másrészt a gyermekeik kiskorú-

³⁶ Reggeli Hírlap 1924. január 17. 4.

³⁷ A Reggeli Hírlap 1934-es Vay-telepről írott cikkei a következőképpen látják a barakkokat. „A tetőzetet imitáló szétmállott kátránypapír tarkállik a rárakott cserép- és tégladaraboktól és ócska edényektől [...] felveri a gyom és az északi oldalon dúsan tenyészik a moha.” Csoma Józsefné pedig arra panaszkodik beadványában, hogy a beomlott fedele megjavíttatására nincs elegendő pénz.

³⁸ A 37 női kérvényező közül 21 volt özvegy.

³⁹ Mindössze 15 családnak volt hat, vagy annál több gyereke.

⁴⁰ A döntési mechanizmus ezen részére a kutatómunka jelenlegi állását tekintve nem találtam bizonyítékot.

⁴¹ A továbbiakban ezt a kifejezést értelemszerűen nem a barakktelep összes lakójára, hanem közülük a forrásadottságok alapján a kérvényt író lakókra értem az 1933-as esztendőben.

⁴² Sággy, 1928: 9., 15.

sága, vagy munkanélkülisége miatt eltartásuk ugyancsak a szülőkre hárult, amely tovább nehezítette a megélhetésüket. Tállas Gyula ezt beadványában a következőképpen fogalmazta meg: „[Gyermekeim] közül 5 teljesen semmit nem segít rajtam, mert amelyik már dolgozni bírna, az nem tud elhelyezkedni s a többiek meg még dologképtelenek, mert fiatalok.”⁴³

Végül számos kérvényező hivatkozott arra, hogy korábbi hivatását munkahelyének megszűnése⁴⁴ következtében folytatni évek óta nem tudja,⁴⁵ ezáltal állandó bevételi forrás híján családját csak nagy nehézségek árán tudja eltartani. Érdekes megvizsgálni emiatt a telepiek foglalkozásszerkezetét is. Szembetűnő, hogy a férfiak több mint fele (közel 57%-a) napszámos volt, ám a többi kérvényező számos szakmát képviselt, a legtöbben a cipészek és kőműves segédek voltak.⁴⁶ (A telepen lakók foglalkozás szerinti megoszlását lásd a 4. számú mellékletben.) Ennél a pontnál felhívom a figyelmet arra, hogy a családfők végzettségét alapul vevő csoportosítás nem a legmegfelelőbb kategóriaalkotó mód, tekintve azt a körülményt, hogy a szakmájukban – az ínségakció keretén belül – hosszú ideig nem tudtak dolgozni. A városi munkaalkalmak ugyanis az 1930-as években Miskolcon a legtöbb esetben építkezést, csatornázási vagy útburkolat-javítási tevékenységet jelentettek.⁴⁷

A következőkben a hagyományos módon (statisztika alapján) történő csoportképzést és annak korlátait kívánom bemutatni három példán keresztül.

Az első a kérelmet író nők közül az özvegyek jelentős számú (21 fős) csoportja. A vizsgálat során felmerülhet a kérdés, hogy milyen okokra vezethető vissza a családszerkezet eme változása. A kérvények elemzése során kiderült, hogy azon esetekben, amelyekben a férj elhalálozásának okát – akár a beadvány, akár a jelentés szövegében – feltüntették, a háttérben többnyire az I. világháborúban szerzett sebesüléseket követő betegség állt. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a családfő halálával – amely valószínűsíthetően az 1920-as évekre tehető – a megélhetési nehézségek már jóval a nagy recessziós periódus előtt is felléptek,⁴⁸ a fennálló helyzet pedig minden bizonnyal csak tovább nehezítették az 1930-as évek elején országszerte tapasztalható gazdasági válság és annak következményei. Még hozzá leginkább abban a formában, hogy az özvegyek felnőtt gyermekei elveszítették munkahelyüket,⁴⁹ így más állami vagy városi segélyezés híján havi 5 pengő hadiözvegyi járulékra és egyéb alkalmi munkák végzésére kényszerültek, amennyiben ezt egészségi állapotuk lehetővé tette. A legtöbben közülük bejárónőként vagy mosónőként vállaltak alkalmi munkát.

⁴³ HU-MNL-BAZML-IV.1901.b. 695/319. A kérvények szövegéből vett idézetek minden esetben a korabeli szóhasználatot, írásmódot és nyelvezetet tükrözik, amelyeket változatlan formában adok közre.

⁴⁴ Ritkább esetben az iparuk feladása, és eszközeik eladása következtében. Például Fekete Lajos cipész.

⁴⁵ A kérvényekhez tartozó jelentésekből általában kiderül, hogy a beadás időpontjához viszonyítva pontosan mióta munkanélküli az illető. Ez az időtartam átlagosan 1-1,5 évre tehető.

⁴⁶ A kérelmező családfők között hat cipésmester és két segéd, illetve hat kőművessegéd szerepel.

⁴⁷ Az 1930-as évek főispáni iratainak és Miskolc város polgármesterének iratainak tanúsága szerint.

⁴⁸ özv. Séra Józsefné beadványában ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Férjem a világháborúban szerzett betegsége folytán elhunyt és halála óta csak a legnagyobb erőmegfeszítéssel vagyok kénytelen életemet tengetni...” HU-MNL-BAZML-IV.1901.b. 688/319.

⁴⁹ Kívételt képez özv. Szabó Pálné esete, akinek – a folyamodvány beadásakor – mindkét lánya dolgozott: a „28 éves Erzsébet papírgyári munkásként 25 pengő, még a 17 éves Mária szőnyegkészítő tanulóként havi 15 pengő” keresettel bírt.” HU-MNL-BAZML-IV.1901.b. 896/319.

Ha nominális szinten szemlélem ennek a csoportnak a tagjait, akkor fény derül az özvegyek eltérő életkörülményeire is. Ponyizsil Gusztávné és Uglyay Józsefné esetében például a megélhetésüket nehezítette a csekély keresetükön túl az is, hogy lányuk kis gyermekével együtt a háztartásukban élt. Papp Kálmánné cukorkaárusként a forgalma megcsappanásával keresetének nagyrésztét is elveszítette,⁵⁰ megélhetése ezáltal vált nehézkessé, még Buray Lajosné korábbi bevételének felélése okán nem volt képes új árukészletet beszerezni és ezáltal folytatni a gyümölcsök árusítását. Tóth Lajosné családjában pedig a rossz egészségi állapotuk okozta a legnagyobb problémát, – elmondása alapján – nemcsak maga volt beteges, hanem négy gyereke közül az idősebb lánya is tüdőbajban szenvedett, akinek kezelésére a család „rettegetes nehéz helyzete”⁵¹ okán nem adódott lehetőség. Talán a legsúlyosabb helyzetben közülük özv. Tóth Józsefné lehetett, aki két családtagját – férjét és egyik gyermekét – veszítette el négy éven belül, így a nélkülözésen túl szereteteinek elvesztése is megviselhette. Kérvényében erről a következőképpen írt: „Össze törve testben lélekben nemcsak anyagiakban pusztultam, hanem egészségem is annyira megromlott, hogy a tüdőbeteg gondozóba állandó kezelésre járok.”⁵²

A következőkben a nagy családok helyzetét vettem górcső alá, amelyeknél ugyancsak szembeötlőek voltak mind a hasonlóságok, amelyek általában az összes ínséges famíliát jellemezték, mind pedig egyedi esetek is. A kérelmezők többségében arra panaszkodtak, hogy iskoláskorú gyerekeiket cipő és ruha hiányában nem tudták iskolába küldeni amellet, hogy állandó táplálásuk is nehézségekbe ütközött. Szűcs Imre mindezt a következőképpen fogalmazta meg: „A tél szigorú felléptével gyermekiemet már iskolába sem tudom járatni [...] s így kénytelen vagyok azokat tudatlanságba, valóságos állatok módjára, a társadalomtól elmaradottan nevelni.”⁵³

Egy másik gyakran előforduló sérelem a kellő számú munkaalkalom hiánya mellett az ún. „városnál való munka” vagyis az ínségakció keretében zajló foglalkoztatás után járó bérezés volt, ugyanis az általában napi 1,5 pengő kereset heti 3-4 nap munkával számolva a családfők beszámolója alapján nem volt elégséges családjuk élelmezéséhez, továbbá ruházkodásuk biztosításához sem. Sidlóczky András utcaszepőként azt sérelmezte, hogy bár városi foglalkoztatásban állt, havi 52 pengő fizetését emiatt ínségmunkával – tizenegy tagú családja számára a megélhetés biztosítása érdekében – ki nem egészíthette. Dobos István, Molnár János és Soltész István⁵⁴ pedig súlyos betegségük (máj- és vesebaj; gyomorfekély; asztma és tüdőbaj) miatt nem tudtak tartósan nehéz fizikai munkát vállalni, így ezekben a háztartásokban – a kisgyermek nevelése mellett – a pénzkeresés feladata is nagy valószínűséggel a feleségre (esetleg a nagyszülőkre) hárult.

⁵⁰ A kérvényéhez csatolt jelentés tanúsága szerint mindössze heti 30-40 fillért keresett. HU-MNL-BAZML-IV.1901.b. 972/319.

⁵¹ Özv. Tóth Lajosné beadványában maga fogalmazott így, amely beszédmod a többi kérvény tekintetében is elég gyakori volt. HU-MNL-BAZML-IV.1901.b. 758/319.

⁵² HU-MNL-BAZML-IV.1901.b. 748/319.

⁵³ Szűcs Imre kérvénye. HU-MNL-BAZML-IV.1901.b. 574/319. A megfogalmazás módja kapcsán felmerül a kétely, hogy ezt ilyen formában önálló gondolatként maga a kérelmező írta, le, avagy „idegenkezűség” áll a dolog háttérben. Vö. Hámori, 2017: 760.

⁵⁴ A kérelmezők közül ő bírt a legnépesebb, 12 fős családdal.

Ha a családfő iparosként kereste a kenyerét,⁵⁵ néhány pengő bevételhez jutott ugyan, ám ez – önmagában véve – a legtöbb esetben a megélhetéshez nagy valószínűséggel kevésnek bizonyult. Hák András például csizmadiamesterként kisebb javításokból mindössze heti 2-3 pengőt keresett. Valamivel jobb helyzetben voltak azok a családok, akik népkonyhai ellátásban részesültek, illetve egy-egy felnőtt gyerekük tudta támogatni őket.⁵⁶

Végül a napszámosok beadványait elemeztem, akik a kérelmezők közel 40%-át alkották. Az ő esetükben – a korábbiakban leírt problémákon túl – leginkább az okozott nehézséget, hogy munkájuk legtöbbször alkalmi jellegű volt és szorosan kötődött a mezőgazdasági idénymunkákhoz, illetve az építkezések során elvégzendő földmunkákhoz. A fentebb említett városi ínségmunkák során őket is több ízben alkalmazták, elsősorban Tapolcán. Gujik Bertalan⁵⁷ kérelme viszont abból a szempontból lehet érdekes, ugyanis ő bizalmatlanságának adott hangot az ínségmunkából befolyó jövedelmének összege okán, hogy abból képes lesz családját fenntartani. Ezzel indokolva a segélyakcióhoz való fordulását. „A meginduló [...] ínségmunka során nagy családomra való tekintettel nem tudom remélni, hogy ott kellő támogatásban részesülhetek.”⁵⁸

Előre tervezhető fix jövedelemmel tehát nem rendelkeztek, így igyekeztek más időszakos munkákat elvégezni, például a városi piacok közelében kora reggeltől késő estig állva arra vártak, hogy az eladott termékek szállításában segédkezhessenek.⁵⁹

A földműves családfők esetében is nehezítette munkához jutásukat előrehaladott életkoruk vagy betegségeik megléte, amelyet – kérvényeikben leírtak alapján – többen az I. világháborúban szerzett betegségeként aposztrofáltak. Tóth Imre például rossz egészségi állapota – továbbá egzisztenciális helyzete romlása – miatt a katonaságban eltöltött éveket okolta a következő formában: „Teljes bizalommal mondhatom, hogy az egész nyomorúságomat, egészségtelenségemet a hazámnak köszönhetem, mert a világ háborúba mint erős, egészséges fiatalember mentem ki és mint koldús, jöttem haza.”⁶⁰

Tóth Bálint például az államrendőrségtől történő 1928-as elbocsátását a háború ideje alatt szerzett „gyomorbajnak és ízületi csúsz betegségnek” köszönhette.⁶¹ Végkielégítésének felélését követően, kereseti lehetőséget a későbbiekben nem találva került családjával nehéz körülmények közé. Jenei Balázs és Szvitilla József pedig a Nemzeti Hadseregnél töltött hosszabb szolgálati idő után, 1933-as leszerelésüket követően nem találtak napszámosként munkalehetőséget.

A vizsgálati csoport egészéről összegzésképpen elmondható, hogy kétharmaduk általában rövidebb – mindössze fél oldal terjedelmű – kérvényében a háborúban teljesített kötelezettségeire és a „mai súlyos gazdasági helyzetre” hivatkozva remélt a

⁵⁵ A nagycsaládok harmadánál a családfő iparos volt.

⁵⁶ Számuk azonban elenyésző volt: az előbbire négy, még az utóbbira három kérvényben találtam utalást.

⁵⁷ Egyes forrásokban Gulyikként szerepel.

⁵⁸ HU-MNL-BAZML-IV.1901.b. 712/319.

⁵⁹ Az úgynevezett „emberpiacok” korabeli sajátosságairól számos cikk tudósít a Reggeli Hírlap hasábjain.

⁶⁰ HU-MNL-BAZML-IV.1901.b. 624/319.

⁶¹ Sass Józsefet ugyanebben az évben bocsátották el az államrendőrségtől, ugyancsak betegsége okán.

segélyakció keretein belüli támogatást, továbbá szűkszavúan, ám érzékletesen fogalmazta meg a beadvány írásának jelenében fennálló nyomorúságuk körülményeit és családjuk nehéz helyzetét.⁶²

A barakknegyedben élők lakáskörülményei és kapcsolatrendszere

A telep állapotáról és az ott lakók életkörülményeiről az előzőekben bemutatottól eltérő képet alkothatunk három, az 1930-as évekből fennmaradt gondnoki jelentés alapján. 1933-ban Oreskó Mihály a barakkok ázásáról és statikai romlásáról, illetve a negyedet körülvevő palánk korhadásáról számolt be, amelyek véleménye szerinti sürgős javítást igényelnének, nem beszélve az ablakcserét követően visszamaradt keretekről, amelynek – a kerítésdeszkákkal egyetemben történő – sürgős elszállítását javasolta. Őrzésükről ugyanis gondoskodni nem tudott, így nem vállalta érte a felelősséget, ha a lakók időközben „ellopdosák és eltüzelik” azokat.⁶³ A hivatali válaszcímzés tanúsága szerint azonban a kért intézkedésekre fedezet hiányában nem került sor és további források sem számolnak be a kedvezőtlen körülmények megváltoztatásáról.

A problémák így valószínűsíthetően a továbbiakban sem oldódtak meg, ugyanis három évvel később Didik Andor rendtartást készített, amelyet „a telep elhanyagoltságára és az ott lakó renitens lakókra nézve állított össze”.⁶⁴ Véleményem szerint ebből a nyolc pontból álló tervezetből derül fény leginkább a lakók életkörülményeire. Feltételezhető ugyanis, hogy azon tevékenységek, amelyeket az egyes passzusok tiltottak, hosszabb időn keresztül jelen voltak a telepiek mindennapjaiban. Ilyen lehetett például a lakó- és melléképületek tisztán tartásának kötelezettsége, amelynek úgy, hogy a legtöbb lakó tartott valamilyen háziállatot (kutyát, házinyulat vagy sertést)⁶⁵ nem lehetett könnyű maradéktalanul eleget tenni. Sokat mondó továbbá az ehhez fűzött kiegészítő rendelkezés is: „Az állatok tartása házban, vagy fáskamarában szigorúan tilos.”⁶⁶ A rendelet felhívta a figyelmet a közösen használt terek és eszközök megóvására, különös tekintettel a kutakra és vízcsapokra, illetve a szemét és a szennyvíz gondos – utcákon kívüli – elhelyezésére is. Az előbbi intézkedés fogantatására aligha kerülhetett sor az 1937-es jelentés tanúsága szerint, amelyben Balogh Sándor arra panaszkodott, hogy az udvar szivattyús kútjánál az asszonyok szennyes edényeket és ruhákat nap mint nap egyaránt tisztítanak.⁶⁷ Végül rendelkezett az új szabályzat arról is, hogy a lakók a házbért minden hónap 5-ig kötelesek felszólítás nélkül kifizetni, illetve megtiltotta a barakkok helyiségeinek kiadását albérlők számára.⁶⁸ Az intézkedések maradéktalan végrehajtására azonban a – következő

⁶² Ahogyan ezt a korábbiakban részleteztem.

⁶³ HU-MNL-BAZML-IV.1906.b. 15722/1933.

⁶⁴ HU-MNL-BAZML-IV.1906.b. 34414/1936.

⁶⁵ Ez utóbbi tartását a rendelet lakónként egy állatban kívánja maximálni, illetve ezt a tevékenységet hatósági engedélyhez óhajtja kötni.

⁶⁶ HU-MNL-BAZML-IV.1906.b. 34414/1936.

⁶⁷ HU-MNL-BAZML-IV.1906.b. 17091/1937.

⁶⁸ Kivételt képeznek ez alól azok az esetek, „melyek előállhatnak betegség stb. közbenjövete [esetén], hogy a családban okvetlen szükségére mutatkozna idegen, vagy rokonegyén befogadásának”. HU-MNL-BAZML-IV.1906.b. 34414/1936.

évi gondnoki beszámoló tanúsága szerint – ugyancsak nem került sor, legalábbis az I. és II. számú fabarakk „rendetlen és fegyelmezetlen” lakói esetében.⁶⁹ Mindehhez azonban hozzá kell tenni azt is, hogy ekkorra a telep ismételten bővült,⁷⁰ ami minden bizonnyal megnehezítette a teleprend egyes pontjainak betartását.

A nyomornegyed városközpontához viszonyított térbeli – illetve egyben társadalmi – elkülönüléséről egyrészt az egyik lakó kérvénye alapján, másrészt a már korábbiakban hivatkozott helyi napilap cikkeinek segítségével is képet alkothatunk. Özv. Valek Sámuelné beadványában a telepet a következőképpen aposztrofálta: „a legszegényebb negyede a városnak, köznyelven az úgynevezett nyomor tanya, hivatalos elnevezése Vay úti kő barak”⁷¹ – amely szóhasználat véleményem szerint pontosan érzékelteti a korabeli közvélekedést a területről és annak környezetéről.

A Reggeli Hírlap egyik tudósítója a következőképpen lokalizálta a telepet: „A Baross utca és a Vay út találkozásánál hatalmas virággrupp emelkedik ki, mint határkő, jelezve, hogy eddig tart a derű...a fény, az élet...”⁷² Majd ezt egy másik cikk a következőképpen árnyalta, bemutatva a fabarakk elhelyezkedését: „a Vay-úti vámház felé közeledve, a város legszélső utcájában [...] megláttam a 17-es, majd távolabb, az országút mellett, azzal egyirányban húzódó 6-os számú fabarakkot”.⁷³

A telep északi részén élők lakás- és életkörülményeire egy 1924-es beszámoló világít rá,⁷⁴ amelynek megírására egy úgynevezett „nyomorrazzia” szolgáltatott okot. Erre az akcióra a Szociális Ügyosztály vezetésével, rendőrök, a helyi főorvos, továbbá egy újságíró részvételével került sor, amelynek harmadik állomása a barakktelep volt. A vizsgálóbizottság útja során kilenc lakást látogatott meg, amelyek lakói különböző körülmények következtében kerültek a barakkokba. Schicter Andrásnét például annak okán telepítették oda, hogy korábbi – az Urak utcában található – lakása összeomlott, még Sándor Józsefné azután került nehéz helyzetbe, hogy férje elhagyta, és lányát, illetve unokáit egyedül volt kénytelen eltartani. Mindemellett említésre méltó a többi lakó helyzete is, akik közül György Mártonné a lánya ápolására szoruló ágyban fekvő betegként, még Bukovszky Istvánné gyerekeivel és malacával együtt tengődött egy-egy szobában. Szalkai Imre és Tóth János pedig a könnyebb megélhetés okán albérlőket is tartott lakóhelyén, így az előbbi esetben nyolcan, még az utóbbiban összesen tizenegyen éltek egyetlen helyiségben.⁷⁵ Ez a helyzet feltehetően a későbbiekben sem javult, ugyanis akkor nem valószínű, hogy szükség lett volna a korábbiakban említett 1936-os rendtartás tiltó rendelkezéseire mind az állattartás, mind pedig az albérlők fogadása kapcsán.

Ahogy a lakókat a tudósítások következetesen nevezik – a „sorsüldözött páriáknak” – a helyzetén a bizottság tagjai „cipővel, ruhával, pénzsegéllyel, gyógykeze-

⁶⁹ HU-MNL-BAZML-IV.1906.b. 17091/1937.

⁷⁰ 1936-ban újabb 20 szükséglakást építettek. Dobrossy, 1996: 440.

⁷¹ HU-MNL-BAZML-IV.1901.b. 631/319.

⁷² Reggeli Hírlap 1934. december 21. 5.

⁷³ Az újságíró állítása szerint egy – a szerkesztőséghez érkezett – panaszos levél okán kereste fel a fabarakkokat.

⁷⁴ Reggeli Hírlap 1924. január 17. 4.

⁷⁵ Ez utóbbi létszám három család lakóiból tevődik össze. Tóth János három gyerekével, a főbérlet anyósa és apósa, valamint egy kétgyermekes família. A cikk tanúsága szerint helyszűke miatt a nagyszülők és a gyerekek a földön aludtak.

léssel és a Stefánia gondozásával”⁷⁶ igyekeztek segíteni, amely minden bizonnyal nyújtott ugyan átmeneti segítséget számukra, azonban életkörülményeikben lényegi változást nem hozott. Vagyis a munkához jutás lehetőségei nem növekedtek meg számukra és lakáskörülményeik sem javultak számottevően. Felmerült ugyan, hogy a Danyi-völgy barlangjainak betömetésével –és ezáltal az ottani telep felszámolásával – együttesen ők is jobb körülmények közé kerülnek az épülőfélben lévő kőbarakkokban. Azonban az előbbi telep részleges felszámolása csak 1932-ben történt meg, az utóbbi esetben pedig a meglévő barakkok karbantartására és felújítására került időszakonként sor. Ez utóbbi esetben valószínűleg közrejátszott a válság mélyülése kapcsán a marginalizálódott családok számának növekedése, és az elhelyezésük problematikája is.

Az 1934-es tudósítások alapján megállapítható, hogy a fabarakkokban lakók életkörülményei továbbra sem mutattak javulást, ugyanis az országút melletti vizesárokban „szennyeszöld, romlottvizű tócsa” volt, még a járdától a lakásokat vesszőből font vagy „kukoricagöréből ácsolt” tapasztott kerítések választották el.⁷⁷ Azon belül pedig az ólaktól és a szemétkupacokból állandó bűz áradt, amely csak az egyik forrását jelentette a telep egészségtelen levegőjének. A további problémát a közelben lévő bulgárkertészet, illetve annak trágyadombja jelentette, amelynek okán a legyek jelentős számban voltak megtalálhatóak a telepen. Az épület – írja a tudósítás, tíz év elteltével is – siralmas látványt nyújtott: ajtó, ablak kitörve, sok helyt felszakasztgató rongyok és rozsdás lemezek” voltak találhatóak.⁷⁸ A rossz lakásviszonyokból adódó nyomort csak fokozta a már korábban is említett túlszűfolttság, amely egyrészt az egy szobában lakók nagy számából, másrészt a berendezési tárgyak – többnyire pusztán az ágy, asztal és szék(ek) – kis térben való elhelyezéséből adódtak. A családfők többnyire hosszabb ideje munkanélküliek voltak, amelynek következtében általában megfigyelhető a familiák tagjainak mennyiségi és minőségi éhezése. Az újságcikk tanúsága szerint erre a helyzetre részben megoldást jelentett a népkonyháról kapott ebéd, részben pedig a háziállatok tartása. Az egyik család például nyulakat nevelt, amelyek kisebb részét elfogyasztotta, többségét pedig eladta, hogy más élelemhez jusson.

Az újságíró a telepen lakókat tovább faggatva azonban azt a bizatást is hallotta, hogy látogasson meg kőbarakkokat is, mert azokban nem pusztán az ajtó zárható, de még a tetőn keresztül sem esik be a helyiségekbe az eső. Az egyik lakó ezen megnyilvánulásából úgy vélem következtetni lehet arra, hogy a nyomortelepen belül is voltak jobb körülmények között élők, legalábbis a lakásviszonyok tekintetében. Azonban a cikk írója csalódni volt kénytelen az „irigyelt lakások” komfortosabb mivoltában, hiszen azok közül az egyikbe benyitva csak hideg tűzhely mellett fekvő, rongyosan öltözött gyerekeket talált. A viszonylagos jólét dimenziója nagy valószínűséggel másképpen volt értelmezhető egy külső szemlélő, mint a barakkokban élők számára.

⁷⁶ Reggeli Hírlap 1924. január 17. 4.

⁷⁷ Uo. 1934. július 20. 5. és 1934. december 21. 5.

⁷⁸ Uo. A további részletezéstől a viszonyok változatlansága okán jelen esetben eltekintek.

Meglátásom szerint a barakklakók eltérő származási helye, kulturális háttere és társadalmi státusza számos nehézséget okozhatott a lakók közösséggé formálódásában. A segélykérelmekhez tartozó jelentések adatai alapján megállapítható, hogy 1933-ban a telepen élők háromnegyede nem helyi születésű volt és közülük csak minden harmadik ember érkezett Borsod vármegyén belülről.⁷⁹ (A telepre érkezők vármegyénkénti megoszlását lásd a 5. számú mellékletben). A beérkezők legfőbb motivációja valószínűleg az lehetett, hogy Miskolcon könnyebben juthatnak számukra kedvezőbb munkalehetőséghez, illetve remélhették azt, hogy a fejlettebb szociális intézményrendszer és infrastruktúra okán megélhetésüket egyszerűbb lesz majd biztosítaniuk, mint abban a faluban, amelyben születtek. A költözés egyéb lehetséges okairól (például családi konfliktus vagy házasodási szándék) egy kérelem kivételével⁸⁰ nem számolnak be a források.

A kérelmezők foglalkozásszerkezetének vizsgálatánál utaltam arra, hogy a napszámások voltak többségben, azonban számos iparos és segéd is volt⁸¹ a kérelmezők között, akik státuszvesztése a költözésük előtti állapothoz képest tetten érhető abban, hogy ugyanazon ínségmunkában vettek részt, mint a kevesebb iskolai osztállyal, illetve szaktudással rendelkezők. Továbbá az is megfigyelhető, hogy az értelmiségi réteg teljes mértékben hiányzott ebből a közösségből, ugyanis jelentős részük az 1920-as évek végéig már elköltözött a Vay-úti telepről. Kivételnek ezalól egyedül Gacsályi Bertalan tekinthető, aki az 1925-ben történt B-listás elbocsátását megelőzően pályafelvigyázóként dolgozott.

Többségük a polgármesterről elnevezett Hodobay- vagy másnéven Tisztviselőtelepre⁸² költözött földszintes és kertes ingatlanokba.⁸³ Vagyis a nyomornegyedben kialakult sajátos társadalomszerkezet a korábbiaktól különböző viselkedési formákat hívhatott elő az egyébként is valószínűsíthetően eltérő érték- és normarendszerrel bíró lakók között. A fennálló helyzetet tovább nehezíthette, hogy számos esetben egy-egy szobában vagy szoba-konyhás lakótérben több család is élt.⁸⁴

A barakktelepen élők társadalmáról és kapcsolati rendszeréről való képalkotást megnehezíti a fennmaradt források töredékessége, azonban beszámolók, kérelmek és a korabeli állapotokat megjelenítő újságcikkek segítségével bemutathatóvá válik ennek néhány aspektusa.

Az egyik ilyen egy 1926-ban íródott beadvány, amelyet öt család intézett a városi tanácshoz. Kérelmükben Boks István kertművelési jogát kívánták bevonatni, ugyanis ez szerintük számos probléma forrását képezte abban a tekintetben, hogy mivel az említett kert túl nagy helyet foglalt el a házsorok közötti udvarból, gyerekeiknek nem maradt elegendő szabad hely, ahol játszhattak. Bár a kérelem az ügy kapcsán

⁷⁹ A szomszédos vármegyékből és a trianoni határon túlról érkezők aránya is közel azonos, 24, illetve 21%.

⁸⁰ A már korábban említett Fekete Lajos - kérvénye tanúsága szerint – cipész azzal indokolta Miskolcra költözését, hogy az 1930-as képviselőválasztáson a kormánypárti jelölt mellett kampányolt, majd annak bukását követően a helyiekkel számos konfliktusba keveredett, így kénytelen volt faluját elhagyni. HU-MNL-BAZML-IV.1901.b. 620/319.

⁸¹ Arányukat tekintve közel annyian élnek a barakktelepen, mint a napszámások.

⁸² A vizsgált korban még a „Haliczka” kifejezés is használatos a Hodobay-telepet illetően.

⁸³ A tisztviselőtelepen élőkrol bővebben ír Szűts István Gergely Barakkok és tisztviselővillák c. tanulmányában. 446-451.

⁸⁴ Reggeli Hírlap 1924. január 17. 4., 1934. július 20. 5. és 1934. december 21. 5.

peres iratokra is utalt, ezek sajnos nem maradtak fenn, így az elbírálás kapcsán pusztán az irat hátulján szereplő szűkszavú bejegyzésre hagyatkozhatunk, mely szerint az „intézkedés megtörtént”.⁸⁵ Az ismertetett konfliktus felveti egyrészt a kérdést, hogy a telep lakói esetleg más, őket érintő ügyben is képesek voltak-e érdekeik hatékonyabb érvényesítése okán összefogni – ahogyan ez jelen esetben történt – illetve, hogy milyen problémákhoz vezetett a közös tér, és ezáltal a privát szférájuk korlátozott mivolta.⁸⁶

A telepen élők rossz lakáskörülményeire világít rá a Stefánia Szövetség miskolci szervezetének védőnöje által írt 1925-ös jelentés is, amelyben patkányirtás elrendelését kérte a hatóságoktól, ugyanis azok annyira elszaporodtak, hogy komoly veszélyt jelentettek a csecsemőkre.⁸⁷ A Polgármesteri Hivatal ezt követően felszólította a gondnokot, hogy „az irtáshoz szükséges anyagokat és eszközöket a Gazdasági Ügyosztályban szerezz be és az irtást fokozott mértékben azonnal tegye folyamatba.”⁸⁸ Az intézkedésre sor is került, azonban az elvégzett munka hatékonysága egy három évvel későbbi beszámoló tanúsága alapján kétségbe vonható, mivel az ismételten panaszkodik több fabarakk területén a patkányok újbóli elszaporodására és annak veszélyeire.⁸⁹ Az irtást a hivatal újfent elrendelte, a munka elvégzésével ezúttal Groszmann Hermann vállalkozót bízta meg, aki 400 pengős árajánlatot tett, ám az iratok tanúsága szerint a Számvevőség mindössze a kért összeg felét utalta ki számára.⁹⁰

Az 1925-ben kelt gondnoki jelentés az elvégzendő munkálatok felsorolása közben rávilágít két, egymással összefüggő telepi sajátosságra is. Az egyik – amire már a korábbiakban utaltam – hogy egy lakásban több család is élt. Ennek okán kérelmezte Ináncsi Antal átköltöztetését a 30. számú barakkból, hogy a továbbiakban özv. Varga Andrásné családjától külön élve, ne tizenhárman lakjanak együtt.⁹¹ A másik pedig a költöz(tet)ések állandósága a nyomornegyedben, amely történhetett bármilyen intézkedés, például lakáskiutalás okán; új lakók érkezése esetén – mint például a Danyi-völgy néhány barlangjának 1932-es beomlását követően⁹² – illetve kilakoltatások következményeként. A segélykérvények írói közül minden tizediknek ugyanis saját elmondása alapján átlagosan 1-3 havi lakbértartozása volt.

A korabeli tudósítások szerint 1929-ben még az – az első hallásra bizarrnak méltán nevezhető – eset is megtörtént, hogy a barakktelepen élő Czakó Miklósné lakásába egy öthónapos gyermeket csempészték be az ablakon keresztül és helyezték el

⁸⁵ A folyamodványban leírtak szerint ellenségeskedésük odáig fajult, hogy Boks István „Sztáray Károly vámőr tiszthelyettes lakása ajtajához cselédjével állati ürüléket hordatott bosszúból.” HU-MNL-BAZML-IV.1906.b. 29887/1926. Az állítás további források híján sajnos nem igazolható vagy cáfolható.

⁸⁶ Ez utóbbiról röviden egy másik, 1928-as eset kapcsán Szűts ír röviden. Szűts 2009. 444-445.

⁸⁷ A védőnő ekkor talált egy kisgyermeket, akin patkányharapásból származó seb volt, majd három évvel később az egyik csecsemő halálát a marásból adódó vérmérgezésnek tulajdonították. HU-MNL-BAZML-IV.1906.b. 36395/1928 2., 5. p.

⁸⁸ Uo. 3. p.

⁸⁹ A gondnok a következőképpen fogalmazott, utalva a korábbiakban történt eseményekre: „attól félt, hogy ismét oly mértékben fejlődnek, hogy azok kiirtása éveket vesz igénybe.” Uo. 5 p.

⁹⁰ A hiányos keltezésből azonban nem egyértelmű, hogy ez az összeg pusztán előlegként funkcionált, vagy az elvégzett munka fejében kapta meg a vállalkozó. 1., 6. p.

⁹¹ Az intézkedés tényleges végrehajtásáról nem maradt fenn forrás.

⁹² Reggeli hírlap 1932. május 22. 3 és 1932. május 25. 3-4., HU-MNL-BAZML-IV.1906.b. 864/1937

egy díványra minden üzenet nélkül. A kisfiút árvaházba vitték, még a szülők ellen közöztették ki. Bár további sorsukról újságcikkek vagy levéltári források nem számolnak be – a történeteket újból átgondolva – feltételezhető, hogy egy, a telepet éppen elhagyni készülő család hagyta ott gyerekeit egy barakkban. Azt remélve, hogy az ott élők – akit, vagy akiket ismerhettek is – jobban gondját tudják viselni, mint ők maguk.

A segélykérvények közös megírásán kívül – amelyre számos példa mutatkozott, ahogyan arra korábban utaltam – más aspektusból is érdekes lehet a telepen élők közötti összetartás, például a bűnelkövetések tekintetében. Bár a vizsgált kérvények íróinak közel harmada ült börtönben az 1930-as évek első felében a miskolci fogház törzskönyvi lapjainak tanúsága szerint,⁹³ mindössze hat elkövetőnél tüntettek fel büntársakat is. És közülük is csak egyetlen elítélt, Szilágyi Elek egyik tettestársa, Dudás János élt a telepen. A beadványokban megjelölt lakóhely szerint mindketten a 17-es fabarakkban laktak. Az említett családfőket Barta István társukkal közösen lopás büntette miatt hét hónap börtönbüntetésre ítélték. A Dudás kérvényéhez írt jelentésben ez tényként említésre is került, azonban az elkövetés körülményeire vonatkozó ügyirat sajnos nem maradt fenn.

Összegzés

Jelen tanulmány bevezető részében utaltam arra, hogy a legújabb hazai (társadalom)történeti szakmunkák a szegényrétegek kutatása során szorgalmazzák a nominális szintű vizsgálatokat. Ezen a vonalon haladva – folyamatban lévő – kutatómunkám egyrészt mérsékelni kívánja ezen a téren a hiányosságokat, másrészt újszerű megközelítési lehetőségekkel és a pointilista technika alkalmazásával kíván képet alkotni az alsóbb társadalmi rétegek egy csoportjáról.

Miskolcon a Vay-úti barakktelep a város keleti peremén az ipari szempontból fejlett városrészben jött létre és az 1920-as évektől folyamatosan bővült, mellyel párhuzamosan lakóinak száma egyre inkább növekedett. Az együttélésüket nem könnyítette meg a kiszolgáltatott helyzetük, munka- és lakáskörülményeik, illetve eltérő kulturális és előzetes társadalmi helyzetük. Néhány fennmaradt levéltári forrás alapján azonban bemutathatóak azok a „csomópontok”, amelyek elindították, majd meghatározták körükben a csoportképződési folyamatokat, és egyfajta sajátos közösséggé szerveződésüket. Az általuk írt segélykérvények és vizsgálata során életmódjuk és élettapasztalataik alapján a telep lakóiból több csoportot konstruáltam meg, fókuszálva a közös vonásaikra, illetve arra, hogy melyek voltak azok a körülmények, amelyek a mindennapjaikat meghatározták. A foglalkozás, a családszerkezet és az egészségi állapot jó strukturáló tényezőnek bizonyultak. A gondnoki jelentések és a korabeli napi sajtó tudósításai alapján elmondható, hogy a barakklakók külön közösséget alkottak a város társadalmán belül: egy saját hierarchiával és szabályrendszerrel rendelkező mikrotársadalmat, amelyet Miskolc városa folyamatosan felügyelt. Együttélésüket a változás kontinuitása is meghatározta, amely bizonytalan-

⁹³ A 116 személyből 36-ot ítélték el jogerősen. HU-MNL-BAZML-VII.101.

ságot is magában foglalt: meddig és milyen körülmények között lakhatnak a telepen, vagy éppen foglalkoztatja őket a város ínségmunka keretében. Megélhetésüket milyen módon tudják biztosítani ezáltal családjuk számára. Mindennapjainkba a vizsgált források pusztán korlátozott formában engednek betekintést, ám véleményem szerint lehetőséget adnak e kevésbé kutatott társadalmi réteg –közösségként való – ábrázolására.

Levéltári források

HU-MNL-BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára

- IV.1901. Miskolc város főispánjának iratai
 - b. Általános iratok
- IV.1903. Miskolc Város Törvényhatósági Bizottságának iratai
 - a. Közgyűlési jegyzőkönyvek
- IV.1906. Miskolc Város Polgármesteri Hivatalának iratai
 - b. Közigazgatási iratok
- IV.1912. Miskolc Város Számvevő Hivatalának iratai
- VII.101. A miskolci fogház iratai 1913–1944 (30–38. kötet)
- XV.6. Borsod vármegye levéltárában kezelt térképek gyűjteménye
 - a. Borsod vármegye levéltárában kezelt kéziratos térképek levéltári gyűjteménye

Reggeli hírlap, 1924, 1932, 1934

Városok Lapja, 1932

Szakirodalom

- Dobrossy 1996: Dobrossy István: Miskolc infrastruktúrájának modernizálása és a „Speyer” bankkölcsön felhasználása 1925-1950, In: HOM évkönyve 1996. 33-34. 423-452.
- Balog 2018 = Balogh-Ebner Márton: Szegények és szegénység az 1930-as évek Magyarországon. In: György Sándor – Hajnóczky Tamás – Kanyó Ferenc (szerk.): Történelmi útvesztők – Válogatás a napi történelmi forrás szerzőinek írásaiból II. Budapest, Gondolat, 2018. 275-297.
- Csepely-P. Oslay 1931 = Csepely György – P. Oslay Oswald: Szegénygondozás – Az Egri Norma, Kapisztrán Ny., Vác, 1931.
- Esztergár 1933 = Esztergár Lajos: Gyakorlati szociálpolitika: Pécs szab. kir. város szociálpolitikai beszámolója, Kultúra Ny., Pécs, 1933.
- Hámori 2017 = Hámori Péter: Szegénysorosok a Kalocsai Érsekséghez benyújtott segélykérelmek tükrében (1920–1944). Századok 2017. 151. évf. 4. sz. 743-786.

Sággy 1928 = Sággy Ferenc: A tuberculosis geográfiai eloszlás Csonka-Magyarországon vármegyék szerint, különös tekintettel a lakóházak minőségére. Budapest, 1928.

Szathmáry 1935 = Szathmáry Károly: A kecskemét szegénygondozás: az „Egri Magyar Norma” kifejlődése és eredményei Kecskeméten (1929–1935). 1935.

Szűts 2009 = Szűts István Gergely: Barakkok és tisztviselővillák. A trianoni menekülteket befogadó miskolci telepek helyzete az 1920-as években. In: Kisebbségkutatás 2009. (18. évf.) 3. szám 435-452.

Szűts 2010 = Szűts István Gergely: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” In: Korall, 2010. 40. 114-133.

Tarnay 1916 = Tarnay Gyula: A miskolczi megfigyelő állomás létesítésének, építésének, működésének története, Miskolc, 1916

Mellékletek

1. számú melléklet

A kijelölt rész mutatja a Vay-úti telep elhelyezkedését a városban. A telep közvetlenül a Tűzvédelmi lak-tanya mellett helyezkedik el.

(HU-MNL-BAZML-XV.6.a. Miskolc thj. város térképe 1936)

2. számú melléklet

Aczél János kérelme

Nagyságos
Lichtenstein László főispán
úrnak

Alulírott azon mély alázatos tisztelettelyes kérelemmel fordul a „Nagyságos főispán úr” kegyes színe elé, hogy nagybecsü pártfogásban veni kegyeskedjen egy teljesen jövedelem nélküli 7 gyermekes apa 8 tagú családomal itt állok a *legnagyobb nyomorúságban nélkülözésben a teljes elpusztulásnak kitéve az ébenhalásnak, nyomorgunk ébezünk*, nincs egy drb kenyerünk a háznál, egy szerencsétlen *ébező család, nyomorultságos – siralmas kétségbe ejtő helyzetben nyomorgunk* teljesen elvagyunk adósodva, teljesen levagyunk *rongyolódva* a Jó Isten szent nevében mint egy *szerencsétlen* beteges apa gyermekeivel együtt könyörögve őszetet kézel kérem „Nagyságos főispán urat” -, hogy minket főméltóságú Horty Miklósné inségakciojában segélyezni kegyeskedjen, mivel nagyon rávagyok utalva. –

„Nagyságos főispán úr” – tegye lehetővé, hogy a mai *sulyos, rettenetes gazdasági válságos időben* amikor magamis egy alatomos korban betegen *bordozom az élet kálváriáját*, Krisztusi türelemmel alázkodva Istenben erős hitell kérem, hogy a levelemben felho-

zott indokom valodiságáról „Nagyságos főispán úr” – személyes meggyőződést kegyeskedjen nyerni. –

Ismerve „Nagyságos főispán úr” – nemes jó szívét s tudom, hogy egy beteges 7 gyermekes apa, *szerencsétlen éhező* család alázatos tisztelettelyes kérelmét nem kegyeskedik elutasítani.

Nagy alázatos tisztelettelyes kérelmem a Jó Isten szent nevében könyörögve megismételve. –

„Nagyságos főispán úra” – a Jóságos Isten áldását kérem – hű alázatos szolgája

Aczél János

Miskolcz, 1933. XI. 13-án Vay uti telep 39 szám 6 ajtó

Hajdu Gyuláné kérelme

Őfőméltóságu

vitéz nagybányai Horthy Miklósné kormányzó neje

Urasszonynak,

Budapest

Őfőméltóságu Asszonyom!

Alulírott azon alázatos kérelemmel járulok a Főméltóságu Asszonyhoz, méltóztassék engem, illetve öt kiskorú gyermekemet és beteg férjemet alanti indokaim figyelembevételével a nyomorenyhítő akcióban részesíteni. –

Alázatos kérésem támogatására mély tisztelettel előadom, hogy férjem, aki tüdőbeteg, öt éve ágyban fekszik és ezen idő alatt én, mint napszámos asszony kerestem meg egész családom részére a kenyeret. *Az állandóan rosszabbodó gazdasági viszonyok következtében azonban a napszámok is mindinkább ritkulnak* és két év óta már én is beteg vagyok úgy hogy a még vállalt munkát sem tudom rendben elvégezni. –

Miskolc városa mindössze annyiban van segítségemre, hogy f. é. november 1-én a Vay-úti telepen részemre egy inséglakást utalt ki, miáltal a házbérfizetés gondja alól felszabadultam. –

Legidősebb gyermekem bár 25 éves, azonban munkanélkül van és így órála is gondoskodnom kellene, legkisebb gyermeke 8 éves és ezenfelül még 3 iskolaköteles gyermekem van, ötödik gyermekem 21 éves, aki időnként, mint bejárónő /háztartási alkalmazott/ szokott némileg a család eltartásához hozzájárulni, azonban jelenleg ő is munkanélkül van. –

Főméltóságu Asszonyom! Még soha nem fordultam kérő soraimmal sehova, de most a nagy nyomor következtében erre kényszerítve vagyok, miért is alázattal esedezem, méltóztassék rajtam segíteni. –

Kérésem megismétlése mellett maradok

alattvalói hódolattal

Miskolc, 1933. november 20.

Hajdu Gyuláné

Tállas Gyula kérelme

Nagyságos Főispán Úr!

Alúlirott a legalázatosabb kérelemmel járulok a Nagyságos Főispán Úr kegyes színe elé, hogy méltóztasson meghallgatni egy nyomorba jutott hétfaládtagú édes apa azon kérését, hogy a helyzetem átérzése után a Főméltóságú Asszony nyomor-
enyhítő akciójában részesíteni méltóztasson.

Kérésemet a következő okokkal támogatom.

Én Tállas Gyula 45 éves testben megtört de lelkileg a legtovábbmenőleg kitartó a háborút átszenyvedő öt gyermek hűséges édes apja vagyok a feleségem teljesen munkaképtelen, úgy, hogy a házimunkát sem tudja elvégezni s már hónapok óta én se a fiam nem tudunk semmit keresni. *A legnagyobb nélkülözések közepette tengetem a családom életét, kik közül 5 teljesen semmit nem segít rajtam mert amelyik már dolgozni bírna az nem tud elhelyezkedni s a többiek meg még dologképtelenek, mert fiatalok.*

Ilyen körülmények között talán én vagyok a legméltóbb hogy méltóztassanak rajtam segíteni, mert én úgy érzem, hogy a Főméltóságú asszony első célja az volt hogy az ilyen nyomorban sánylódnó nagy, aprós gyermekei család megérezze azt, hogy Isten után még most is vannak jó s nemes lelkű emberek.

Kérésem megújítása után maradok a

Nagyságos Főispán Úr alázatos szolgája

Tállas Gyula

Miskolcz, 1933. nov. 27-én

uti telep 6 szám

Vay

Sidlóczky András kérvényei

Méltóságos

Lichtenstein László főispán úrnak!

Azon mély alázatos tisztelettelyes kérelem fordul a Méltóságos főispán úr kegyes színe elé, hogy minket a Főméltóságú Horthy Miklósné akciójában segélyezni kegyeskedjen mivel nagyon rá vagyok utálva kilenc gyermekes apa aki nehéz gazdasági válságos időben hordozza az élet kálváriáját nyomorgunk – éhezünk a kis korú gyermekeimnek nincsen ruhájuk nem tudnak járni iskolában sem pedig cipőjük, nagyon szépen kérném a Méltóságos főispán urat – hogy minket ruhával – tüzelővel és élelemmel segélyezni kegyeskedjen. –

Méltóságos főispán úr – teljesen elvagyunk adosodva teljesen le vagyunk rongyolodva, nincsen még takarom sem amivel betudnám takarni a gyermekeket, még egyszer nagyon kérném a Méltóságos főispán urat – hogy minket segélyezni kegyeskedjen mivel nagyon rá vagyok utálva. –

Méltóságos főispán úr – ismerem nemes jó szívét s tudom, hogy tizenegy tagú családnak könyörgését nem kegyeskedik elutasítani. –

Méltóságos főispán úr – előre is nagyon szépen köszönjük és a Méltóságodra az Isten áldását kérem. –

Miskolcz: 1933.XI. 29-én:
hű alázatos szolgája:

Sidlocky András
Vay uti fabarak 6 szám

Főméltóságú
Nagybányai vitéz Horthy Miklós!
Magyarország kormányzójának:

Legmélyebb hódolattal esedezem a Főméltóságod kegyes színe elé, hogy minket mint kilenc gyermekes apát a Miskolczi ínségakciójában nem vetek fel csak négy gyermekemet, mivel én utca seprő vagyok és hetenkint tizenhárom pengőt kapok ebből a kevés keresetből képtelen vagyok megélniöt gyermekemet iskoláztatni és ruházni a többi nagyobb négy gyermekem munkanélküliek ruhájuk és cipőjük egyiküknek sincsen rongyosok éhesek, már több mint egy hónapja nincsen tűz a házamba, azért mert én utca seprő vagyok nem adnak ínség munkát mert én kapok havonta ötvenkét pengőt ebből képtelen vagyok ruhával, élelemel és tüzelővel tizenegyetagú családomat fentartani. –

Kértem a szociális ügyosztályon Dr. Tréki Török Andor városi főjegyzőt már két esetben mind a kétszer elutasított így kénytelen voltam a Főméltóságod elé terjeszteni indokomat, hogy egy szerencsétlen, éhező családon segíyezni kegyeskedjék, hogy tudjak dolgozni az ínség munkán. –

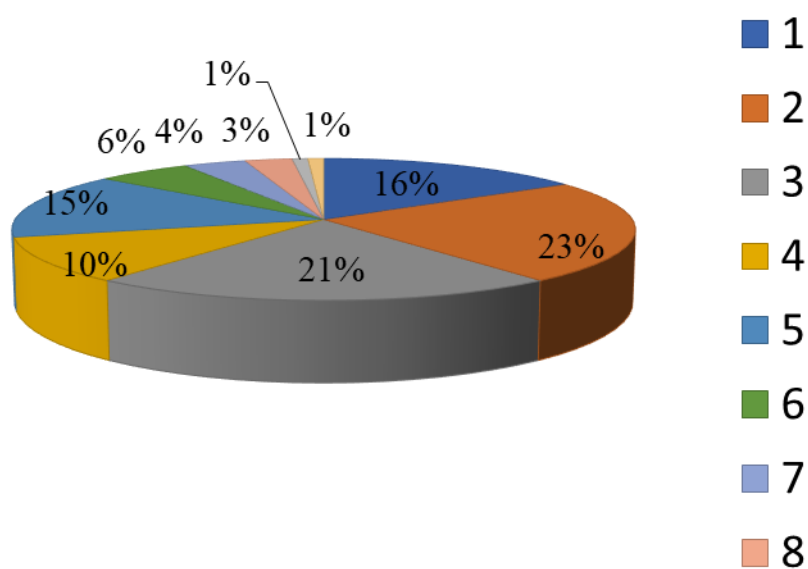
Főméltóságodnak előre is nagyon szépen köszönöm jótéteményét, ismerem Főméltóságod nemes jó szívet s tudom, hogy egy éhező családon segíyezni kegyeskedik és az Isten áldását kérem Főméltóságodra. –

Miskolcz: 1933. Dec. 10-én
hű alázatos szolgája:

Sidlocky András
Vay uti fabarak 6 szám

Forrás: MNL BAZ Mlt. IV. 1901. /b 18. dob. 577/319, 924/319, 695/319, 699/319

3. számú melléklet

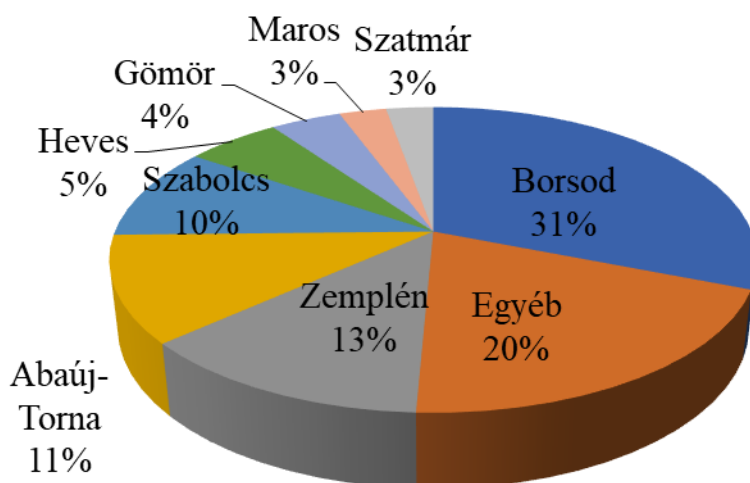

A Vay-úti ínséges családok gyerekszámja (saját szerk.)
(HU-MNL-BAZML-IV.1901.b.)

4. számú melléklet

<i>Foglalkozások</i>		<i>Foglalkozások</i>	
<i>Megnevezése</i>	<i>Száma</i>	<i>Megnevezése</i>	<i>Száma</i>
napszámos	45	szabó	2
háztartásbeli	18	másolósegéd	1
alkalmi mosónő	6	cukorárus	1
cipésmester	6	kertészsegéd	1
kőművessegéd	6	pályafelvigyázó	1
asztalossegéd	4	asztalosmester	1
géplakatos	3	sütősegéd	1
kovácssegéd	3	könyvkötő	1
cipészsegéd	2	gyümölcsárus	1
lakatossegéd	2	autószerelő	1
utcaseprő	2	fűszerkereskedő	1
szobafestősegéd	2	kereskedősegéd	1
ácssegéd	2	szitásmester	1

5. számú melléklet

A Vay-úti telepre érkezők számaránya vármegyénként (saját szerk.)

(HU-MNL-BAZML-IV.1901.b.)

HATVANINÉ NÁNÁSI ZSUZSANNA

AZ AVASI KILÁTÓ ÉPÍTÉSI NAPLÓJA
„MINDEN MAGYAR TURISTA JÖJJÖN EL ÉVENKINT EGYSZER AZ
AVASRA”¹

Miskolc jelképe az Avasi Kilátó, ahonnan szép kilátás nyílik a városra. A ma látható kilátó elődjéről, az 1934-ben épült torony építésének részleteiről eddig keveset tudtunk. A levéltárban most előkerült építési napló és a hozzá tartozó iratanyag feldolgozásával közelebb kerülhetünk felállításának mozzanataihoz.

Az Avasi Kilátó 1943.a.

(HU-MNL-BAZML-XV.98.a.)

Az említett dokumentumok szerint a kilátó 1934 nyarán mindössze egyetlen hónap alatt készült el. Megépítésének célja nemcsak az volt, hogy turista látványosság legyen, hanem hogy a városi tűzoltó őrség őrhelyének is helyet adjon. Ugyanis a színház tetején lévő őrtorony már nem volt megfelelő, mert az időközben felépült magasabb házak miatt nem lehetett onnan belátni a teljes várost. Azonban mielőtt rátérnék az építés körülményeinek bemutatására fontosnak tartom felvázolni azt az utat, amíg a kilátó végül elnyerte a helyét az Avastetőn.

¹ Tury, 1929. 133.

Már a huszadik század elején felvetette a Borsodi Bükk Egylet, hogy az Avas tetején egy kilátótornyot kellene építeni. Ennek érdekében 1901 nyarán táncmulatságot is rendeztek a Népkerthben, hogy bevételéből hozzájárulhassanak a kilátó megépítéséhez.² Azonban a vártnál kevesebben vettek részt a mulatságon, így sajnos a megvalósítás elmaradt. Az ezt követő években is folyamatosan foglalkozott az Egylet a megvalósítás tervével. 1903-ban elhatározták, kérvényt fognak benyújtani a városhoz, hogy anyagi támogatást kérjenek a kilátó felállításához. A toronyállítás csupán egy része volt a nagyszabású elgondolásnak, az Egylet az egész Avas helyzetét szerette volna rendezni. Több pontból álló terveket fogalmaztak meg, szerepelt köztük a fásítás, parkosítás, vízvezeték kiépítése a területen.

1906-ban amikor Rákóczi Ferenc hamvait hazahozták, egy fából készült ideiglenes kilátót épített a város, a fejedelem előtt tisztelegve a Rákóczi Kilátó nevet kapta. A Kassára tartó vonat október 30-án éjjel érkezett meg Miskolcra. A pályaudvarról láthatták a mécsesekkel kivilágított 12 méter magas építményt, melynek tetejét lőrés szerű kiképzés díszítette. A tornyot mindössze 2-3 hét alatt építették fel, feltehetően e sietségnek köszönhető, hogy az épület hamar rossz állapotba került, így nem sokkal később le kellett bontani. 1909-ben az egylet elnöke Tury József lett, az ő elnöksége idején indult meg a terület vízvezetékekkel és villanyvilágítással való ellátása és a parkosítás is. A kilátó megvalósítását továbbra is közadakozásból kívánták megvalósítani, az ekkor összegyűjtött pénzből már a tervezésre is futotta. 1914-ben két terv is készült, a Borsodi Bükk Egylet Hajós Alfrédot, a neves építész és úszót kérte fel a feladatra, míg a polgármester, dr. Nagy Ferenc Lux Kálmánt bízta meg. Mindkét mérnök ismert volt Miskolcon. Lux ekkor épp az avasi templom rekonstrukciós munkáit vezette (névéhez fűződött a lillafüredi Palotaszálló is), Hajós Alfréd pedig társával, Villányi Jánossal a Weidlich- és a Hitelintézeti palota tervezője volt. Hajós és Villányi egy monumentális torony tervével állt elő.³ A 90 ezer koronás költségvetésű kilátó alsó teraszára vendégőt, középső teraszára kilátót, legfelsőbb teraszára tűzoltó őrtornyot terveztek, itt kapott volna helyet a Borsodi Bükki Egyesület múzeuma és hivatalos helysége is.⁴ Ezen tervek megvalósítását az első világháború kitörése akadályozta meg. A világháború után is rendszeresen jelentek meg különböző fórumokon az Avas rendezésével kapcsolatos megoldási javaslatok, de a kilátó megépítése valahogy mindig a háttérben maradt. 1922-ben, amikor a város egyik nagyra tartott alakja Rácz György elhunyt, a kilátó építésének kérdése ismét elérhető közelségbe került. Az egykori gyógyszerész, aki udvari tanácsosként, a városi törvényhatósági bizottság tagjaként és a helyi református egyház főgondnokaként is tevékenyen részt vett a miskolci közéletben, végrendeletében minden vagyonát jótékony célokra ajánlotta fel. A végakarát egyik pontja meghagyta, hogy az Avastetőn egy róla elnevezett kilátó épüljön kifejezetten az erre a célra elkülönített összegből. De ki is volt ez a jótévő?

Rácz György Miskolcon született 1857-ben, Budapesten szerzett gyógyszerész oklevelet. Az egyetem után hazatérve megvásárolta későbbi apósa Csáthy Szabó

² Borsod. Miskolczi Értesítő, 35. évf. 1901. június 12. 3.

³ Miskolczi Napló, 14. évf. 1914. április 17.2.

⁴ Reggeli Hírlap, 36. évf. 1927. november 23. 5.

István Korona Gyógyszertárát. 1884-ben vette feleségül Csáthy Szabó Ilonát. Rövid ideig tartó házasságuk felesége halálával ért véget, gyermekeik nem születtek, így Rácz György özvegyként élte tovább életét. Valószínű ennek is volt köszönhető az, hogy jelentős vagyonát szeretett városára és a miskolci református egyházközségre hagyta. 1886-ban felhagyott a gyógyszerészi munkájával és üzletemberként folytatta tovább életét. Törvényhatósági bizottsági tag, a pénzügyi bizottság elnöke és a református egyház főgondnoka is volt. 1918-ban udvari tanácsossá nevezték ki.⁵ A végrendeletből kihagyott rokonok perre mentek. Az ügy 1927-ben azzal fejeződött be, hogy a végrendeletet érvényesnek mondták ki. Ezután a városi közgyűlés 51/1927. számú határozatának 9. pontja kimondta, hogy „Az örökhagyó végrendeletét teljesítendő az Avas-tetőn egy, a néhai Rácz György emlékét megtartó és a nevét viselő tornyot építünk...”⁶

Azt gondolnánk, hogy a kilátó így már szabad utat kapott a várostól és elindult a megvalósítás útján. A valóságban azonban kevés előrelépés történt. Az 1931-es Avasrendező Bizottság májusi és októberi ülésén az avasi utak rendbetétele mellett a kilátó megépítése is szóba került. A polgármester bejelentette, hogy „80 ezer pengő van a kilátó megépítésére, így ennek lehetősége is meg lesz nem sokára.”⁷ A meglévő fedezet ellenére a megvalósításra egészen 1934-ig kellett várni, amikor a város kilátásba helyezte a Miskolci Hét című rendezvénysorozat megszervezését.

A Miskolci Hét programsorozatot a város törvényhatósági jogállása 25. évfordulójának méltó megünneplésére szervezték meg. A programfüzet szerint számos kiállítás és látnivaló közül válogathattak az ide érkező látogatók.⁸ Az újságok szerint 10 000 fő is megfordult itt egy hét leforgása alatt. A program egyik fő attrakciója a kilátótorony lett, amelyet a turisták is megsodálhattak.

A kilátót Szeghalmy Bálint és Demes Béla műszaki tanácsos tervezték meg 1934 tavaszán. Szeghalmy Bálint 1919-től tíz éven át volt Nagykanizsán építész-mérnök. Innen került 1929 májusában Miskolcra a polgármesteri hivatal szolgálatába, mint főépítész, valószínűleg a magasabb beosztás, és a vele járó nagyobb fizetés miatt.⁹ Négy tervet nyújtott be, amelyből a polgármester választotta ki a legjobbat. A torony másik tervezője a statikai tervek készítő Demes Béla volt, aki pár évvel később 1933 szeptember 27-én lépett a város szolgálatába, mint műszaki tanácsos és a mérnöki hivatal vezetője.¹⁰ Mindketten egyetemet végzett mérnökök voltak. A terv kiírása az volt, hogy: „Terveztessék az Avas hegyre egy kilátótorony 25 méter magassággal, 12 méter magasán elhelyezett körüljáróval, alul büféhellyel, felül a szélnyomás csökkentésére karcsú sisakkal.” Az anyaga és stílusa nem volt előírva de minthogy élő fákkal körbevett területről volt szó, így a tervezők a faanyag mellett döntöttek. A választott alapanyag mellett szólt az építkezésre álló rövid idő is, a hegy alatt lévő pincék miatt a terület bizonytalan hordképessége valamint az avasi templom közelsége is. A tervek szerint a torony fő tartóelemét a sarkokon elhelye-

⁵ HU-MNL-BAZML-1903.a-95.kgy./1918.

⁶ HU-MNL-BAZML-1903.a-51.kgy./1927.

⁷ HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-9114/1933.

⁸ HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-29589/1943.

⁹ Balogh-Dobrossy, 1999.

¹⁰ HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-24961/1939.

zett négy tölgyfaoszlop adta, melyek fölfelé haladva a körüljáróig, kissé befelé hajlottak, hogy nagyobb szilárdságot biztosítsanak a toronynak. A törzs felett 12 méter magasságban volt kialakítva a körüljáró, vagyis maga a kilátó helység, megfelelő kiszélesítéssel és a jó kilátás biztosítása érdekében körös-körül íves tornáccal ellátva. A toronysisakot, hogy minél kevesebb szelet fogjon karcsúra tervezték. A kilátó törzse -a földszinten lévő büfé elhelyezése végett- alul kiszélesedett, ezzel is mintegy jelezve a torony stabilitását.¹¹ A tervekkel május 25-ére készült el a két mérnök.

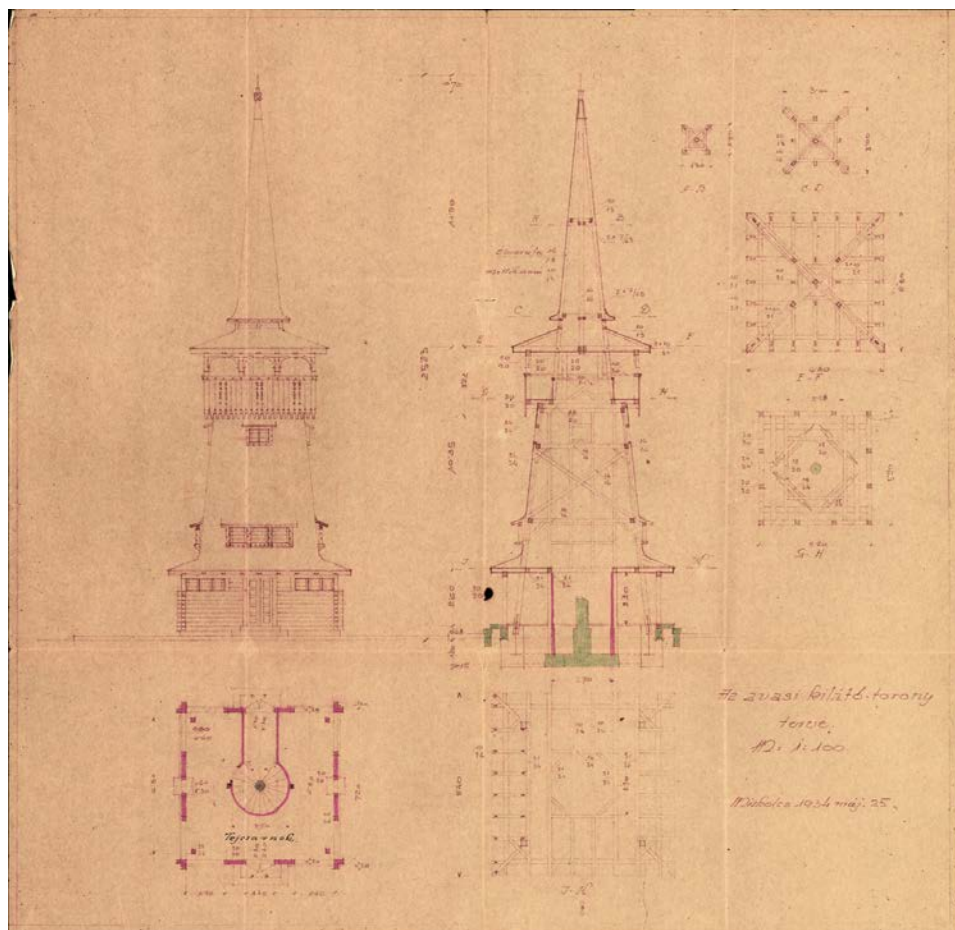
Ezt követően a nyár folyamán több fórumon is foglalkoztak a kilátó megépítésének ügyével. Június 25-én a Pénzügyi Szakbizottság ülésén Ferenczi Károly bizottsági tag üdvözölte a kilátó megépítését, de kritikát is megfogalmazott. Úgy vélte, hogy a tornyot eperjesi felvidéki stílusban kellene megépíteni, bástyaszerű kialakítással. Demes Béla műszaki tanácsos válaszában közölte, hogy hosszas tervezés és tanulmányozás után alakultak ki a mai vázrajzok, és a javasolt stílus megvalósításának nehéz pénzügyi akadályai lettek volna. Másnap a törvényhatósági bizottság közgyűlésén fogadták el a polgármesteri előterjesztést az Avas-tetőn építendő kilátó és tűzoltó őrtorony megépítéséről, ahol Ferenczi is igennel szavazott. A határozat szerint a mérnöki hivatal által készített tervek alapján elsősorban szépítészeti célokat kellett szolgálnia, de emellett alkalmasnak kellett lennie arra, hogy ott egy tűzoltó őrszemélyzet is őrszolgálatot teljesíthessen.¹² A kilátó építéséről a törvényhatósági közgyűlés 1934. július 28-án hozta meg a határozatot. Fedezetként a Rácz- alap jövedelméből az építkezésre tartalékolt 14000 pengőt valamint az Önkéntes Tűzoltó és Mentő Egyesület által gyűjtött, erre a célra átengedett 3200 pengőt jelölték ki. Megépítésének határidejéül -a Miskolci Hétre való tekintettel –augusztus 5-ét határozták meg. Az idő rövidsége miatt még azon a napon kihirdették az építőkre vonatkozó versenytárgyalás eredményét, melynek nyertesei mind helyi iparosok közül kerültek ki. Balla Mihály és Zomborszky Lajos¹³ ácsmesterek a várossal kötött szerződésben 11944 pengő 25 fillérért vállalták az ács-, bádogos-tetőfedő-, asztalos-, lakatos-, mázó és üveges munkákat. Kis László építőmester 4844 pengő 45 fillérért vállalta a föld, kőműves és elhelyező, valamint a gömbvas szállítási és szerelési munkáit.¹⁴ Vertheimer Dezső villanszerelő mester pedig a kilátó villamosvilágítási és villámhárító munkáit 671 pengő 64 fillérért végezte el. Mindhárom vállalkozó ígéretet tett arra, hogy a kilátó augusztus 4-re elkészül. Schwarcz Dezső épület és díszbádogos mestert július 20-án bízta meg Demes Béla a torony bádogfedésével, 9, 50 pengőért. A torony tetejét ugyanis nem zsindeley, hanem fazsindeley utánzatú bádoggal vonták be, tűzbiztonsági okokból.

¹¹ Magyar Élet, 5. évf. 1943. január 9. 4.

¹² HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-2870/1939.

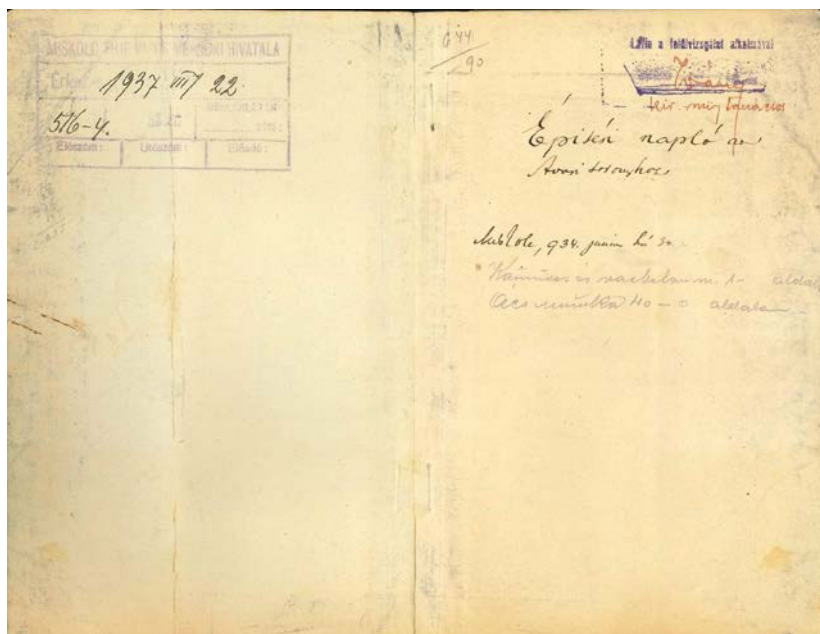
¹³ 1869-ben született Nyíregyházán. Köztisztviselőként álló ácsmester. Miután fia hősi halált halt, szívbántalmi súlyosbodtak, majd 1942-ben meghalt Miskolcon. (Magyar Élet, 1942. augusztus 20.)

¹⁴ HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-2870/1939.

HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-2870/1939.

A hivatalos papírmunka után azonnal meg is kezdődött a munka az Avas-tetőn. Ennek részleteibe a most fellelt „Építési napló az Avasi toronyhoz” címet viselő, 50 számozott oldalt tartalmazó, A/5-ös méretű keményfedelű, franciakockás füzet ad betekintést. A bejegyzéseket olvasva napi szinten ismerhetjük meg az építés menetét.

HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-2870/1939.

Mi is az az építési napló?

A levéltárban őrzött első miskolci építési szabályrendelet 1879-ből való, ez még nem tartalmazta az építési napló vezetésének szabályát.¹⁵ Később a Magyar Mérnök és Építész Egylet által 1909 novemberében elfogadott szabályzat 8. paragrafusa viszont már a következőt határozta meg az Építési napló vezetéséről. „Az építésvezetésnek az építés színhelyén építési naplót kell vezetnie” valamint, hogy „Az építési napló az építést illető minden folyamatra kiterjed”. A naplóba be kellett jegyezni a munkáslétszámot, az anyagok érkezésére és az időjárásra vonatkozó adatokat, a munka menetét ismertető információkat, a vállalkozónak adott utasításokat, valamint „minden olyan adatot, mely az építkezés haladásával a szem előtt eltakartatik, és később a leszámolásakor már nebezen szerezhető meg.”¹⁶

A rendszerint kétpéldányos sorszámozott lapokból álló naplót, az utólagos módosításokat kizáró módon, olvashatóan kézzel írva kellett elkészíteni. Az építési naplót az építési munkaterület átadásának, illetve a kivitelezés megkezdésének napján, a helyszínen kellett megnyitni.

A napló felépítését tekintve két részből áll, melyet az előlapon előre jeleztek. Az első részben (1-39 oldal) a kőműves és vasbeton munkákat jegyezte le az építésvezető. A második részben a 40. oldaltól pedig az ácsmunkákról írták a bejegyzéseket. A napló első bejegyzését az építkezés első napján Kiss László építőmester jegyezte le, tollal. Az írásmódból látszik, hogy az első öt bejegyzés az építőmester kézírása, (majd még egy bejegyzést tesz július 24-én). A többi bejegyzés viszont már az építésvezetőtől származik, akinek kilétére eddig nem derült fény, mivel aláírása nem

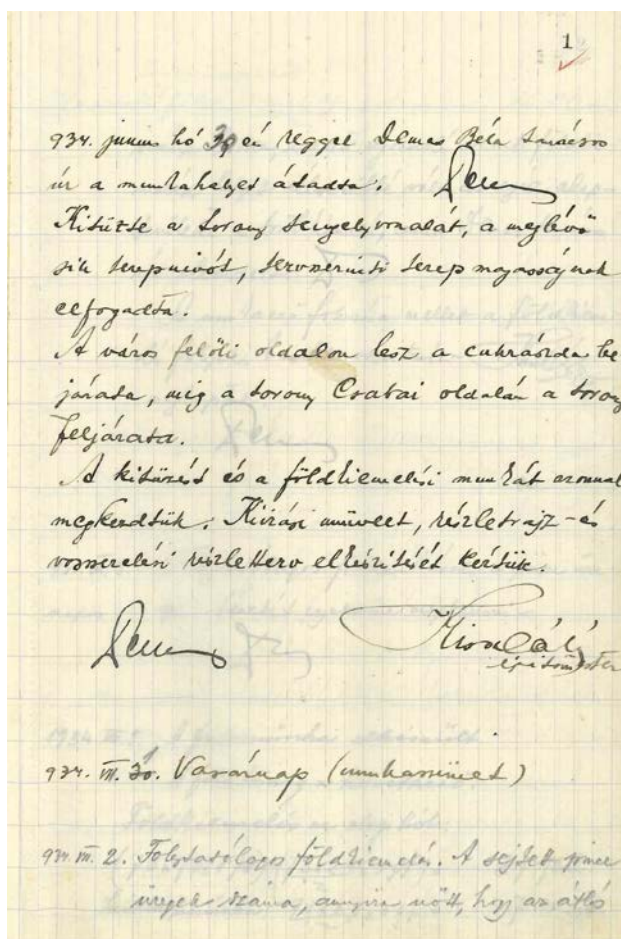
¹⁵ HU-MNL-BAZML-IV.1920. 48.1.-1879.

¹⁶ Palóczy, 1917.

kiolvasható. Megjegyzem, hogy az építési naplón kívül, a hozzá tartozó iratanyagban sehol nem szerepel az aláírása. A ceruzával írt lapokon feltehetően a későbbi felülvizsgálat során piros tintával hagyták jóvá az egyezéseket, illetve jelezték az eltéréseket. A naplóban lévő számítások adták ugyanis az alapját a későbbi végszámlának, amelyet később a felülhitelesítés során is átvizsgáltak.

Most vegyük sorra, hogy az előírásoknak megfelelően vezették-e a Kilátó építési naplóját.

A munkaterület átadása a helyszínen az építkezés első napján megtörtént. A napló első bejegyzése 1934. június 30-án, egy szombati napon kelt. Ekkor adta át a területet Demes Béla.

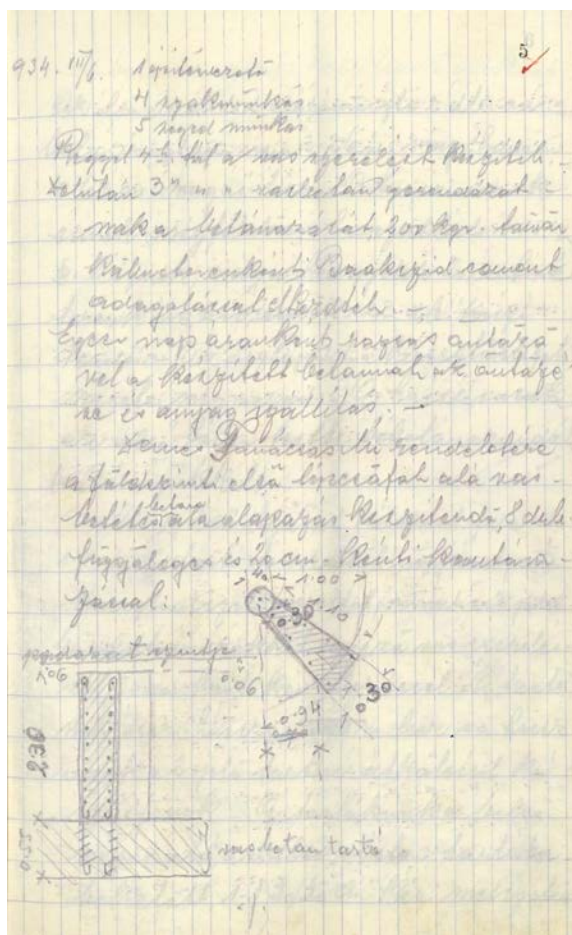

HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-2870/1939.

„1934. június hó 30-án reggel Demes Béla tanácsos úr a munkabélyet átadta. Kitűzte a torony tengelyvonalát, a meglévő sík terepnívót, természetint terepmagasságnak elfogadta. A város felőli oldalon lesz a cukrászda bejárata, míg a torony csabai oldalán a torony feljárata. A kitűzést és a földkiemelési munkát azonnal megkezdtük. Kúrási művelet, vázlatrajz és vasszerelési vázlat-terv elkészítését kértük.” A bejegyzést Demes Béla és Kiss László építőmester írta alá.

A munkási számról is találunk feljegyzéseket a naplóban:

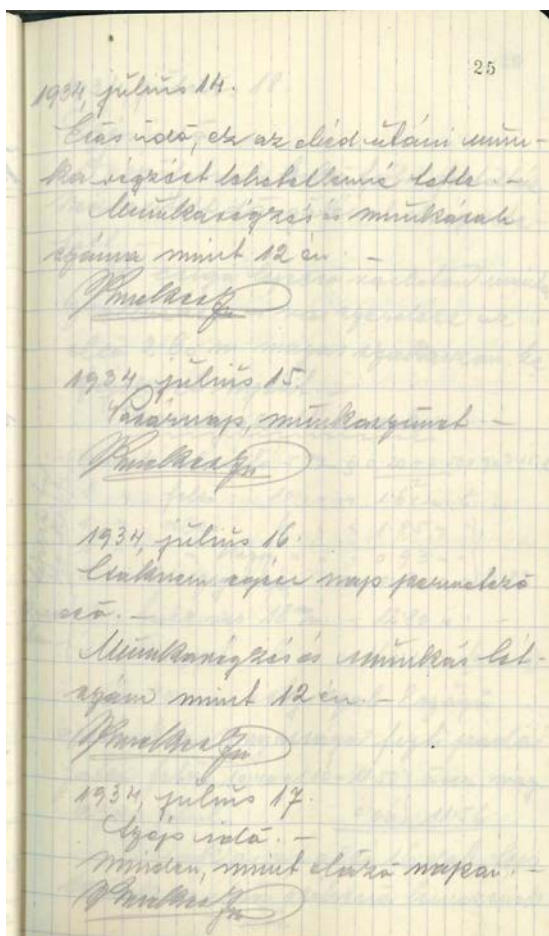
„1934. VII.6. 1 építészvezető, 4 szakmunkás, 5 segéd munkás Reggel 4^h-től a vas szerelést készítik. Délután 3^h vasbeton gerendázatnak a betonozását 200 kgr. tömör köbméterenkénti Baukszid [bauxit] cement adagolással kezdték.”

HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-2870/1939.

Az időjárási események bejegyzésére, a következő példa olvasható:

„1934. július 14. Esős idő, ez az ebéd utáni munkavégzést lehetetlenné tette.”

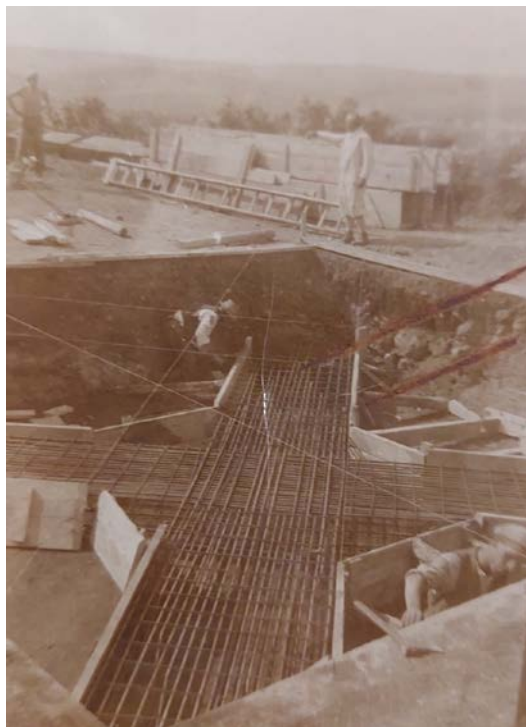
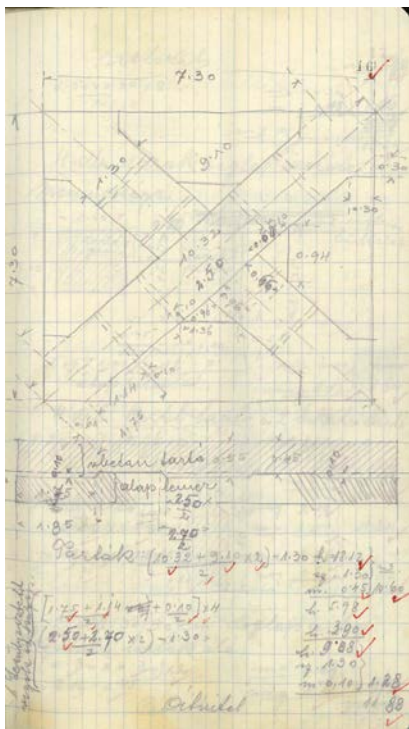
HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-2870/1939.

Az anyagok érkezéséről: „A faanyag szállítások f [folyó] hó 5-én kezdődtek, s ma folyta-
tódnak.”

Arra is találunk példát, amikor valamilyen oknál fogva el kellett térniük az előze-
tes tervektől.

A naplóbejegyzés szerint a harmadik napon nehézségbe ütköztek a kivitelezők,
mely szerint „a sejtett pince üregek száma annyival nőtt, hogy az átló irányú borda, eredeti
elgondolás szerinti földkiemelése helyett célszerűbbé vált az egész alapterületen a tömbkiemelés,
amit Demes tanácsos úr elrendelt.”¹⁷

¹⁷ HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-2870/1939.

HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-2870/1939.

Egy másik példa a változtatásra:

„Demes Tanácsos Úr rendelete szerint a fszti [földszinti] márvány mozaik burkolat- a magas feltöltésre tekintettel- nem lesz készíthető, az esetleges földszüppedés okozta repedések miatt.”

Még egy példa a tervektől eltérő munkák lejegyzésére:

„Az asztalos, lakatos, mázoló és üveges munka 3.tét[tétel] alatti 4 db ablak helyett 8 drb lesz készíthető.”

Mint látható, az 1934. június 30. és augusztus 4. között vezetett építési napló a szabályoknak megfelelően íródott. A bejegyzett munkákat Demes Béla műszaki tanácsos, Kiss László építőmester és Balla Mihály ácsmester és Vertheim Dezső hitelesítette aláírásával.

Az építkezés gyorsan haladt, nagy számú munkaerő alkalmazásával és sok munkaóra befektetésével intenzíven dolgoztak azon, hogy a kilátó a megadott időre elkészüljön. Ezt támasztja alá a napló alábbi bejegyzése: Július 5-én „erőltetett munkamenettel 1 építésvezető, három vezető szakmunkás, kettő betonos szakmunkás és 16 segédmunkás foglalkoztatásával 5-én éjjel fél 1-ig a pince aknáé bebetonozását és 20 cm réteg felső alap lemez építését teljesen befejezték.” Július 7-én „erőltetett munkamenettel este 10 óráig az alépítménynek összes vasbeton pillérei és tartói elkészítették.”¹⁸

Az ácsmunkákhoz július 9-én reggel 6 órakor kezdtek hozzá, egy építésvezetővel és tíz ácssegéddel. A kültéri munkákat ezen felül egy külön csapat végezte a fátelen. Az építkezést az időjárás némileg megakasztotta, július 13-án és 14-én a dél-

¹⁸ HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-2870/1939.

utáni eső miatt állt a munka. Ugyanakkor pár nappal később július 18-án a legnagyobb gondot már a kiöntött beton nedvesen tartása jelentette a nyári melegben a kilátó vasbeton csigalépcsőjének zsaluzása és vasszerelése közben. Július 18-ra a lépcső alsó, 25-ére a felső szakasza is elkészült; ekkor egy építésvezető öt szakmunkással, 3 tanulóval és 11 segédmunkással dolgozott a területen.

Az utolsó bejegyzés a naplóban augusztus 4-én íródott. A villanyszerelési munkákat végző Veirtheim Dezső a következőket jegyezte le: „*Demes tanácsos úr rendeletére készítettem és szállítottam: 12 darab színes égőt, 30 folyóméter páncélsőt, 7 darab idemcsőt, 1 darab késes kapcsolót és 1 darab vasládát. Ezek összértéke 131 pengő volt.*”¹⁹

A kilátó feszített tempó mellett tehát teljesen elkészült a megadott időpontra, egy-két tereprendezési munka maradt csak hátra. Ilyen volt például az épület körüli járda betonozása, amelyet csak később fejeztek be. Hogy a torony még szebb legyen, ünnepi díszkivilágítást is kapott.

Az irategyüttes a bizottsági ülések jegyzőkönyveit, a kivitelezőkkel kötött szerződéseket, a költségvetési tervezetet, a vég számlát és a felülvizsgálati jegyzőkönyveket is tartalmazzák. Így teljes képet kaphatunk a megvalósulás folyamatáról és azok anyagi vonzatáról. Ezekből az adatokból kiolvasható, hogy mennyi volt a különbség a tervezett és a tényleges költségek között.

A kilátó építésére a Rácz alap jövedelméből 14 000 pengőt szántak, a Miskolci Önkéntes Tűzoltó Egyesület pedig 3 200 pengővel járult hozzá az építkezés költségeihez. Így összesen 17 200 pengő állt rendelkezésre.

Szerződés szerint Kis László építőmester 4844 pengő 45 fillérért vállalta a kőműves és vasbeton munkákat, a vég számla szerint a végösszeg 6432 pengő, 39 fillér lett. Ez több mint 1500 pengő eltérés. A vég számlát olvasva kitűnik, hogy az eredeti költségvetéshez hozzáadódott még 6 kiegészítő munka, melyet Demes Béla rendelt el az építkezés során. A legnagyobb többletköltséget az alapok kiásásánál talált mély üregek betöltése és áthidalása okozta, mely során az eltervezettnél nagyobb tömegű betonra volt szükség. Az építési napló bejegyzése is erről tanúskodik.

„1934. VIII. 2. Folytatólagos földkiemelés. A sejtett pinceüregek száma annyival nőtt, hogy az átló irányú borda, eredeti elgondolás szerinti földkiemelése helyett célszerűbbé vált az egész alap területén a tömbkiemelés, amit Demes tanácsos úr elrendelt.” Ennek plusz költségei adták a különbözet összegét. Az 1937-ben Iványi Béla műszaki felülvizsgáló vezetésével végzett felülvizsgálati munka során, 6567 pengő, 38 fillérben állapították meg a betonozás költséget.

A szerződés szerint Balla Mihály és Zomborszky Lajos ácsmesterek 11 944 pengő 25 fillérért vállalták az ács-, bádogos-tetőfedő-, asztalos-, lakatos-, mázoló és üveges- munkákat, a vég számla 12 006 pengő 20 fillér lett. Mint látható, minimális eltéréssel sikerült teljesíteniük a megbízást.

A villanyszerelési munkák a megadott összeg szerint alakultak. A kilátó megépítésnek végösszege így 19 245 pengő-, és 22 fillér lett, amely 2 000 pengővel haladta meg a tervezett költségeket.

A Miskolci Hétre érkező turisták és a város lakói augusztus 6-án birtokukba vehették a „székely stílusban” megépült impozáns kilátótornyot. Külsejét zöld karbo-

¹⁹ HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-2870/1939.

lineumba²⁰ áztatott fazsindely fedte. A 25 méter magas tornyon 12 méter magasságban tornác futott körbe, égtájanként három-három íves ablakkal, melyet tétre üveggel láttak el. Az ablakok színes katedrál üvegből készültek el. A saroktartó oszlopok tölgyfából voltak. A főpárkány, vagyis a kilátóterasz körül színes villanyégők sorakoztak. Az épületben az őrség számára fenntartott szobát Heraklit²¹ lemezekkel szigetelték belülről. Hideg időben a tűzoltó az azbeszt palacsóval ellátott kályhába is befűthetett.

A tornyot villámhárítóval is ellátták. A toronysisak keleti és északi oldalára egy kivilágítható M betűt, a város monogramját tervezték, azonban a képek tanúsága szerint ez végül nem valósult meg.

A közönség kiszolgálására a torony alsó részében büfét alakítottak ki, amelyet július 25-én Gottlieb Dezső tejesarnok tulajdonos vett bérbe, aki egy kis fióküzletet nyitott benne. Gottlieb úgy vélte, hogy a belső tér nem alkalmas nagyobb üzlet kialakítására és hogy csak a Miskolci Héten várható nagyobb forgalma, az év többi szakaszában ugyanis csupán 2-3 nevelőnő és pár gyermek fordulna meg az üzletben, ezért mindössze fél évre bérelte ki a kilátót.²² A tejivó megszűnte után 1937 és 1947/48 között Kendelényi Béla bérelte a torony alsó szintjét, ahol büfé-vendéglőt üzemeltetett.²³ A kifli alakú helységben 6-7 asztal szolgált a vendéglátásra. A falatozó áprilistól az év végi ünnepekig tartott nyitva, hogy a miskolciak a panorámában gyönyörködve mond hassanak búcsút az óévnek. A vendéglő kifőzdeként is üzemelt, ahová az italárut az állami borpincészet Szent Anna templom melletti raktárából, a szódavizet a Hadirokkantak útjáról, a húsárut pedig a Városházteri húsboltból szállították. A kilátóról szerencsére sok képeslap és fotó őrződött meg az utókor számára, viszont a belső kialakításáról keveset tudunk. Egy, a levéltárban őrzött másik iratanyagban megtalált vázlat egyedülként mutatja be az akkori állapotát.

²⁰ Fakátrány, a kőszénkátrány lepárlásakor visszamaradó, faoszlopok impregnálására és kártevők ellen használt olaj

²¹ Heraklith, fagyapot lapokat gyártó osztrák cég neve.

²² HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-2870/1939.

²³ HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-2701/1948.

HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-2701/1948.

A kilátót kezdetben nehezen fogadták el a városlakók, de kritika érte az építések részéről is-Lux Kálmán építész mikor először látta meg az elkészült tornyot, így fogalmazott: Hogy jutott eszetekbe ide építeni ezt a szörnyeteget?”²⁴ Mindezek ellenére idővel kedvelt kirándulóhellyé, a város látványosságává vált.

1942 november 18-án, közel 10 évvel a felállítása után, az épületben tűz ütött ki. Nagy Lajos tűzoltóparancsnok és Vattay Benjámin tűzoltótiszt vezetésével sikerült a tüzet megfékezni, a torony törzse sértetlen maradt, de a tetőszerkezet teljesen megsemmisült.²⁵ A tűzvizsgálat kimutatta, hogy a toronyszoba kályhájából kipattanó szikra okozhatta a tüzet, amely 8000 pengő kárt okozott.²⁶ A károkat szerencsére hamar kijavították.

A tüzeset utáni napokban az újságok sokat cikkeztek a leégett kilátóról. A többségük sajnálattal írt a történetekről. „Amíg megvolt, tudomásul vettük és nem törődünk vele, most hogy füstösen csonkán mered az ég felé, most érezzük csak, hogy milyen szép volt, mennyire hozzátartozott Miskolchoz.”²⁷

Egy kritikus újságíró viszont keményen fogalmazott: „A szörnyeteg végre leégett. Remélem, hogy nem is újítyák fel és, hogy visszaküldik ahova való a Székelyföldre.”²⁸

Felmerül a kérdés, hogy vajon miért nem szerették a kilátót? Többféle választ is lehet adni erre a kérdésre. A kilátóba nem kellett belépődíjat fizetni. A felállítás utáni hónapokban már arról érkezett jelentés, hogy a torony belső része össze van firkál-

²⁴ Dobrossy, 1993: 351.

²⁵ Magyar Élet, 4.évf. 1942. november 19.

²⁶ Magyar Jövő, 24. évf. 1942. november 20. 4.

²⁷ Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 51. évf. 1942. november 22. 7.

²⁸ Magyar Jövő, 24. évf. 1942. november 22. 6.

va, két ablaküveg be van törve. Ezért azt javasolta az Önkéntes Tűzoltó Egyesület, hogy 10 fillér belépőjegyet szedjenek, hogy „az apró gyerekek és az éretlen suhancokat korlátozzák a kilátóban való rendszeres fenntartózkodásában.”²⁹ A pénzt az ott lévő tűzoltó szedné be, és az így befolyt összeget a tűzoltó egyesület felszerelésének gyarapítására fordítanák.³⁰ A javaslat valószínűleg nem vált gyakorlattá, mert a 10 évvel későbbi bérleti szerződében azt találjuk, hogy a kilátó büfáját bérlő személy nem szedhet belépőjegyet a látogatóktól.³¹ Így valószínűsíthető, hogy a kilátóba ellátogató turistáktól sem kértek pénzt. A másik lehetséges ok, hogy „túl közel van a városhoz, minek menjenek fel az emberek az Avas-tetőre, ha a belvárosból is látják”- fogalmazott egy újságíró.³²

Szeghalmy Bálint nem hagyhatta szó nélkül a vádakát. 1943 januárban levelet írt az újságba,³³ melyben az alábbiakat fogalmazta meg. A torony nem szörnyeteg, hiszen magas, karcsú alakú. Véleménye szerint, ha valaki meglát egy fatornyot, rögtön kész az ítélettel, hogy székely stílusú. Emlékezete szerint Székelyföldön nem találkozott fatoronnyal, ellenben Borsod megyében, többel is. Ilyenek például Hejőcsaba, Bükkaranyos, Szalonna, Edelény, Szendrő, Szilvásvár, Radostyán településeken lévő templomok, haranglábak. Fa haranglábak ott vannak, ahol magyarok laktak, laknak. Állítását még statisztikával is alátámasztotta: a Dunántúlon 76, az Alföldön 172, a Felvidéken 100, Erdélyben 205 fa harangláb van. Ez összesen 553 db, amelyből mindössze 67 darab esik a Székelyföld területére.³⁴ A fa harangláb tehát nem székely különlegesség. A kilátótorony véleménye szerint egyik székely fatornyhoz sem hasonlít. Székely tornyokat nem ismerek, így nem alakíthattam székely stílusú kilátótornyot.” Mondandóját azzal zárta, hogy „a tornyot nem visszük el onnan, újjáépítjük, és legyünk büszkéek a faépítészetre.”³⁵ Szeghalmyt az utókor népi magyaros stílusban alkotó építészként határozza meg. Élete során 91 tervet készített, közülük 21 fatemplomot épített meg, így a Miskolcon épült Deszkatemplomot 1938-ban.

A kilátó és az Avas rendezésének története szorosan összefügg egymással. Hiszen a megfelelő közvilágítás és úthálózat jelentheti az alapot a szabadidős tevékenységek létrejöttéhez. A kilátó felállításának ötlete és a megvalósulás között eltelt közel 30 év az Avastető rendezetlenségével is magyarázható. Sok magántulajdonban lévő ingatlan, pince és telek volt a területen, melyből idővel a város többet is felvásárolt, hogy helyükön pihenő teraszokat alakítson ki. A kilátót eleinte közadakozásból akarták megvalósítani, -bálokat, rendezvényeket szerveztek, de a befolyt összeg kevésnek bizonyult. Voltak nagyobb összeget adományozók is, de Rácz György hagyatéka nélkül talán sohasem készült volna el. Az 1934-ben felépült kilátónak soha nem volt névadó ünnepsége, a miskolciak Rákóczi kilóként ismerték, de az iratokban mindenütt Rácz György kilátóként szerepelt a neve. A kilátó 22 évig, egé-

²⁹ HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-2870/1939.

³⁰ HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-2870/1939.

³¹ HU-MNL-BAZML-IV.1906.b-2701/1948.

³² Reggeli Hírlap, 38.évf. 1929.június 16. 9.

³³ Magyar Élet, 5. évf. 1943. január 8. 4

³⁴ Magyar Élet, 5. évf. 1943. január 9. 4.

³⁵ Magyar Élet, 5. évf. 1943. január 9. 4.

szen 1956-ig állt az Avas-tetőn, amikor is egy szovjet tank kilőtte. A teljesen megsemmisült kilátót ezután már nem állították helyre. A ma is meglévő, új kilátó 1963-ban épült az eredetihez képest magasabb helyen, az Avas Diósgyőr felé is néző részén.

Levéltári források

- MNL-BAZML-Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára
IV.1903.a. Miskolc Város Törvényhatósági Bizottságának iratai- Közgyűlési Jegyzőkönyvek
IV.1906.b. Miskolc Város Polgármesteri Hivatalának iratai- Közigazgatási általános iratok
IV. 1920. Miskolc Város Szabályrendeleteinek gyűjteménye
IV.1924. Miskolc Város szolgálatában álló tisztviselők, kezelők, díjnokok és altisztek törzskönyvi lapjainak gyűjteménye
XV.98.a.-A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár központjában őrzött képeslapok gyűjteménye

Borsod. Miskolczi Értesítő

Miskolczi Napló

Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap

Magyar Élet

Magyar Jövő

Reggeli Hírlap

Szakirodalom

- Balogh-Dobrossy, 1999 = Balogh Judit- Dobrossy István (szerk.): Fából és deszkából. A miskolci Deszkatemplom. Miskolc, 1999.
Dobrossy, 1993 = Dobrossy István: A miskolci Avas. Miskolc, 1993.
Dobrossy, 2006 = Dobrossy István: Miskolc írásban és képekben 1. Második, átdolgozott kiadás. Miskolc, 2006.
Palóczi, 1917 = Palóczi Antal: Építészek naptára. Budapest, 1917
Tury, 1929 = Tury József: Az Avas., Turisták Lapja 41. évfolyam 1929. 130-133. p.

KIS JÓZSEF

AZ 1956-OS FORRADALOM A MATYÓFÖLD FŐVÁROSÁBAN

Az 1956-os forradalom során vidéken az egyes helyi közösségek különbözőképpen viszonyultak a lezajlott történésekhez. Az első napokban és a megtorlás kezdetét jelentő szovjet bevonulás utáni időszakban a többség kiváráó magatartást tanúsított, voltak azonban olyan települések, ahol a helyi lakosság aktivitásának köszönhetően gyorsan és határozottan reagáltak az eseményekre. Ezek egyike volt Matyóföld szíve, Mezőkövesd.

Az első tizenkét nap

A forradalom mezőkövesdi történetét 1956. október 25-étől számíthatjuk. Bár a forradalom Budapesten már két nappal korábban kitört, s a megyeszékhelyen, Miskolcon is már október 22-étől kezdve egymás után alakultak az első forradalmi szervezetek (DIMÁVAG Gépgyár munkásszervező bizottsága, miskolci egyetemi diákpárlement, megyei munkástanács), Mezőkövesden az első napokban csend volt. Ez azonban nem jelentett teljes tétlenséget.

A forradalom kitörésének hírére először a helyi pártvezetők aktivizálták magukat. 1956. október 25-én Apró Antal, az MDP Politikai Bizottságának tagja utasítására összehívták a mezőkövesdi járási pártbizottság végrehajtó bizottságát, hogy megszervezzék a pártbizottság épületének védelmét, de az ülésre már nem kerülhetett sor. A délutáni órákban négy-öt szovjet páncélos haladt át a településen, a főváros felé tartva. A páncélosokat gyerekek dobálták meg, sőt – több egybehangzó állítás szerint – egy katonai egyenruhás ismeretlen kerékpáros rá is lőtt a harckocsira.¹ A szovjetek megjelenésének hatására tiltakozásul néma tüntetés kezdődött Mezőkövesd utcáin. A tüntetés hírére az atrocitásoktól tartó pártvezetők a járási párt végrehajtó bizottsági ülését elhalasztották, a pártszékház ajtaját nyitva hagyták, de az épületben lévő fegyvereket elszállították.²

Mindeközben a tüntetés egyre nagyobb méreteket öltött. A tiltakozó megmozduláson a lakosság mellett nagy számban vettek részt a közeli klementinai repülőtér építkezésén dolgozók is. A tüntetők ledöntötték a szovjet emlékművet, leverték a középületekről a vörös csillagokat, majd elfoglalták a községi tanácsházán lévő hangoshíradó stúdióját. Nem kímélték a festett Sztálin-szobrot sem, amelyet teherautóval a Hór-patak partjára húztak, majd a mederbe gurítottak.³

Ebben a feszült hangulatban érkezett meg egy miskolci forradalmárokat szállító teherautó-karaván. Utasai Budapestre indultak, hogy részt vegyenek a fővárosi harcokban, de látva a tüntetést, megszakitották útjukat, és csatlakoztak a kövesdiekhez. A miskolciak felhívást tettek közzé a hangoshíradóban, amelyben a budapesti fegy-

¹ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Csorja Csaba kihallgatása. 1957. október 29.

² HU-MNL-BAZML-XXXV.8. 1/3. ó. e. Kőszegi Károly beszámolója „Az MSZMP Országos Pártértekezlet határozatából adódó helyi feladatok” címmel a járási pártaktívá értekezletén. 1957. augusztus 1.

³ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Tokár Vince kihallgatása. B.281/1957. sz. tárgyalási jegyzőkönyv.; Szlovák, 2006: 7.

veres harcokban való részvételre szólították fel a község lakosságát. A mezőkövesdi rendőrök és a csekély számú katonai erők cselekvőképtelenek voltak. A klementinai „C” alakulathoz tartozó katonák egy teherautóról fegyvereket dobáltak az emberek közé, amelyeket nemrég egy közeli fegyverraktár feltörése révén szereztek. A hangshíradón keresztül Mikulás Gábor, a Mezőgazdasági Gépjavító Vállalat szerelője rendezett sorokban való sorakozóra szólította fel a tömeget. Ezután a tüntetők a járási pártbizottság épületébe mentek, ahol szétszórták az iratokat, leszedték a vörös zászlókat, és elégették azokat. Innen a tömeg a járási rendőrkapitánysághoz vonult. A rendőrség kapuja zárva volt, ezért a tömeg betörte azt, majd az őrsön tartózkodó mindössze négy rendőrt lefegyverezte. A tüntetők ezután a járási és községi tanács épületéhez vette az irányt, ott összetörték a bútorokat, és kiszórták az iratokat. Végül a járási börtönhöz vonultak, amelynek őreit lefegyverezték, és kiengedték a fogásban lévő öt köztörvényes rabot.⁴

A tömegből két csoport is kivált. Egy körülbelül 80 fős csoport a kiegészítő parancsnokság épületéhez ment. Annak kapuját többször is átszúrták szuronnal, majd betörték az épületbe, és onnan fegyvereket szereztek.⁵ Egy másik csoport Galambos Lajos tanácselnököt kívánta állítólag agyonverni, más információk a lakásán lelőni. Ezt azonban – a vb-elnökkel egy udvarban lakó – dr. Mizsei Béla megakadályozta, aki hazasietett, és bezárta a kaput.⁶

A tüntetés hatására Mezőkövesd tanácsi és pártbizottsági vezetői rendkívül megijedtek. A járási párttitkár, Koleszár István csak éjjel 2 órakor mert a járási tanács épületébe visszamenni, ahonnan K-telefonon nyomban felhívta a megyei pártbizottságot. Ott Tajti Gyulával sikerült beszélnie, aki helyeselte, hogy nem lövetett a tömeg közé, azonban ő sem tudott tanácsot adni a helyzet megoldására. Koleszár ezután a megyei főosztály parancsnokától, Kucsera László alezredestől kért telefonon segítséget, azonban a levezenyelt államvédelmi szakaszt a közelben állomásozó szovjetek állítólag nem engedték a városba. A járási párttitkár végül Egerből kért segítséget. Putnoki Lászlóval, az MDP Heves megyei pártbizottsága titkárával sikerült beszélnie, aki szintén segítséget ígért, de végül ő sem adott.⁷

Október 26-án az események élére Mikulás Gábor került, aki reggel a tanács hivatalsegédjével a községi tanácsra hívatta Polgári Lajos nyugalmazott mezőkövesdi főjegyzőt, aki 1954-ig dolgozott a tanácson. A tanácsháza erkélyéről bemutatta Polgárit az épület előtt összeverődött tömegnek, és megbízta őt az ügyek vitelével. Polgári rövid beszédet mondott, amelyben kifejtette: „véglegesen ezt a hivatást nem vállalhatom, hanem csak ideiglenesen, amíg a rend helyreáll.” Ekkor döntöttek arról is, hogy a közbiztonság megóvása és a közrend védelme céljából nemzetőrséget

⁴ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. sz. ítélet Mikulás és társai ügyében.

A lefegyverezésekben részt vett Babér István, a Betonépítő Vállalat kubikusa is. Október 30-án Budapestre utazott, ahol 31-én a vád szerint részt vett Tóth Ferenc ÁVH-s százados meglincselésében, majd tagja lett egy fegyveres csoportnak is, de annak akcióiban nem vett részt. Babért 1958. szeptember 10-én letartóztatták, majd bíróság elé állították, amely halálra ítélte. Ítéletét másodfokon helyben hagyták, s 1959. február 13-án Budapesten kivégezték. (Hegedűs B., 1996: 149–150.)

⁵ HL B-A-Z. megyei kiegészítő parancsnokság jelentése. (Miskolc) 1956-os gyűjtemény. 6. ő. e. 454-455. f.

⁶ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Mizsei Béla bírósági vallomása.

⁷ HU-MNL-BAZML-XXXV. 8. 1/3. ő. e. Jegyzőkönyv a mezőkövesdi járási pártaktíva 1957. aug. 1-i üléséről.

szerveznek, amelynek tagjai az önként jelentkezők közül kerültek ki. A nemzetőrség – amelyet polgárőrségnek neveztek – megszervezéséhez Polgári dr. Tokár Vincével kezdett hozzá, aki a nemzetőrség adminisztratív munkálatait látta el.⁸ Később a nemzetőrség megerősítése céljából a rendőröket és a pénzügyőröket is hangoshíradón keresztül hívták be nemzetőri szolgálatra. A pénzügyőrség állománya parancsnokával együtt jelentkezett, a rendőrök közül egyes információk szerint 16,⁹ más adat szerint csupán 7-8 fő tett eleget a felhívásnak.

Október 27-én megkezdődött a klementinai repülőtér nemzetőrségének megszervezése is, Buszek Lőrinc építésvezető irányításával. Bár az építkezésen korábban már spontán létrejött egy őrség, annak munkájával nem voltak elégedettek. Az újabb, szervezettebb őrség felállítására nagy szükség volt, mert a repülőtéren lévő munkaszolgálatos katonák nagy része elhagyta helyét, mások pedig randalíroztak, lövöldöztek. A katonáktól a nemzetőrség elkobozta a fegyvert, s azokkal végezték munkájukat. A nemzetőrség felfegyverzéséhez a miskolci és a kál-kápolnai honvédségtől kértek segítséget, azonban próbálkozásuk sikertelen maradt. A reptéren október 31-én megalakult a munkástanács is, Goszleth István elnökletével.¹⁰

A változások hatására a párt- és tanácsi vezetők lépéskényszerbe kerültek. A funkcionáriusok már október 26-án felhívást fogalmaztak meg a lakosság megnyugtatója érdekében, majd Koleszár István és Antal Simon a járási pártbizottság, illetve a járási tanács nevében hangoshíradó útján bejelentették, hogy egyetértenek a jogos követelésekkel. Ezzel párhuzamosan a mezőkövesdi járás településein is biztosítani kívánták befolyásukat, ezért Szilágyi János, a járási tanács titkára utasította a községi tanácsok vezetőit a községi munkástanácsok megválasztására, kikötötte azonban, hogy annak lehetőleg legyenek tagjai a községi tanács vezetői is.

Mezőkövesden október 27-én került sor a községi és a járási munkástanács megalakítására. Ekkorra a mezőkövesdi járásban egy község (a járásszékhely) kivételével mindenütt megalakultak a községi munkástanácsok. A járási pártbizottság vezetője, Koleszár István K-vonalon folyamatosan tartotta a kapcsolatot a megyei pártbizottsággal, ahonnan azt az utasítást kapta, hogy a járási pártbizottság kezdeményezze a helyi munkástanács megalakítását, és juttasson a testületbe minél több kommunistát.¹¹ A kommunista funkcionáriusok ez irányú törekvése korántsem hozható összhangba a forradalom célkitűzéseivel. A párt Központi Vezetőségétől eredő utasítás szerint ugyanis kezdetben időt próbáltak nyerni, amennyire lehetett, késleltették a forradalmi szervezetek létrehozását, és ha már nem lehetett, olyanokat hoztak létre, amelyekben a kommunisták vezetése volt biztosított. Céljuk tehát nem a forradalmi célokkal egyezett meg, pusztán befolyásukat, irányításukat kívánták biztosítani a forradalmi szervezetek megalakításával.

A járási pártvezetés kezdeményezésére tehát megkezdődött a járási munkástanács szervezése. A járási tanács- és pártvezetők egy 14 személy nevét tartalmazó

⁸ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. sz. ítélet Mikulás és társai ügyében.; Tokár Vince bírósági vallomása.

⁹ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Tokár Vince bírósági vallomása.

¹⁰ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 2124/1957. sz. ítélet Buszek Lőrinc ügyében.; Buszek Lőrinc rendőrségi kihallgatása. 1957. nov. 19.

¹¹ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Koleszár István bírósági tanúvallomása.

listát állítottak össze, amelyen szerepelt többek között dr. Mizsei Béla ügyvédnek (a Kisgazda Párt ifjúsági szervezete, a Független Ifjúság volt országos elnöke), dr. Kiss Gyula írónak (volt főszerkesztő, a terményforgalmi vállalat előadója) és a bányászság küldötteként megválasztott Bálint Józsefnek (a Borsodi Szénbányászati Tröszt versenyelőadója) neve is. A járás vezetői október 27-én délután 2 órára tervezték a járási munkástanács alakuló ülésének összehívását.

Ezzel egyidőben a hangoshíradón keresztül a községi munkástanács tagjainak megválasztására hívták a lakosokat. A választáson kb. 80 fő vett részt, köztük a DIMÁVAG munkástanácsának egyik küldötte is, aki helybeli lakos volt. Mizsei Béla megnyitó beszéde után Sebe István helyi lakos mint a miskolci DIMÁVAG küldötte ismertette a DIMÁVAG 21 pontját, majd megválasztották a községi munkástanács elnökségét. A munkástanács elnöke Dienes László szabómester, volt főjegyző lett, aki nem volt jelen a gyűlésen. Mikulás Gábort elnökhelyettesnek, Polgári Lajost titkárnak, Barczy Miklóst pedig a nemzetőrség parancsnokának választották. A választás után Dienest is meghívták a munkástanácshoz, de ő közölte, hogy nem vállalja a tisztséget. Így az elnök automatikusan a korábban elnökhelyettesnek megválasztott Mikulás Gábor lett. A nemzetőrség – amelynek összesen 67 tagja volt – parancsnoki pozíciójával két nappal később Gáspár Józsefet bízták meg, azonban ő sem maradt sokáig a helyén. Felsőbb, Miskolcra kapott – részleteiben sajnos nem ismert – utasításra Gáspárt október 31-e előtt leváltották. Helyette a nemzetőrség parancsnoka Zámboi József tartalékos honvéd hadnagy, míg az ő helyettese Pataki József tűzoltóparancsnok lett.¹² A községi munkástanács elnökhelyettesévé Kada János földművest, titkárává Dienes Lászlót választották.¹³

A községi munkástanács tagjaira való voksolás után helyben megválasztották a járási munkástanács kollektíváját is. Az eseményen jelen voltak a járási tanács vezetői is, például Kása Ferenc és Antal Simon elnökhelyettesek, valamint Szilágyi János titkár. A választás alapját a helyi kommunista vezetők által összeállított névsor képezte. Mivel azonban a községekből csak 27 küldött jelent meg, kimondták, hogy a járási munkástanács csak ideiglenes jelleggel alakult meg. Az ily módon megválasztott testület tagjai az ülés után a járási tanács épületébe mentek, ahol Mizsei Béla bejelentette a járás vezetőinek a munkástanács megalakulását, s azt is, hogy ez egyet jelent a községi és járási tanácsok megszűnésével. Mizsei Béla, akiben ekkor még a járás vezetői is megbíztak, nem vállalta a munkástanács elnökségét. A jelölés során elhangzott egy káplán, majd dr. Murányi Mihály mezőkövesdi ügyvéd neve is, végül azonban elnöknek távollétében dr. Kiss Gyulát, titkárának Bálint József bányamunkást választották meg. Az elnökhelyettesi tisztséget betöltetlenül hagyták a vidékiek egy részének távolléte miatt. Az ülésen Koleszár István járási párttitkár támogatásáról biztosította a munkástanácsot, felajánlotta a segítségét, és kérte, hogy munkájukat a rend és a közbiztonság helyreállításának szenteljék. A felszólalása után Szilágyi János tanácstitkár önként átadta a tanácsháza kulcsait Bálint Józsefnek.¹⁴ A járási

¹² HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Zámboi József bírósági kihallgatása.

¹³ HU-MNL-BAZML-XXXV. 1. B.M. Borsod megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya összefoglaló jelentése. Miskolc, 1959. 411.

¹⁴ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Bálint József kihallgatása. 1957. október 15.

tanács vezetőit nem választották be a munkástanácsba, ezért a gyűlésen Antal Simon, a járási tanács elnökhelyettese lemondott.¹⁵

Október 29-én a járási munkástanács tagjai Miskolcra utaztak, hogy részt vegyenek a megyei munkástanács megválasztásán. A megyei munkástanácshoz összekötőként Gáspár György földművest delegálták. Gáspár azonban hamarosan visszatért Mezőkövesdre, mert Miskolcon közölték vele, hogy nincs szükség küldöttre.¹⁶

Október 30-án reggel 9 órakor ismét gyülekeztek a küldöttek a végleges járási munkástanács megalakítására, azonban még ezen sem képviseltette magát az összes község. Sályról és Cserépváraljáról egyáltalán nem érkeztek küldöttek, Egerlövő községből pedig a tanácselnök jelent meg, mivel ott még nem alakították meg a helyi forradalmi szervezetet. A községi delegáltak előtt – akik automatikusan a járási testület tagjai is lettek – Bálint József tartott beszámolót, az előző napi, a megyei munkástanácsi ülésen elhangzottak alapján. Bejelentette, hogy a párt megszűnt, és közölte, hogy a tanács „nem becsületes” dolgozóit el kell távolítani. Kiss Gyula elnök a kommunista funkcionáriusok elbocsátása miatt lemondott, így új elnökséget is kellett választani. A járási munkástanács elnöke ekkor Bálint József, az elnökhelyettes Kiss Gyula, titkára Sebe István technikus, a nemzetőrség parancsnoka pedig Tompa György honvéd főhadnagy, a járási kiegészítő parancsnok helyettese lett. Az ülésen ezután név szerinti szavazással a járási tanács 120 dolgozója közül 41 személyt eltávolítottak. A leváltott dolgozóknak Bálint József a munkástanács nevében másnap mondott fel.¹⁷

A választás után Bálint József hirdetményt fogalmazott meg a járási munkástanács megalakulásáról. A hirdetmény – amelyet a hangoshíradóba is bemondattak – többek között a következő szöveget tartalmazta: „A Járási Munkás Tanács azt kéri minden magyar embertől, hogy őrizze meg a nyugalmát, ne veszítse el a fejét, őrizkedjen minden rendzavarástól. Üdvözli a Járás minden egyes dolgozóját és felesküdtött arra, hogy a magyarság és egyben a mezőkövesdi és a járáshoz tartozó minden magyar ember nevében harcolni fog a legvégsőkig. Szent szabadságharcunk és egyben a mezőkövesdi járás összes lakóinak követelése érdekében.”¹⁸

A járási nemzetőrséget végül nem szervezték meg ténylegesen. Tompa főhadnagy még a nemzetőrök felfegyverzését sem tudta biztosítani, hiába fordult e célból a káli fegyverraktárhoz, a kérését elutasították. A járási nemzetőrséget azért akarták megszervezni, hogy a járás területén adódó, a helyi nemzetőrök által megoldhatatlan incidens esetén legyen segítségük. Fegyveres erő végül így is rendelkezésükre állt, miután a kiegészítő parancsnokság állománya november 2-án egyöntetűen csatlakozott a nemzetőrséghez.¹⁹

Október 30-án Mizsei Béla hangoshíradón szőlitotta fel a lakosságot élelmiszergyűjtésre. Másnap a szállítmány egy részét Mizsei részvételével hat teherautóval vitték fel Budapestre. Az élelmet a tudőszanatőriumnak, a városmajori gyermekott-

¹⁵ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Bálint József bírósági vallomása.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. A hirdetmény hitelesített másolata.

¹⁹ HL 1956-os gyűjtemény. 60. ő. e. B.-A.-Z. megyei kiegészítő parancsnokságok jelentése. 9.

honnak és a II. kerületi tanácsnak adták át. A rakomány másik részét – egy négy gépkocsiból álló szállítmányt – a miskolci közvágóhídra szállították.²⁰

Október 30-án délután a rádióban bejelentették a többpártrendszer visszaállítását. Mezőkövesden a bejelentésnek nem volt nagy hatása. Ádám Mátyás vezetésével ugyan megkezdődött a Kiszgazda Párt újjászervezése, sőt a járási tanács október 31-én a Gazdakör épületét is rendelkezésükre bocsátotta, a párt mindössze egyetlen gyűlést tartott, érdemi tevékenységet nem fejtett ki.²¹ Bár felmerült – Szilágyi János tanácstitkár és Papp Gáspár részéről – az a gondolat, hogy újjáalakítják a Parasztpártot, arra nem került sor.²² A forradalom napjaiban feloszlott a kommunista párt mezőkövesdi szervezete is, de azt sem szervezték újjá, sőt, a párt helyi vezetője, Koleszár István november 1-jén – mivel nem érezte magát biztonságban – elhagyta Mezőkövesdet, és Forró-Encsre költözött.

Koleszár távozása nem tekinthető véletlennek. Földvári Rudolf, a megyei pártbizottság titkára – aki ebben az időben a megyei munkástanács egyik vezetője is volt – állítólag Grósz Károllyal üzent meg neki, hogy a funkcionáriusok szivárognak be Miskolcra, ahonnan ő majd élelmiszerszállítmányokkal kicsempészi őket Csehszlovákiába, Kassára. Koleszár távozása azonban nem rajta múlt, Bálint József munkástanács-elnök október 31-én adott számára igazolást, amellyel egyúttal szabad mozgását is biztosította: „Igazolom, hogy Koleszár István mezőkövesdi lakos lőfegyverét a járási Munkás Tanács Elnökének leadta. Koleszár István a Járási munkás Tanács és a Nemzetőrség védelme alatt áll.” A járási párttitkár – akit korábban a nemzetőrök egyszer már bekísértek a nemzetőrségre – nyugodtan távozott a községből.²³

A forradalom napjaiban természetesen Mezőkövesden is felmerült a kommunista funkcionáriusok felelősségre vonásának kérdése. Mizsei Béla levelet intézett Papp Miklóshoz, a megyei munkástanács elnökhelyetteséhez, amelyben tájékoztatta a mezőkövesdi eseményekről, hozzátéve: „szerintem a felelősségrevonás érdekében intézkedni kellene.”²⁴ Bár a levél alapján arra következtethetünk, hogy Mizsei a felelősségre vonást sürgette, életrajzi visszaemlékezése szerint csupán azt kívánta, hogy a megyei munkástanács adjon ki ez ügyben állásfoglalást.²⁵ A megyei munkástanács utasítására ugyanakkor készült egy lista azon ávosokról, akiket forradalmi bíróság elé kívántak állítani. A lista – céljával ellentétben – később – a megtorlás idején – mint halállista híresült el.²⁶

²⁰ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. sz. ítélet Mikulás Gábor és társai ügyében.; HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Csorja Csaba bírósági vallomása.

²¹ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Nbf.II.5020/1957. sz. ítélet Mikulás és társai ügyében.

²² HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Bálint József tanúvallomása. Nbf.II.5020/1957./13. sz. tárgyalási jegyzőkönyv.

²³ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Nbf. II. 5020/1957/13. sz. tárgyalási jegyzőkönyv. Mizsei Béla bírósági vallomása.; dr. Mizsei Béla levele Papp Miklós polgártársnak. Dátum nélkül; Mizsei, 2006: 146.; HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Koleszár István bírósági tanúvallomása.; HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Mezőkövesdi Járási Munkástanács 6/1956. sz. igazolványa hitelesített másolata.

²⁴ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957.

²⁵ Mizsei, 2006: 146.

²⁶ Mizsei, 2006: 147.

Október 31-én központi rendelkezésre Mezőkövesden is megkezdtek az illegálisan kint lévő, valamint a vadász- és szolgálati fegyverek begyűjtését. Erre nagy szükség volt, hiszen az október 25-i tüntetésen sokan jutottak fegyverhez, s ittás személyek lövöldöztek a községben.²⁷ A szolgálati fegyvereket a kommunista funkcionáriusoktól is beszédtek, ami később súlyos vádként jelent meg az egykori nemzetőrök ellen a bírósági tárgyalásokon, holott ezek begyűjtése nagyon is indokolt volt. Cserépváraljára október 27-én Papp József mezőkövesdi nemzetőr érkezett két társával, a tardi Ruzs Károllyal és a mezőkeresztesi Ábrahám Lászlóval azzal a megbízással, hogy megszervezzék a községi munkástanácsot.²⁸ Pappék felkeresték a községi tanácselnököt, Tóth Lászlót is, hogy elvegyék a fegyverét. Érkezésükről értesült a tanácselnök veje, Ádám Gyula is, aki a járási pártbizottság instruktoraként szolgálati fegyverrel rendelkezett. Ádám, magához véve pisztolyát, átsietett apósa portájára, majd rálőtt az éppen távozóban lévő fegyveresekre. Papp József azonnal meghalt, társa, Ábrahám László súlyos sérüléssel menekült el (a bal szemét később el kellett távolítani).²⁹

A gyilkosság felderítése érdekében a mezőkövesdi nemzetőrség nyomozást indított. Többeket kihallgattak, kilenc személyt őrizetbe vettek, többségüket azonban két nap után hazaengedték. Mindössze Tóth Vilmost, a cserépváraljai tanácselnök fiát hurcolták Mezőkövesdre, ahol a járási börtönbe zárták.³⁰ Tóth Lászlót és Ádám Gyulát nem találták meg, ők november 4-ig a szőlőhegyeken és az erdőkben bujkáltak, s csak lopva jártak haza. A cserépváraljai kommunistákon kívül más személyeket is letartóztattak a forradalom idején, így került két-három napos őrizet alá Péter Ferenc volt párttitkár, valamint Szentistvánról Dobó József párttitkár és Juhász Ferenc volt községi párttitkár.³¹

Az indulatok felkorbácsolásának elkerülésére utal a munkástanács vezetőinek azon törekvése, amely az Államvédelmi Hatóság iratainak kezelésénél mutatkozott meg. November 1-jén Tompa György nemzetőrparancsnok arról tájékoztatta a járási munkástanács vezetőit, hogy gyerekek hordják szét az ÁVH titkos iratait. Hogy az iratok ne kerüljenek illetéktelen kezekbe, azokat Sebe István és Bálint József a tanácsháza titkári szobájába helyeztette el, azonban az ÁVH iratai később mégis megsemmisültek. November 5-én, mivel ismeretlenek feltörték a titkári szobát, a dokumentumokat előbb a pincébe hordatták, majd november 7-8-án átadták Ladányi Józsefnek, a járási tanács elnökének. Az iratok későbbi sorsa pontosan nem

²⁷ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Pataki József bírósági vallomása.

²⁸ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Tokár Vince bírósági vallomása.

²⁹ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 1733/1957. sz. ítélet Ábrahám László és társai ügyében.

Ábrahám Lászlót 1957. március 13-án tartóztatták le, majd szervezkedésben való részvétel, valamint gyilkosság elkövetésére irányzott szövetség vádjával első fokon 2 év 6 hónapi, másodfokon 3 év 6 hónapi börtönbüntetésre ítélték. Ádám Gyula később a mezőkövesdi járási munkásőrség parancsnoka lett. Az 1957. június 5-én tartott járási pártaktíván a következőképp emlékezett vissza tettére: „Az ellenforradalom idején nem voltam szívbajos és akkor is voltunk kommunisták, akik megálltuk a helyünket.” (HU-MNL-BAZML-XXXV.8. 1/3. ó. e.)

³⁰ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 533/1957. Tóth János rendőrségi kihallgatása. 1957. márc. 15.; HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Zámboi József bírósági vallomása.

³¹ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Antal Imre és Barczy József bírósági vallomása.

ismert, csupán annyi bizonyos, hogy azokat ismeretlenek november 15-én elégették.³²

Október végén – más adat szerint november 2-án – Mizsei Béla Miskolcra utazott. Felkereste a megyei bíróság munkástanácsát, ahol – a mezőkövesdi lakosok megbízásából – követelte, hogy az 1949-ben elbocsátott járásbíróság elnökét, dr. Bogdán Alajost helyezzék vissza állásába. Bogdánt korábban azért váltottak le, mert nem volt hajlandó törvénytelen ítéletet hozni. Mizsei követelése alapján november 2-án a járási munkástanács elnöksége visszahelyezte Bogdánt a mezőkövesdi járásbírói elnöki székébe, és megbízta a járási nemzeti bíróság vezetésével.³³

A forradalom napjaiban Mezőkövesden is felerősödtek a szövetkezetek elleni indulatok, amelynek hatására a Szabad Föld Termelőszövetkezet feloszlott. Az eseményről november 2-án fogalmaztak meg hirdetményt, amelyben közölték, hogy „azokat a földeket, amelyeket a termelőszövetkezet kényszer megalakulása alkalmával betagosított, mindenkinek hajlandó visszaadni.”³⁴ Emellett a Petőfi Termelőszövetkezetből is többen kiléptek, ez a tévesz azonban csak egy jó hónappal később, november 28-án oszlott fel.³⁵

Fegyveres ellenállás

November 4-én hajnalban a szovjet csapatok a Forgószél hadművelet keretében megkezdtek a támadást a magyar forradalom ellen. Bár Borsod-Abaúj-Zemplén megyében szervezett központi ellenállásra nem került sor, Mezőkövesden fegyveres összecsapások történtek. A reggeli órákban a klementinai katonai építkezés polgári alkalmazottjainak egy csoportja sietett Mezőkövesdre, ahol a munkástanács vezetői és a nemzetőrség egyes parancsnokai körében már hisztérikus hangulat uralkodott. A klementinaiak – más információk szerint a nemzetőrök – azonnal megkezdtek a kommunisták letartóztatását. Reggel fél 7 és fél 8 között letartóztatták Földesi János rendőrt, Árvai József banki dolgozót (a községi tanácselnök-helyettes férjét), Du-hony József községi párttitkárt és Jakab János ÁVH-s hadnagyot. A letartóztatottakat a járási börtönbe szállították. A foglyokat – beleértve a cserépváraljai gyilkossággal kapcsolatban őrizetbe vett Tóth Vilmost – a börtönőrök még aznap szabadon eresztették.³⁶

Mizsei Béla a szovjet bevonulás hírére lázas telefonálásba kezdett. Miskolcon senkit sem tudott elérni, ezért az egri katonai parancsnokságot hívta. Onnan azt javasolták neki, hogy bár segítséget nem tudnak adni, amennyiben „van elég erejük, akkor állítsák meg a szovjet harcosokat, ne engedjék a községen keresztülvonulni.” Mizsei ezután az utcán találkozott Tompa Györggyel, akivel úgy döntött, hogy a község szélére követ és szalmát hordatnak. Miközben a járási nemzetőr parancsnok-

³² HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Sebe István bírósági vallomása.

³³ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. sz. ítélet Mikulás és társai ügyében.; HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Mezőkövesdi Járási Munkástanács 12/1956. sz. megbízólevele hiteles másolata.

³⁴ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Hirdetmény. Mezőkövesd Járási Munkástanács Elnökétől. Mezőkövesd, 1956. november 2. Másolat.

³⁵ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Bálint József bírósági vallomása.

³⁶ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Kálmán Bertalan bírósági tanúvallomása.

ságon Reiterer Károly honvéd főhadnagy³⁷ a lánggránát használatára oktatta a mintegy 20 főnyi – zömmel klementinai – jelentkezőt, Mizsei utasítására Mikulás Gábor hangoshíradón keresztül ellenállásra szólította fel a lakosságot. Közölte, hogy „meg kell akadályozni a szovjet csapatok áthaladását a községen át. Ebből a célból a község mindkét végére a lakosság szalmát és köveket szállítson ki” akadálykészítés céljából.³⁸ Mikulás utasítására Zámboi József a gépállomásról gázolajat szerzett a kihordott szalma leöntéséhez. Benzint és üvegeket hordattak a munkástanács épületébe, hogy azokból gyújtópalackot készítsenek a harckocsik felgyújtásához.³⁹

A lakosság közben megkezdte a műszaki zár megépítését. Pataki József az ellenállás irányítására motorkerékpárral hozta be Bogácsról Hanák Sándor volt „horthysta” honvéd századost. Mire Hanák megérkezett Mezőkövesdre, a harc már alábbhagyott, csupán elvétve lehetett hallani egy-két lövést a község nyugati feléből, közben ugyanis csillapodott a hangulat. Mizsei Béla és Mikulás Gábor a nemzetőrség épületében Tokár Vincétől arról értesültek, hogy ő a mezőnyárádi telefonos információi szerint pontos adatokkal rendelkezik a Mezőkövesd felé közeledő szovjet egységekről. Tokár azt is közölte, hogy az átvonuló szovjet csapatok az érintett községekben nem álltak meg, és senkit sem bántottak. Az új értesülések hatására vita robbant ki a munkástanács és a nemzetőrség vezetői között az ellenállás helyességével kapcsolatban. Mikulás az ellenállás mellett érvelt, és árulónak nevezte a vele ellenkező Tokárt.⁴⁰

Míg a munkástanács vezetői vitatkoztak, a község szélén lévő temetőben a tüzelőállást elfoglalt klementinaiak tüzet nyitottak egy közlgő szovjet egységre. A lövöldözés mintegy 20-25 percig tartott. A szovjet egység géppuskával viszonzta a tüzet, mire a csoport szétfutott.⁴¹ Más adat szerint a temetőnél már reggel fél 8-kor sorozatos lövések hallatszódtak, s egész nap „lehetett hallani a lövöldözést és a szovjet harckocsik portyázását, illetve átvonulását Mezőkövesden.”⁴²

A temetői harcról Pataki József önéletrajzi írásában a következőképp számolt be: „Hadászati lag legkedvezőbb terep a 3-as számú főút vonal mellett elterülő bokros, védelmet is biztosító, síremlékekkel teli temető volt, ezért a felkelők ezt a terepet választották, hogy az ellenségnek minél több veszteséget okozzanak. ... Amikor a harckocsioszlop elhaladt a temető mellett és megérkezett az utánpótlást szállító teherkocsi konvoj, akkor kezdődött a harc. ... már az utolsó teherkocsi is odaért, ahol az előtte lévő a felkelők kilőtték. ... Az utolsó teherkocsi is az előző sorsára jutott, vagyis az a pár ember elfoglalta azt. Fenn a levegőben helikopter körözött, de az ellenállók és a szovjetek olyan közel voltak egymáshoz, hogy beavatkozni – annak veszélye nélkül, hogy saját embereit találja el – nem mert. Másodsorban a temető a rejtőzködésre igen alkalmas volt, így fentről nemigen láthatott sokat az ellenség.

³⁷ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Zámboi József bírósági vallomása.

³⁸ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Mikulás Gábor bírósági vallomása.

³⁹ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. sz. ítélet Mikulás és tsai ügyében.

⁴⁰ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Nbf.II.5020/1957. sz. ítélet Mikulás és tsai ügyében.

⁴¹ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Barcsi József bírósági vallomása.

⁴² HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Pataki József kihallgatása. 1957. szeptember 25.

... A két zsákmányolt teherautót, hogy a következőként elvonuló ellenség ne lássa meg, a közeli kavicsbányába vezették.”⁴³

Egy másik visszaemlékezés szerint november 4-én a község belső területén is volt lövöldözés. E szerint 10 óra körül „A piactéren nagy tömeg volt öregek fiatalok és láttam, hogy harckocsik mennek nagy csikorgással egymás mögött. Minden harckocsin kinn állt egy szovjet katona, majd az egyik oszlop utolsó kocsija után ment két ismeretlen személy motorkerékpárral – aki vezette civil volt a másik katonai ruhába – s amikor a szövetkezeti híd közelébe értek kb. 20-30 méterről a katona puskával egymás után kétszer is rálőtt a szovjet katonára, de ott nem volt találat, majd tovább kísérték és úgy halottam másoktól, hogy a volt 'Kardos-féle' üzlet előtt le is lőtte a katona a szovjet katonát. ... A templomtéren visszaérkezésemkor még ott volt a tömeg, majd a nagy lövöldözés folytán harckocsiból több ágyúlövést adtak le”.⁴⁴

Az adatok egymással ellentétesek. A Politikai Nyomozó Osztály későbbi információi szerint a temetői támadásban részt vett Zámberi József községi nemzetőrparancsnok is, aki egy csoport élén állítólag már a déli órákban kivonult a temetőhöz.⁴⁵ Más adat szerint a temetői csoport vezetője Szita Kálmán reptéri dolgozó volt, aki személyesen lőtte ki az élelmiszert szállító kocsit.⁴⁶ Zámberi – aki későbbi vallomása szerint bár jelen volt, de a harcban nem vett részt⁴⁷ – onnan sárosan tért vissza a munkástanácshoz, és közölte: „két orosz halt meg, két orosz sebesült lett, s a nemzetőrök közül nem volt veszteség. Az oroszok a halottakat helikopterrel vitték el.”⁴⁸ Zámberi tájékoztatásával szemben egyes adatok szerint a tűzharcban egy helyi lakos is megsérült, (Polos) Molnár János láb- és mell-lövést kapott.⁴⁹

A szovjetek elleni harc céljából egy másik csoport is alakult azok közül, akiket korábban kioktattak a lánggránát kezelésére. A hattagú társaság egy honvéd hadnagy – vélhetően Reiterer Károly – vezetésével a község Szihalmi úti részénél foglalt el tüzelőállást. A szovjetek megérkezésekor a hadnagy két gránátot is eldobott, azonban az egyik szétesett, szétfolyt, míg a másik a harckocsin túl, az út túloldalán esett le. A csoport tagjai ezután elfutottak, visszatértek a nemzetőrparancsnokságra, ahol leadták a fegyvereiket.⁵⁰ Volt egy harmadik, kisebb társaság is, 2-3 fiatal az 1. sz. iskola kertjéből adott le lövéseket.⁵¹ A szórványos tűzharcnak végül Mizsei Béla vetett véget, aki az ellenállás beszüntetéséről döntött, és hogy ezt jelezze, javaslatára Barcsi Miklós fehér zászlót tűzött ki a település határába.⁵² Az ellenállás ezzel azonban nem tört meg teljesen, a községben még két napig volt szórványos tűzharc.

⁴³ Pataki, 2006: 55.

⁴⁴ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Szolomájer Ferenc kihallgatása. 1957. szeptember 27.

⁴⁵ HU-MNL-BAZML-XXXV.1. B.M. Borsod megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya összefoglaló jelentése. Miskolc, 1959. 399.

⁴⁶ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Zámberi József bírósági vallomása.

⁴⁷ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Zámberi József bírósági vallomása.

⁴⁸ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Tokár Vince bírósági vallomása.

⁴⁹ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Kaló József tanúkihallgatása. 1957. január 9.

⁵⁰ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Kincs Pál tanúkihallgatása. 1957. január 10.; Kincs Gergely tanúkihallgatása. 1957. január 10.

⁵¹ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Csorja Csaba kihallgatása. 1957. október 29.

⁵² HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Mizsei Béla bírósági vallomása.

November 5-én és 6-án a település széléről ismét rálóttek az átvonuló szovjet alakulatokra. November 5-én állítólag egy Hortányi nevű kalapos, 6-án pedig Hortányi egy Zalonkai nevű műszerésszel együtt tüzelt a megszálló katonákra.⁵³ November 5-én Mezőkövesd területén is szórványos lövöldözésre került sor. „November 5-én délután 4 óra körül kezdődött újra a Piac térnél a lövöldözés, ... amikor két lövést adtak le, majd utána a szovjet csapatok is lövöldöztek.” A lövöldözés kb. 1 órán keresztül tartott.⁵⁴ A tűzpárbaj során többek megsebesültek, négy mezőkövesdi pedig az életét vesztette. A Széchenyi utcán Német Lajos Péter 26 éves vassztergályost „bombalövés” találta el, s elvérzett. Lázár János 22 éves gépkocsivezetőt jegyesével, a 21 éves Bajzát Máriával együtt érte a halálos lövés. Lázár Jánossal a 48-as hősök utcájában májlövés végzett, míg Bajzát Máriát kétoldali tüdő- és comb-lövés érte, s a Marx Károly u. 1. sz. alatt hunyt el. A Sztálin utca 68. sz. alatt Pázmándi József 76 éves nyugdíjas váltókezelővel egy sorozat végzett, halálának oka hivatalosan szív-, tüdő-, koponyalövés, alsóvégtag- roncsolás volt.⁵⁵

November 6-án fél tizenegykor egy szovjet egység, amelyre a község egy szélső házából szintén tüzet nyitottak, körülfárta a községet, és erős tűzcsapással válaszolt, amelynek következtében leomlott a templomtorony. (A templomtorony már korábban, valószínűleg november 4-én is belövést kapott.)⁵⁶ A szovjet támadás délután is folytatódott. A község képviselőiben Mizsei Béla és Zámboi József kezdeményezett tárgyalást a szovjet parancsnokkal. Velük ment Barczy Miklós általános iskolai tanár is, aki tolmácként segédkezett a tárgyaláson.⁵⁷ A parancsnok közölte, hogy a Varsói Szerződés chartájának értelmében cselekednek, majd átadott egy papírt, amelyen szerepeltek a feltételei. A megállapodás értelmében a kövesdiek azonnal megkezdték a fegyverek összeszedését, amelyeket átadtak a szovjeteknek. Ezután Mizsei és Zámboi motorkerékpárral személyesen kísérték át a községen a szovjet egységeket, hogy biztosítsák átvonulásukat.⁵⁸ A munkástanács emellett felhívást bocsátott ki, amelyben nyugalomra intette a lakosságot. A felhívást délután 13.30 körül ismertették a hangóshíradón keresztül.⁵⁹

A november 4-i és azt követő harcok során meghalt öt szovjet katona és négy mezőkövesdi lakos, 12 személy megsebesült, 170 ház megrongálódott.⁶⁰

⁵³ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Zámboi József bírósági vallomása.

A nevüket Szlovák Sándor Hortobágyinak, illetve Szalontainak írta. (Szlovák, 2006: 26.)

⁵⁴ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Csorja Csaba kihallgatása. 1957. október 29.

⁵⁵ HU-MNL-BAZML-XXXIII.1.a. 2219. 201/1956., 203/1956., 205/1956., 206/1956.

⁵⁶ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Bálint József kihallgatása. 1957. november 20.

⁵⁷ Barczy Miklós a bírósági tanúvallomásában a tárgyalást november 4-ére és 6-ára is datálja. Minthogy Zámboi és Mizsei vallomásukban csupán a 6-i tárgyalásról beszéltek, s korábbi egyáltalán nem említettek, a 6-i dátumot fogadtam el hitelesnek. (HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957.)

⁵⁸ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Mizsei Béla és Zámboi József bírósági vallomása.

⁵⁹ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Nbf. II. 5020/1957/13. sz. tárgyalási jegyzőkönyv. Barczy Miklós bírósági tanúvallomása.

⁶⁰ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Nbf.II.5020/1957. sz. ítélet Mikulás és társai ügyében.

Egy hónapos intermezzo – erőgyűjtés a megtorlásra

A forradalom ügye elveszett, a munkástanács vezetői azonban még hetekig hivatalban maradhattak. A helyi kommunisták ugyanis nem voltak sem elég erősek, sem szervezettek ahhoz, hogy újra és gyorsan magukhoz tudják ragadnia a hatalmat. Ezen nem változtatott az sem, hogy november 8-án Bálint József személyes felhívására Ladányi József járási tanácselnök ismét elfoglalta hivatalát.⁶¹ Bár Bálint József már ekkor vissza akart térni munkahelyére, a kommunistáknak azonban még szükségük volt a munkájára, ezért maradásra bírták. Minden bizonnyal nem is a helyi pártvezetők kívánságára történt az, hogy két nappal később, november 10-én Bálintot őrizetbe vették.

Időközben átszervezték, pontosabban átnevezték a munkástanácsot, amely ezután rövid ideig Forradalmi Munkás-Paraszt Bizottság néven működött. A bizottság a nevével ellentétben elvben nem a forradalom céljait volt hivatott elérni. Az így elnevezett bizottságokat országszerte a Kádár-kormány támogatására hozták létre, többnyire megbízható pártvezetőkől és olyan személyekből, akik egyetértettek a Kádár-kormány megalakulásával és a forradalom leverésével. A megyeszékhelyen, Miskolcon is ilyen céllal alakult meg a megyei és városi bizottság, vidéken azonban nem találtak támogatókra, ezért politikai okokból úgy döntöttek, hogy a munkástanácsokat nevezzék át ily módon. A megyei pártvezetők ugyanis a forradalom alatt irányítónak vált személyeket arra kívánták felhasználni, hogy a segítségükkel rendet teremthessenek a megyében, miközben kiépítik a saját hatalmi bázisukat. Így jött létre Mezőkövesden is községi, illetve járási Forradalmi Munkás-Paraszt Bizottság. A községi bizottság elnöke Mikulás Gábor, volt munkástanácselnök, alelnöke Kada János, volt munkástanácselnök-helyettes lett. A járási bizottság elnökévé – mivel Bálint fogságban volt – dr. Mizsei Bélát tették meg. Változás állt be a nemzetőrség élén is, minthogy Zámboi József november 10-én elhagyta a települést; a polgárőrség parancsnoka dr. Tokár Vince, helyettese Pataki József lett. A Forradalmi Munkás-Paraszt Bizottság célja hivatalosan a községi tanács munkájának a segítése volt. A községi tanács végrehajtó bizottsága a forradalom kitörése óta november 11-én ülésezett először. Erre meghívták a községi és a járási Forradalmi Munkás-Paraszt Bizottság, valamint a polgárőrség vezetőit is. A megjelentek előtt Galambos Lajos vb-elnök bejelentette, hogy a Megyei Tanács és a Minisztertanács határozata értelmében a végrehajtó bizottság újból megkezdi munkáját. Mikulás Gábor üdvözölte a bejelentést, és ígéretet tett arra, hogy a vb-t a legmesszebbmenőkig támogatni fogja az államigazgatási munkában. Bejelentése nem volt független attól, hogy megyei utasítás által közölték velük: a munkástanács nem működhet, de „működjének együtt a vb. tagokkal, amíg az élet nem indul.”⁶² Tekintettel arra, hogy Árvai Józsefné, a vb-elnök helyettese a Minisztertanács felhívására november 10-ig nem foglalta el hivatalát, a vb a Forradalmi Munkás-Paraszt Bizottság egyhangú javaslatával egyetértve Dienes Lászlót bízta meg az elnökhelyettesi teendőik ellátásával. (Dienes

⁶¹ Ladányi a forradalom kitörésekor Budapesten volt pártfőiskolán, ahonnan november 1-jén tért vissza Mezőkövesdre.

⁶² HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Nbf. II. 5020/1957/13. sz. tárgyalási jegyzőkönyv. Mikulás Gábor bírósági vallomása.

1957 februárjáig maradt meg e tisztségében.) Dienest egyúttal arra is utasították, hogy „a Szovjet Katonai Városparancsnokság élmezőjével kapcsolatos kiadásokat a gazdasági csoporton keresztül folyamatosan biztosítsa, az elhelyezéssel kapcsolatos kérelmeit teljesítse és gondoskodjon arról, hogy a község bejáratainál őrszolgálatot teljesítő szovjet honvéd személyek részére megfelelő melegedő őrbódé állíttassék fel és a szükséges fűtőanyag részükre biztosítva legyen. E feladat megoldását kísérelje meg a gépállomás, vagy állami gazdaságnál fellelhető és nélkülözhető zárt kocsik biztosításával, amennyiben ez nem lehetséges, úgy más formában hajtsa végre.”⁶³ Egyes információk szerint a tanács végrehajtó bizottsága és a munkástanács együttes üléseket tartott a problémák tisztázása érdekében.

Mezőkövesden a helyi kommunisták a szovjet csapatok támadása után néhány napig nem hallattak magukról, a szervezkedésük csak pár nap késéssel kezdődött meg. November 9-én 25 járási pártvezető részvételével megalakult a Járási MSZMP (Magyar Szocialista Munkáspárt) Ideiglenes Intéző Bizottsága, Kőszegi Károly elnöklétével. A pártfunkcionáriusok erőtlenségét jelzi, hogy csak Kőszegi lakásán merték megtartani az alakuló ülést. Néhány nap múlva, november 12-én létrejött a párt járási szervező bizottsága is, azonban a járásban még annyira gyengék voltak a kommunisták, hogy négy héten át senki sem merte elvállalni az elnöki teendők ellátását.⁶⁴ Az Intéző Bizottság határozatot hozott a megsérült épületek helyreállításáról, és a munkástanács nyomására több középület (köztük a volt járási pártszékház) közösség céljainak megfelelő hasznosításáról. A középületeket kórházzá, valamint lakásokká alakították át. A járási pártvezetők megpróbálták visszahelyezni a pozíciójukba a községi tanácsvezetőket, azonban ez nem volt könnyű feladat, hiszen 20 községi vb elnökből 15-öt, 19 -titkárból 9-et és 3 vb-elnökhelyettest váltottak le.⁶⁵ A járás területén maga a pártszervezés is nagy nehézségekbe ütközött, mivel a pártfunkcionáriusok fegyver nélkül nem mertek kimenni a falvakba. Ennek köszönhetően a pártszervezés kezdetben csupán Mezőkövesdre koncentrálódott, a járás területén december közepére mindössze hét pártszervezetet sikerült megalakítaniuk.⁶⁶

November 12-én reggel a rendőrség is megkezdte munkáját, azonban csak kevesen jelentkeztek szolgálatra. A rendőrkapitányság épületét a rendőrség csak november 22-én vette birtokba teljesen, ekkor több nemzetőrt is átvettek az állományukba. Ez szintén nem helyi jelenség volt, a formálódó kommunista hatalom országos szintű erőtlenségét jelzi, hogy a nemzetőrök szolgálatára még hosszú ideig szükségük volt. Alhadnagy rendfokozatban Zámboi József is a rendőrség kötelékébe lépett, akit végül 1957. január 3-án bocsátottak el és szereltek le.⁶⁷

A bányászok tiltakozásának hatására november 13-án este Bálint Józsefet szabadlábra helyezték, a volt munkástanács-elnök első útja azonban nem Mezőkövesd-

⁶³ HU-MNL-BAZML-XXIII.881.a. Jegyzőkönyv a mezőkövesdi községi tanács 1956. nov. 11-i üléséről.

⁶⁴ HU-MNL-BAZML-XXXV.8. 1/3. ó. e. Kőszegi Károly beszámolója „Az MSZMP Országos Párttervezlet határozataiból adódó helyi feladatok” címmel a járási pártaktíva értekezletén. 1957. aug. 1.

⁶⁵ HU-MNL-BAZML-XXXV.1. Jelentés a Mezőkövesdi Járási Pb. októbertől napjainkig végzett pártépítési munkájáról. 1957. márc. 21.

⁶⁶ HU-MNL-BAZML-XXXV.1. Az MSZMP Borsodmegyei Bizottság tájékoztatói az MSZMP szervezéséről.; Borsodmegyei MSZMP Intézőbizottságának jelentése a Párt újjászervezésének helyzetéről. 1956. dec. 19.

⁶⁷ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957. Molnár Antal rendőrkapitány bírósági tanúvallomása.

re vezetett: a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Ideiglenes Munkás-Paraszt Forradalmi Bizottság elnökéhez, Koval Pálhoz kísérték. A Kádár-kormány helyi vezetőjeként fellépő Koval bizonyára meg kívánta magának nyerni Bálintot, ezért közölte vele, hogy a munkájára továbbra is szükség van, sőt, írásos megbízást adott számára arról, hogy ismét járási munkástanács-elnökként folytathatja munkáját.⁶⁸

November közepén a központi kérdés a tanács szerepének meghatározása, s egyben a tanácselnököknek a pozíciójukba való visszahelyezése, illetve a munkástanács-elnökök leváltása volt. November 14-én, majd 23–24-én is komoly tárgyalások folytak erről Mezőkövesden,⁶⁹ ez ügyben azonban végül november 26-án a járási munkástanács hozott döntést. A Ladányi József járási tanácselnök jelenlétében megtartott ülésen Bálint József járási munkástanács-elnök bejelentette, hogy a „korábbi Munkástanács a teljes hatalmat a községi és a járási tanácsok kezébe tette le, vagyis a Kádár kormány helyre állította őket és melléjük a munkástanácsokat, mint ellenőrző, javaslattevő szervként állította”. Bálint tájékoztatta a megjelenteket arról, hogy bizalmi szavazást fognak tartani a tanács vezetőinek személyével kapcsolatban: „még mindig tele vagyunk spicikkel, akik a hátunk mögött igyekeznek dolgozni, éjjelenként feljárnak az orosz parancsnokságra holmi koholmányokkal, ezek a nép bizalmával is visszaélnék”. A munkástanács-elnök ugyanakkor politikai tekintetben is állást foglalt: „Polgártársak, mi egy szocialista Magyarországot akarunk építeni, ahol a dolgozóké az ország. Nincs szükségünk nekünk arra, - mint már máskor is mondtam – hogy visszaállítsuk a tőkés országát, a Horthy rendszert, csendőröket és azok kiszolgálóit. Nekünk őszinte, igaz hazafiakra van szükségünk, olyanokra, akik velünk egy célért harcolnak, olyanokra, akik testvérei, hozzátartozói ott haltak meg Budapest utcáin. Arra kérek itt mindenkit, hogy mi csak az egyenes, tiszta úton haladjunk, ne térjünk se jobbra, se balra, mi Magyarországon magyar politikát folytassunk. Sajnos úgy állunk, hogy a szomszédságban, hátunk mögött fegyveresekkel állanak, hazudik a rádió is tehát nekünk meg kell gondolni mit teszünk.” A testület bizalmi szavazást tartott, amely során több személyt leváltottak – köztük Szilágyi János tanácstitkárt és Kása Ferenc vb-elnökhelyettest –, Ladányi József tanácselnökök ugyanakkor meghagyták pozíciójában.⁷⁰

December elején Petőfi bizottság aláírással rölapok jelentek meg a községben, amelyek felszólították a dolgozókat, hogy ne lépjenek be a pártba. Ennek hatására december 10-én a járási és a községi MSZMP intézőbizottság együttes ülésén Bíró József titkár a legfontosabb feladatként az aktív pártszervezés mellett a karhatalom és a közbiztonság megszervezését, valamint a községi tanáccsal való kapcsolattartást jelölte meg. Pataki János a hozzászólásában a rendőrséggel való kapcsolatfelvételt és a megbízható személyek felfegyverzését javasolta, mivel „az ellenforradalmi csoportok közelednek, gépelt falragaszokat raknak ki”.⁷¹ Aggodalmuk megalapozott volt,

⁶⁸ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Koval Pál megbízólevele, 1956. november 13.; Bálint József kihallgatása. 1957. november 22.

⁶⁹ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Bálint József kihallgatása. 1957. november 22.

⁷⁰ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958. Jegyzőkönyv a mezőkövesdi járási Munkástanács 1956. november 26-i üléséről.

⁷¹ HU-MNL-BAZML-XXXV.8. 1/2. ő. e. Jegyzőkönyv a mezőkövesdi járási és községi intézőbizottság 1956. dec. 10-i üléséről.

Mezőkövesden még december első felében is erősen kormányellenes hangulat uralkodott. December 12-én az a hír járta, hogy Bálint József járási munkástanács-elnök szervezésében a délutáni órákban kormányellenes tüntetésre került sor,⁷² ez azonban elmaradt, s legnagyobb valószínűség szerint maga a hír is kacska volt.

Megtorlás

December közepére a Kádár-kormány és annak helyi kiszolgálói kellőképp megerősödtek ahhoz, hogy végleg széttűzzák a forradalmi erőket. Az egykori munkástanácsokra már nem volt szükség a tanácsok munkájában sem, így megkezdődött a felszámolásuk. A várható letartóztatások elől – november 4-e óta – igen sokan nyugatra menekültek, köztük Gáspár József volt nemzetőrparancsnok. A tartós szabadságvesztéssel járó letartóztatások Mezőkövesden december közepén indultak meg. December 14-én dr. Mizsei Bélát, 16-án dr. Tokár Vincét tartóztatták le. December 17-én a miskolci karhatalom 25 fős egysége jelent meg a településen Deli István százados vezetésével. A karhatalmisták feloszlatták a munkástanácsot, visszaállították a járási és a községi tanácsot. December 20-án Korpás Barnabás hadnagy vezetésével 20 karhatalmista érkezett a megyeszékhelyről azzal a szándékkal, hogy megakadályozza a feloszlott termelőszövetkezetek területén a földfoglalást. A nap folyamán egy másik karhatalmi egység is megjelent, amely előállította Mikulás Gábort és a munkástanács titkárát.⁷³

December 20-án Csorja Csabával együtt ismét lefogták Bálint Józsefet, majd 1957. január 15-én cellába került Zámori József is. Bár az őrizetbe vettek egy részét – például 1957. február 2-án Bálint Józsefet – utóbb kiengedték, pár hónappal később ismét fogságba kerültek.

A karhatalmi akciókon túl megindult az agitációs harc is a forradalom helyi vezetői ellen. 1957 februárjában az Északmagyarország első oldalán jelentettek meg egy újságcikket, amelyben a mezőkövesdi „provokációs támadás”-ért Zámorit, Mizseit, Tokárt, Gáspárt és Mikulást tették felelőssé.⁷⁴

Az érintettek már letartóztatásban voltak, s ügyüket hamarosan a megyei bíróság külön tanácsa tárgyalta gyorsított eljárásban. A bíróság első fokon Mikulás Gábort, Tokár Vincét és Mizsei Bélát halálbüntetéssel, Zámori Józsefet 10 évi börtönbüntetéssel sújtotta. Az ítélet nagy meglepetést váltott ki a kövesdi kommunisták körében. Galambos Lajos községi tanácselnök a tanács március 24-i ülésén a következőképp tért ki az ítélelhozatalra: „Azok a személyek, akik az előbb említett károkat előidézték, megfelelő helyen gondolkodhat [sic!] tevékenységeiről, és a pénteken hirdetett ítélet szerint az I., II. és III. rendű vádlottakat halálra ítélték.”⁷⁵ A büntetés mértékével egy hét múlva a járási tanács ülésén is foglalkoztak. Az ülésen Ladányi

⁷² Kajári, 1996: 529.

⁷³ HL 1956-os gyűjtemény. 11. ő. e. A Tizeshonvéd karhatalmi zászlóalja története. 17–18.

Az irat nem tartalmazza a munkástanács titkárának a nevét, de minden bizonnyal Dienes Lászlóról lehetett szó, akit később rendőri felügyelet alá helyeztek.

⁷⁴ A párt nem ellenforradalmárok búvóhelye. Arckép a volt mezőkövesdi munkásőrség parancsnokáról. Északmagyarország. 1957. febr. 16.

⁷⁵ HU-MNL-BAZML-XXIII.881.a. Jegyzőkönyv a mezőkövesdi községi tanács 1957. márc. 24-i üléséről.

József járási tanácselnök javaslatára határozatot hoztak: „A járási tanács dr. Mizsei Béla, dr. Tokár Vince, Mikulás Gábor és Zámboi József ellenforradalmárok ügyében a megyei bíróság által hozott ítélettel teljesen egyetért és megbízza a végrehajtó bizottságot, hogy keresse meg a megyei bíróságot és kérje[*hogy*] Bálint József, Csorja Csaba ellenforradalmi tevékenységük miatt is ítélkezzen a proletárdiktatúra bírósága.”⁷⁶ Mikulásék kivégzésére végül nem került sor, a másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság Népbírószági Tanácsa enyhítette büntetésüket. Mikulást jogerősen 15 év, Tokárt 7 év, Mizseit életfogytiglani börtönnel sújtották, míg Zámboi büntetését helyben hagyták.⁷⁷

Dr. Mizsei Béla, Zámboi József, Mikulás Gábor és dr. Tokár Vince fogsága idején, félig civil-, félig rabruhában

(HU-MNL-BAZML-XXXV.133.a.)

1958-ben került sor a második nagy mezőkövesdi perre, amelynek fővádlottja Bálint József, volt járási munkástanács-elnök volt. Első fokon Bálint Józsefet 8 évre, Pataki Józsefet 4 évre, Antal Imrét (szentistváni nemzetőrpáncsnok) 3 évre, Csorja Csabát és Barczy Józsefet 2 évre, Sebe István 1 év 2 hónapra, Komlósi Józsefet és Szolomájer Ferencet 6 hónapra ítélték. Másodfokon az elsőfokú ítélet börtönbüntetésre vonatkozó részét – egy vádlott kivételével – helyben hagyták: Antal Imre büntetését 5 évi börtönre emelték.⁷⁸

⁷⁶ HU-MNL-BAZML-XXIII.276.a. Jegyzőkönyv a mezőkövesdi járási tanács 1957. márc. 30-i üléséről.

⁷⁷ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 281/1957.

⁷⁸ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958.

Bálint József

Pataki József

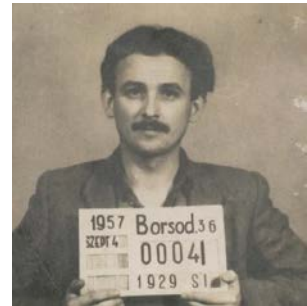
Antal (Halasi) Imre

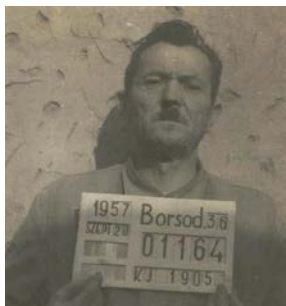
Csorja Csaba

Barczy József

Sebe István

Komlósi József

Szolomájer Ferenc

(HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 292/1958.)

A két nagy peren kívül több kisebb per is lezajlott. Hajdú István hadnagyot – aki részt vett a szentistváni kommunisták letartóztatásában – a Debreceni Katonai Bíróság elé állították, amely 4 év börtönbüntetésre ítélte. Büntetését a Legfelsőbb Bíróság 2 évre mérsékelte.

A klementinai nemzetőrség vezetőjét, Buszek Lőrincet 1957. október 14-én tartóztatták le, majd szervezkedésben való részvételért 8 hónapi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték.⁷⁹ Mellette a klementinai építkezés több dolgozóját is bíróság elé

⁷⁹ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 2124/1957.

állították, amiért a forradalom idején Budapestre akartak menni, hogy részt vegyenek az ottani harcokban. Kovács Frigyes 1 év 6 hónapra, az emigrált Erdélyi Mihály gépkocsivezetőt távollétében 2 év 6 hónapi, a szintén emigrált Gacsai Mihályt 2 évi börtönbüntetésre ítélték, Jelenfi Erzsébet segéd munkást felmentették a vádak alól.⁸⁰

Az 1956. október 25-i tüntetéssel kapcsolatban bíróság elé került Nagy Albert földműves, Nagy Péter földműves és Pető István, de mindannyiukat felmentették.⁸¹

A Petőfi Termelőszövetkezet feloszlását megtorlandó 1958 áprilisában özv. Ádám Jánosnét termelőszövetkezet elleni izgatásért 8 hónapi felfüggesztett, Kriston János fémcsiszolót, Kriston József MÁV fűtőt és Kriston Pál földművest 10-10-10 hónapi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, míg dr. Laczkó Antal termelőszövetkezeti könyvelő (a Petőfi Tsz munkástanácselnöke) ellen megszüntették az eljárást.⁸²

A Politikai Nyomozó Osztály nyilvántartása szerint Szita Miklós klementinai nemzetőrt – aki november 4-én részt vett a szovjetek elleni harcban – 2 évi börtönbüntetésre ítélték,⁸³ azonban az ellene folyó eljárás iratai a kutatás során nem kerültek elő.

A mezőkövesdi forradalmi események miatt tehát számos személynek kellett akár hosszú évekre is a börtönbe vonulnia. Szerencsés módon kivégzésre azonban nem került sor. Sok településen megfigyelhető, hogy míg ún. „kisembereket” súlyos börtönre ítélték, addig a forradalmi szervezetek vezetői nem kerültek bíróság elé, vagy pedig alacsony mértékű büntetéssel „úszták meg” a felelősségre vonást. Mezőkövesd nem tartozott ezen települések közé. Itt a szovjet csapatokkal szembeni ellenállás szervezése miatt a legmagasabb büntetéseket éppen a járási és községi forradalmi szervezetek vezetői kapták, és természetesen ők voltak azok is, akik utolsóként szabadultak a börtönből. Dr. Tokár Vince 1962. november 22-én, Bálint József 1962. december 18-án, míg az általános amnesztia keretében Mikulás Gábor és dr. Mizsei Béla 1963. március 26-án, Zámboi József 1963. március 28-án hagyhatta el a börtönt.

Források

HL = Hadtörténelmi Levéltár

HU-MNL-BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

XXIII.1.a. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek

XXIII.276.a. A Mezőkövesdi Járási Tanács iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek

⁸⁰ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 31/1958.

⁸¹ HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 1762/1957.

⁸² HU-MNL-BAZML-XXV.21.b. 468/1958.

⁸³ HU-MNL-BAZML-XXXV.1. B.M. Borsod megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya összefoglaló jelentése. Miskolc, 1959. 400.

XXIII.881.a. A Mezőkövesdi Nagyközségi (1970-ig Községi) Tanács iratai. Tanácsülési és VB ülési jegyzőkönyvek

XXV.21.b. A Borsod-Abaúj-Zemplén (1983-ig Miskolci) Megyei Bíróság iratai

XXXV.1. Az MSZMP Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bizottságának iratai

XXXV.8. Az MSZMP Mezőkövesd Járási Bizottsága és alsóbb szerveinek, szervezeteinek iratai

XXXV.133.a. Az MSZMP és jogelőd pártjai Borsod-Abaúj-Zemplén megyei és miskolci szervezeteinek gyűjteménye. Általános gyűjtemény

Szakirodalom

Hegedűs B, 1996 = Hegedűs B. András (főszerk.): 1956 Kézikönyve. Megtorlás és emlékezés. 1956-os Intézet. Budapest, 1996.

Kajári, 1996 = Kajári Erzsébet (összeáll. és bev.): Rendőrségi napi jelentések 1956. október 23.-december 12. Belügyminisztérium-1956-os Intézet. Budapest, 1996.

Mizsei, 2006 = Mizsei Béla: Életpályám. Kossuth Kiadó. 2006.

Pataki, 2006 = Pataki József: Kór-tünet. Egy '56-os nemzetőr visszaemlékezései. Mezőkövesd, 2006.

Szlovák, 2006 = Szlovák Sándor: Az 1956-os Forradalom és Szabadságharc Mezőkövesden. Mezőkövesdi Újság Ünnepi emlékszáma. 2006.

SZÁMUNK SZERZŐI

BELICZA GYÖRGY (1991) doktorandusz hallgató, szakgimnáziumi tanár. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának hallgatója. A Hatvani István Szakkollégium senior tagja és a Hajnal István Kör tagja. Fő kutatási területe a 20. század első felének társadalom- és várostörténete, különös tekintettel Miskolc, Pécs és Szeged városára.

BODNÁR KRISZTÁN (1984) segédlevéltáros. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának abszolutóriumot szerzett hallgatója. Az MTA MAB Történettudományi Munkabizottságának tagja. Szűkebb kutatási témája csabai Dókus László (1786–1858) pályafutása, illetve Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely reformkori politika-, gazdaság- és társadalomtörténete.

BODNÁR TAMÁS (1967) főlevéltáros, igazgató-helyettes. Fő kutatási területe a kora-újkori vármegyei-, illetve a „városon kívüli” vidéki élet, a borsodi kisnemesség, és a terület történeti földrajza.

BODOVICS ÉVA PHD (1985) történész, levéltáros. Kutatási területe a dualizmus kori társadalom- és várostörténet, különösképpen pedig a természeti környezet és az emberi közösségek kölcsönhatásának történeti vizsgálata.

HATVANINÉ NÁNÁSI ZSUZSANNA (1983) segédlevéltáros. Főbb kutatási területe Miskolc és környéke 20. századi társadalomtörténete.

KIS JÓZSEF (1979) főlevéltáros, igazgató. Főbb kutatási területe a 20. századi politika- és társadalomtörténet, különös tekintettel a politikai természetű büntetőeljárások vizsgálatára, az 1945 és 1990 közötti korszak történetére.

KISS LAJOS (1987) levéltáros, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Főbb kutatási területe a 16. századi Magyar Királyság elitjének kapcsolati hálózata, Abaúj vármegye elite.

LENGYEL ÁKOS (1992) az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem doktorandusza. Főbb kutatási területe a 19. századi Komárom vármegye nemességének kutatása, illetve a 20. századi hadtörténet.

OLÁH TAMÁS (1974) főlevéltáros, osztályvezető. Fő kutatási területe Zemplén vármegye és Felső-Magyarország kuruc kori története (1670–1711), Zemplén vármegye kora újkori protestáns egyháztörténete, levéltártörténet.

